

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06805

MAYN VEG ALEYN

Chayele Grober

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

0-657-06805-5

9780657068059T.PS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

ORDERS MAY BE PLACED BY PHONE AT (413) 256-4900 X155; BY FAX AT
(413) 256-4700; BY E-MAIL AT ORDERS@BIKHER.ORG; OR BY MAIL AT
NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER, 1021 WEST STREET,
AMHERST, MA 01002-3375 U.S.A.

©1999 NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Lief D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional
symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our
colophon comes from a design by the noted artist
Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

BOOK DESIGN BY PAUL BACON

PRINTED IN THE U.S.A. ON ACID-FREE PAPER

מיין וועג אליין
*
חיהלע גראָבער

חיהלע גראבער

חיינ
וואס ק
אניין

פארלאג
י.ל. פרץ
ישראל
1968

CHAYELE GROBER
MAIN VEG ALEIN

I.L. Peretz Publishing House, 31, Allenby Str., Tel-Aviv

חיהלע גראַבער / מיין וועג אַליין

פאַרלאַג י.ל. פּרעז, רחוב אלנבי 31, תל-אביב

נדפס בישראל תשכ"ח
PRINTED IN ISRAEL 1968

דפוס «אורלי» תל-אביב, טל. 32062

חיהלע גראבער
געצייכנט דורך גיטא קייזערמאן, מאנטרעאל

דאָס בוך ווידמע אידן מיין איינציקער קווינע
גיטעלע-זשעניטשקע ראַזמאַן-לעוויט

א י נ ה א ל ט

11	א נייער בראשית
17	אין־פערזאן־טעאטער
21	די פרעמיערע פון „ליד און דראמע“ — ליובא שעפקאוויטש
24	מאנטרעאל און די קיזערמאָנס
32	דער גרויסער טור מיטן נאציאָנאַלן אַרבעטער־פאַרבאַנד — די פאָלגן פון איבערגעטריבענע „פובליסיטי“
36	די זוניקע קאָליפּאַרניע — דער מזלדיקער „ביס“
39	איראָפּעיִשער טור
43	ערשטער קריזיס
46	פּאַלעסטינע — ד״ר מוקדוני
53	לאַנדאַן — פּערסי קאַהן
60	רומעניע — יעקב שטערנבערג
66	מרדכי געבירטיג
71	סקאַנדינאַוויע
75	צוריק קיין ניו־יאָרק—מאַנטרעאַל
82	דרום־אַמעריקע — בוענאַס־איירעס
91	„דאָס ווינטשפינגערל“
96	טרוים און ווירקלעכקייט
101	רחל און לאַזאַר זבאַר
103	מיין סטודיע „איטעג“ (אידישע טעאַטער־גרופּע)
114	איך ווער אַ פּאַרמערקע
117	צוריק צו שעפּערישקייט
120	לעצטע געזעגענונג מיט מיין פּאַטער
124	ערשטער טור נאָכן הורבן
132	בלויז דערינערוינגען
136	דער כוח פון חסידיש. — דער בעל־תשובה פון מונקאַטש
141	דער הלום וועגן התישבות — „וּתִיק“ און „חדש“

144	וואַנדערלוסט בירושה און די עטיק פון גנבים
148	א בירגערין אן אַ היים
151	חולון
153	דרום־אפריקע
158	קבלת־פנים אין קייפטאָן — יאהאַנעסבורג
170.	אויסטרעליע — איידאָ בן־ציון־ווין
176	מיינע ביאליסטאָקער
182	נייע פרווון
		דער איינפלוס פון ק. ס. סטאַניסלאָוסקי אויף דער אַנטוויקל־
188		לונג פון וועלט־טעאַטער
192	פונקטן פון סטאַניסלאָוסקיס „סיסטעמע“
204	י. ב. וואַכטאַנגאָו און „דער דיבוק“
210	„הבימה“ — אַ בלעטל געשיכטע
217	דריי וויכטיקסטע יידישע טעאַטערס
		יידיש טעאַטער און אַקטיאָרן אין די ערשטע נאַכמלחמה־יאָרן.
223		בוענאַס־איירעס—ניו־יאָרק
226	אַ ביסל דערפאַרונג אין ענגליש
229	מיין וועג אַליין
235	ווענעזועלאַ
237	רעסיפּע־באַהיאַ
241	מיין ווונטש

אָ נייער בראשית

קינסטלער לעבן אין אַ וועלט פון טרוימען, פון חלומות — דאָס איז דער אָנהייב פון דעם פראָצעס, וואָס הייסט — שאַפן. איך האָב מיינע קינד-דער-יאָרן אויסגעלעבט אין חלומות.
דעם ערשטן חלום (טאַקע אין שלאָף), וואָס איך האָב געזען, ווי אַ פאַרזאָג צו עפעס אין דער צוקונפט, איז געקומען צו מיר פאַר דעם אויס-ברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה.

אַ סך זומערן פון מיין קינדהייט האָב איך פאַרבראַכט אין קליינעם שטעטלעע מיליטשיצי. דעם זומער פון 1914 איז אונדזער זומער-ווינונג געווען ביים סאַמע סאַנסאָוון וואַלד. אין קאַרידאָר פון אונדזער דאַטשע-הויז איז געשטאַנען אַ קליין לייטערל, וואָס האָט געפירט צום בוידעם. אין איינער אַ נאַכט פון יענעם זומער, האָב איך געזען אַזאַ מין חלום: איך קלעטער אויף דעם לייטערל און וואָס העכער איך גרייך אַלץ גרעסער ווערט דער לייטער; איך שטייג און דער לייטער וואַקסט און אַט בין איך שוין אַזוי הויך, אַז איך קאָן קוים זען די ערד אונטער זיך. פלוצלינג הייבט דער לייטער זיך אָן צו וויגן און אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער. איך פיל, אַז נאָך אַ רגע פאַל איך און ווער צעשמעטערט... אין דער רגע וואַקסט אויס פאַר מיר מיין פאַרשטאַרבענע באַבע און איך הער איר וואַרעם קול זאָגנדיק:

— האָב ניט קיין מורא, מיין קינד, גיי, שטייג העכער, וועסט ניט פאַלן!

איך האָב זיך אויפגעכאַפט.

אין 1917, אין אַ פראַסטיקער נאַכט, ווען מאַסקווע ליגט אין טיפן שניי און די „מאַסקוויטשי“, איינגעגורעט אין זייערע שווערע פעלצן, באַוועגן

חיהלע גראבער

זיך ווי די בערן, בין איך אריין אין א פינצטערן קארידאָר און טונקל-באלויכטענע טרעפּ האַבן מיך דערפירט צו אַ קליינעם ניט-באַהייצטן צימער, וואָס איז געווען אַנגעפילט מיט יוגנט. אין אַט דעם קליינעם צימער האָט נחום צמח פאַרזיט די גרויסע אידעע פון ערשטן העברעיִשן טעאַטער „הבימה“ און אין דער פּראָסטיקער נאַכט האָט דער זשעני פון מאַדערנעם רוסישן טעאַטער, וואַכטאַנגאַוו, אַנגעצונדן די יונגע גרופּע מיטן פייער פון העכסטן שאַפּן.

דאָס זיינען געווען די טרעפּ אויף וועלכע איך האָב אַנגעהויבן מיין לאַנגן, שווערן וועג באַרג-אַרויף. ניט איין מאָל פאַר די צענדליקער יאָרן האָט זיך מיין לייטער געשאַקלט. ניט איין מאָל האָב איך געפילט, אַז אַט-אַט פאַל איך אַרונטער און ווער צעשמעטערט. און שטענדיק, אין אַזעלכע פאַלן, הער איך מיין באַבעס וואַרעמע ווערטער: גיי, מיין קינד, שטייג העכער — וועסט ניט פאַלן!

אין די יאָרן 1915—1916—1917 איז פאַרגעקומען אַ מאַסן-אויסוואַנג-דערונג פון די שטעט און שטעטלעך, וואָס זיינען געלעגן נאַנט צום דייטש-רוסישן גרענעץ. די לופט איז געווען אַנגעפילט מיט דינאַמיט. אויפן דייטשיש-רוסישן פּראָנט האָט געהערשט אַנאַרכיע און אויף דער גאַנצער ליניע פון פּראָנט ביז מינסק, פינסק, כאַרקאָוו, מאַסקווע — איז אַנגע-גאַנגען אַ פּולשטענדיקע וואַקאַנאַליע. מען האָט געשיכורט און געהוליעט צו פאַרטויבן די אַנקומענדיקע קאַטאַסטראָפּע.

מיט דעם שטראָם פון די הונדערטער טויזנטער יידן, איז אויך אונדזער קליינע משפּחה אַנגעקומען קיין מאַסקווע. קיין פאַרמעגנס פון דער היים האַבן מיר ניט מיטגעפירט. אַלץ וואָס איך האָב מיט זיך געבראַכט איז געווען מיין גייסטיקע ירושה און איינגעוואַרצלטע טראַדיציע.

צום טעאַטער האָט מיך געצויגן דער צופאַל — אַ פריינדשאַפּט מיט מיין בן-עיר נחום צמח. צמח האָט מיך איינגעלאָדן צו דער גרופּע, וואָס ער האָט אַרגאַניזירט מיט דער אידעע צו שאַפּן אַ העברעיִשן טעאַטער, און זייער לערער, יעווגעני באַגראַטיאַנאָוויטש וואַכטאַנגאַוו, האָט מיך אינספּירירט צום ליד. אַבער ביי מיר איז ליד שוין גאַרניט געווען. קיין צופאַל. ליד האָט אין מיר אַריינגעזונגען מיין באַבע און מיינע עלטערן. מיין באַבעס

ערשטע ליד, וואָס איך האָב אויפגענומען איז געווען דאָס ליד וועגן דעם „בלימעלע“ וואָס ליגט אויפן מיטן וועג און אַלע טרעטן אויף דעם. דאָס ליד פלעגט מיין באַבע פאַרענדיקן מיט „האי, דאָס מיינט מען ס'פאַלק ישראל, קינד מיינס!“ מיין באַבעס ליד האָט שטענדיק געהאַט אַ מאַראַל. נאָך דעם ליד האָבן אָנגעהויבן אַפּקלינגען אין מיר לידער פון גאַלדפּאָדענס אַפּערעטן; שפּעטער — אַריעס פון אַפּערעס און רוסישע ראַמאַנס און ערשט דאַן האָבן אָנגעהויבן וויברירן אין מיר יידישע פּאַלקס־לידער. צוזאַמען מיט דעם זיינען ביי אונדז שטענדיק געזונגען געוואָרן טראַדי־ציאַנעלע יום־טוב־געזאַנגען און תּפילות. אַזוי האָט זיך ביסלעכווייז אַנט־וויקלט ביי מיר דער דראַנג זיך אויסצוזינגען.

די ערשטע פּאַלקס־לידער האָב איך געהערט פון די אַרעמעלייט אויף אונדזער הויף און אויך פון די מיידלעך, וואָס האָבן ביי אונדז געדינט.

טעאַטער האָב איך געזען צום ערשטן מאַל ווען איך בין שוין אַלט געווען צוועלף אָדער דרייצן יאָר. דאָס ליד האָט אויף מיר געווירקט מער ווי דער דראַמע־קאַנפּליקט. וועגן באַטרעטן די בינע, וועגן שפּילן טעאַטער, האָב איך גיט סתּם געחלומט, געטראַכט און באַשטימט, נאָר כ׳האַב פשוט געפילט — און גאַנץ גענוי — אַז דאָס איז דער צוועק פון מיין „זיין“ אויף דער וועלט. דערפאַר האָב איך צו מיינע גאַנצע פּופּצן יאָר אַזוי איבערראַשנדיק זיכער געזאָגט מיין מאַמען:

— איך וועל זיין אויף דער בינע...

וועלכע פּאַרמען מיינע קינסטלערישע נייגונגען וועלן אָננעמען האָב איך נאָך גיט געוויסט און גיט באַשטימט. דער לעבנס־שטראַם האָט מיך געפירט און דערפירט אין 18—1917 צו דער „הבימה“. אָבער אין 1928, נאָכדעם ווי איך האָב אַדורכגעמאַכט צען יאָר מיט דעם העברעיִשן טע־אַטער, האָב איך זיך שוין אליין פאַרטראַכט. אַנאַליזירט די צען יאָר דער־פאַרונגען מיט דער „הבימה“ און האָב באַשטימט אַנצוהויבן מײן וועג אַליין.

צו מיין וועג „אליין“ האָב איך זיך געגרייט נאָך זייענדיק מיט דער „הבימה“. איך האָב גלייכצייטיק געלערנט שטימע־אויסבילדונג ביי פּראַ־פּעסאָרן פון מאַסקווער פּילהאַרמאָניע.

חיהלע גראבער

יידיש ליד האָב איך געלערנט פון די קאָמפּאָזיטאָרן: יולי ענגעל, מיכאַיל גנעסין און משה מילנער.

די צוויי גרויסע שולעס — די דראַמאַטישע און מוזיקאַלישע — זיינען געוואָרן דער פונדאַמענט אויף וועלכן איך האָב אויפגעבויט מיין איינ-מענטש טעאַטער. איך האָב פאַרבונדן דעם דראַמאַטישן עטיוד מיט דעם יידישן ליד. און כ'האָב טאַקע אַזוי אַנגערופן מיין פראַגראַם: „ליד און דראַמע“.

די צען יאָר אין טעאַטער זיינען געווען יאָרן פון חלומות, יאָרן פון גלויבן, פון יאוש — און נאָך שטאַרקערן גלויבן; דאָס זיינען געווען די שטורמישע יאָרן, ווען רוסלאַנד האָט געקעמפט פאַר פרייהייט און מיר האָבן געקעמפט פאַר אונדזער עקזיסטענץ. דאָס זיינען געווען יאָרן פון געוואַלטע אויפטוען, פון אַנטווישונגען און דערהויבונגען. אין מיר האָבן אַט-די יאָרן פאַרפּעסטיקט די איבערצייגונג. אַז דאָס גאַנצע פּריוואַטע לעבן מיט אַלע קאָנפּליקטן איז בלויז אַ נעבן-זאַך; אַז דער עיקר — דער סאַמע תּוך — איז טעאַטער. און ווי דער גרינדער און לייטער פון דער „הבימה“, נחום צמח, האָט איינגעוואַרצלט אין מיר — נאַציאָנאַלער טע-אַטער. דעם גאַנצן זין פון נאַציאָנאַלע ווערטן און מיין וועג אַלס נאַציאָנאַלע קינסטלעריי, האָב איך צו פאַרדאַנקען נחום צמח.

ערשט אין 1928, אין ניו-יאָרק, שוין נאָך דעם סענסאַציאָנעלן טורנע פון דער הבימה איבער אייראָפּע און אַמעריקע, האָט אַנגעהויבן עקבערן אין מוח די פּראַגע: אַוועלכער דאַרף זיין אונדזער נאַציאָנאַלער טעאַטער — העברעיִש צי יידיש? „הכּוּנּוּ, הכּוּנּוּ הבימה בירושלים“ — איז געוואָרן דער לייט-מאַטיוו. ס'איז געוואָרן קלאַר, אַז העברעיִש טעאַטער קאָן עק-זיסטירן נאָר אין ארץ-ישׂראל. די גרויסע יידישע וועלט האָט אונדז ניט פאַרשטאַנען. ס'איז אויפגעשוומען דאָס פּראַבלעם: וואָס איז וויכטיקער — אַ טעאַטער פאַר איין לאַנד, צי אַ טעאַטער פאַר דער וועלט, פאַר אונדזער יידישער וועלט?

איבער דער פּראַגע זיינען שוין פאַרגעקומען דיסקוסיעס אין אונדזער טעאַטער אין משך פון די לעצטע עטלעכע יאָר. ניט קיין אַפּיזיעלע אַבער פּריוואַטע דיסקוסיעס זיינען אַנגעגאַנגען אַלץ אָפּטער און אָפּטער. נאָר

דער גייטיקער כוח פון נחום צמח האָט שטענדיק געזיגט. ערשט אין ניו-יאָרק, ווען נ. צמח האָט זיך אַנטשלאָסן אָפּגעטיילט פון זיין טעאַטער, דעם טעאַטער וועלכן ער האָט אויסגעחלומט, וועלכן ער האָט נביאיש צוגעגרייט פאַר אונדזער לאַנד — האָט זיין באַשלוס פאַרשטאַרקט אין מיר דעם ווילן אַוועקצוגיין.

חויז דער שפּראַכן-פּראַגע זענען געווען נאָך סיבות וואָס האָבן מיך באַוווּיגן אַנצונעמען דעם דרייטן באַשלוס. די הבימה האָט זיך געבויט אויף די פּרינציפּן פון אַ קאַלעקטיוו, וואָס מיינט: גלייכהייט און ברידער-לעבקיט. די נייע פאַרמען פון קאַלעקטיוויזם זיינען געווידמעט געוואָרן אומפאַרגעסלעכע נעכט מיט דעם טעאַטער-זשעני י. ב. וואַכטאַנגאָו.

ווי ווייטיקדיק האָט וואַכטאַנגאָו אויפגענומען די אַנטווישונג! די אַמביציע פון עטלעכע פון קאַלעקטיוו צו ווערן די פּרימאָדאָנע און טעאַטער-לייטער האָט צעבראַכן דעם פּרינציפּ פון קאַלעקטיוויזם, און אַנשטאַט ברידערלעכקייט האָט זיך איינגעוואַרצלט שנאה. ס'איז געוואָרן שווער צו אַטעמען אין דער פיינטלעכער אַטמאָספּער. איך האָב פאַרלאָזן די הבימה און מוטיק אַנגעהויבן מיינ וועג אליין.

נאָך איידער איך האָב אַנגענומען דעם באַשלוס, האָט מען אויף דער עוועניו (צענטער פון יידישן טעאַטער אין ניו-יאָרק) אַנגעהויבן רייזן וועגן דעם און עס זיינען גלייך געקומען אַנבאַטן. אַן אַנבאַט פון אַ באַרימטן שווי-שפּילער צו עפּענען אַ טעאַטער אין בראַנקס איז געקומען דורך ד"ר מוקדוני. מוקדוניס ענטפּער איז געווען: אויב זי וועט פּרעגן מיינ עצה, וועל איך איר ראַטן עס ניט אַנצונעמען. מאַריס שוואַרץ האָט זיך געוואַנדן צו מיר דירעקט. ער איז געוואָרן גאַנץ איבערראַשט ווען איך האָב אים אָפּגעזאָגט. מ. שוואַרץ און זיין קונסט-טעאַטער זיינען דאָן געווען אין סאַמע בלי און אַן איינלאָדונג פון אים איז געווען פאַררעכנט פאַר אַ כבוד און גליק, כ'האַב עס טאַקע אַזוי אויפגענומען. מיר האָט אין דעם, ווי אין אַ סך אַנדערע פּאַלן, אַרויסגעהאַלפּן מיינ מאַמעס לאַגישער קאַפּ וועלכן איך האָב אפשר געירשנט. די לאַגיק האָט מיר אונטערגעזאָגט, אַז ניו-יאָרק, האָט אַ סך גוטע שווישפּילערינס און דער קונסט-טעאַטער האָט די בעסטע. איז מיינט עס, אַז מ. שוואַרץ דאַרף מיך בלויז פאַר „פּובליסיטי“, און

חיהלע גראבער

פובליסיטי האָט אַ טבע, אַז עס האַלט אָן ביזן ערשטן דורכפאַל און איך
בין זיכער געווען, אַז דעם דורכפאַל וועל איך האָבן.
די סיסטעם פון צוגרייטן אַ פיעסע, פון באַאַרבעטן אַ ראָל, איינצולעבן
זיך אין דער ראָל, פאַרלאַנגט צוויי זאַכן: צייט און די נויטיקע אַטמאָספער.
די ביידע זאַכן האָט דער יידישער טעאַטער אין אַמעריקע ניט געהאַט —
אַפילו ניט ביי מאַריס שוואַרצן. ס'איז געווען פאַר מיר קלאַר, אַז איך האָב
ניט קיין טעאַטער ווהיין צו גיין און איך מוז אויסאַרבעטן אַ פראַגראַם
פאַר זיך אַליין.

איין-פערזאן-טעאטער

צו זיין אויף דער בינע אליין אין אַ גאַנצן פראַגראַם איז אַ סך שווע-רער ווי צו שפילן די פאַראַנטוואַרטלעכסטע ראָל אין אַ פּיעסע. דאָס איז גיט די פיזישע שוועריקייט. אַ סאַלאַ-פראַגראַם פאָדערט אַ שטאַרק אַנט-וויקלטע קאַנצענטראַציע, אַן אַבסאָלוטן קאַנטראָל, אַ גוט אויסגעאַרבעטן חוש פאַר מאַס און פראַפּאָרציע. עס פאָדערט די עלעמענטן פון דראַמע און הומאָר. לויט מיין מיינונג, פאָדערט עס פון קינסטלער אויך אַ פאַזי-טיווע באַציונג, אַ פריינדשאַפט צום פובליקום. אין אַ פּיעסע האָט דער שווישפילער אַ דירעקטן קאַנטאַקט מיט זיין פאַרטנער און מיטן צושויער קומט דער קאַנטאַקט אומדירעקט — דער סאַלאַ-שווישפילער האָט גלייך דעם דירעקטן קאַנטאַקט מיטן צושויער. איך מיינ, אַז דאָס איז די סיבה פאַרוואָס עס זיינען פאַראַן אַזוי ווינציק דערפאַלאַגרייכע סאַלאַ-אַרטיסטן.

די סאַלאַ-קונסט האָט דריי פאַרמען: רעציטאַציע, פאַרלעזונגען און איין-מענטש-טעאטער. רעציטאַטאָרן האָבן זיך אַרויסגעהויבן אַ סך שנעלער ווי די צווייטע. צו די צוויי פאַרמען פון טעאטער-קונסט מוז זיך דער קינסטלער ווידמען פולשטענדיק.

פון אונדזערע יידישע קינסטלער האָט אין די צוואַנציקער יאָרן אויפ-געבליצט דער רעציטאַטאָר הערץ גראַסבאַרד. ער איז באַרימט געוואָרן און פאַרבליבן ביז היינט דער בעסטער אין דעם זשאַנער. איך גלויב, אַז דאָס איז דערפאַר וואָס ער האָט אַנגעהאַלטן זיין אייגנאַרטיקע פאַרם.

הערץ גראַסבאַרד פאַרמאַגט אַ שטאַרקע שטים, אַ גוטן טעמפּעראַמענט און אַ ווונדערלעכע דיקציע. צו דעם שאַפט ער אַ באַזונדערע אַטמאָספּער דורך דעם קליינעם לעמפעלע וואָס באַלויכט בלויז זיין געזיכט. ער איז

חיהלע גראבער

געווען דער ערשטער אויף דער יידישער בינע צו לייענען א שעה און א האלבע זיצנדיק אומבאוועגלעך ביים טישל.

א צווייטע יידישע קינסטלערין פון דעם זשאנער (אין דער ניט-יידישער שפראך), וואס האט געמאכט די גרעסטע קאריערע אין ארגענטינע, איז בערטא זינגערמאן. בערטא זינגערמאן איז ממש א לעגענדע אין אלע שפאך-ניש-ריינדיקע לענדער. שוין איבער פערציק יאר ווי איר נאמען קלינגט, און מען ווערט ניט מיד זי צו הערן ווידער און ווידער, כאטש אין די זעלבע רעציטאציעס.

אין איין-פערזאן-פארשטעלונג זיינען ביז היינט פארבליבן צוויי גרויסע קינסטלערינס (ניט יידישע) רוט דרייפער, אין ענגליש, און איוועט גיל-בער — אין פראנצויזיש. רוט דרייפער באארבעט איר מאטעריאל בלויז דראמאטיש; איוועט גילבער בויט אלץ אויף ליד און מוזיק. ביידע שפילן אויס זייערע סצענעס אן א פארטנער און אן די נייטיקע אקסעסארן. ביידע זיינען אין דער זעלבער מאס גרויס און שאפן די פולשטענדיקע אילווע, אז אלץ און אלע זיינען אויף דער בינע אין דער לעבעדיקער פארעם.

נאך אן ענגלישע שוישפילערין האט אנגעהויבן דעם מין איין-פערזאן-טעאטער — דאס איז קארנעליא אטיסיסקינער. זי האט שוין ארויפגע-בראכט אויף דער בינע שטיקלעך דעקאראציע; קאסטיומען צו יעדן נומער; אן ארקעסטער, פארקן, גרים, אלץ וואס א טעאטער נוצט. אבער מיט דעם אלעם האט זי ניט דעם דערפאלג, וואס יענע צוויי קינסטלערינס האבן געהאט.

דער סוד פון דערפאלג פון די אויבן-דערמאנטע צוויי קינסטלערינס ליגט אין דער איינפאכקייט פון דער פרעזענטאציע. דאס פובליקום האט ליב צו דערפילן, צו דערגענצן דאס ניט-דערזאגטע מיט דער אייגענער פאנטאזיע, דאס הייסט — דאס פובליקום וויל און דארף זיין אקטיוו. אקטיוו ניט נאר אין רעאגירן נאר אויך אין שאפן.

די ניט-יידישע פרעסע אין אייראפע און אמעריקע האט זייער אפט פארגליכן מיין שוישפילערישע ארבעט מיט רוט דרייפער און איוועט גילבער. אין א געוויסער מאס איז עס ריכטיק. מיינע פראגראמען זיינען געבויט אויף די זעלבע פרינציפן און אנטהאלטן דראמאטישן און מוזיקא-

תיהלע גרלאבער אין ראלין און עטיווד

חיהלע גראבער

לישן שטאף. קיינער פון די רעצענוזענטן האָט מיך ניט פאַרגליכן מיט אונ-
דערע פּאַלקס-זינגער, כאָטש מיין פּראָגראַם שליסט איין אַ גרויסע צאָל
לידער און דאָס גאַנצע פּראָגראַם איז געבויט אויף מוזיק. דאָס איבער-
צייגט, אַז דער מין קונסט געהערט צו אַן אַנדער קאַטעגאָריע. דער פּאַלקס-
זינגער אינטערפרעטירט דאָס ליד, ביי מיר איז דאָס ליד אַריינגעפלאַכטן
אין אַ דראַמאַטיש בילד אַדער אין אַ דערציילונג. איך זוך אויס דאָס ליד,
וועלכעס אַנטשפּרעכט דער שטימונג. דעם ריטעם פון דעם עטיוד אַדער
דערציילונג. אַפט רעגט דאָס ליד אַן צו שאַפן דעם עטיוד. למשל: דער
עטיוד צו די ״וויסע טויבן״ פון זישע וויינפער, איז געקומען צו מיר דורך
אַ דערינערונג פון מיינע קינדער-יאָרן.

אין מיין קליין שטעטלע מילייטשיצי איז געווען אַ יונגע, צאַרטע,
פאַרחלומטע, צניעותדיקע מיידל — די בת-יחידה פון רב און שוחט. אין
איינעם אַ זומער, ווען מיר זיינען אַהינגעקומען אויף דאַטשע, האָט זי
מיר דערציילט, אַז אין די ווינטערן, ווען קיין דאַטשניקעס זיינען ניטאָ,
זיצט זי גאַנצע טעג און אַוונטן און נייט אויס אַ פּרוכט פאַרן ארון-קודש,
אַ מענטעלע פאַר דער ספר-תורה אַדער עפעס אַנדערש. מיט יאָרן שפּעטער,
ווען דער קאַמפּאָזיטאָר גאַלוב האָט פאַר מיר דורכגעשפּילט זיין מוזיק צו
וויינפערס ״וויסע טויבן״, איז פּלוצלינג אויפגעשווומען פאַר מיר דאָס בילד
פון יענער מיידל. איך האָב ממש דערפילט די שנייקע זאָווערוכע פון
אויסער דער אַנגעהייצטער שטיבעלע, און עס האָט מיך אַנגעפילט אַ מין
בענקשאַפט. איך האָב פּערזאָפּיניצירט יענע מיידל און האָב אַנגערופן
דעם עטיוד ״בענקשאַפט״. אַזוי איז עס פאַרבליבן אין מיין רעפּערטואַר
פאַר די אַלע צענדליקער יאָרן.

אַלס דראַמאַטישן שטאָף האָב איך אַריינגענומען אין מיין ערשטן פּראָ-
גראַם דאָס בילד ״גאָך קבורה״ פון י. ל. פּרץ. דער באַרימטער קאַמפּאָזיטאָר
יוסף אַחרון האָט ספּעציעל צו דעם נומער געשריבן מוזיק פאַר פּידל,
טשעלאָ און קלאַוויר. אויך איז אין ערשטן פּראָגראַם אַריין אַן אַפּטיילונג
״חסידיש״ און אַן אַפּטיילונג ״פּאַלקס-בילדער״.

די פרעמיערע פון „ליד און דראַמע“ – ליובאַ שעפקאַוויטש

עס האָט מיר גענומען אַ גאַנץ יאָר צוצוגרייטן דעם ערשטן פּראָגראַם. אין דעם יאָר האָב איך באַדאַרפט אויסקלייבן דעם מאַטעריאַל און באַ-אַרבעטן יעדן נומער. די מערסטע צייט האָבן פאַרנומען די נומערן וועלכע ווערן אוסגעשפּילט מימיש. אויף די נומערן דאַרף מען אַרבעטן אַזוי ווי אויף טאַנץ-נומערן. יעדע באַוועגונג דאַרף ווערן אויסגעאַרבעט. עס דאַרף גיין אין ריטעם מיט דער מוזיק, און ווען דאָס ווערט פאַרטיק בלייבט עס שוין אין רעפּערטואַר אויף אַ לעבן לאַנג. אַ נומער וואָס דויערט פּיר-פּינף מינוט קאָן נעמען וואָכן אים צוצוגרייטן. אַזוי בין איך מיט געדולד און אַר-בעט צוגעקומען צום נייעם מין פאַר מיר – נאָך דעם טעאַטער און אַנאַמבל – איין-פּערזאָן-טעאַטער. אַזוי איז אַנטשטאַנען „ליד און דראַמע“. בכדי אויסצופּראַבירן דעם ערשטן פּראָגראַם האָב איך גענומען אַ קליין טעאַטערל וואָס האָט געהאַט הונדערט צוואַנציק זיץ-פּלעצער. דאָס טעאַטערל האָט געהערט צו אַ באַרימטן שווישפּילער פּון מ.ק.ט.*. באַלעס-לאַוסקי, און צו דער שווישפּילערין פּון זעלבן טעאַטער, אוספּענסקאַיאַ. מיין אויפּרעגונג פאַר דעם קאַנצערט איז ניט געווען קלענער ווי פאַר מיין פּרע-מיערע אין דער „הבימה“. און דאָס ניט קוקנדיק אויף דעם וואָס כ'האַב געהאַט די מאַראַלישע שטיצע און פּריינדשאַפט פּון יוסף אַחרון, וועלכער האָט אַליין הינטער דער בינע דיריגירט מיט דעם טריאַ, פּון דעם רעזשי-סאָר בולגאַקאָוו, וועלכער האָט מיט מיר צוגעגרייט דאָס פּראָגראַם און פּון ד"ר מוקדוני, פאַר וועמען איך האָב אויספּרובירט יעדן נומער באַזונדער. נאָך דעם ערשטן דערפּאָלגרייכן קאַנצערט האָבן מיר באַשלאָסן צו נעמען דעם גרויסן טעאַטער פּון איוואַ לעגאַליען, וואָס איז דאָן געווען

* מאַסקווער קונסט-טעאַטער.

חיהלע גראבער

אויף דער 14טער גאָס. מיט דעם קאַנצערט איז פאַרבונדן אַן אינטערע-
סאַנטער עפיזאָד.

ס'איז געווען אין אַ זונטיק־אָונט. איך בין, ווי תמיד, צוגעפאַרן צום
טעאַטער מיט צוויי שעה פריער. ווען איך בין אַריין מיט די קאַסטימען
און מיט דער מזויק האָט דער אויפזעער פון טעאַטער מיר געמאַלדן, אַז איך
וועל ניט קאַנען אָנהויבן דעם קאַנצערט ביז איך וועל ניט באַצאַלן די הונ-
דערט פינפּאונצוואַנציק דאָלאַר. איך האָב אים דערלאָנגט דעם צוגעגרייטן
טשעק, אָבער דאָס נעמט ער ניט אָן — ער מוז האָבן מזומן.

איך האָב דערווייל אָנגעהויבן זיך צוגרייטן צום קאַנצערט און האָב
געהאַפט אויף אַ נס. דער קאַנצערט דאַרף זיך אָנהויבן אַכט דרייסיק און
ס'איז שוין באַלד אַכט. פּלוצלינג לויפט אַריין מיינע אַ פריינדין, ליובאַ
שעפּקאוויטש, אַן אויפגערגטע :

— ס'טייטש, הונדערטער מענטשן שטייען אויף דער גאָס און מען
עפנט ניט דעם טעאַטער !

איך האָב, אַ ביסל אַ פאַרלוירענע, דערציילט איר וואָס דאָ קומט
פאַר. זי איז אָן אַ וואָרט צו זאָגן פאַרשוונדן און געציילטע מינוטן שפעטער
אַריינגעבראַכט די 125 דאָלאַר.

די גאַנצע אייננאַמע פון אַ פאַרשטעלונג ביי אַ פּולן זאַל איז געווען
2,300 דאָלאַר — אונדזער איינקונפט איז געווען 1,800 דאָלאַר. ליובאַ שעפּ-
קאוויטש האָט געראַטעוועט די סיטואַציע.

ליובאַ שעפּקאוויטש איז געווען אַן אַרעמע פרוי מיט אַ רייכער נשמה.
זי איז געווען אַ פשוטע פּאַלקס־פּרוי וועלכע איז אַריבערגעקומען קיין
אַמעריקע פון אַ קליין רוסיש שטעטל. אַלץ וואָס זי האָט מיט זיך מיטגע-
בראַכט איז געווען איר אייגענע באַרענע אינטעליגענץ, ערלעכקייט און אירע
חלומות וועגן אַ שענערער, בעסערער וועלט. זי האָט זיך באַזעצט אויף
דער 2טער עוועניו, ווייל דאָ איז געווען די וועלט פון יידישן טעאַטער, יידי-
שער קולטור, פון יידיש לעבן בכלל. ליובאַ האָט ממש פאַרגעטערט אַ גוטן
שוישפּילער, אַ באַגאַבטן שרייבער, פּאַעט, מזויקער. זי האָט מיט איר האַר-
ציקייט, מיט איר וואַרעמקייט און איבערגעגעבנקייט צוגעצויגן
צו זיך דאָס בעסטע וואָס מיר האָבן פאַרמאַגט. איר קליינע, ריינע היים

מיינ וועג אליין

אויף דער עוועניו און 11טער גאס איז געוואָרן דער טרעף־פונקט פון קינ־סטלער און שרייבער. צו מיר איז ליובאַ געוואָרן ממש אַ מאַמע. פאַר די אַלע יאָרן, וואָס איך בין אַרומגעפאַרן איבער גאָר דער וועלט, בין איך געווען אין שטענדיקן קאָנטאַקט מיט ליובאַ. ווען נאָר איך פלעג קומען קיין ניו־יאָרק איז צו איר געווען מיין ערשטער טעלעפאָן. און ניט נאָר דער ערשטער טעלעפאָן נאָר אויך דער ערשטער מיטאַג. מיט וואָס פאַראַ זאַרגפעליקייט פלעגט זי אויסקאָכן און אויסבאַקן בלויז די מאכלים וואָס זיינען געווען אין מיין דיעטע. און אַז ס'זיינען געווען שווערע צייטן (און ביי אַ יידישן קינסטלער פלעגן אַזעלכע שווערע צייטן זיך מאַכן גאַנץ אַפּט!) האָב איך ביי ליובאַן אויך באַקומען אַ גמילות חסד. ערשט די לעצטע יאָרן האָב איך זיך דערוואַסט, אַז די סומען, ווי קליין זיי זיינען ניט געווען, האָט זי אליין אויסגעליען אין דער גמילות חסדים קאַסע.

פאַר אַ סך יאָרן האָט ליובאַ ערלעך און געטריי געדינט דעם „איקה“ מיט איר אַוועקגיין פון דער וועלט האָט דער יידישער קולטור־פאַרבאַנד אין ניו־יאָרק פאַרלוירן אַן איבערגעגעבענעם חבר. איך האָב מיט איר טויט פאַרלוירן אַ גרויסן פריינד. די דערינערונגען וועגן איר טראַג איך מיט יראת־הכבוד און ליבשאַפט.

מאַנטרעאַל און די קייזערמאַנס

אַזוי שנעל ווי איך בין אַרויס מיט די ערשטע קאַנצערטן אין ניו-יאָרק, איז באלד געקומען אַ פאַרשלאַג צו מאַכן אַ קליינעם טור איבער אַמעריקע און קאַנאַדע. וועגן מאַכן דעם טור אליין האָט ניט געקאַנט זיין קיין רייד, ווייל דער דער אַמעריקאַנער יידשער עולם האָט ליב „וואַראַ-יעטיס“... מיר האָבן צוזאַמענגעשטעלט אַ פּראָגראַם זאַלבעדריט.

דער ערשטער, וועלכער האָט פּרעזענטירט יידישן טאַנץ אין אַן עכט קינסטלערישער פּאַרעם איז געווען מיין קאַלעגע בנימין צמח, אַ ברודער פון דעם גרינדער פון דער „הבימה“ נחום צמח. ער איז געווען דער פּאַ-סיקסטער קינסטלער פאַר אַזאַ פּראָגראַם. אַלס פּיאַניסט האָבן מיר איינגע-לאָדן פּאָליאַ קאַדיסאַן.

די קאַדיסאַנס זיינען געווען אַ באַרימטע קינסטלער-משפּחה. דער פּאַטער, די מוטער און אַ טאַכטער, ליובאַ, זיינען געווען פון די ערשטע קינסטלער אין דער „ווילנער טרופּע“. פּאָליאַ קאַדיסאַן — מוזיקאַליש באַגאַבט — איז געוואָרן די גוט באַקאַנטע און באַליבטע אַקאַמפּאַניאַטאָרין אין ניו-יאָרק. פאַר מיר איז פּאָליאַ קאַדיסאַן געוואָרן ניט בלויז מיין פּיאַנאָ-באַגלייטערין, נאָר אַ האַרציקער פּריינד וועלכן מען טרעפט זעלטן אין דער אַמעריקאַניזירטער קינסטלער-משפּחה. אויף איר מזל איז אויס-געפאַלן צו אַרבעטן מיט מיר אין אַ צייט ווען צו צאָלן פאַר פּראָבן האָט ניט געקאַנט זיין קיין רייד — ס'איז ניט געווען מיט וואָס... חוץ דעם האָט ניט איין מאָל פּאַסירט, אַז ס'האַט מיר אויסגעפּעלט „קליינגעלט“. פּאָליאַ פּלעגט דאָן אַ זאָג טאָן (מיט דער נאַטירלעכסטער איינפאַכקייט): אויפן טישל ליגט מיין טאַש, נעם וויפל דו באַדאַרפּסט. איך גלויב קוים, צי האָט זי געוואָסט ווי טיף-מענטשלעך זי איז און ווי גערירט איך בין געווען!

יעדער נייער אויפטריט איז פאר א קינסטלער א פרישע אויפרעגונג, א נייע דערפארונג. אונדזער ערשטער ארויספאר קיין קאנאדע איז געווען א פיל-פאכיקע אויפרעגונג. די "הבימה" האט אין קאנאדע ניט געשפילט און מיר פארן אהין ניט מיט קיין פיעסע נאר מיט א נייעם סארט קאנצערט. דער אינטערעס צו אונדז איז ווי צו "הבימה"-שוישפילער. מאטערט די פראגע: וואס דערווארטן קאנאדער יידן פון אונדז און ווי וועלן זיי אונדז אויפנעמען? מיין אָנגעשטרענגטקייט האט זיך פארשטארקט מיט יעדן טאג. קאנאדע איז אויסגעוואקסן פאר מיר ווי א פעסטונג וואס מיר דארפן איינ-נעמען. ווען עס האט זיך דערנענטערט דער טאג פון אונדזער ארויספאר האב איך צופעליק געטראפן אין דער ראַיאַל-קאָפּע אונדזער באַרימטן פּאָעט זישע וויינפער. איך האב געוואוסט, אז וויינפער פארט אפט איבערן לאַנד און קען גוט יידישע ישובים. איך האב אים דערציילט וועגן אונדזער טור און וועגן מיין אויפרעגונג. וויינפער האט מיט זיין ליבן שמייכל געזאגט: — זארגט ניט, דארט איז דא א טייערער ייד, ה. מ. קייזערמאן, און זייט זיכער, אז ער וועט איך שוין דארט אפוארטן.

— אבער מיר האבן דאך אים ניט געלאזט וויסן, אז מיר קומען, און מיר קענען אים בכלל ניט.

— איר וועט אים שוין קענען און טאקע ביים סאמע אַנקום — פאר-זיכערט אונדז איבער א גייס וויינפער.

איך האב עס אויפגענומען סקעפטיש.

צוליב דער דעצעמבער-זאווערוכע איז אונדזער באַן אָנגעקומען צום ווינדזאָר-וואַקזאַל, אין מאַנטרעאַל, מיט אַ פאַרשפּעטיקונג פון צוויי אַ האַלבע שעה. איך האב אין באַן געהאַט אַן אַטאַק פון מאַגן-פאַרגיפטונג. אַ דערשעפטע בין איך קוים אַריין אין האַטעל און זיך גלייך געלייגט אין בעט. ס'איז שוין געווען כמעט האַלבע נאַכט. פון אַלע צימערן האַבן זיך געטראָגן קולות און געזאַנגען פון שיכורים. ס'איז געווען די צייט פון "פּראָהיבשן" אין אַמעריקע און אויף די "וויקענדס" פלעגט מען קומען ספּעציעל קיין קאנאדע צו שיכורן. איך בין געווען אויסגעמאַטערט און בין באלד אַריינגעפאַלן אין אַ טיפּן שלאָף. ווי עפעס פון אַ ווייטער וועלט האַט זיך דערטראָגן צו מיר אַ קלונג. אינסטינקטיוו האַט מיין האַנט אַראַפּ-

חיהלע גראבער

גענומען דאס טעלעפאן־טרייבל און כ'האב דערהערט א קלינגענדיקע שטימע מיט א שארפן, רומענישן „ר“.

„א גוט מאַרגן אייך, חיהלע גראבער! ווי פילט איר זיך? עס איז שוין צייט אויפצושטיין. דער זייגער איז ניין דרייסיק און לענגער וואַרטן האָב איך שוין ניט געקאָנט. מיר עסן „לאַנטש“ ביי אונדז 12 אַ זייגער. געוואָלט אייך אַרויסנעמען גלייך געכטן פאַר „סאַפּער“, האָבן חברים ניט צוגעלאָזן צו אייך. אַ, איר ווילט וויסן ווער עס רעדט — חנניה בר' מאיר קייזערמאַן!“

ביי דעם הייסן שטראָם רייד האָבן מיינע געדאַנקען געטראָגן די אַנטשולדיקונג צו פריינד זישע ווינפער פאַר מייַן סקעפטיציזם. אין אַ באַשיידענער, בעל־הבתישער שטוב, אויף סענט וויאַטער־גאַס, האָבן געווינט די קייזערמאַנס. שטראַלנדיק־פריידיק האָט אונדז אויפגע־נומען סערעלע קייזערמאַן. חנניה ברב מאיר האָט מיך גלייך ביים ערשטן קבלת־פנים אַ הויב געטאַן ביזן סופיט און אויסגעשריגן: דאָס איז חיהלע גראַבער! אין הויז האָט אָפּגעהילכט געלעכטער און צוויי פאַר גרויסע, שוואַרצע קאַרשן־אויגן, פון די קלייניקע מיידעלעך, האָבן זיך פאַרווונד־דערט אָפּגעשטעלט אויף מיר. דאָס זענען געווען נינאַ און גיטאַ — די טעכטערלעך פון די קייזערמאַנס. דאָ אין הויז האָט געהערשט די יומטוב־דיקייט פון אַן עכטער יידיש־היימישער משפּחה. פאַר מיר איז עס געווען דער אָנהויב פון אַ לעבנלאַנגער פריינדשאַפט מיט די קייזערמאַנס.

ח. קייזערמאַן איז געווען אַ רומענישער ייד. נאָך אין דער היים איז ער געווען אַקטיוו אין דער ציוניסטישער אַרבעטער־באַוועגונג, געהאַלטן דאָרט פייערדיקע רעדעס — געברענט אַ וועלט! ווען ער איז געקומען קיין מאַנ־טראַעאַל האָט זיך פאַר אים אַנטדעקט דער גרויסער סוד, אַז בכדי צו לעבן דאָרף מען אַרבעטן... די ערשטע שריט פון יידישן אימיגראַנט אין אַמעריקע, קאַנאַדע און אַנדערע מעבר־לים־לענדער פירן צו דער פאַבריק. ח. קייזער־מאַן, דער רומענישער אינטעליגענט, האָט ניט געקאָנט נאָכקומען דער מאַשין־פּינקטלעכקייט פון דער פאַבריק. דעם ערשטן טאַג האָט ער פאַרשפּעטיקט צו דער אַרבעט אויף אַ פּערטל שעה; דעם צווייטן טאַג — אויף אַ האַלבער שעה. אויפן דריטן טאַג, ווען ער איז אַריין אין פאַבריק ניין אַזייגער, און

מיין וועג אליין

האט, ווי געוויינלעך, קלינגעוודיק אַ זאָג געטאָן „גוט־מאַרגן“, האָט די גאַנצע פּאַבריק ווי אין כאַר אים אָפּגעענטפּערט: „ווער דערשטיקט און דערוואָרגן!“ חנן איז אַ דערשיטערטער געבליבן שטיין אַ וויילע, באַלד זיך אומגעדרייט און איז אַרויס פון פּאַבריק, גיט זיין קאַפּ און גיט זיינע הענט זיינען געווען פעיק צו פיזישער אַרבעט.

חיהלע גראַבער און חנניה בר' מאיר קייזערמאַן
מאַנטרעאַל — 1929

דריי פאַראינטערעסירונגען האָבן אויסגעפילט דאָס גאַנצע וועזן פון חנן קייזערמאַן: די ציוניסטישע באַוועגונג, יידישער קאַנגרעס און יידישע קונסט

חיהלע גראבער

אין אלע אירע פארמען: מאלעריי, סקולפטור, מוזיק, טעאטער, פאעזיע. צו דעם האט ער געדינט זיין גאנצן, צו קורצן, לעבן. פאר דער פועלי-ציון-פארטיי איז ער געווען א פייערדיקער רעדנער, פאר קינסטלער איז ער געווען דער דערמוטיקער, דער ענטוואססט, אונטערשטיצער; פארן קאנא-דער יידישן קאנגרעס — דער גרינדער, בויער, דער אומדערמידלעכער גייסט.

חנן האט געהאט דעם ווילן און די אויסערגעוויינלעכע פעיקייט צו טיילן מיט זיינע פריינד, מיט מענטשן בכלל, דאס בעסטע וואס ער האט פארמאגט. פלעגט ער יעדן גאסט ארויפנעמען צו זיך אין ביורא פון קאנא-דער יידישן קאנגרעס, שלעפן פון די פאליצעס וויכטיקע דאקומענטן, אלטע שריפטן, אנטיסעמיטישע פאמפלעטן, בריוו פון גלחים, אויסשניטן פון צייטונגען, און צווישן דעם אלעמען נייע לידער פון יידישע פאעטן, מערסטנטייל — קאנאדער דיכטער. זיין ליבסטער און נאענטסטער פריינד איז געווען י. י. סיגאל, וואס איז געווען פאררעכנט צו די טאלאנטפולסטע יידישע דיכטער אין אמעריקע. די פרייד פון וועלכן עס איז דערפאלג פון א יידישן קינסטלער פלעגט חנן אויסדריקן מיט טרערן — טאקע מיט טרערן ממש — וואס פלעגן פליסן פון זיינע אויגן בשעתן לייענען אדער דערציילן וועגן דעם.

די ביורא פון אויפגייענדיקן יידישן קאנגרעס איז געווען דאס ארט ווו יידן פלעגן קומען אויסגיסן זייערע צרות, פרעגן עצות, בעטן הילף. דער קאנגרעס איז דאן געווען אן איין-מענטש-ארגאניזאציע, און דער איין-מענטש — חנניה ב"ר מאיר. קייזערמאן האט געהאט צייט און געדולד פאר יעדן איינעם, און מער פון אלץ האט ער געהאט הארץ, און דאס הארץ האט טאג-טעגלעך אויפגענומען פירזענלעכע און אלגעמיינע יידישע צרות ביז עס האט געפלאצט...

די היים פון די קייזערמאנס איז געווען דאס ארט פארן קינסטלע-רישן און גייסטיקן אויסלעבן זיך. די טירן זיינען שטענדיק געווען אפן און דער טיש — שטענדיק געגרייט. א זעלטענע הארמאניע האט געהערשט צווישן סערעלע און חנן קייזערמאן. יעדער פון זיי האט געהאט זיינע געזעלשאפטלעכע פאראינטערעסירונגען. ער — די פועלי-ציון, זי — די

פֿיאַנערן־פרויען־באַוועגונג. ביידע האָבן געהאַט גרויסע פליכטן, ער — די זאָרג פאַר אַלץ און אַלעמען אין יידישן קאָנגרעס, זי — פאַרן הויז און פאַר אַלץ וואָס אַ הויז פאַדערט. חנן קייזערמאַן האָט געבויט און אויפגעבויט דעם קאָנאָדער יידישן קאָנגרעס, און סערעלע — אַ גרויסע פאַבריק פון קינדער־קליידער און צוזאַמען האָבן זיי זיך געזעלשאַפטלעך און גייסטיק אויסגעלעבט אין ציוניזם, קולטור און קונסט.

אין דעם הויז אויף סענט וויאַטער האָב איך אָנגעהויבן מיינ וועג צום ברייטן יידישן עולם און פון זעלבן הויז בין איך, מיט אַ קורצער צייט שפעטער, אַרויסבאַגלייט געוואָרן צו דער גרויסער וועלט («צו דער גרוי־סער וועלט» איז דער טיטל פון מיינ ערשטן בוך, וואָס איז דערשינען אין בוענאַס־איירעס, אַרגענטינע, אין יאָר 1952).

דער סאַלאָן פון די קייזערמאַנס איז אין יענע יאָרן געווען אין קעלער. די ווענט פון דעם ליכטיקן, וואַרעמען קעלער זיינען געווען פאַרשטעלט מיט ביכער פון דיל ביון סופיט. דאָס מעבל איז באַשטאַנען פון אַ פֿיאַנע און רייען שטולן פאַרן פובליקום. איך בין שוין זינט יענעם אַוונט אויפ־געטראָטן אין זאַל „גאַוואַ“ אין פאַריז, „פאַלעדיום“ אין לאַנדאָן; אין קאָנסערוואַטאָריעס און טעאַטערס איבער דער גאַרער וועלט, אָבער יענער אָפּשייד־קאָנצערט אויף סענט וויאַטער איז ביז איצט טיף איינגעקריצט אין מיינ זכרון. די ברייט־אָפּענע אויגן פון חננען, פאַרטערטע פון באַגייס־טערונג, דער ליכטיקער, שמייכלדיקער פנים פון דער באַשיידענער, גליק־לעכער סערעלע, פאַלגן מיר נאָך די אַלע יאָרן.

די גאַנצע וואַרעמקייט, מענטשלעכקייט און פריינדשאַפט פון די קיי־זערמאַנס האָט זיך איבערגעגעבן צו זייער עלטערער טאָכטער נינאַ. ווען איך האָב זי דערזען צום ערשטן מאל איז זי קוים אַלט געווען עלף יאָר. איך האָב אויף אייביק פאַרגעדענקט דעם נייגעריקן, דורכדרינגלעכן קוק פון אירע אָפּענע קאַרשן־אויגן. דאָס זיינען געווען אויגן, וואָס האָבן געזוכט אַן ענטפער פון דעם וואָס עס דערגייט ניט צו איר פאַרשטאַנד. זי האָט געפאַרשט די וועלט אַרום און די וועלט אין זיך אליין.

די ערשטע וועלט אין וועלכער זי איז אַריין איז געווען די וועלט פון קונסט — טאַנץ. גאַנצע פופצן יאָר האָט זי געלעבט און אויסגעלעבט זיך

חיהלע-גראבער

אין דער דאָזיקער וועלט. אַ סך יאָרן האָט זי געטאַנצט מיט דער באַרימ-
טער מאַרטאַ גערעהם. תמיד אַן אומרויקע, אַ זוכנדיקע, האָט זי פאַר-
לאָזן די בינע און איז אַוועק שטודירן. פּסיכאָלאָגיע, האָט זי געגלויבט.
וועט איר העלפן פאַרשטיין די וועלט און דעם מענטש. און אַז זי האָט
שוין אויך דאָס דערגרייכט האָט זי ערשט דאָן דערפילט אַ לידיקייט
אין זיך און אין גאַנצן אַרום.

נינאַ קייזערמאַן

נאָר אַזוי קאַן מען דערקלערן איר רעזיגנירן פון אַלץ און פון אַלעמען.
מיד האָט די טרויעריקע ידיעה וועגן דעם טראַגישן טויט פון דער
שעפּערישער, תמיד פאַרשנדיקער נינאַ קייזערמאַן-קעלין, דערשיטערט.

מײן װעג אליין

בלויז מיט עטלעכע װאָכן פריער, אויף מײן װעג קיין פלאָרידאָ, האָב איך פאַרבראַכט אַ נאַכט מיט נינאַן אין זייער קינסטלערישער „פענט־האַוז“ אויף דער 63טער גאַס און צענטראַל פאַרק װעסט. מיר — בלויז די צוויי — האָבן פאַרבראַכט ביז שפעט נאָך האַלבער נאַכט. גערעדט האָט נינאַ — אַזוי שעפּעריש, אַזוי בילדעריש, אַזוי טיף...

איך האָב באַדאַרפט פאַרלאָזן דאָס הויז פינף דרייסיק אין דער פרי. פינף אַ זייגער איז שוין ביי מײן געלעגער געשטאַנען נינאַ אַן אַנגעטאַענע, אַ פרישע. זי האָט מיך אין איר אויטאָ צוגעפירט צו דער אויטאָבוסן־סטאַציע. מיר האָבן נאָך געהאַט צייט פאַר אַ פרישטיק אין אַ דערבײַקן רעסטאָראַן. נינאַ האָט בלויז געטרונקען קאַווע. פון דאָרט איז זי געפאַרן גלייך צו איר אַרבעט אין שפיטאַל, װוּ זי האָט פראַקטיצירט.

אַזוי װעט זי תמיד פאַרבלייבן אין מײן װיזע — אַ פרישע, אַ יונגע, אַ צאַרטע און שיינינקע; אַ זוכנדיקע, אַ שעפּערישע, אַ לירישע — נינאַ.

**דער גרויסער טור מיטן נאציאנאלן ארבעטער-פארבאנד. —
די פאלגן פון איבערגעטריבענער „פובליסטי“**

מאנטרעאל איז געווען די ערשטע שטאט מיט וועלכער מיר האבן אַנ-
געהויבן אונדזער טור. פון דאָרט זיינען מיר אַוועק קיין טאַראַנטאַ. מיר
האַבן נאָך אויך באַזוכט עטלעכע גרויסע שטעט אין די שטאַטן און דער-
מיט פאַרענדיקט אונדזער ערשטן אַרויספאַר. די אויפטריטן זיינען אויפ-
גענומען געוואָרן ענטוויאָסטיש. דער קאַנצערט איז דורך די צושויער און
קריטיק באַצייכנט געוואָרן אַלס אַ נייע פאַרם און אויסדרוק פון נאַציאָ-
נאַלער קונסט. די ערשטע דערפאַרונגען האָבן מיך צוגעגרייט צום וויי-
טערדיקן גרויסן טור איבער אַמעריקע און קאַנאַדע.

דער גענעראַל־סעקרעטאַר פון פאַרבאַנד, לואי סיגאַל, האָט גוט גע-
קענט די לאַגע פון דער ציוניסטישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אַמעריקע.
ער האָט געוויסט אַז רעדנער, אַפילו די בעסטע, ציען ניט צו קיין צו גרויסן
עולם, און אַז מיט פּראָפּאַגאַנדע אַליין וועט מען ניט פאַרגרעסערן די מיט-
גלידערשאַפט פון דער באַוועגונג. ער האָט געפילט, אַז מען מוז אָנהויבן
אַ פאַרברייטערטע קולטור־קינסטלערישע טעטיקייט. שוין אין אָנהויב פון
די צוואַנציקער יאָרן האָט ער איינגעאַרדנט דעם ערשטן קאַנצערט־טור.
קיין גרויסן גלויבן אין דעם דערפאַלג פון אַזאַ געוואַנטער אונטערנעמונג
האַבן מענטשן ניט געהאַט. ס'איז שוין אַ כלל, אַז ווען אַ ישוב האָט ניט
קיין קולטורעלע אָדער קינסטלערישע אונטערנעמונגען, זאָגט מען אַז דער
ישוב וויל עס ניט. אָבער שוין דער ערשטע טור פון נאַציאָנאַלן אַרבעטער-
פאַרבאַנד האָט באַוויזן ווי יידן פון ווייטע פאַרוואַרפענע ישובים האָבן
געלעכצט נאָך אַ קינסטלעריש וואָרט און נאָך אַ יידיש ליד. דעם גרויסן
טור איבער אַמעריקע האָבן מיר געמאַכט אין 1929—1930.

אויך אויף דעם טור בין איך ניט אויפגעטראָטן אליין ווי אַ סאַלאַ-קינסטלעריין. דאָס מאָל איז געווען מיט מיר אויפן פּראָגראַם אַ פּאַר-לעזער — אַל הערריס. אונדזערע קינסטלערישע וועגן זיינען זיך פּונאַנ-דערגעגאַנגען און דער פּראָגראַם האָט ניט האַרמאַנירט. אַל הערריס איז אָבער אַרומגעפּאַרן איבערן לאַנד שוין מיטן ערשטן טור פּון פּאַרבאַנד; ער האָט גוט געקענט די ישובים און די „ביזנעס“. איך האָב עס אָנגענומען ווייל דאָס האָט געדאַרפט דערמעגלעכן מיין ערשטן אַרויספּאַר קיין איראַפּע מיט „ליד און דראַמע“.

פּון דעם טור האָב איך געוונען פּיל מער ווי די מאַטעריעלע באַלוי-נונג. איך האָב זיך צום ערשטן מאָל באַקענט מיט דער גרויסער אַמעריקע און מיט דער שכנותדיקער קאַנאַדע. איך האָב זיך צום ערשטן מאָל באַ-געגנט פּנים אל פנים מיט אונדזער יידישן עולם — מיט דער יידישער וועלט. איך האָב דערוואַרבן די ערשטע דערפאַרונגען. די ערשטע איינ-דרוקן און ערשטע איבערראַשוונגען און איך האָב אויך געמאַכט די ערשטע קינסטלערישע קאַמפּראַמיסן. אַן וועלכע מען קאָן אין אונדזער פּאַך ניט דורכקומען. איך האָב זיך באַקאַנט מיט שמוציקע זאַלן און מיט צעבראַ-כענע פּיאַנאָס. אין איין שטעטל איז גאַר קיין פּיאַנאָ ניט געווען. דער פּאַר-זיצער האָט דערקלערט, אַז זיי האָבן געמיינט, אַז אַזאַ גרויסע קינסטלעריין קאָן שוין זינגען אָן אַ פּיאַנאָ... נאַכדעם האָבן זיך אָנגעהויבן צרות מיט פּיאַניסטן. אין יענע יאָרן האָט נאָך דער פּאַרבאַנד ניט געקאַנט זיך דער-לויבן אַרויסצושיקן אויך אַ פּיאַניסט. מען האָט טעלעגראַפּיש אָנגעזאַגט יעדע שטאַט און שטעטל צוצוגרייטן דעם בעסטן פּיאַניסט. אין די גרעסע-רע שטעט איז עס נאָך געגאַנגען. אין די קליינע שטעטלעך איז עס געווען אַ גרויס פּראָבלעם. אין איין שטעטל האָט מען קוים געקראָגן אַ קריסטלעכן פּיאַניסט. איך האָב זיצנדיק מיט אים ביים קלאַוויר רויק צוגעגרייט דעם פּראָגראַם. אין אַוונט, באַלד ביים ערשטן נומער, ווען איך בין נאָך געווען אין מיטן ליד, האָט ער שוין פּאַרענדיקט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז חוץ אַ קריסט איז ער אויך געווען אַ טויבער...

אין אַ צווייט שטעטל איז די פּיאַניסטין געווען אַ „בייבי“ און גאַר ניט קיין ווונדער-קינד. ווען דער פּאַרזיצער פּון קאַמיטעט האָט דערזען מיין

חיהלע גראבער

פארלעגנהייט האט ער דערקלערט, אז זיי האבן נאך א פינאנסישן, און טאקע א בעסערע, אבער זיי זיינען געווען געצווינגען צו נעמען דאס מיידעלע, ווייל איר פאטער, מיסטער גרינשפאן, איז א בעסערער „מעמ-בער“... איך בין דאן ארויס איבערן שטאט זוכן א פינאנסיסט. אין רעסטאראן פון גרעסטן האטעל האב איך געפונען אן ארקעסטער און אן ערשטקלאסיקן פינאנסיסט. ער איז געקומען צום קאנצערט, אין דעם שמוציקן זאל מיט דער דריטקלאסיקער פיאנע, אין „פול-דרעס“. דעם אונט איז ער געווען די סענסאציע!

די אלע און ענלעכע דערפארונגען, ווי ביטער זיי זיינען געווען, זיינען זיי שפעטער ניט איין מאל צוגיך געקומען אין פארלוף פון די צענדליקער יארן וואגלענישן.

קעגן די איינצלע פיינלעכע פאלן זיינען אבער געווען צענדליקער אונטן פון גייטיקער דעהויבונג. די קאנצערטן זיינען אומעטום אויפ-גענומען געווארן מיט באגייסטערונג. נאך יעדן קאנצערט זיינען געווען באנקעטן. איבערן גאנצן לאנד האט מען גערעדט וועגן דעם גרויסן קולטור-ווערט פון די פראגראמען. ס'איז געווען פאר מיר אן איבערראשונג צו הערן ווי יידן פון פארווארפענע שטעטלעך האבן גערעדט וועגן „אינטער-טעינמענט“ און עכטער קונסט. דער אפקלאנג פון דעם אלעמען איז דער-גאנגען צו ווייטערדיקע שטעט און די „פובליסיטי“ איז געוואקסן. אבער פובליסיטי האט א פרינציפ: מען מוז עס מאכן מיט א מאס. אז מען טרייבט איבער די מאס, ווייס שוין דער עולם ניט וואס צו דערווארטן. איך האב טאקע צוליב דעם — צוליב איבערגעטריבענער פובליסיטי — געליטן א דורכפאל אין א שטאט אויף וועלכער איך האב געווארט מיט גרויס שפאנונג. אין מערב-קאנאדע געפינט זיך די יידישע הויפט-שטאט וויניפעג. דאס איז אן אלטער, איינגעזעסענער ישוב מיט א גרויסער אינטעליגענץ, א גרויסער ציוניסטישער באוועגונג און א ברויזנדיק יידיש קולטור-לעבן. נאך מאנטרעאל און טאראנטא איז וויניפעג די דריט גרעסטע יידישע שטאט אין קאנאדע. האט אזוי פאסירט, אז א כלל-טוער פון יענער שטאט, א וויכטיקע פערזענלעכקייט, האט געזען אונדזער קאנצערט אין א שכנותדיק שטעטל פון וויניפעג. ער איז געווארן אזוי באגייסטערט, אז ער האט טעלעגראפירט

מיין וועג אליין

צו דער וויניפעגער צייטונג: געזען, געהערט און זיך פארליבט אין חיהלע
גראבער. די דערווארטונג דארט איז געווען אזוי גרויס, אז וואס איך האב
ניט געטאן יענעם אונט איז ניט געווען גענוג. די איבערמאסיקע פובליסיטי
האט דערהרגעט מייך קאנצערט אין וויניפעג.

די זוניקע קאליפארניע. — דער מזלדיקער „ביס“.

פון וויניפעג זיינען מיר געפארן קיין קאליפארניע. דאָ האָב איך צום ערשטן מאל אין מיין לעבן דערזען דעם גן-עדן אויף גאָטס ערד. אפשר איז דער איינדרוק געווען אזוי שטארק ווייל דער אונטערשיד איז געקומען אזוי איבעראַשנדיק שנעל. די גיגאַנטישע קאַנאַדער „ראַקקיס“ זיינען געלעגן איינגעשמידט אין אייז; די שטעט — פאַרווייט מיט שניי; די ביימער אויף די בולוואַרן און אין די גערטנער, באַהאַנגענע מיט אייז, האָבן אויסגעזען ווי ליוסטערעס; מענטשן, באַפעלצטע, האָבן זיך באַוועגט ווי די בערן. איבער דעם אַלעם האָט זיך געצויגן פונעם גרויען הימל אַ געדיכטער נעפל, וואָס האָט פאַרשלייערט אַלץ אַרום.

מיר האָבן פאַרלאָזן די קאַלטע קאַנאַדע און איבער נאַכט האָט זיך פאַר אונדז אויפגעדעקט אַ גאַלדיק־זוניקע וועלט; אַ ריינער, העל־בלויער הימל, שטאַלצע, גרינע פאַלמעס; גערטנער פון פאַמעראַנצן, ציטרינען, גרייפ־פֿרוכט, מאַנגאָס... אַ סימפּאַניע פון קאַלירן. די דורכזיכטיקע לופט איז אַנגעפילט געווען מיטן אַראַמאַט פון די פאַרשידנאַרטיקע טראַפישע געוויקסן.

איך געדענק מיינע ערשטע טריט אויף קאליפארניע בערג — כ'האָב זיך אַ נויג געטאָן צו דער ערד און זיך צעוויינט. כ'האָב דערפילט די געטלעכקייט אַרום מיר. קאליפארניע האָט מיך אַנגעפילט מיט פרייד און גלויבן. איך בין עפעס ווי רייפער געוואָרן און מוטיק אַנגענומען דעם באַשלוס אַרויסצופאַרן אויפן אייראָפּעיִשן טור.

פון קאליפארניע זיינען מיר אַריינגעפארן קיין שיקאַגאָ. די גרויסע פרעסט האָבן שוין געפלאַצט; אייז און שניי האָבן אַפגעלאָזן; שיקאַגאָ, אזוי אויך פאַרטונקלט פון שטאַלענעם הימל איבער איר, איז איצט, נאָך

דער זוניקער קאליפארניע, געווען נאך אומעטיקער און טונקעלער. איך אָבער בין געווען פול מיט דער וואַרעמקייט פון קאליפארניע. אין שיקאַגאָ פארהאלטן זיך אַרטיסטן לענגער סיי צוליב דעם גרויסן יידישן ישוב דאָרט, סיי צוליב די שטעטלעך אַרום ווי מעדיסאָן, מילוואַקי און אַנדערע. אין די קלענערע צענטערס האָבן מיר געגעבן איין קאַנצערט, אין מילוואַקי אָבער האָבן מיר באַקומען די איינלאָדונג פאַר אַ צווייטן קאַנצערט.

דער לעצטער נומער אין מיינ פראַגראַם איז דאָן געווען אַ חסידישער ניגון מיט אַ טאַנץ „ביים רבינס טיש“. איך האָב געענדיקט דעם נומער און בין אַראָפּ פון דער בינע. דאָס פובליקום אָבער האָט געפאַטשט, גע-קלאַפט מיט די שטולן, גערופן פאַר אַן „אַנקאַר“. מיר האָבן געמוזט שנעל לויפן כאַפּן די לעצטע באַן קיין שיקאַגאָ, וווּ מיר האָבן באַלד אויף צו מאַרגנס געדאַרפט אַרויסטרעטן. עס האָט אָבער ניט געהאַלפן, איך בין ווידער אַרויף אויף דער בינע און ביסירט „ביים רבינס טיש“. דער עולם האָט מיטגעזונגען, צוגעפאַטשט אין טאַקט און מיינ פאַרטנער הערריס האָט הינטער די קוליסן, אַן אויפגערעגטער, געברומט...

קיינער פון אונדז האָט דאָן ניט געאַנט, אַז צו דעם „אַנקאַר“ האָט געפירט גאַטס האַנט. איבערצוטאָן זיך איז שוין קיין צייט ניט געווען און אַזוי אין דער חסידישער קאַפּאָטע, מיטן גרים, זיינען מיר אין איין אַטעם גע-קומען צו דער סטאַציע און האָבן דערזען בלויז דעם רויך פון אַפּגייענדיקן צוג... איך בין געשטאַנען אַ פאַרשולדיקטע און מיינ פאַרטנער האָט אַן אויפגערעגטער מיר געמאַכט פאַרווורפן פאַר מיינ „ביס“.

פאַרשטייער פון קאַמיטעט האָבן אונדז באַרויקט און פאַרזיכערט, אַז זיי וועלן גלייך נעמען אַן אויטאָ און נאָך פאַרטאָג וועלן מיר זיין אין שיקאַגאָ. פּלוצלינג האָבן זיך צעפּייפט און צעקלונגען אַליאַרמען פון אַמ-בולאַנסן. באַן-באַאַמטע זענען אין בהלה געלאָפן אין דער ריכטונג פון אַפּגעגאַנגענעם צוג און ווייניקער ווי אין אַ האַלבער שעה האָט מען שוין געפירט קרבנות פון דעם באַן-צוזאַמענשטויס.

אַט אַזוי האָט „ביים רבינס טיש“ אונדז אַפּגעראַטעוועט פון אַ פאַטאַ-לער קאַטאַסטראָפּע. נאָך דעם פאַל אין מילוואַקי האָבן איך אַ סך, אַ סך מאָל געבעטן גאַט פאַר אַ „ביס“ פון „ביים רבינס טיש“.

חיה לע גראבער

מיר האבן פארענדיקט מיין ערשטן גרויסן, דערפאלגרייכן טור אין פריילינג 1930 און איך האב באַלד אַנגעהויבן די צוגרייטונגען צו מיין אייראָפּעישן טור מיט „ליד און דראַמע“.

אייראָפּעישער טור

דעם 13טן יוני 1930 האָב איך זיך פאַרשיפט פון מאָנטרעאַל קיין פאַריז. חנן קייזערמאַן האָט מיך באַגלייט צום שיף און דערלאָנגט אַ צעטעלע מיט אַן אַדרעס פון אַן אָנגעזעענעם יידישן זשורנאַליסט. ער האָט מיר דערביי אָנגעזאָגט איך זאָל אומבאַדינגט זיך שטעלן אין פאַרבינדונג מיט אים און פאַרלייגן ער זאָל איבערנעמען מיין אייראָפּעישן טור.

די שיף האָט פאַרלאָזן די קאַנאַדער ברעגן אין מיטן נאַכט. צום ערשטן מאָל אין מיין לעבן בין איך געבליבן אַליין אויפן אָפּענעם ים. די כוואַליעס האָבן געטראָגן די שיף אַלץ שנעלער פאַרויס און די פולע לבנה, אין יענער יוני-נאַכט, האָט מיטגעצויגן מיט זיך אַלע מיינע געדאַנקען אויף צוריק. איך האָב זיך פאַר די דריי יאָר איינגעלעבט אין ניו-יאָרק; כ'האַב ליב באַקומען אַמעריקע און האָב איבערגעלאָזן דאָרט דריי פון מיינע יונגע יאָרן — יאָרן וועלכע וועלן שוין קיין מאָל נישט קומען צוריק. עס וועלן זיך נישט צוריקקערן די יאָרן און אויך נישט דער חלום וואָס איז געוואָרן וואָר און פאַרגייט איצט ווייטער אין אַ חלום...

אין פראַנצויזישן פאַרט לע-האַוור האָבן הונדערטער מענטשן אָפּגע-וואַרט און באַגריסט קרובים און פריינד פון יענער זייט ים. מיך האָט קיינער נישט אָפּגעוואַרט און קיינער נישט באַגריסט. פון וואַנען עס האָט זיך גענומען צו מיר דער כוח צו לאָזן זיך אַליין אין דער וועלט קאָן איך זיך ביז היינט נישט דערקלערן. איך גלויב קוים צי ס'האַט געהאַט עפעס צו טאָן מיט רעאַלן, נישטערן דענקען. ס'איז בלויז געווען אַ דראַנג און אַ טיפּער גלויבן.

וולאַדמיר גראַסמאַן איז אַ באַקאַנטער יידישער זשורנאַליסט. ער איז

חיהלע גראבער

געווען רעדאקטאר פון „פאריזער היינט“. אין יענעם זומער פון 1930 איז ער שוין געווען אן דער צייטונג און האט זיך געגרייט ארויסצוגעבן א זשורנאל. קיין פינאנסיסט צו אונטערשטיצן דעם זשורנאל איז ניט געווען; ער אליין האט קיין קאפיטאלן ניט געהאט. דער זומער איז געווען א הייסער. די פאריזער זיינען זיך צעפארן אויף וואקאציעס און פארווילונגען און איך בין דארט אראפגעפאלן ווי פון הימל. דאס האב איך ערשט שפעטער בא-גריפן. פון אנהויב האב איך געטראכט אז ס'איז אן אומזין פארצושלאגן א זשורנאליסט מיט אזא נאמען א טורנע מיט א שוישפילעריין, וועלכע האט ערשט ניט לאנג צוריק אנגעהויבן איר קאנצערט-קאריערע. מיט דער דאזיקער אומזיכערקייט האב איך זיך געטראפן מיט וו. גראסמאנען. מיט מיר איז מיטגעגאנגען מיין קאלעגין שושנה אביבית.

מיר האבן זיך געטראפן אין א „ביסטרא“ צוליב דער גרויסער היץ האבן מיר באשטעלט סאדע-וואסער. אין פאריז צאלט מען ניט פאר וואסער, בלויז פארן זאפט. ווען מיר האבן געשטילט אונדזער דורשט און אויפגע-הויבן זיך צו גיין, האט אונדזער „קאוואלער“ א זאג געטאן אין רוסיש: „נו, מיידלעך, איצט באצאלט!...“ ביי דער פראזע האב איך דערפילט אז איצט איז די ריכטיקע צייט צו ריידן מיט אים וועגן אונטערנעמען מיין טורנע. גראסמאנען האט גענומען בלויז צוויי וואכן צו רעגולירן זיינע גע-שעפטן, איינפאקן זיין ביבליאטעק און אלע זאכן, אוועקשטעלן עס אין א זיכערן ארט, און צוגרייטן זיך צו דער רייזע. מיך האט ער איינגעארדנט אין א פענסיאן אין פאנטענבלא. ניט קוקנדיק אויף דעם, וואס איך האב קלאר געמאכט פאר אים ווי גרויס מיינע קאפיטאלן זיינען, האט ער דאך גענומען צוויי בילעטן אין שלאף-וואגאן.

דער טעאטער-סעזאן אין אייראפע הויבט זיך אן אין סעפטעמבער, האבן מיר באשלאסן אריינצופארן פאר די זומער-חדשים אין פוילישן קור-ארט צאפאט. מיין „מענעדזשער“ האט געגלויבט, אז דארטן קאן מען דורכן זומער געבן עטלעכע קאנצערטן. ווען איך בין אבער ארויס דעם ערשטן טאג אויף א שפאציר, איז מיר אין יענעם הייסן טאג געווארן קאלט אין אלע מיינע גלידער. איך האב ניט דערקענט אין די עלעגאנטע הערן און דאמען אונדזערע יידן. די לופט איז געווען אנגעפילט מיט די קלאנגען פון

דער פוילישער שפראך. איך האָב זיך דערפילט, מיט מיינ יידיש און הע-
ברעיִש, פרעמד און אַ ביסל פאַרלוירן.

ווי גרויס איז געווען מיינ איבערראַשונג ווען דער זאָל אין „קאַסינאַ“
איז געווען פאַרפולט נאָך לאַנג פאַרן אָנהויב פון קאַנצערט. מענטשן האָבן
פאַרגעשלאָגן אַ פיל־פאַכיק גרעסערן פרייז פאַר שטיי־פלעצער. מיר האָבן
טאַקע געהאַט אין צאַפּאַט עטלעכע דערפאַלגרייכע קאַנצערטן. אַזאַ איז
געווען דער אָנהויב פון מיינ ערשטן אייראַפּעיִשן טור.

וואַרשע איז דער נאַענטסטער יידישער צענטער פון צאַפּאַט, אָבער
איך בין באַשטאַנען אויף דעם, אַז מיר זאָלן אָנהויבן דעם סעזאָן אין דער
לעטישער הויפּט־שטאָט — ריגע. פון דאָרט האָבן מיר אויך אָנגעהויבן
דעם טור מיט דער „הבימה“. כ׳האַב געגלויבט, אַז די ריגער פרעסע און
פובליקום געדענקען נאָך מיינע אויפּטריטן מיט דער „הבימה“.

די אַפּרופן פון לעטלאַנד זיינען שנעל דערגאַנגען קיין ליטע און פוילן.
„ליד און דראַמע“ איז געוואָרן אַ סענסאַציע. דעם טעאַטער־סעזאָן 1930—31
האַבן מיר „באַאַרבעט“ לעטלאַנד, ליטע, עסטלאַנד און פוילן און צום הויך־
סעזאָן פון 1931 זיינען מיר אַריין קיין פאַריז.

פאַר גראַסמאַנען איז מיינ קאַנצערט ניט געווען זיין ערשטע דערפאַ־
רונג. ער האָט לאַנג פאַר מיר געבראַכט דעם מאַסקווער קונסט־טעאַטער
אויף אַ טורנע קיין סקאַנדינאַוויע; ער האָט אויך אַ קורצע צייט אָנגעפירט
מיטן דענישן טעאַטער. ער איז געווען אַ ספּעציאַליסט אין מאַכן „פובלי־
סיטי“ און ער האָט געהאַט אַ ברייטן אייראַפּעיִשן פאַרנעם. ער האָט דאָס
יידיש־העברעיִשע פראַגראַם פּרעזענטירט ווי די גרויסע אינטערנאַציאָנאַלע
קאַנצערטן. דאָ אין פאַריז האָט ער באַשלאָסן צו נעמען דעם טעאַטער־
זאָל „גאַוואָ“. ווען איך בין אַריין זען די בינע און דערהערט אַז דאָרט
פלעגט אויפּטרעטן דער גרעסטער רוסישער זינגער פּיאָדאַר שאַליאַפּין,
האַב איך אָנגעהויבן פּיבערן. איך האָב זיך געבעטן ביי מיינ „מענעדזשער“
צו נעמען אַ קלענערן זאָל, אָבער גראַסמאַנען קאָן מען ניט דיקטירן און
ס׳איז געבליבן — „גאַוואָ“.

דער זאָל איז געווען פול, פונקט ווי אין „נאַוואָשטי“ אין וואַרשע. די
פראַנצויזישע פרעסע האָט מיך פאַרגליכן מיט זייער, איינציקער אין דעם

חיהלע גראבער

זשאנער, איוועט גילבער. מיט דעם האָבן מיר פאַרענדיקט דעם סעזאָן
און זיינען געבליבן אין פאַריו פאַרן גאַנצן זומער.
דעם צווייטן סעזאָן האָבן מיר אָנגעהויבן פון בעלגיע. אין יענע גוטע
יאָרן איז אַנטווערפן געווען אַ גרויסער יידישער צענטער. נאָך אַנטווערפן
זיינען געגאַנגען בריסל און ליעזש. ביסלעכווייז האָב איך אָנגעהויבן צו
באַגרייפן ווי גרויס עס איז אונדזער יידישע וועלט. אומצאָליקע קאַנצערטן
האָבן מיר געגעבן אין דעם קליינעם בעלגיע.

ערשטער קריזיס

אין סאמע ברען פון דער ארבעט, אין מיטן פון גרויסע פערספעקטיוון, האט מייך "מענעדזשער" זיך פארבענקט נאך זשורנאליסטיק און האט בא- שלאסן ארויסצוגעבן א צייטונג, טאקע דא אין בעלגיע. שוישפילער זיינען געגליכן צו צירק-פערד — זיי דארפן האבן דעם אנטרייבער. איך בין געווען געצווונגען איבערצורייסן מייך טור.

בעלגיע האט די נארמאלע פיר צייטן פון יאר: הארבסט זיינען דארט רעגנס און ווינטן, ווינטער-צייט — פרעסט און זאווערוכעס. מיר זיינען געבליבן שטעקן אין בריסל אין א גרויסן האטעל-צימער, וואס האט געהאט 2 גרויסע פענצטער און א באלקאן. פון דאנען האט זיך געצויגן דער גרויסער אפענער פלאץ זשאמאר. דער צימער האט געהאט א סך ליכט, א סך לופט, אבער ניט קיין באהייצונג... איך האב שוין אין בריסל אויסגעזונגען אלע מיינע לידער, און די נייע צייטונג האט איינגעשלונגען סיי דאס געלט, סיי די ענערגיע, און צום סוף — די לעצטע האפענונג ווען עס איז אויפצוהויבן זיך פון בעט, דעם אינציקן פלאץ ווו איך האב געווארעמט מייך צארטן גוף. לאגישע רייד האבן ניט קיין ווירקונג אויף מענטשן איינגעשפארטע. מיינע טרערן זיינען אויסגעפראָרן. איך בין שווייגנדיק געלעגן און געקוקט אויף די טשעמאָדאָנעס אין וועלכע ס'זענען געווען פארפאקט מיינע קאסט- יומען און מוזיק. כ'האָב געקוקט אויף דעם און געזען פאר זיך אן אפגרונט. גראַסמאַן איז אריינגעקומען נאך א נאכט פון אויסזעצן, קארעגירן און צוגרייטן די צייטונג צום דרוק. ער איז אריין אן אויסגעמאטערטער, אן אנטווישטער. אן ער איז צוגעקומען צום בעט האב איך אים רויק א פרעג געטאן: "אפשר קאנסטו מיר דערקלערן פארוואס איך טראכט אזוי שטארק וועגן זעלבסטמאָרד?...?" ווי א שטראם האבן זיך א גאס געטאן טרערן פון

חיהלע גראבער

זיינע גרויסע צעעפנטע אויגן. איך האב אויפגעציטערט פון דעם דערשיי-
טערנדיקן בליק. ער האט זיך צוזאמענגעבראכן ווי א געזונטער דעמב
פון א דונערשלאג.

אין פאלק זאגט מען, אז איידער עס ווערט ליכטיק ווערט פריער
שטאק-פינצטער. יענער שרעקלעכער פרימארגן האט געפירט צום ערשטן
שטראל ליכט. איך האב זיך קוים בארויקט פון דער שטארקער איבער-
לעבונג, ווי מיין טיר האט זיך שטיל געעפנט און אויפן שוועל איז שטיין
געבליבן אונדזערע א זייער גוטע פריינדין — פרוי באנגארט. איך בין
מאכטלאז געלעגן אויפן בעט און קוים געענטפערט איר „גוט מארגן“. זי
האט זיך דערנענטערט צום בעט, אָנגענומען מיין האנט ווי א האַרציקע
קראַנקן-שוועסטער און שטיל געזאָגט :

— איר דאַרפט אויפשטיין, חיהלע, און צוגרייטן זיך צו אַ גרויסן
קאַנצערט, וואָס מיר אָרדענען איין פאַר איך!

דאָס האָט געקלונגען אזוי אומגלויבלעך, אז איך האָב, אין ערשטן
אויגנבליק, ניט געפילט קיין שום פרייד. כ׳האַב בלויז אַ טראַכט געטאָן
ווי אומגערעכט מיר שוישפילער זיינען, ווען מיר זאָגן, אז מיטן פאַלן פון
פאַרהאַנג פאַרגעסט אונדז דאָס פובליקום.

די בריסעלער יידן האָבן מיר איינגעאַרדנט ניט בלויז דעם קאַנצערט,
נאָר אויך אַן אָפשייד-באַנקעט. ערשט איצט האָב איך באַגריפן וויפל פאַר-
ערער, וויפל אמתע גוטע פריינד איך לאָז איבער אין דעם קליינעם לאַנד
בעלגיע.

מיט צוויי משפחות האָב איך זיך באַזונדערס גאַענט צוזאַמענגעלעבט —
משפחות, וועלכע האָבן מיט מיר געטיילט מיינע ליידן און פריידן. אין
אַנטווערפן זענען עס געווען די לאַובס און אין בריסל — דאָווטשע און
ראַשעל לעהרער. די לאַובס האָבן געהאַט אַ ביכער-פאַרלאַג, אָבער דאָס
האָט אויסגעזען צו זיין ביי זיי בלויז אַ נעבן-זאַך, ווייל די הויפט-זאַך איז
געווען די צוזאַמענטרעפן און דאָס אויסלעבן זיך מיט אַקטיאָרן, מיט געסט-
שרייבער, מיט קינסטלער. ליידער האָב איך מיט דעם הער לאַוב גיט
געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו באַקענען נענטער — ער איז גלייך נאָך
זייער אַריבערקומען קיין ניו-יאָרק געשטאַרבן. מיט ליזאַ לאַוב, דאַקעגן,

מיינ וועג אליין

האָב איך אַ סך מאָל פאַרבראַכט צוזאַמען דורך די אַלע יאָרן אין ניו־יאָרק. ליזאַ לאָוב האָט דורכגעלעבט אַ סך פּערזענלעכע טראַגעדיעס, זי האָט אויך טיף דורכגעווייטיקט אונדזער אַלעמענס חורבן בעת די גאַצ־יאָרן, אָבער זי האָט קיין מאָל קיינעם ניט באַשווערט מיט אירע ליידן. פאַרקערט, זי האָט שטענדיק אַנטקעגנגעטראָגן טרייסט, וואַרעמקייט, ליכטיקייט. אירע אויגן זיינען תמיד געווען רייך, אָפּן, און איר שיינ פנים האָט שטענדיק גע־לויכטן. ס'איז גענוג בלויז צו דערמאָנען זיך אין ליזאַ לאָוב, מען זאָל ווערן אַנגעפילט מיט אַ מיין וואַרעמקייט, מיט אַ גלויבן אין מענטש און אין אַ שענערער וועלט.

מיט דעם אומדערוואַרטן באַזוך פון פרוי באַנגאַרט, אין יענעם פּראַסטיקן פעברואַר־פּרימאַרגן, איז פאַר מיר אויפגעאַנגען אַ ליכטיקע, הייסע זון. עס האָט זיך פאַר מיר געעפנט אַ נייער וועג. נאָך איידער דער קאַנצערט איז פאַרגעקומען האָב איך באַקומען אַן איינלאַדונג פאַר אַ טור קיין „פּאַלעסטינע“.

פאלעסטינע — ד"ר מוקדוני

איך האָב פאַרלאָזן בעלגיע אָנהייב פּרילינג און בין אַראָפּ פון שיף אין חיפה פאַר פורים. כאָטש וועגן מיין אַנקומען האָבן געוואַסט סיי מיינע מענעדזשערס פּאַפּוּד-ברעגמאַן, סיי דער פאַרמיטלער, מיין ביאַלסטאַקער פּריינד משה פּוריע, מיין ברודער עלינקע און זיין משפּחה און אויך גאַנץ פּאַלעסטינע, זיינען זיי געקומען צום פּאַרט... ווען איך בין שוין געווען אין האָטעל. אַריינגעפירט האָט מיך קיין תּל-אביב אַן ענגלענדער, מיט וועלכן איך האָב זיך באַקענט בעת דער רייזע. אויף אים האָט ביים פּאַרט געוואַרט אַן אויטאָ און אַ שאַפּער. זיין מאַשין האָט מיר געדינט כמעט די גאַנצע צייט פון מיין אויפהאַלטן זיך אין פּאַלעסטינע.

דער גאַנצער וועג פון חיפה קיין תּל-אביב האָט אויסגעזען ווי אַ וויסטע. דאָס לאַנד איז געווען אויסגעטריקנט, פּוסט. אַראַבישע פּרויען, האַלב פאַרשלייערטע, מיט גרויסע ערדענע קרוגן אויף זייערע קעפּ, האָבן ריטמיש געשפּאַנט צום ווייטן ברונעם נאָך אַ ביסל פּרישן, קאַלטן וואַסער. אויפן גאַנצן, כמעט פיר-שעהדיקן וועג, איז געווען איין איינציק יידיש קרעמל, וווּ מיר האָבן געטרונקען דעם ערשטן טעפל קאַווע אין לאַנד.

ווי אויף אַזאָ וואָס איז געקומען פון מאַסקווע, פּאַריז, ניו-יאָרק, האָט תּל-אביב געמאַכט אויף מיר דעם איינדרוק פון אַ גרויס דאָרף. די זון האָט געברענגט און מענטשן האָבן לאַנגזאַם, שווער געשפּאַנט דורך די זאַמדיקע גאַסן. טירן, פענצטער פון די קליינע הייזלעך זיינען געשטאַנען אָפן און פון ערגעץ וווּ האָבן זיך דערטראָגן צו מיר קלאַנגען פון אַן אַלטן גראַמאָפּאָן-רעקאָרד פון יאַסעלע ראָזענבלאַט.

דער איינציקער גרויסער האָטעל אין תּל-אביב איז געווען, דוכט זיך, „פּאַלאַטין“. דער קעלנער וואָס איז צוגעקומען, ריכטיקער, וואָס האָט שטיל,

ווי זיך צוגעגנבעט, איז געווען אַנגעטאָן אין לאַנגער אַראַבישער קליידונג, מיט אַ וויסער טשאַלמע אויפן קאַפּ. ער האָט סודותדיק גערעדט ענגליש, אָבער סערווירט עכטע יידישע מאַכלים. די אַטמאָספּער אין האַטעל און דער טונקעלער עס־זאַל איז געווען די צווייטע אַנטווישונג מינע אין לאַנד. די ערשטע אַנטווישונג האָב איך געהאַט, ווען כ׳האַב, פּאַרנדיק פון פּאַרט קיין תּל־אביב, דערוען אין מיטן פעלד אַ פּערד און ניט קיין אייזל.

ערשט נאָך דעם ווי כ׳האַב אַפּגעגעסן און זיך אַפּגערוט (ניט אַזוי פון דער רייזע ווי פון ערשטן רושם), איז געקומען מיין ברודער עלינקע און נאָך אים — מיינע מענעדזשערס און זייערע פּריינד — אַלע צוריק פון חיפהער פּאַרט... מיט זיי איז אַריין דער אַטעם פון ארץ־ישׂראל.

מיינע ישראליים האָבן אויך דאָן, פּונקט ווי היינט, ניט געהאַט קיין אינטערעס זיך אויסצופּרעגן. דערפּאַר אָבער האָבן זיי געהאַט אַ סך צו דער־ציילן, זיי האָבן דערציילט וועגן די שטימונגען אין לאַנד, וועגן די פּאַר־שידענע סאַציאַל־פּאַליטישע ריכטונגען, וועגן די גבורות פון די קיבוצים. כ׳האַב ערשט אַנגעהויבן צו דערפּילן די נייע אַטמאָספּער, ווען אַ טעלעפּאָן־רוף האָט מיך צוריק פּאַרפירט צום ווייטן ניו־יאָרק. כ׳האַב דערהערט די שטים פון ד״ר מוקדוני.

עס זיינען שוין אַוועק צוויי יאָר פּונעם טאַג, ווען מיר האָבן זיך גע־זעגנט אין ניו־יאָרק, דאָס איז געווען זיין פּלאַץ און ער איז באַשטאַנען אויף דעם, אַז איך זאָל מאַכן דעם אייראַפּעיִשן טור. ד״ר מוקדוני האָט שטאַרק געגלויבט אין דעם דערפּאָלג פון מיין פּראָגראַם. זיין גלויבן האָט מיר צוגעגעבן אַ סך מוט. מיר האָבן אַפּגערעדט, אַז דעם ערשטן יאָר וועל איך אַרומפּאַרן אליין און צום צווייטן סעזאָן וועט ער קומען קיין אייראַפּע. דאָ וועט ער זיין מיט מיר נאָך אַ יאָר און מיר וועלן זיך אומקערן קיין אַמעריקע.

כ׳האַב מיין צוואַג ניט געהאַלטן. אַזוי שנעל ווי איך בין זיך צוזאָ־מענגעקומען מיט וואַלדימיר גראַסמאַנען האָב איך מיט מיין גאַנצער אויפ־ריכטיקייט טעלעגראַפירט צו מוקדונין, אַז איך גיי חתונה האָבן מיט גראַסמאַנען. כ׳האַב ניט געוואַסט, אַז אויפּריכטיקייט קאָן ברענגען אַזעלכע פּאַטאַלע פּאַלגן. עס זיינען גלייך צו מיר דערגאַנגען ידיעות וועגן מוקדוניס

חיהלע גראבער

קרענק אין רעזולטאט פון דעם אומדערוואַרטן קלאַפּ. איצט, דערהערנדיק זיין שטים, בין איך שטיין געבליבן אַ פאַרלויירענע, אַ שולדיקע און האָב ניט געקאָנט אויסרעדן קיין וואָרט. אָבער דער קלוגער, סענסיטיווער אַלעק-סאַנדער מוקדוני האָט דערפילט מיין צושטאַנד און האָט רויק געזאָגט, אַז ער איז געקומען זען ווי איך פיל זיך און ווי עס גייט מיר. ער איז פאַרבליבן אין תל-אביב ביז נאָך מיין ערשטן קאַנצערט און איז אַוועקגעפאַרן צוריק אַן אַפּגעשוואַכטער, אַ פאַרעלטערטער, אָבער אַן אַ שפור פון פאַרביטערטקייט, אַן אַ סימן פון פאַרווורף.

דעם 8טן אָקטאָבער 1918, ביי דער פרעמיערע פון דער „הבימה“, האָב איך אין פאַיע פון אונדזער קליינעם טעאַטערל אויף ניושניאַיאַ קיס-לאָוסקאַ נומער 6, געזען ד״ר מוקדוני צום ערשטן און איינציגן מאַל אין מאַסקווע. אין מיין זכרון איז פאַרבליבן דער איינדרוק פון אַ הויכן, פעסט-געבויטן, עלעגאַנטן מאַן, מיט אַ שטאַלצן קאַפּ, באַדעקט מיט לאַנגע, גע-דיכטע, שוואַרצע האָר. זיינע ברייט-צעפענטע אויגן האָבן אויסגעזען נאָך גרעסער און דורכדרינגלעכער פון הינטער די גלעזער. ער האָט אונדז באַטראַכט אויפּמערקזאַם, גערעדט זייער ווייניק און דיסקרעט געשמייכלט.

אין 1927, זייענדיק שוין מיט דער „הבימה“ אין ניו-יאָרק, האָט ווידער אַפּגעקלונגען ביי מיר דער נאַמען ד״ר מוקדוני. ער איז צו יענער צייט שוין געווען אַן אַמעריקאַנער בירגער און פאַרנומען אַ גוטע פּאָזיציע אַלס דער טעאַטער-קריטיקער אין „מאַרגן-זשורנאַל“. נאָך איידער כ׳האַב אים באַגעגנט, האָב איך שוין געהערט די אַקטיאָרן פון דער „עוועניו“ רעדן וועגן אים. גרויסע אַקטיאָרן האָבן גערעדט וועגן אים מיט רעספעקט, מיטלמעסיקע — מיט אַ מין אומצוטרוי, און שלעכטע, דריט-קלאַסיקע אַקטיאָרן האָבן גערעדט פון אים מיט שנאה. די גרויסע שוישפילער האָבן אים געהאַלטן פאַרן בעסטן קריטיקער, וועלכער קען גוט טעאַטער און וואָס מ׳דאַרף זיך רעכענען מיט זיין מיינונג, די דריטראַנגיקע אַקטיאָרן האָבן גערעדט וועגן אים מיט שוים אויף די ליפּן, טענהענדיק, אַז ער דערהרגעט די „טעאַטער-ביזנעס“. אָבער פאַר ד״ר מוקדוני איז טעאַטער ניט געווען קיין „ביזנעס“. ער האָט געלערנט זיין פאַך פון די גרעסטע טעאַטער-קריטיקער אין איראָפּע. ער האָט געלערנט דראַמאַטורגיע פון די קלאַסיקער

און געזען די בעסטע שוישפילער אין רוסלאַנד און דייטשלאַנד; ער האָט ממש פאַרגעטערט סטאַניסלאַווסקין און ריינהאַרדטן — און דעם רייכן פאַר־מעגן פון וויסן האָט ער געבראַכט מיט זיך קיין גיריאַרק. זיין פען־שפראַך איז געווען יידיש, די צייטונג אין וועלכער ער האָט געאַרבעט איז געווען יידיש, דער טעאַטער צו וועלכן ער האָט געדינט זיין גאַנץ לעבן איז געווען יידיש טעאַטער. און יידיש טעאַטער אין אַמעריקע איז ניט געווען אויפן העכסטן ניוואַ. אַזוי אַרום האָט זיך צווישן אים — דעם אייראָפעער, דעם הויך קולטורעלן טעאַטער־מענטש און דעם אַמעריקאַנער „עקטאַר“ פון דער באַרימטער סעקאַנד־עוועניו געשאַפן אַן אַפּגרונט. מיט יעדן סעזאָן איז דער אַפּגרונט געוואָרן אַלץ טיפּער. ער האָט געוואַלט אויפהויבן דעם ניוואַ פון אַקטיאָר, אָבער די מערהייט פון די „סעקאַנד־עוועניו“ אַקטיאָרן זיינען ניט געווען צוגעגרייט דערצו.

ד״ר מוקדוני האָט געיובלט צוזאַמען מיט מאַריס שוואַרצן און זיין קונסט־טעאַטער. ער האָט געלייגט די גרעסטע האַפענונגען אויף דעם איינציקן יידישן קונסט־טעאַטער אין אַמעריקע. אָבער אויך דער טעאַטער, ניט געקוקט אויף אַלע איבערמענטשלעכע באַמיונגען פון מאַריס שוואַרצן, האָט ניט געקאַנט בלייבן אויף דער הויך ווי ער האָט אָנגעהויבן. ד״ר מוקדוני האָט ניט געקאַנט גיין אויף קיין קאַמפּראַמיסן. אַזוי אַרום איז ער פאַרבליבן דער שטרענגער, אכזריותדיקער קריטיקער אין דער יידישער טעאַטער־וועלט אין גיריאַרק.

פאַר מיר איז ד״ר אַלעקסאַנדער מוקדוני תמיד געווען דער גרויסער טעאַטער־מענטש, דער עסטעט, דער איבערגעגעבענער פריינד און צאַרטער, ליבנדיקער מאַן.

נאָך זייענדיק אין בריסל, באַלד ווי איך האָב באַשטימט צו פאַרן קיין ארץ־ישראל, האָב איך מיין גאַנצן פּראָגראַם איבערגעאַרבעט אויף העברעיִש. קומענדיק אין לאַנד, אַזוי שנעל ווי איך האָב זיך באַקאַנט מיט מיין פּיאַניסטן סאַניאַ גאַלאַנד און האָב אָנגעהויבן צוגרייטן מיין קאַנצערט, האָב איך אויך אָנגעהויבן צו באַזוכן די תּימנער יידן, וועלכע האָבן געלעבט אין תּל־אביב. נאָר ביי זיי האָב איך געקענט זיך לערנען און אויפנעמען די עכטע מזרח־אויסשפּראַך. דער רעזולטאַט פון מיין קאַנטאַקט מיט די

חיהלע גראבער

תימנער פרויען איז געווען פאלגנדער: נאכן 1טן קאנצערט אין „מוגרבײ“ טעאטער איז מען ארויף מיר זאגן, אז דער גרויסער דיכטער ח. נ. ביאליק האט זיך אויסגעדריקט, אז זינט די „הבימה“ איז אין ארץ-ישראל, האט ער ערשט היינט געהערט אן עכטן, גוטן העברעיִש. ביאליק האט דא זיכער געמיינט די אויסשפראך, ווייל לשון-העברעיִש האט חנה ראוינא געקענט א סך בעסער פון מיר. זייער העברעיִש אבער האט געקלונגען רוסיש.

די בינע אין „מוגרבײ“ זאל האט אויסגעזען יענעם אונט ווי א בלומען-גארטן. בלומען זיינען שוין אויך דאן געווען דער שטאלץ פון די ישראלים. א סך פון די לידער פון מיין פראגראם זיינען גלייך אריין אין פאלק און ווען איך בין געקומען אין די קיבוצים האבן זיי שוין געווסט וואס אויסצורופן. דער עולם אין לאנד האט מיך אויפגענומען מיט פארערונג און ליבשאפט. ווו איך בין געגאנגען האט מיך באגענט פרייד. אזעלכע זיינען זיי דאן געווען די ארץ-ישראל יידן. עס איז נאך ניט געווען דער סנאביזם. עס איז נאך ניט געווען דער געיעג נאכן עגל הזהב, עס זיינען נאך ניט געווען די מאדע-סאלאנען. מענער האבן געטראגן קורצע היזלעך און צעשפיליעטע העמדלעך, פרויען — ווייסע בלווקעס און טונקעלע רעק-לעך. מען איז געגאנגען אין סאנדאלן, אויף בארוועסע פיס. צו פורים האט מען זיך געגרייט און געפייערט פונקט ווי אין מיין שטעטעלע מיליי-טשיצי. טאקע א דאנק דעם בין איך געווארן אזוי פארכאפט פון אלץ און אלעמען. איך האב מיט באוונדערונג צוגעקוקט זיך צו די דריי שטעט, וואס ליגן נאענט איינע פון דער צווייטער און זיינען דאך אזוי פארשידן אייגנארטיק.

תל-אביב פארכאפט מיט איר פרידיקן אפטימיזם און אויסערלעכער זארגלאזיקייט. אין די הייסע זומער-חדשים פלעגן טאקע די פענצטער זיין פארדעקט קעגן דער זון און די באוועגונג אויף די גאסן איז געווען א שטילע און לאנגזאמע. אבער גלייך מיטן זון-אונטערגאנג איז קינד און קייט ארויס פון די הייזער; מ'האט געזונגען און געטאנצט אויף די גאסן ביזן זון-אויפגאנג. איך בין מיטגעריסן געווארן און צוזאמען מיט זיי פאריבראכט א סך שלאפלאזע נעכט.

מיין וועג אליין

ירושלים — רחבותדיק אויסגעלייגט; ברייטע ברוקירטע גאסן, מאַ- סיווע שטיינערנע הייזער. ירושלים מיט איר אייגנארטיקן סטיל. נאָך דעם רעשיקן תל-אביב האָב איך מיט באַווונדערונג אויפגענומען די רויקייט פון די ירושלימער. איך בין אַרונטער צו דער אַלטער שטאָט. איבער די שמאַלע געסלעך האָבן ווייך אָפגעקלאַפט, אין סטאַקאַטאָ-ריטעם, די טריט פון די אייזלען און די לופט איז געווען אַנגעפילט מיט די אויסגעשריייען פון די הענדלער אויפן אַראַבישן מאַרק. אויף ביידע זייטן פון די געסלעך זיינען געזעסן הונדערטער אַראַבער אין די קאַפּען, גערויכערט נאַרגילעס און מעלאַנכאָליש געקוקט אין דער ווייט אַרײַן. עפעס אומהיימלעכס איז געווען אין זייערע בליקן...

די מערסטע צייט פון מיין באַזוך אין פּאַלעסטינע האָב איך פאַר- בראַכט אין תל-אביב און אַ טייל פון דער צייט האָב איך געווינט ביי די גאַלאַנדס. איך וועל קיין מאָל נישט פאַרגעסן ווי זאָרגפּעליק די מוטער פון סאַניאַ גאַלאַנד פלעגט צוגרייטן אַ ספּעציעל „פּרישינקע“ הינדעלע פאַר מיר (אַן ציבעלעס)...

אַפּויענדיק אין לאַנד אַ פאַר חדשים, האָב איך אַנגעהויבן זוכן מאַ- טעריאַל פאַר אַן אַפּטיילונג אין מיין פּראָגראַם, וואָס זאָל אָפּשפיגלען דעם מזרח, נישט בלויז אין שפּראַך נאָר אין דער אַטמאָספּער. עפעס איז מיר שווער געווען צו קאַנצענטרירן זיך און כ'האָב באַשלאָסן אַריינצופאַרן קיין נצרת. דאָס איז געווען אַ געוואַנטער באַשלוס, ווייל אומדירעקט האָב איך געהערט, אַז ווען מ'דערוויסט זיך, אַז איך בין געווען אין נצרת, וואָלט מען מיך באַיקאָטירט.

איך האָב נישט געקאַנט ביישטיין דעם נסיון, כ'האָב זיך באַנוצט מיט דער פּריינדשאַפּט פון מיין באַקאַנטן ענגלענדער און בין אַריינגעפאַרן אין דעם פאַרבאַטענעם דאָרף. דאָ האָב איך, ווי דורך אַ כישוף, אַריבער- געטראָגן זיך אין אַלטן, לעגענדאַרישן מזרח. די נאַכט איז צוגעפאַלן. די לבנה האָט זיך באַוויזן פון הינטער די בערג. אין די פּוסטע, שמאַלע געסלעך האָט געהערשט אַ טויזנט-יאַריקע שטילקייט. איבער די בערג האָבן ריטמיש געשפּאַנט די אַנגעלאַדענע קעמלען און די שאַטנס פון די אַראַבער ביי זייער זייט. די לופט אַרום איז געווען אַנגעפילט מיט

חיהלע גראבער

די דינסטע קלאנגען פון די גלעקלעך מיט וועלכע די קעמלען זיינען געווען באהאנגען.

עס איז מערקווירדיק: שוישפילער לייגן אזויפיל אכט אויף גרים, קאסטיום, דעקאראציעס, ווען אין דער אמתן דארף מען בלויז ליכט און קלאנג כדי צו שאפן די נייטיקע אטמאספער. די אטמאספער און דער ריטעם פון נצרת האט מיך אינספירירט צו שאפן אן אפטיילונג פון תימנער און אראבישע לידער. כ'האב עס שפעטער געגעבן אין אראבישן קאסטיום און באנוצט זיך מיט די ספעציעלע גלעקלעך.

איך האב ביי מיין ערשטן באזוך אין פאלעסטינע פארבראכט כמעט פינף חדשים. פון דעם גאנצן הבימה־אנסאמבל איז חנה ראוינא געווען די איינציקע וואס האט מיר ארויסגעוויזן אמתע פריינדשאפט. קלאנגען האבן זיך דערטראגן צו מיר, אז אויב איך וועל מאכן א פרוו אנצושליסן זיך אין דער הבימה, וועלן עס די הבימהניקעס ניט דערלאזן. איך האב אבער ניט געהאט קיין שום פארלאנג דערצו.

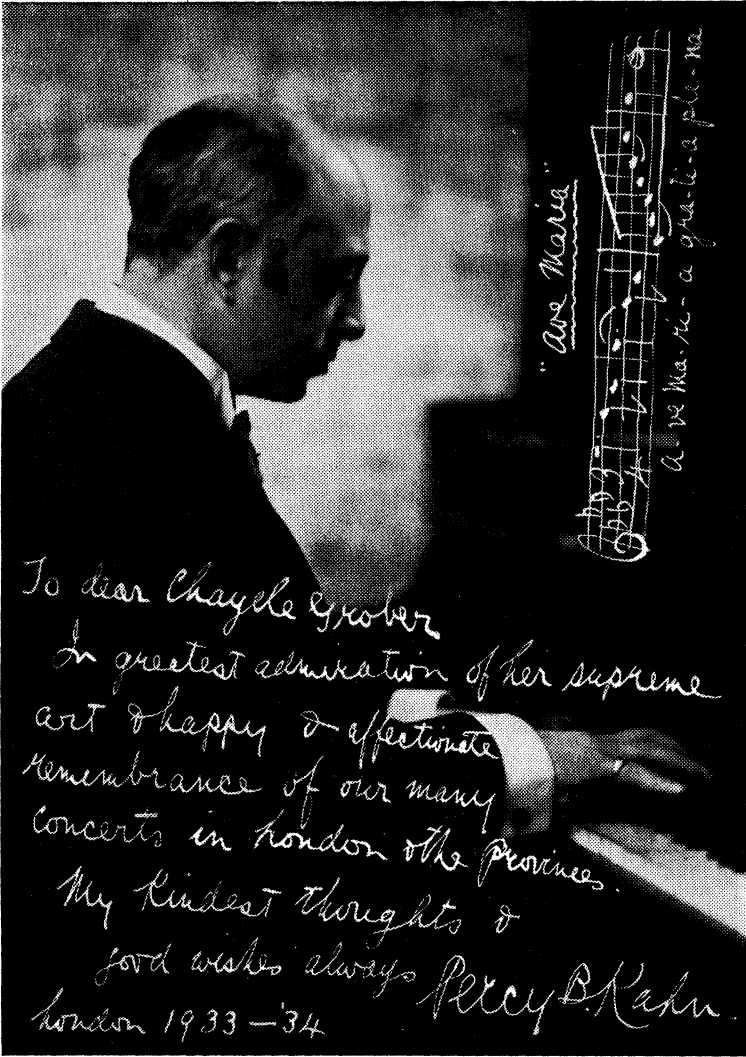

ח.ג. מיט אראבישע פרויען ביי א ברונעם, 1932

לאַנדאָן — פּערסי קאַהן

פון די בריוו וואָס כ'האַב געקראָגן האָב איך אַרויסגעלייענט, אַז וואָלדימיר גראַסמאַן האָט, נאָכן דורכפאַל זיינעם מיט דער צייטונג אין בעלגיע, אַריינגעוואָרפן זיך מיט זיין גאַנצער ענערגיע אין די צוגרייטונגען פון דעם וויכטיקן טור איבער ענגלאַנד. איך בין דערווייל ווידער איינ-געלאָדן געוואָרן קיין ליטע — לעטלאַנד. איידער איך האָב פאַרענדיקט די קאַנצערטן אין ליטע האָט מיר גראַסמאַן צוויסן געגעבן, אַז אין לאַנדאָן דערוואַרט מיך אַ סיוורפּריז. דער סיוורפּריז איז געווען דער אַקאַמפּאַניאַטאָר פּערסי קאַהן — דער באַרימטער פּיאַניסט אין ענגלאַנד.

צו דער ערשטער פּראָבע מיטן גרויסן פּיאַניסט בין איך געגאַנגען מיט גרויס נערוועזיטעט. דאָס איז געקומען דערפון וואָס איך ברענג צום גרויסן מוזיקער מיינע פּרימטיווע פּאַלקס-לידער און חסידישע ניגונים. איך בין אָבער געווען איבערראַשט צו זען ווי נערוועז פּערסי איז געווען. ער האָט מיר שפּעטער דערקלערט זיין אויפּרעגונג דערמיט וואָס אין זיין לאַנגיאַריקער קאַריערע האָבן פאַר אים געקלונגען די טענער פון אונדזער פּאַלקס-שאַפונג — איצט צום ערשטן מאַל. קאַהן איז געווען ניט נאָר אַן אַקאַמפּאַניאַטאָר, נאָר אויך אַ קאַמפּאָזיטאָר. זיין באַרימטע קאַמפּאָזיציע איז די מוזיק צו „אַווע מאַריאַ“. זייענדיק אויף אַ קאַנצערט-טור מיט דעם וועלט-באַרימטן זינגער, קאַרוזאַ, האָט פּערסי דורכגעשפּילט פאַר אים זיין „אַווע מאַריאַ“ בלויז כדי צו הערן זיין מיינונג. קאַרוזאַ אָבער איז געוואָרן אַזוי באַגייסטערט, אַז ער האָט עס איינגעשלאָסן אין זיין רעפּערטואַר. מען קאָן נאָך היינט באַקומען אַ רעקאָרד פון דער קאַמפּאָזיציע, געשפּילט פון די צוויי גרויסע קינסטלער. ווען קאַרוזאַ האָט זיך צוריקגעקערט קיין רוים איז ער אויפּגעטראַטן פאַרן פּויפּסט. ווען

"Ave Maria"
a - ve Ma - ri - a gra - ti - a pla - na

To dear Chayle Grover
In greatest admiration of her supreme
art & happy & affectionate
remembrance of our many
concerts in London & the Provinces.
My kindest thoughts &
good wishes always Percy B. Kahn
London 1933-'34

מיינ וועג אליין

ער האט אפגעזונגען די „אױע מאַריאַ“ האָט דער פּױפּסט אים קאַמפּלימענט-טירט און געזאָגט: די מוזיק צו „אױע מאַריאַ“ האָט זיכער אָנגעשריבן אַ גרויסער קאַטאַליק. קאַרוזאַ האָט אים אױף דעם געענטפּערט: „ס'איז איבערראַשנד, אײער הייליקייט, דאַס האָט אָנגעשריבן אַ קלייניקער ייד... פּערסי קאַהן איז אַ קליינער, רירעוודיקער, הומאַרפּולער, גוטמוטיקער מענטש און אַן ערנסטער און טיפּער מוזיקער. ער שטאַמט פּון דייטשישע יידן. ער האָט פּון קינדווייז אַן אַרױסגעױזן מוזיקאַלישע פעיקייטן אין געזאַנג. ווען די עלטערן זיינע האָבן איינגעװאַנדערט קיין לאַנדאָן האָבן זיי דעם קליינעם פּערסי אַרײַנגעגעבן אין אַ קלױסטער-כאַר. דאַרט האָט ער אױך אָנגעהױבן ביסלעכווייז צו שפּילן קלאַױר. דער גלח האָט דערפּילט אַז פּערסי איז זייער טאַלענטירט, אָבער נישט אין זינגען נאָר אין שפּילן. אױך פּערסי אַליין האָט דערפּילט אַ דראַנג צו דער פּיאַנאָ. זיינע עלטערן האָבן ניט געהאַט די מיטלען צו געבן אים מוזיקאַלישע אױסבילדונג. דער גלח האָט פּאַרגעשלאָגן צו נעמען פּערסין צו זיך און ער װעט אים שיקן אין קאַנסערוואַטאָריע. די עלטערן האָבן איינגעשטימט און אַזוי איז פּון דעם דאָזיקן יינגעלע אױסגעװאַקסן דער גרויסער יידיש-ענגלישער אַקאַמ-פּאַניאַטאָר.

פּערסי האָט אַקאַמפּאַנירט די גרעסטע אײראָפּעיִשע קינסטלער. ער האָט געשפּילט פּאַר דער באַרימטער אָפּערע-זינגערין טעטראַציני; ער איז לאַנגע יאָרן אַרומגעפּאַרן מיטן װינער לידער-זינגער ריכאַרד טאַױבער. די ערשטע זיבן יאָר פּון דעם װינדער-קינד מישאַ עלמאַן איז פּערסי קאַהן געװען זיין אײנציקער אַקאַמפּאַניאַטאָר.

פּערסי פּלעגט ליב האָבן צו דערציילן װעגן די דערפּאַרונגען זיינע מיט גרויסע קינסטלער. אינטערעסאַנט איז װאַס ער האָט קיין מאָל ניט גערעדט װעגן זיך נאָר װעגן די קינסטלער פּאַר װעלכע ער האָט געשפּילט און װעלכע ער האָט פּאַרערט. פּערסי האָט מיר דערציילט װעגן דעם אױסערגעװײנלעכן פּאַל בעת די קאַנצערטן מיטן װינדער-קינד מישאַ עלמאַן.

זיי זיינען געװען אײנגעלאָדן אין באַקינגהעם-פּאַלאַץ צו שפּילן פּאַר דעם ענגלישן קעניג און דער קעניגין. מישאַ עלמאַן איז געװען זייער רויק,

חיהלע גראבער

אבער זיין פאטער, וועלכער האט אים שטענדיק ארומגעפירט, איז געווען ניט בלויז גערוועזן, נאר ממש משוגע. ווען פערסי איז געקומען געמען מיטן צום קאנצערט, האט ער געטראפן דעם פאטער אנגעטאן אין פראק, גרייט צו פארן מיט זיי. פערסי האט אים געמוזט אויפקלערן, אז די איינלאדונג איז בלויז פאר די צוויי מוזיקער און אז מען קאן ניט אריינקומען אין קעניגלעכן פאלאץ אן אן איינלאדונג.

די קעניגלעכע קאטש האט די צוויי מוזיקער אריינגעפירט דורך די טויערן צום באקינגהעם-פאלאץ. דער קעניג און קעניגין האבן זיי אויפגענומען זייער פריינדלעך, אן שום פאמפע. ווען פערסי האט זיך געזעצט צום קלאוויר האט ער זיך עטלעכע מאל באוועגט אויפן בענקל. די קעניגין האט זיך אויפגעהויבן פון איר פלאץ, צוגעגאנגען צו פערסי און רויק א זאג געטאן:

— וואס איז, הער קאהן, איר זיצט ניט באקוועם, אפשר ווילט איר

א קישעלע?

פערסי האט א ביסל א פארלירענער געזאגט:

— דאנקע, אייער מאיעסטעט.

די קעניגין האט זיך דאן געוואונדן צום קעניג:

— דזשארדזש, ברענג ביטע, אראפ פון אויבן, א קישעלע.

דער קעניג איז ארויף און באלד ארונטערגעקומען מיט א ווייכער

קישעלע, פאר פערסי קאהן.

דער קאנצערט איז אויפגענומען געווארן ענטוואסטיש. נאכן קאנצערט

איז דער גאנצער קעניגלעכער הויף געזעסן געמיטלעך ביי געדעקטע טישן.

ס'איז שוין געווען נאענט צו מיטנאכט, ווען די קאטש האט גענומען

די קינסטלער צוריקפירן צום האטעל. ווען זיי האבן זיך דערגענטערט

צו די טויערן פון פאלאץ האבן זיי דערזען אין געדיכטן נעפל צוויי

באוועגלעכע שאטנס. פערסי האט דערקענט, אז איינער איז דער מיליטערי-

שער וואכמאן און דער צווייטער — מישאס פאטער, וועלכער איז דעם

גאנצן אונט ארומגעגאנגען הין און צוריק, ווארטנדיק אויף זיין ווונדער-

קינד פון קעניגלעכן פאלאץ.

מיין ערשטער קאנצערט אין לאנדאן איז פארגעקומען אין "פיניקס"

טעאטער. מיט א פאך יאָר פריער האָט אין דעם זעלבן טעאטער געשפילט די גאַנצע „הבימה“-טרופע. איך בין איצט, אויף דער זעלבער גרויסער בינע, געשטאַנען אליין, פיר זונטיקן. צום ערשטן קאַנצערט איז געקומען די גאַנצע ציוניסטישע פירערשאַפט פון לאַנדאָן מיט נחום סאַקאַלאָוו בראש. ס'איז געווען די גאַנצע ענגלישע פרעסע.

איך האָב אין לאַנדאָן געגעבן דעם זעלבן פראַגראַם, די זעלבע לידער, וואָס כ'האַב שוין געזונגען אין צענדליקער שטעט, פאָר טויזנטער מענטשן, אָבער דאָ האָט פערסי קאַהן אַרויסגעבראַכט אַנדערע קלאַנגען און איך האָב אויסגעזונגען אַנדערע טענער. עפעס אויסערגעוויינלעכס האָט פאַסירט ביי דעם ערשטן קאַנצערט אין „פיניקס“. אין דער אָפטיילונג „חסידיש“, ווען כ'האַב געזונגען דעם נומער „השיבנו“, האָב איך פלוצלינג דערהערט אַ צווייטע שטים. עס האָט מיך ווי אַ הויב געטאָן אין דער לופטן און אויף דער הויך האָב איך פאַרענדיקט דעם נומער. עס האָט אויסגעבראַכן אַ שטורמישער אָפלאָוז. די צווייטע שטים איז געווען פערסי קאַהנס. הינטער די קוליסן האָט ער אַ שולדיקער זיך אַנגעהויבן פאַרענטפערן, און ער ווייס ניט וואָס ס'איז מיט אים געשען — ער איז מיטגעריסן געוואָרן. איך אָבער בין אים געווען שטאַרק דאַנקבאַר פאַר דעם. שפעטער האָבן מיר אַנגעזונגען צוזאַמען דעם „השיבנו“ אויף אַ גראַמאַפאָן-פליטע, ביי „היז מאַסטערס וואַיס“.

אין ענגלאַנד איז מיינ פראַגראַם רייף געוואָרן. מיר האָבן געגעבן צענדליקער קאַנצערטן אין לאַנדאָן, ליווערפּול, מאַנטשעסטער, לידס, גלאָזגאָ. מיר זענען אויפגעטראָטן אין פיניקס-טעאטער, אין עאַליען-האַל, אין פאַלעידעום און אין ווייטשעפל. דער אַפרוף פון די קאַנצערטן איז אַריבער די גרענעצן. אַ ייד איז געקומען פון בעלגיע, האָט באַגעגנט ד"ר שטיינבערג און אַ פרעג געטאָן וואָס הערט זיך דאָ? האָט ד"ר שטיינ-בערג געענטפערט:

— אין לאַנדאָן חיהלעט זיך...

דריי סעזאָנען האָבן מיר קאַנצערטירט אין ענגלאַנד. איך לאָד שטענדיק דיך איין דעם בעסטן אַקאַמפאַניאַטאָר, אָבער ניט פאַר פערסי און ניט נאָך אים, איז געווען אַזאַ האַרמאָניע צווישן צוויי קינסטלער. עס האָבן

חיהלע גראבער

ממש צוויי הערצער געקלונגען אין יוניסאָן. מיינע דריי יאָר אין ענגלאַנד זענען קינסטלעריש און גייסטיק געווען פאַרבונדן מיט פּערסי קאַהן. דאָס זיינען געווען יאָרן פון מיין אויפגיין אָבער זיין פאַרגיין.

נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה בין איך ווידער געווען ביי פּערסין. מיר האָבן ווידער דורכגעזונגען אַלטע לידער, אָבער איצט בלויז פאַר זיך, שטילערהייט, אין זיין סטודיאָ. די סטודיאָ זיינע איז געווען אַ קליינער מוזיי. פון די ווענט האָבן אַראָפּגעקוקט די בילדער פון די גרעסטע וועלט-קינסטלער, אָבער פּערסי קאַהן האָט געלעבט אין אַ וועלט פאַר זיך. זיין קליין הויז איז געשטאַנען אויף אַ זייטיקער גאַס — 28 דאַנסטאַן ראָוד — אין גאַלדערס גרין. ער האָט געווינט צוזאַמען מיט זיין איירישער פּרוי — אַ זינגערין. זיין איינציקע טאַכטער איז געווען פאַרהייראַט אין איטאַליע און דער ליבסטער פּריינד זיינער איז געווען זיין הונט. ער האָט פאַר מיר דעמאָנסטרירט די מוזיקאַלישע פעיקייטן פון זיין הונט: ער האָט אים געוויזן אַ שטיקל צוקער — האָט דער הונט אַ ביל געטאַן. פּערסי האָט אים געזאָגט: פּיאַנאָ, פּיאַנסימאָ — האָט דער הונט שטיל און ווייך אַרויס-געהויכט „האַו, האָו...“ עס איז געווען טראַגיש צו הערן ווי פּערסי זאָגט: איך האָב מורא פאַר אַ קאַנצערט, מיינע אויגן זיינען ניט צו גוט. ער איז געזעסן ביי מיין קאַנצערט אין דער ערשטער ריי.

מיר האָבן צוזאַמען פאַרבראַכט ביי אונדזערע פּריינד מאַקס און ראָון לאַק. אין די פּריערדיקע דריי יאָר האָבן מיר אַ סך אָונטן געוויילט מיט די פּריינד. ער האָט מיר אויך איצט, דאָ אַקאַמפּאַנירט, אָבער מער אימפּראָוויזירנדיק. ער האָט ווידער אויפגעבליצט אָבער שנעל זיך אויס-געלאָשן...

מיר האָבן ביידע באַדויערט, וואָס מיר האָבן זיך צוזאַמענגעטראַפן צו שפּעט...

שטייטן פון רעכטס : בערל לאקער, ישראל יעפרוויקי, יצחק גרינבוים, ד"ר נ. ברנצקוס
ויצן : משה קליינמאן (רעדאקטאר פון „העולם“), זיזלע גראבער, שלום אש, רעדאקטאר סאגאל
לאנדאן 1934

רומעניע — יעקב שטערנבערג

צום סעזאן פון 1935 האָב איך באַקומען אַן איינלאַדונג פאַר אַ טור אין רומעניע. די איינלאַדונג האָט ספּעציעל גערעגט, ווייל רומעניע איז געווען באַרימט מיטן בעסטן עולם פאַר יידיש טעאַטער. די גרעסטע אַקטיאָרן פון גאַנץ אייראָפּע און אַמעריקע פּלעגן קומען אַהין מיט פאַר-שטעלונגען און קאַנצערטן. אין רומעניע האָט מען געשפּילט טעאַטער אַ גאַנץ יאָר. ווינטער — אין די שטאַט-טעאַטערס און זומער — אין די גערטנער. אַפּילו די קלענסטע שטעט האָט מען ניט דורכגעלאָזן. אַז עס איז אין אַ שטעטל ניט געווען קיין טעאַטער-געביידע האָט מען געשפּילט אין פון ברעטער צונויפגעקלאַפּטע בודעס. אַלט און יונג איז געלאָפּן אין טעאַטער. מאַמעס מיט זויגקינדער אין די אַרעמס פּלעגן קומען אין טעאַטער. עס גייען אַרום לעגענדעס וועגן רומענישן עולם. אַקטיאָרן דערציילן, אַז ווען מ'האַט אַנאַנסירט צוויי פאַרשטעלונגען אַ טאַג, פּלעגן די מענטשן קומען צו דער בייטאַגיקער פאַרשטעלונג מיט אַ פּעקעלע עסן און שוין בלייבן אין טעאַטער ביז נאָך דער ביינאַכטיקער פאַרשטעלונג. מען דער-ציילט, אַז ווען די באַרימטע אַפּערעטן-אַקטריסע, קלאַראַ יונג, איז אַהין געקומען, איז דער עולם געוואָרן אַזוי באַגייסטערט, אַז מען האָט אויס-געשפּאַנט די פּערד פון איר קאַרעטע, זיך אַליין איינגעשפּאַנט, און אַזוי געפירט זי צום האַטעל. אַזוי האָט מען אויפגענומען קינסטלער אין רומעניע. ווען איך בין געקומען קיין יאַסי איז גלייך דעם ערשטן אינדערפרי אַריין צו מיר אַ 87 יאָריקער ייד און געזאַגט, אַז ער וויל מיך באַקענען מיט דער שטאַט. דער זייגער איז געווען ניין. ער האָט מיך אַריינגעפירט אין אַ וויין-קעלער, וווּ מ'האַט מיר צוגעטראָגן אַ זודיקע „פּריזשאַלע“ — אַ „טשאַרקאַל סטייק“ — און אַ פּלאַש רויטן וויין. דער ייד האָט מיר

דערביי איבערגעגעבן, אז אין דעם קעלער פלעגן אויפטרעטן די בראָדער זינגער. פון דעם קעלער זיינען מיר געגאנגען אַ היפש שטיקל װעג, ביז מיר זיינען צוגעקומען צו אַ פוסטן פלאַץ, װוּ ס'איז געשטאַנען אַן אַלטע פּלאַטפאָרמע. דער הויכער, גרויער ייד, האָט זיך אָפּגעשטעלט, טיף אַן אַטעם געטאַן און געזאָגט:

— איר זעט, אַט אויף די ברעטער איז אויפגעטראָטן אברהם גאַלד־פּאַדען!...

פאַר מיר האָט זיך אויפגעדעקט אַ שטיק געשיכטע פון אונדזער יידישן טעאַטער.

די איינלאָדונג צו קומען קיין רומעניע האָב איך באַקומען פון די צוויי טעאַטער־אונטערנעמער יעקב שטערנבערג און משה אַלטמאַן. װען מיינע צוויי „מענדזשערס“ האָבן מיך אָפּגעוואַרט אין טשערנאָװיץ, ביזן איך אין דער צייט געװען פאַרהאַלטן אויף דער גרענעץ. איך האָב ניט פאַר־שטאַנען זייער רומעניש, זיי האָבן ניט פאַרשטאַנען מיין ענגליש. די באַן איז אַװעק און איך בין געבליבן מיט מיינע טשעמאַדאַנעס אין מיטן װעג. טױזנט לעי (איין ענגלישער פונט) האָט געראַטעװעט די סיטואַציע...

איך האָב אָנגעהויבן מיין טור פון בוקאַרעשט. דאָ האָב איך זיך באַקאַנט מיטן שיינעם, צאַרטן, טאַלענטירטן פּאַעט־רעזשיסאָר יעקב שטערנ־בערג. שטערנבערג־אַלטמאַן איז דאָן שוין געװען אַ באַרימטע פירמע אין רומעניע. זיי האָבן געשאַפן אַן אייגענע „רעװיסטאַ“ — קליינקונסט־טעאַטער. מאַטעריאַל פאַר דער „רעװיסטאַ“ האָבן זיי ביידע געשריבן, אָבער דער רעזשיסאָר איז געװען יעקב שטערנבערג. אַלטמאַן איז געװען דער געשעפּט־פירער. יעקב האָט אויך זייער אָפט רעזשיסירט אין רומע־נישן טעאַטער. ס'איז ניט געװען קיין גוטער איינפאַל אָנצוהויבן דעם טור פון בוקאַרעשט. כּאָטש איך האָב דאָרט באַקומען אַלע לױב־געזאַנגען פון דער רומענישער פרעסע און די פאַרמעלע אויפנאַמע פון דער דאָרטיקער אינטעליגענץ. טשערנאָװיץ איז געװען דער צענטער פאַר אַלץ װאָס איז יידיש. אין טשערנאָװיץ האָט געלעבט די פירנדיקע יידישע אינטעליגענץ; דאָרט איז געװען די יידיש־דערצױגענע יוגנט און אויך דער טעאַטער־דורשטיקער עולם. טשערנאָװיץ איז געװאָרן דער צענטער פאַר מיין גאַנצן

חיהלע גראבער

טור אין לאַנד. דאָ זענען די געשעפטן געוואָרן אזוי גרויס, אַז מען האָט געמוזט צוציען נאָך איינעם, אַ פּראָפעסיאָנעלן מענעדזשער — הער ראַיש. אַן אויסטערלישע געשיכטע איז פאַרבונדן מיט דעם דאָזיקן טעאַטער-אונטערנעמער ראַיש. דער קיסר קאַראַל איז געקומען מיט אַ באַזוך קיין טשערנאָוויץ, און מ'האַט, נאַטירלעך, לכּבוד אים געמאַכט אַ גרויסן פאַראַד. קינד און קייט האָט פאַרפלייצט די גאַסן וווּ דער קיסר האָט באַדאַרפט דורכפאַרן. מיליטער איז געשטאַנען אויסגעשטעלט אין דער גאַנצער לענג כדי צו באַשיצן דעם קעניג. די דריי פאַר פּערד „נאַ שפּייך“ האָבן לאַנגנאָם געשפאַנט איבער דער הויפּט-גאַס און דאָ האָט פּלוצים אַ מאַן דורכגעריסן זיך דורך די מיליטערישע רייען און אַ וואָרף געטאָן אין קיסרס קאַטש אַ קאַנווערט. מען האָט דעם געוואַגטן מאַן געכאַפט און גלייך אַרעסטירט. אין עטלעכע טעג אַרום האָט מען אים באַפרייט און איבערגעגעבן די באַוויי-ליקונג פון קיסר קאַראַל. דער מאַן איז געווען הער ראַיש און די באַוויילי-קונג האָט זיך געלייענט: „הער ראַיש — דירעקטאָר דעם יודישעס טעאַ-טערס אין רומעניע“. מיט דעם טיטל האָט ער פּרעזענטירט אַלע אייראַ-פּעישע און אַמעריקאַנער אַקטיאָרן.

אין זיין טעאַטער, אין טשערנאָוויץ, האָט ער געהאַט אַ ספּעציעלע סיסטעם פון פאַרקויפן בילעטן. אין דער קאַסע איז שטענדיק געזעסן זיין פּרוי — אַ נידעריקע, צעגאַסענע יידענע. אויפן טישל זיינען געלעגן אויס-געלייגט די בילעטן לויט די פּרייזן, אַבער פאַרקויפט האָט זי ניט די בילעטן פון טיש. זי האָט געהאַט נאָך אַ קאַמפּלעט „טיקעטס“, וועלכן זי האָט צעלייגט אין פּאַלגנדן סדר: די טייערסטע בילעטן האָט זי געהאַלטן אין בוזעם, די מיטעלע — אין קעשענע, און די ביליקסטע האָט זי געהאַלטן אונטערן געזעס. איך האָב אַ מאַל בייגעוויינט אַזאַ מין סצענע: אַ שטייערן-באַאַמטער איז געקומען אין טעאַטער צו קאַנטראַלירן די קאַסע. די טיר צו דער קאַסע איז געווען געשלאָסן. ראַיש איז ווי אַ וויכער צוגעלאָפן צום יינגל, וואָס איז געשטאַנען ביים טיר, און אַנגעהויבן שרייען: וווּ איז דער שליסל, וואָס איך האָב דיר געגעבן צו האַלטן?? דאָס יינגל האָט ניט געוויסט פון וואָס צו זאָגן און האָט זיך אַנגעהויבן פאַרטיידיקן; האָט אים ראַיש געגעבן צוויי פעטש און באַפוילן צו לויפן זוכן דעם שליסל און

ער אליין איז אים נאכגעלאָפֿן. באַלד איז ראַיש צוגעלאָפֿן מיטן שליסל און געעפֿנט פֿאַרן קאַנטראַליאָר די טיר. די קאַסע איז געווען אין „אַרדע-נונג“. די פֿרוי ראַיש האָט פֿאַר דער צייט באַוויזן אַלץ צורעכט מאַכן... ווען דער רעוויזאָר איז אַוועק האָט ראַיש צוגעטראָגן דעם יינגל פופציק לעי „פֿאַר די פעטש“.

ראַיש האָט געהאַט אַ שותף אין זיין געשעפט און דאָס איז געווען זיין אייגענער שוואַגער. דער שותף איז געווען אַ פֿראַסטער ייד, ער האָט ניט געקאַנט ניט נאָר ליענען נאָר אויך ניט ציילן. פֿלעגט ראַיש זיצן מיט אים ביים טיש און ציילן:

— קוק, משה, אַט איז הונדערט לעי מיר, הונדערט דיר, הונדערט מיר, ריכטיק!

— יא, ענטפערט משה, ריכטיק.

האַט ער ווייטער געציילט:

— הונדערט מיר, הונדערט דיר, הונדערט מיר, זעסט, אַז איך נאָר

דיך ניט!

אַלע אַקטיאָרן האָבן געהאַט וואָס אויסצוועצן קעגן ראַישס חשבונות. איך, דאַקעגן, מוז זאָגן, אַז יעדעס מאָל ווען כ'בין נאָר אַראָפֿ פֿון דער בינע איז ראַיש געשטאַנען הינטער די קוליסן מיטן קאַנווערט גרייט פֿאַר מיר.

איך בין אין פֿאַרלויף פֿון די פיר אַ האַלבע חדשים אין רומעניע אויפגעטראָטן סיי אליין, סיי מיט דער „רעוויסטא“ 29 מאָל. ראַיש האָט איינגעאַרדנט אַ טור איבערן לאַנד. ער האָט צוגעזאָגט אַן ערשט-קלאַסיקן אויטאָ צום פֿאַרן. גלייך נאָך דער פֿאַרשטעלונג אין טשערנאָוויץ, נאָך איינס אַ זיגער ביינאַכט איז צוגעפֿאַרן צום טעאַטער אַ לאַסט-אויטאָ. ס'האַט ניט געהאַלפֿן דאָס טענהן. מען האָט די „קאַמפּאַני“ אַריינגעזעצט מיט די געפֿעק אין פֿאַרמאַכטן לאַסט-אויטאָ און מיך מיט שטערנבערגן האָט מען באַזעצט אין פֿראַנט. נעבן שאַפֿער. מיר האָבן געזען די לבנה פֿאַרגיין און די זון אויפגיין און ערשט ניין אין דער פֿרי זיינען מיר אַריין אין האַטעל. דאָ איז געהאַנגען אַן אַפיש, וואָס האָט אַנאַנסירט דעם גרויסן טעאַ-טער-אָונט מיט דער וועלט-באַרימטער אַקטריסע... דער נאָמען איז געווען

חיהלע גראבער

פון א צווייטראנגיקער שוישפילערין, די פרוי פון אימפרעסאריא פאר דער פראווינץ, און אונטן, מיט קליינעם שריפט, „מיטן אַנטייל פון חיהלע גראבער“... איך האָב געשטוינט. שטערנבערג האָט געדראָט, אַז איך וועל ניט אויפטרעטן, אָבער איך בין ווי אַ „טרופער“ געגאנגען אין שפּאַן. מיר זיינען געפאָרן אין די נעכט, געשלאָפּן בייטאָג און געשפילט יעדן אָונט אין אַן אַנדער שטאָט. די זאַלן זיינען אומעטום געווען איבערגעפּאַקט, אָבער פון די צוויי מענעדזשערס זיינען מיר, איך מיט יעקב שטערנבערג, קוים אַרויס מיט גאַנצע ביינער...

דער אָפּשייד־קאַנצערט אין טשערנאָוויץ איז געווען אַ דערפרישונג — נאָך דער רייזע איבער דער פראווינץ. ס'איז אויך געווען אַן אָפּשייד־באַנקעט, אויף וועלכן מען האָט מיך פראַקלאַמירט אַלס „פּאַלקס־אַרטיס־טין“... כ'האַב אין טשערנאָוויץ, ווי אין אַ סך אַנדערע שטעט, געלאָזן פיל גוטע פריינד. מער פון אַלע איז געבליבן אין מיין זכרון ד"ר ראָזענראַך.

ד"ר ראָזענראַך איז געווען אַ פירנדיקע פּערזענלעכקייט אין יידישן קולטור־לעבן אין רומעניע. ער איז געווען אַ שטילער, באַשיידענער מענטש. ער האָט זיך פאַרערונג צו מיר אַרויסגעוויזן אויף אַ מערקווירדיקן אופן: יעדן אינדערפרי פינקטלעך 8.45, אויף זיין וועג צום ביוראָ, פלעגט ער ווייך אַנקלאָפּן אין טיר פון מיין האַטעל־צימער, שטיל אַריינגיין און פּרעגן: „ווי פילט איר זיך היינט, חיהלע גראַבער?“ איך פלעג יעדעס מאל ענטפּערן מיט טיפּער דאַנקבאַרקייט „אַ, זייער גוט!“ דאַן פלעגט ער אַ באַרויקטער זיך שטיל אַרויסשלייכן פון צימער. די שטילע פריינדשאַפט זיינע איז געווען אַ שטאַרקע פאַרזיכערונג, אַז ווען עפּעס פּאַסירט מיט מיר, וואָלט איך געווען אַרומגערינגלט מיט טריישאַפט און איבערגעגעבנקייט. וואָס אַזאַ געפיל מיינט קאַנען וויסן נאָר די וועלכע וואַנדערן אַרום איבער דער וועלט אַליין.

יעקב, אָדער ווי מען האָט אים גערופּן אין רומעניע, יוקל שטערנ־בערג, איז מיר געוואָרן נאָענט און ליב. און ניט דערפאַר, ווייל ער איז געווען מיין מענעדזשער. יוקל איז אַ גייסטריכער און זייער שעפּערישער מענטש. אין איינעם אַ פאַרנאַכט זיינען מיר אַריין אין אַ קאַבאַרעט (ער האָט זייער ליב געהאַט די רומענישע „דאַינעס“) און האָט מיך געוואָלט

מיינ וועג אליין

מיט דעם באַקענען. מיר זיינען אַריין בלויז אויף אַוונט־ברויט און צו זען דעם פראַגראַם. ער האָט פאַרפירט אַ שמועס וועגן טעאַטער און האָט מיך אַנגערעגט צו דערציילן וועגן דער צייט פון דער „הבימה“ מיט סטאַניס־לאַווסקיין און וואַכטאַנגאָוון. אַ שאַד, וואָס מיר האָבן יענעם געשפרעך ניט סטענאַגראַפירט. יוקל האָט גערעדט וועגן טעאַטער אַזוי בילדעריש, מיט אַזויפיל פאַנטאַזיע, אַזוי אינספירירנדיק! מיר האָבן ביידע ניט געפילט, ווי ס'איז שוין טאַג, ווען מיר זיינען אַרויס פון קאַבאַרעט. יוקל האָט צו־גערופן אַ דראַזשקע און געפירט מיך ווייזן דעם נאַענטן צעצינע־וואַלד. פרישטיק האָבן מיר יענעם פרימאַרגן געגעסן אין באַרימטן וועגעטאַריער רעסטאָראַן — פרידמאַנס מילכעלע און ערשט נאַכדעם בין איך אַוועק אין מיינ צימער אַפצורוען זיך. איך בין יענעם פרימאַרגן געווען וואַך, ווי נאָך אַ גוטער נאַכט שלאָפן.

די פיר און אַ האַלבע חדשים אין רומעניע מיט יוקל שטערנבערג, זיינען געווען פאַר מיר אַ גייסטיקע דערהויבונג.

די באַן צוריק קיין פאַריז האָב איך גענומען אַן אַוונט פריער, ווי כ'האַב אַנאַנסירט. מיר האָבן ביידע, איך און יוקל שטערנבערג, געהאַט איין און דעם זעלבן פאַרלאַנג — צו זיין אליין, אומגעשטערט. געציילטע מענטשן זיינען געפאַרן צו דער גרענעץ אין יענער פּרילינג־נאַכט. דער פּעראַן איז געווען פּוסט. ווען די באַן האָט אַ ריר געטאָן האָט יעקב אַראַפֿ־גענומען זיין ווייכן הוט, זיין האַנט האָט לייכט אַ ציטער געטאָן און זיך לאַנגזאַם, הילפלאַז, אַראַפּגעלאָזן. מיין האַרץ האָט זיך פאַרקלעמט. איך בין געשטאַנען אין לעצטן וואַגאָן און געקוקט ווי די איינזאַמע פיגור פאַר־שווינדט. וואָס זיינען געווען די שטאַרקע כוחות, אַדער גאַר די שוואַכקייט, וואָס האָט ניט דערלאָזן יעקבז מיטצופאַרן מיט מיר? ...! יעקב שטערנבערג האָט בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה זיך באַזעצט אין מאַסקווע.

מרדכי געבירטיג

צווישן די יארן 36—1930 בין איך געווען אין פוילן פיר מאל און דאך ניט באוויזן צו באזוכן א סך שטעט און שטעטלעך. פרעמדע שווי-שפילער פלעגן דארט באקומען א דערלויבעניש ארויסצוטראטן בלויז אויף דריי חדשים. מיט פראטעקציע האט מען פארלענגערט אויף נאך א חודש. ווען מיר האבן אויסגעשטעלט די דאטעס פאר די שטעט, האט מען באשטימט אז אין ווארשע וועט מען געבן דריי קאנצערטן, אין לאדזש — צוויי קאנ-צערטן, אין קראקע און לעמבערג אויך צו צוויי, אין די קלענערע שטעט צו איין קאנצערט. דער חשבון האט זיך ארויסגעוויזן פאר ניט ריכטיק: לאדזש האט געקויפט פינף קאנצערטן, קראקע — זיבן, און קיין ווארשע האב איך זיך ווידער און ווידער צוריקגעקערט. נו, און ווו איז ווילנע, ביאליסטאק, גראדנע און נאך און נאך? איידער מ'האט זיך אומגעקוקט זיינען פארלאפן די עטלעכע חדשים און מיר האבן געמוזט אוועקפארן. יעדעס מאל וואס מיר האבן זיך צוריקגעקערט קיין פוילן, האט מען ווידער אנגעהויבן פון די הויפט-שטעט און ס'האט זיך ווידער איבערגעחזרט דאס זעלבע. חוץ דעם בין איך אין ווינטער 1936, זייענדיק אין לאדזש, קראנק געווארן און געמוזט איבעררייסן דעם טור אויף עטלעכע וואכן. א סך קאנ-צערטן זיינען אנולירט געווארן.

די קראנקייט מיינע האט ניט געהאט קיין נאמען. כ'האב ניט געהאט קיין ווייטיקן, ניט קיין היץ, אבער געשוויצט האב איך צען טעג און צען נעכט. און ניט סתם געשוויצט, נאר טאקע געלעגן אין א טייך. דורך די טעג און אויך דורך די נעכט האט מען געמוזט בייטן בעט-צייג און ווען יעדע פאר שעה.

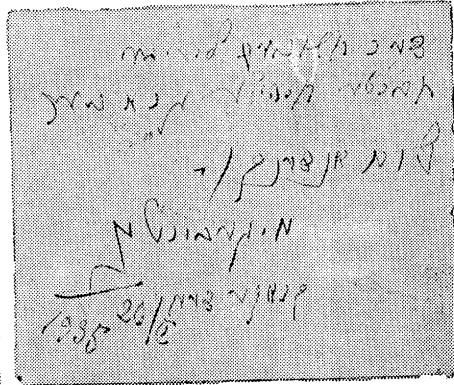
צוויי פריינד זיינען געשטאנען ביי מין בעט אין יענע מעת-לעתן —

רחל זבאר און הערשעלע הענדעלעס. הערשעלע איז אָנגעקומען צו לאַזאַר זבאַרן אין געשעפט, ווען ער איז געווען אַ יונג יינגל פון אַ יאַר פּופּצן-זעכצן. ער איז געוואָרן זייער נאַענטסטער פּריינד. מער ווי דאָס: די וואַר-רעמע באַצונג פון לאַזאַרן צום יינגעלע האָט זיך מיט די יאַרן אַזוי פאַר-שטאַרקט, אַז ער איז געווען ביי זיי ווי אַן אַדאַפּטירטער זון. און די איבער-געגעבנקייט פון הערשעלען צו זבאַרן איז געווען ווי פון אַ גוטן, געטרייען זון צו זיין געליבטן טאָטן. האָט הערשעלע די געטריישאַפט איבערגעטראָגן אויך אויף מיר, ווי דעם נאַענטסטן פּריינד פון די זבאַרס. רחל און הערשעלע האָבן מיט כּוח געשטעלט מיך צוריק אויף די פּיס. ווען איך האָב שוין געקאַנט אָנהייבן ווידער שפּילן, איז געווען אַנאַנסירט קראַקע. מײן אימ-פּרעסאַריאַ איז דאָן געווען אַ יונג בחורל, עלינקע בורשטיק. ער איז געווען אַ סטודענט פון קראַקעווער אוניווערסיטעט און חוץ דעם זיך פאַרנומען מיט מאַכן „פּובליסיטי“ פאַר יידישע טעאַטערס און אַקטיאָרן. ער האָט גענומען פאַר די אַרויסטרעטונגען אַ קליין טעאַטערל און איך האָב געגעבן עלף קאַנצערטן נאַכאַנאַנד.

ווי עס פירט זיך ביי קינסטלער, עסט מען ניט פאַרן קאַנצערט און ווען עס זיינען צוויי קאַנצערטן אַ טאָג, עסט מען אויך ניט אין צווישנצייט. דערצו בין איך דאָך געווען נאָך אַ קראַנקייט. געדענק איך ווי עלינקע איז איין מאָל אַריינגעלאָפּן הינטער די קוליסן און אַן אויפגערעגטער אָנגעהויבן:

— דו וועסט דאָך פאַלן פון די פּיס! אַט בין איך איצט צוגעלאָפּן זען ווי עס גייט אין יידישן טעאַטער, האָב איך געטראָפּן די הויפט-אַר-טיסטן הינטער די קוליסן מיט אַ פאַלקע גאַנדז אין איין האַנט און אַ שטיק שוואַרץ ברויט אין דער צווייטער. האָט זי טאַקע כּוח צו שרייען... דער סוד איז אַבער, אַז צום שפּילן איז מער וויכטיק די גייסטיקע קראַפט ווי די פיזישע. כ׳האַב אויסגעהאַלטן!

ביים ערשטן קאַנצערט אין קראַקע האָט עלינקע בורשטיק אַריינגע-פירט צו מיר אין גאַרדעראַב-צימער אַ קליינינקן, אויסגעדאַרטן יידעלע און אים פאַרגעשטעלט פאַר מיר: דאָס איז מײן גוטער פּריינד מרדכי געבירטיג. איך האָב שוין געהאַט אין מײן רעפּערטואַר „יאַנקעלע“ פון

מרדכי געבירטיג און זיין ווידמונג פאר ח. ג. 1935

ח. ג. מיט עלינקע בורשטיין — קראַקע, 1936

מיינ וועג אליין

געבירטיג. פון יענעם אונט פלעגט געבירטיג זיין ביי יעדן קאנצערט. ווען כ'האב פארענדיקט די קאנצערטן אין קראקע, האט מיך עלינקע אוועק-געפירט צו באזוכן געבירטיגן.

די משפחה פון טאטע-מאמע און דריי מיידלעך האט געווינט אין צוויי צימערן. דער גרעסערער צימער האט געדינט פאר א סאלקע און שלאף-צימער צוזאמען און דער צימער גלייך ביים אריינגאנג איז געווען די קיך, מיט שלאף-בענק פאר די קינדער. ס'איז געווען אין מיטן ווינטער און כ'האב געטראפן די פרוי געבירטיג זיצנדיק ביים געקאלכטן אויוון: א נידע-ריקע, פולע פרוי, מיט א דורכזיכטיק-בלייך פנים און גרויסע, אויסגע-ווינטע אויגן. די דריי טעכטער — שיינע, שווארץ-חנודיקע מיידלעך. די יינגסטע פון זיי, צארט ווי דער טאטע, איז געווען די זינגערקע. זי איז געווען נאך זייער יונג, ניט געשולט און דאס שטימעלע איז געווען ווייך און דיין-וויברירנדיק. אין שטיבעלע איז שוין געווארן פינצטערלעך און געבירטיג האט געבעטן איך זאל אויסהערן זיינס א ניי ליד, וואס ער וויל מיר געבן א מתנה. ער האט ניט געדארפט בעטן — איך האב געווארט אויף דעם, כ'בין נאך ניט געווען גענוג דרייסט אים פארצולייגן זינגען פאר מיר. ער האט זיך אוועקגעשטעלט ביים טישל, זיין קאפ, ווי תמיד, א ביסל אין א זייט פארהויבן, און זיינע פארחלומטע אויגן געווענדט צו דער הויך. ער האט אנגעהויבן צו זינגען די „דריי טעכטערלעך“. אלע אויגן זיינען געווען געווענדט צו אים. ווען ער איז געקומען צום דריטן פערז, ווען דאס לעצטע טעכטערל פארלאזט דאס הויז, זיינען זיינע אויגן געווארן פארגאסן, און ווען ער האט געענדיקט האב איך דערפילט הייסע טרערן אויף מיינע באקן. עטלעכע מינוט האט געהערשט א שטילקייט און דאן האט געבירטיג א ביסל פארשעמט א פרעג געטאן: נו, ס'געפעלט אייך? כ'האב ניט געקאנט ארויסריידן קיין ווארט. ביים אוועקגיין האב איך אים געזאגט, אז איך וועל די „דריי טעכטערלעך“ נעמען, אבער אריינ-נעמען איז מיינ רעפערטואר וועל איך עס נאך, אויב איך וועל קענען זינגען אזוי ווי ער האט עס געזונגען...

מרדכי געבירטיג איז געווען א סטאליער. קיין מוזיק האט ער ניט געלערנט און פארשרייבן זיינע לידער האט ער ניט געקענט. ער האט

חיהלע גראבער

אָבער געהאַט אַ פּיפּעלע. נאָכדעם ווי ער פּלעגט שאַפּן די ווערטער, פּלעגט ער אָנהויבן פּיפּן אויף זיין פּיפּעלע. מערסטנס פּלעגט דאָס פּיפּן אָנגיין אין די נעכט. אין בעט איז געווען וואַרעמער, און די נעכט זיינען שטילע. פּלעגט ער זיצן אויפּן געלעגער און פּיפּן ביז דאָס ליד איז פאַרטיק גע- וואָרן. אין דער פּרי, פאַרן אַרויסגיין צו דער אַרבעט, פּלעגט ער אָנקלינגען זיין גוטן פּריינד, דעם קאַמפּאַזיטאָר האַפּמאַן, און אים אַריינפּיפּן אין טרובקע דאָס ליד, וואָס יענער האָט זאָרגפּעליק פאַרנאָטירט. געבירטיגט לידער האָבן פּראַפעסיאָנעלע קינסטלער געזונגען איבער דער גאַנצער וועלט. זיינע לידער האָט מען גענוצט אין אַפּערטעס. קיינער האָט ניט געפונען פאַר נייטיק צו צאָלן געבירטיגן אַפּילו בלויז ראַיאַליס. דאָס וואָס אַ טייל פון זיינע לידער זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן ביי זיין לעבן איז צו פאַרדאַנקען זיינע קראַקעווער גוטע פּריינד. זיין שטענדיקער פּריינד און אַדמיניסטראַטאָר איז געווען עלינקע בורשטיין.

אין 1936 בין איך געווען אין פּוילן צום לעצטן מאל. מען האָט שוין דאָן שטאַרק געפּילט דעם איינפּלוס פון שכנישן נאַצי־דייטשלאַנד. דער היטלעריזם האָט זיך פאַרשטאַרקט און די שרעק איז געוואַקסן. אין די פּוילישע קראַמען האָבן זיך באַוויזן אויפּשריפטן „סווי דאָ סוועגאַ“. ווען איך בין געווען אין טשענסטאַכאָוו, בלויז מיט אַ פאַר יאָר פּריער, בין איך אויפּגעטראָטן אין פּוילישן טעאַטער. אַלע פּוילישע אַקטיאָרן און דער רעזשיסאָר זיינען געווען אויפּן אָונט. נאָך דעם ערשטן אַקט איז אַריינגע- לאָפּן הינטער דער בינע זייער הויפּט־אַרטיסט, געפּאַלן פאַר מיר אויף די קני און געקושט דעם זים פון מיין קלייד. כ'האַב זיך אַ ביסל פאַרלאָרן פון אַזאָ אויסדרוק פון באַגייסטערונג. איצט, אין 1936, האָט מען שוין דעם טעאַטער ניט פאַרדונגען פאַר אַ יידישן קאַנצערט.

גראַסמאַנען האָט די רעדאַקציע פון וואַרשעווער „היינט“ געשיקט קיין בערלין אַלס זייער קאַרעספּאַנדענט. פון דאָרט האָבן איך באַקומען בריוו פון אים, אַז ס'איז צייט צו גרייטן זיך צוריק קיין ניו־יאָרק — מאַנטרעאַל.

סקאנדינאוויע

גראַסמאַן איז צוגעשטאַנען מיר זאָלן נאָך באַזוכן די סקאַנדינאַווישע לענדער, איידער מיר פאַרלאָזן אייראָפּע. די פיר סקאַנדינאַווישע לענדער: שוועדן, דענעמאַרק, נאָרוועגיע און פינלאַנד זיינען מיר געווען אַבסאָלוט פּרעמד. גראַסמאַן אָבער האָט אין די יאָרן פון ערשטן וועלט-קריג געלעבט אין דענעמאַרק. ער האָט גוט געקענט די יידישע געזעלשאַפט אין די סקאַנדינאַווישע לענדער און איז געווען פאַרבונדן מיט דער דאָרטיקער פּרעסע.

מיר האָבן דעם סקאַנדינאַווישן טור אָנגעהויבן פון שטאַקהאַלם. פון די יידישע ישובים אין סקאַנדינאַוויע איז שוועדן דער גרעסטער. דער אָונט איז פאַרגעקומען אין שטאַטישן קאַנצערט-זאַל. צו יענעם אָונט איז געקומען די שוועדישע פּרעסע און אויך שוועדישע שוישפּילער. עס האָבן אונדז נאָכן אָונט אַרומגערינגלט פאַרשטייער פון דער יידישער געזעל-שאַפטלעכקייט. איך בין אַריינגעפאַרן אין אַ פּרעמד — פאַר מיר — לאַנד און אַ קורצע צייט שפּעטער האָב איך זיך געזעגנט מיט מענטשן. וועלכע זיינען מיר געוואָרן פריינד פאַר אַ לעבן לאַנג.

דער אַפרוץ פון דער שוועדישער פּרעסע האָט שוין פאַרזיכערט דעם דערפאַלג אין דענעמאַרק. איידער איך בין אַריינגעפאַרן קיין דענעמאַרק האָב איך געוואַלט פאַרשטעלן זיך אַליין, אין מיין פאַנטאַזיע, אַ דענישן ייד, וועלכער קאָן נאָך אויפנעמען אַן עכט-יידישן קאַנצערט. און גראַד דאָ האָט מיך דערוואַרט אַ דערפרייענדיקע איבערראַשונג. דעם ערשטן פרימאַרגן נאָך אונדזער אַנקומען, האָבן מיר געהאַט אַן אומדערוואַרטן באַזוך. אין אונדזער האַטעל-צימער איז אַריין אַ הויכער, שיינער, זייער עלעגאַנטער מאַן און אַ יונג חנוודיק מיידעלע, מיט אַ גרויסן בוקעט רויטע

חיהלע גראבער

רויזן. דער מאן האט אראפגענומען דעם הארטן הוט און האט זיך פאר-
געשטעלט:

— איך בין חיים ריטערבאנד, א שניידער, און דאס איז מיין חוהלע.
מיר באגריסן אייך צו אייער אנקומען אין אונדזער לאנד.
חיים ריטערבאנד איז געווען א שניידער פון פאך, אבער א מגן אין
דער נשמה. ער האט געבראכט מיט זיך פון דער היים א קוואל מיט פאלקס-
לידער. אונטער דעם איינפלוס פון די לידער האט ער אויך אליין געשאפן
מוזיק. ער האט זיך אבער ניט באנוגנט מיט שאפן, זאמלען און ארויסגעבן
די לידער. ער האט באאיינפלוסט א בארימטע דענישע פאלקס-זינגערין
זי זאל אריינעמען אין איר רעפערטואר אונדזערע יידישע געזאנגען. די
זינגערין איז מיט יארן שפעטער אויפגעטראטן אין ניו-יארק פאר דענישע
לאנדסלייט און האט אויך דארט געזונגען די דאזיקע לידער. ריטערבאנד
איז געווען א שטאלצער, טעמפערעמענטפולער, ווארעמער ייד. ער איז
אלס בחור אָוועק פון אַנטיסעמיטישן פוילן און איז אומגעקומען אין דע-
נעמארק אין די פינצטערע טעג פון היטלעריזם. איך האלט פאר א באזונ-
דערע זכיה, וואס דאס לעבן האט מיך צוזאמענגעפירט מיט אזויפיל ווונ-
דערלעכע מענטשן, אינטערעסאנטע פערזענלעכקייטן, גרויסע קינסטלער,
מיט מענטשן פון פאלק. איך קאן ניט אַרופן קיין לאנד, וווּ כ'זאל ניט
האַבן באַגעגנט אַ מענטשן, וואָס זאל פאַרבלייבן אין מיין זכרון ס'גאַנצע
לעבן.

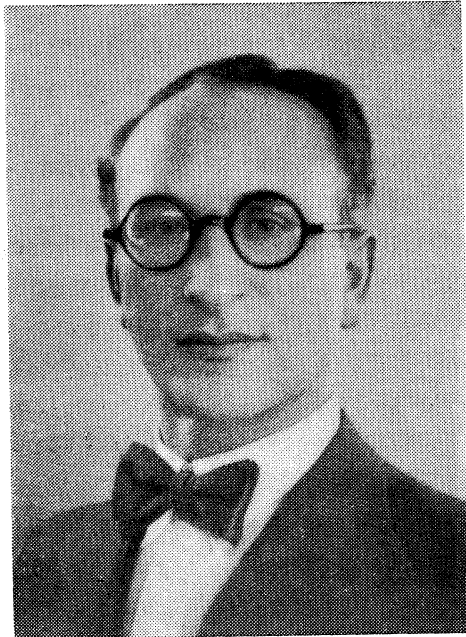
פון די פיר סקאַנדינאַווישע לענדער האט נאָרוועגיע דעם קלענסטן
יידישן ישוב. כ'האַב שוין דאַרט זיכער ניט דערוואַרט קיין סיורפריזן. מיר
זיינען אַנגעקומען קיין אַסלאַ שפעט פאַרנאַכט. דער פראַסט האט געברענט.
מיר זיינען אַריין אין ליכטיקן, ציכטיקן האַטעל-צימער און קוים באַוויזן
אַנצוואַרעמען זיך, ווי מיר האָבן שוין אויפגענומען אַן אומבאַקאַנטן גאַסט.
אַקסל שער. דאָס איז געווען אַ מוזיקער — אַ פידלער. ער האט געשפילט
אין אַסלער פילהאַרמאָנישן אַרקעסטער. ער האט שוין מיט אומגעדולד
געוואַרט אויף אונדזער קומען און געוואַלט וויסן, צי ער קאן אונדז מיט
עפעס דינען. ער ווייס, אַז דאָס הויפט-פראַבלעם איז צו קריגן אַ גוטן
פּיאַניסט, איז אויב מיר האָבן ניט קיין אַקאַמפּאַניאַטאָר קאָן ער אונדז

גלייך פֿאַרבינדן מיטן בעסטן מוזיקער אין שטאָט. מיט זײַן רױקײט. באַ-
שיידנקײט און מיט זײַנע װאַרעמע, שמײכלענדיקע אױגן, האָט אַקסל שער
צוגעצױגן צו זיך פון ערשטן אױגנבליק. די געצײלטע טעג, װאָס מיר
זײַנען געװען אין אָסלאָ, איז ער און די פרוי זײַנע, לאָטי, געװען מיט אונדז.
מיר האָבן פֿאַרענדיקט דעם סקאַנדינאַװישן טור מיט פינלאַנד. דאָרט
בין איך אױפגעטראָטן אין העלסינקי, װײבאַרג און אַבאַ. די ײדישע באַפעל-
קערונג אין יענע שטעט באַשטייט פון רוסישע יידן, אַזױ אַז די גאַנצע
אַטמאָספֿער אין זײערע הײמען איז אַ טיפיש רוסישע. די שפראַך איז אױך
פֿאַרבליבן רוסיש און ײדיש. די קאַנצערטן זײנען געװען אײנגעאַרדנט
דורך די רעװױזאַניסטן. אין יענע יאָרן איז מאיר גראַסמאַן, מײן שװאַגער,
נאָך געװען פֿאַרבונדן מיט זשאַבאַטינסקיין און דאָס האָט צוגעגעבן אַ באַ-
זונדערע חשיבות די קאַנצערטן. מײן קרובהשאַפט מיט מאיר גראַסמאַנען
האָט געשאַפן פֿאַר מיר אַ סך פֿאַרערער און אױך אַ סך קעגנער. אױך מײן
פֿראַגראַם אין העברעיִש און ײדיש האָט אַפט אַרױסגערוּפן קאַנפליקטן.
אין ליטע און אין פּוילן פלעגט מען בײ דעם העברעיִשן טײל שרײען
„ײדיש! ײדיש!“ און די גאַליאַרקע פלעגט אױסרוּפן „עברית! עברית!“
ס׳איז אָבער געװען ניט בלױז די שפראַך, װאָס האָט אַרױסגערוּפן קאַמף.
איך געדענק װי מײן אײמפּרעסאַריאַ איז ריגע, קלובינאַװ, האָט מיך צוגע-
גרייט, אַז אין ליבאַװע װעלן מיר האָבן אַ גרויסן דערפאַלג. צו מײן
גרויסער אַנטױשונג איז דאָרט געװען אַ פּוסטער זאַל. אױף מײן פֿראַגע,
װאָס האָט פֿאַסירט, האָב איך באַקומען אַ דערקלערונג, אַז מ׳האָט זיך
דאָרט דערווױסט, אַז מײן מאַן איז ניט מאיר נאָר װלאַדימיר גראַסמאַן און
אַז װלאַדימיר איז אַ קעגנער פון ציוניזם. ובכּן, בין איך פּסול-טריף.

מיר האָבן פֿאַרענדיקט אונדזער סקאַנדינאַװישן טור און זיך געלאָזן
צוריק קײן פֿאַריז. פון פינלאַנד קײן פֿראַנקרייך פירט די באַן דורך אַ
שטיק רוסישן שטח, נאָכדעם דורך דײטשלאַנד, ביז מען קומט צו צו
פֿראַנקרייך. אײדער דער צוג איז צוגעקומען צו דער רוסישער טעריטאָריע,
האָט מען די פענצטער פון די װאַגאַנען פֿאַרדעקט. קײן ליכט האָט מען
ניט אָנגעצונדן און מיר זײנען געפֿאַרן אין דער פינצטער װי אין אַ טונעל.
נאָך אַ לענגערער צײט האָט זיך די באַן אָפגעשטעלט, מ׳האָט אָפגעדעקט

חיהלע גראבער

די פענצטער און איך האב דערזען א קליינע הילצערנע געביידע, פון וועלכער עס האט זיך באוויזן א יונגער רוסישער מיליטערמאן. איך האב ניט געהאט געזען קיין לעבעדיקן רוס פון זינט מיר האבן פארלאזן רוס-לאנד. עס האט מיך באהערשט א גאנגדיקע בענקשאפט... אונדזער צוג האט גערירט אין זיין ווייטערדיקן וועג און באלד האבן מיר זיך געפונען אויף דייטשישער טעריטאריע. אויף יעדער סטאציע האבן מארשירט ברוינע העמדלעך און אנגעווארפן פחד אויף די פאסאזשירן. מען איז געפארן איבער דעם לאנד שווייגנדיק און מ'האט אפגעאָטעמט טיפער, ווען מ'איז צוגעקומען צו דער פראנצויזישער גרענעץ.

חיים ריטערבאנד
קאפענהאגען, 1934

צוריק קיין ניו-יאָרק — מאַנטרעאַל

אין פראַנקרייך האָבן מיר גלייך אָנגעהויבן צוצוגרייטן די רייזע צוריק אַהיים. איך בין שוין געווען אַ קאַנאַדער בירגערין און ניט געהאַט קיין שום זאַרג וועגן אַ וויזע אין די פאַראייניקטע שטאַטן. ס'איז בלויז געווען די זאַרג וועגן אַ וויזע פאַר גראַסמאַנען. אָבער אַ מענטש טראַכט און גאַט לאַכט. ווען איך האָב אין דעם רייזע-ביוראָ דערלאַנגט מיין פאַס, האָט ווי אַ דונער אָפּגעהילכט אין מיינע אויערן: „איר זייט ניט מער קיין קאַנאַדער בירגערין. איך האָב זיך אַזוי פאַרשפּילט אין אייראָפּע, אַז כ'האַב פאַרלאָרן דעם חשבון פון צייט. כ'בין שוין געווען אַוועק פון קאַנאַדע כמעט זעקס יאָר און לויטן געזעץ מוז מען זיך צוריקקערן אין לאַנד צו פינף יאָר. איך בין געשטאַנען אַ פאַרלאָרענע און געפּילט ווי די קני ברעכן זיך מיר איין... פאַר מיינע אויגן זיינען אויפגעשווימען די ברוינע העמדלעך און כ'האַב זיך באַגאַסן מיט אַ קאַלטן שווייס. וואָס טוט מען? דער אָגענט פון דעם ביוראָ האָט פאַרגעלייגט צו גיין מיט מיר צום קאַנאַדער קאַנסול. איך האָב דאָרט דערציילט ווי אַזוי עס האָט פאַסירט — קאַנצערטן, דער-פּאַלגן... דער קאַנסול האָט געזאָגט, אַז בלויז איין אויסוועג איז דאָ: אויב איך האָב אַ גוטן פריינד אין קאַנאַדע, וועלכער וועט זיך וועלן פאַרנעמען מיט מיין „קייס“, דאַרף איך שיקן צו אים אַן אויספירלעכע טעלעגראַמע. איך האָב ניט געדאַרפט טראַכטן קיין איין מינוט אַרויסצוזאָגן: חנניה קייזערמאַן.

איצט, נאָך צענדליקער יאָרן שוישפּילערישער טעטיקייט, ווען אימיצער פּרעגט מיר, וואָס איך וואַלט געוואונטשן אָפּצושפּאַרן פון די אַלע וואַנדע-רונגען, וואַלט איך ניט געזאָגט — געלט, נאָר מיטן פולן האַרץ אויס-געשריגן — פריינד!

חיהלע גראבער

חגניה בר' מאיר קייזערמאן האט ניט געווארט און ניט געטראכט, נאר איז גלייך אוועק מיט מיין טעלעגראמע צום יידישן אימיגראנטן-פאריין. דער דירעקטאר פון „האיאס“ איז דאן געווען א. י. פאל און ער איז צוזאמען מיט קייזערמאנען גלייך געפארן קיין אטאווא. ס'האט גענומען אין גאנצן א פאר וואכן און איך האב צוריק באקומען מיינע בירגער-רעכט. דער פאקט וואס איך בין דא און קאן שרייבן מיינע דערינערונגען, האב איך אזוי ארום צו פארדאנקען חגניה קייזערמאנען און א. י. פאל.

אין הויך-סעזאן פון 1937 זיינען מיר אנגעקומען קיין ניו-יאָרק. מיר האבן קוים באוויזן צו געבן די ערשטע פאר קאנצערטן און קריגן די ערשטע אנבאטן פון דער פראווינג — ווי איך האב געמוזט אריין אין שפיטאל פאר אן ערנסטער אפּעראציע. דאס איז געווען דאס ערשטע מאל אין מיין לעבן, וואס איך בין אפּערירט געוואָרן. ס'איז שווער צו דערקלערן, ווייל ס'איז פאר מיר אליין אומפארשטענדלעך די אויסערגעוויינלעכע רויקייט מיט וועלכער איך בין געגאנגען צו דער אפּעראציע. מיינע געדאנקען זיינען געווען פארנומען בלויז מיט דעם, וואס מיר האבן פארלאָרן דעם סעזאן אין ניו-יאָרק. די „פובליסיטי“ איז פארלאָרן געגאנגען — מיין צוריקער קיין אמעריקע איז שוין מער ניט קיין נייעס. דער גאנצער ענין קאנצערטן איז געלעגן אזוי טיף אין מיין אונטערבאווסטויין, אז איך בין אויפן אפּעראציע-טיש איינגעשלאָפן זינגענדיק, און זינגענדיק אויך אנגע-הויבן אויפצוואַכן, ווען איך בין ווידער געלעגן אויף מיין בעט. דאס איז, ווייזט אויס, געווען א זעלטענער פאל, ווייל אין די פאלגנדיקע טעג, וואס איך בין געווען אין שפיטאל, פלעגט יעדן פרימארגן אן אנדער קראַנק-שוועטער אריינקומען צו מיר און פרעגן: „בו, וואס מאַכט היינט אונדזער זינג-פויגעלע?“

די וואכן זיינען געלאָפן, דער טעאטער-סעזאן איז שוין געווען צו ענדע און איך בין אן אפגעשוואַכטע אריינגעפארן קיין מאַנטרעאַל. סערעלע קייזערמאן האט אונדז גלייך פארבעטן צו זיך און דא אין זייער נייער היים אויף עספלאַניד-עוועניו האט מען מיך געפלעגט און געקעכלט און ווידער געשטעלט אויף די פיס.

אויף די זומער-חדשים האבן מיר באשלאָסן ארויספארן אין די בערג.

נאך צוואנציק יאָר פון אומאויפהערלעכער באַוועגונג, פון אומדערמידלעכער אַרבעט, בין איך איצט געבליבן אליין, אַפגעריסן פון דער וועלט. דאָס איז דער אינדזל צו וועלכן מ'איז צוגעשווומען... גראַסמאַן האָט ענדגילטיק באַשלאָסן צו באַזעצן זיך אין מאַנטרעאַל. ער האָט מיר אין איינעם אַ טאָג צוגעשיקט דעם אַדרעס פון אונדזער „היים“ — שערברוק עק דיראַשע. מיינ באַבע פלעגט זאָגן: זאָל מען ניט געפרוּווט ווערן צו וואָס מען קען געוויינט ווערן. איך בין געוואָרן אַ „באַלעבאַסטע“, כ'האַב צעהאַנגען מיינע קאַסטימומען, אַרויסגעלייגט פון טשעמאַדאַן די מוזיק און אַנגעהויבן צו מאַכן אַ צעטל פון פריינד, וועלכע מען דאַרף איינלאָדן צום „חנוכת הבית“... גראַסמאַן, ווי אַן עכטער רוס, איז גאַסטפריינדלעך און ברייטהאַרציק, ביי אים קומען די געסט ניט אַפּ מיט אַ גלעזל טיי. חוץ דעם איז ער אַ גוטער „קוק“ (קוכער) און האָט ליב די מלאכה פון קאַכן. פון קאַכן און אויך פון פאַרזוכן. אויף אים איז עס געזאָגט: אַז ניט פון על חטא ווערט מען פעט... וועגן דעם טאַלאַנט זיינעם קאָן מען דערציילן מעשיות אָן אַ שיעור. אַט איז איינע פון זיי:

דעם זומער וואָס מיר זיינען געווען אין בריסל האָט דער דירעקטאָר פון דער קינדער-קאַלאָניע אונדז איינגעלאָדן אויף דעם לעצטן סוף-וואָך, איידער מ'שליסט דעם קעמפּ. גראַסמאַן האָט אַנגענומען די איינלאָדונג מיט איין באַדינג, אַז ער זאָל קאַכן דעם הויפט-מיטאַג. גוט, מסכים!

פרעגט אים די באַלעבאַסטע:

— פון וואָס באַשטייט אייער מיטאַג?

זאָגט גראַסמאַן מיט שטאַלץ:

— מיינ ספעציאַליטעט איז הון מיט רייז.

— זייער שיין. וויפל הינער דאַרפט איר? מיר, מיט אייך ביידן, זיינען

16 פערזאָן.

— אַ! — זאָגט גראַסמאַן — אויב אַזוי דאַרפט איר אַכט הינער.

— וויפל זשע דאַרפט איר רייז?

— אַ! רייז? פיר פונט!

די לערער האָבן אַפּגעהאַלטן אַ באַראַטונג. זיי זיינען געווען שטאַרק

פאַרווינדערט, אָבער מ'איז נאָכגעקומען דעם „שעה'ס“ פאַדערונגען.

חיהלע גראבער

זונטיק אין דער פרי, איידער גראסמאן איז אריין אין קיך אַנצוהויבן די צוגרייטונגען, האָט ער געשטעלט נאָך אַ באַדינג: קיינער טאָר ניט אַרייַן-קומען אין קיך ווען ער אַרבעט. אויך גוט! זייענדיק גוט באַקאַנט מיט גראַסמאַנס „קאַכעכץ“, האָב איך פאַרגעשלאָגן, מיר זאָלן ניט אַוועקגיין צו ווייט... מיר האָבן זיך אויסגעזעצט אין גאַרטן און אַנגעהויבן דערציילן מעשיות. פּלוצלינג הערט מען אַ רוף פון קיך: אפשר האָט איר נאָך אַ טאַפּ, די רייז לויפט. דער ס.א.ס. האָט זיך איבערגעזעצט ווידער און ווידער. מ'האַט אַרױפּגעבראַכט אַלע טעפּלעך, וואָס זיינען נאָך צום גליק ניט געווען פאַרפאַקט. מיר האָבן געהאַט אַ גוטן מיטאַג. מאַנטיק פרי זיינען מיר צוריקגעפאַרן. דאַנערשטיק האָבן מיר געהאַט אַ טעלעפּאָן פון קעמפּ: „גראַסמאַן, מיר האָבן שוין געגעסן אייער רייז מיט פוטער, מיט שמאַליק, מיט מילך, אַבער וואָס טוט מען מיט די איבעריקע רייז?“...

אונדזער ערשטע דירהלע אין מאַנטרעאַל איז געווען אויפן עק פון צוויי גאַסן. ס'האַט געהאַט זייער ווייניק ליכט און אַז ס'האַבן זיך אַנגע-רוקט די יעשענדיקע, כמאַרנע, רעגנדיקע טעג, האָבן מיר געלעבט אין כסדרדיקער נאַכט. די לאַמפּן האָבן געברענט און פון זייער ליכט איז מיר געוואָרן אַלץ פינצטער... גראַסמאַן האָט זיך פאַרנומען מיט אַ „קאַנאַדער יאַרבוך“. ער האָט אַ טבע: וואָס ערגער עס ווערט, אַלץ מער שרייבט ער. איך בין אַ גוטע שלאַפּעריין. ס'האַט מיר ניט געשטערט ניט דער ראַדיאָ, ניט דער רעש פון גאַס, אַבער דאָס ראַצן פון זיין פען פלעגט מיך אויפ-וועקן ווען אין דרויסן איז נאָך געווען שטאַק-פינצטער. פלעגן זיך אין יענע פריע (אָדער שפעטע) שעהען אַנהויבן מיינע חלומות. קיין פערספעק-טיוו איז ניט געווען, זיינען אַלע חלומות געווען פון דער פאַרגאַנגענער וואָר...

אַט פירט מיך די באַן איבער פּוילישע סטאַציעס. שוואַרץ-חנודיקע און בלוי-אויגיקע מיידלעך און יונגע, אויסגעבלייכטע בחוריםלעך שפאַ-צירן איבער די פלאַטפאַרמעס, קוקן אַריין אין די פענצטער פון די וואַגאַנען מיט בליקן פול בענקשאַפט און נייגיר.

איצט טראַכט איך אָפּט, אַז אַ בלינדער פאַרגעפּיל האָט זיי געטריבן צו די אומבאַקאַנטע דורכפאַרער, וועלכע קומען ווער ווייס פון וואַנען

און פארן ווער ווייס ווהיין. נאך זיי פארבלייבט נאך שטארקער דער דראנג צו א ווייטער וועלט. צו א פרייער וועלט. א וועלט ווו מען פאגרא- מירט ניט און מ'רייסט ניט קיין יידישע בערד...

און אט שווימט אויף א ניי בילד :

איך בין אין דער מעדעם-סאנאטאריע און טרעט אויף פאר די קינדער- לעך : משהלעך, רבקהלעך ווירבלעך, זשומען און צוויטשערן ווי די פייגל. כ'הויב אן צו רעציטירן "דזשיקע גאס" פון קאדיע מאלאדאווסקי. ס'קלינגען אפ די קינדערס דיניקע קולכעלעך מיט באגייסטערונג און פרייד. זייער קאדיע מאלאדאווסקי, זייער אייגענע דזשיקע גאס, און איצט, זייער חיהלע גראבער. איך קוק זיך איין אין זייערע אפענע אומשולדיקע אויגעלעך און זע בילדער פון שאגאל, מאקס באנד, פון מאנע קאץ.

און אט בין איך ווידער אין ווארשע. טעאטער "נאוואשטי". ס'איז א פרימארגן-קאנצערט פאר די שולן. דער טעאטער איז אנגעפיקעוועט מיט קעפלעך... איך זע פאר זיך די פאדערשטע רייען : צו דריי קינדער- לעך — אויף צוויי בענקלעך. איך ציטער ממש אויף פון זייער פרייד ! און אט בין איך גאר אין דער ווארשעווער קאנסערוואטאריע און עס רייסט זיך צו מיר אריין א ייד אין א יארמלקע. ווער איז עס ? אוי, ס'איז דאך יענקעלעס מאן — גארפיק, פון מיין שטעטעלע מילייטשיצי... אזוי בייטן זיך פראזשעקטארן, פארבן, בילדער.

דער ריח פון פרישער קאווע ברענגט מיך צוריק צו דער ווירק- לעכקייט.

ס'האבן זיך געצויגן מאנאטאנע טעג, וואכן, חדשים. ווען עס האט זיך דערנענטערט דאס יאר 1938 האט זיך אין אונדזער טונקלייט אריינ- געריסן א שטראל ליכט. אין דעם קליינעם ווינקל מיינעם איז געווארן פארקנסט מיין קוזינע זשעניטשקע צו מארק לעוויטן. פארוואס זשעניטשקע הייסט "קוזינע" — ווייס איך ניט. געוואקסן זיינען מיר צוזאמען ווי צוויי גלייכע שוועסטער ; צוזאמענגעבונדן זיינען מיר ווי צוויי שוועסטער און מיר לעבן איינע פאר דער צווייטער ווי שוועסטער. אזוי ווי איך בין די עלטערע, איז נאטירלעך, אז די זארג פאר איר טראג איך אונדזער גאנץ לעבן. מיר האבן צוזאמען געטרויערט נאך מיין מוטערס טויט

To Charyele:
You are the only
person in the
whole world
who brings out
the best within
me! I not only
love you for
what you are
but I love you
for what I
want to be when
I am, with
you.
With all my love
Genie

P. S.
Charyele dear,
I am so sorry I am
not able to
write a book,
but these few
words come
from my
heart, and
I would like
to have it in
your book.

די קוינע פון ח. ג. זשעניטשקע לעוויט און אירער א בריוו צו זיזעלען

מיינ וועג אליין

(זשעניטשקעס מומע); מיר האבן ביידע דורכגעמאכט די רעוואלוציע-יאָרן אין רוסלאַנד. אונדזערע וועגן זיינען זיך צעגאַנגען אויף עטלעכע יאָר: זי איז אַוועק קיין אַמעריקע און איך צו דער „הבימה“. אָבער וווּ מיר זאָלן ניט זיין, זיינען מיר גייסטיק צוזאַמען. איז נאַטירלעך, אַז ס'איז איצט מיינ שמחה געווען זייער גרויס.

צו דעם ענין קאַנצערטן בין איך געווען גלייכגילטיק אָדער אָפילו מער ווי דאָס — כ'בין געווען אַפּאַטיש. אַפּשר איז עס געווען דערפאַר וואָס כ'האָב שוין מער ניט געגלויבט אין דער מעגלעכקייט ווידער קינסטלעריש אויפצולעבן. אָבער ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אַלץ וואָס איך באַדאַרף איז בלויז אַ שטויס.

און אַט וואָס עס האָט פּאַסירט:

אין איינעם אַ טאָג האָב איך איינגעלאָדן צו אונדז אויף מיטאַג אַ היגע, אַ מאַנטרעאָלער, באַוווּסטע פּיאַניסטין — מיינ אַקאַמפּאַניאַטאָרין און אויך אונדזערס אַ גוטע פּריינדין. אַזוי ווי זי איז נאָך ניט געווען אין מיינ נייער „היים“, האָט זי מיר געבראַכט אַ מתנהלע — אַ „שאַפּינג-בעג“. ווען זי האָט עס מיר דערלאָנגט האָט מיר אַ קלאַפּ געטאָן אין האַרץ און גלייך אַפּגעקלאַפּט אין קאַפּ. דאָס גאַנצע בלוט איז מיר אַריין אין פנים און כ'האָב זיך באַגאַסן מיט אַ קאַלטן שווייס. איך האָב פּלוצלינג באַגריפּן ווי אַזוי מען קוקט אויף מיר — אַ „געוועזענע“. זי און זיכער אויך אַנדערע זעען, אַז אַלץ וואָס איך באַדאַרף איז אַ „שאַפּינג-בעג“. און ווער ווייס, מ'קאָן נאָך אַ מאָל ברענגען אויך אַ „ברום“. איך האָב יענע נאַכט ניט געקאָנט איינשלאָפּן און טעג נאָך דעם זיך באַגאַסן מיט ביטערע טרערן. ווען כ'האָב זיך באַרוקט, האָב איך דערפילט אַ לייכטקייט אין אַלע מיינע גלידער. איך בין ממש געוואָרן באַפּליגלט און האָב באַשלאָסן אַריינצופאַרן קיין ניו-יאָרק זען וואָס עס טוט זיך עפעס אין אונדזער טעאַטער-וועלט.

דרום-אמעריקע — בוענאס איירעס

עטלעכע טעג נאך דעם, ווי איך בין געקומען קיין ניו-יאָרק, האָב איך באַקומען אַ „מעסעדזש“, אַז אַ מאַן פֿון אַרגענטינע זוכט מיך אַרום. דער מאַן איז געווען מיכל גרייווער, ניט קיין פּראָפּעסיאָנעלער מענע-דזשער, אָבער ער ווייס וועגן די דערפֿאלגן פֿון די קאַנצערטן אין אייראָפּע און ער וויל מיך אַנגאַזשירן פֿאַר אַ טור אין די דרום-אמעריקאַנער לענדער. דער קאַנטראַקט איז געשלאָסן געוואָרן אין ציוניסטישן ביוראָ (גרייווער האָט געאַרבעט פֿאַרן קרן היסוד). איך האָב גלייך געקראָגן פינפהונדערט דאָלאַר אַן אַדערויף און האָב זיך, אַ ניי-געבוירענע, אומ-געקערט קיין מאַנטרעאַל. ס'איז שוין געווען אַנהייב פּרילינג; פּייגל האָבן געצויגן פֿון ווייטע לענדער צוריק אין זייערע אַלטע זומער-רעזי-דענצן. איך האָב זיך צעזונגען. אַ טור אין די לאַטיין-אמעריקאַנער לענדער איז דאָך געווען דער חלום פֿון יעדן שוישפּילער.

אין יענע יאָרן האָט מען די רייזע קיין אַרגענטינע נאָך ניט געמאַכט אין 36 (אָדער גאָר 24) שעה. ייִדישע טרופּעס זיינען טאַקע אַרומגעפֿאַרן איבער די „אמעריקעס“ אין משך פֿון צענדליקער יאָרן, אָבער דאָך האָבן די צוויי גרעסטע טעאַטערס ווי די „ווילנער“ און די „הבימה“ ניט געהאַט דעם מוט צו לאָזן זיך אָהין. בפרט אַן איינצלנער שוישפּילער. מען דאַרף זיך גרייטן און גיך — די צייט איז קורץ. דער סעזאָן אין בוענאָס-איירעס הויבט זיך אָן אין יוני און דאָ האָט מען זיך אַנגעהויבן גרייטן צו דער גרויסער שמחה — די חתונה פֿון זשעניטשקען מיט מאַרקן. אַלץ האָט זיך מיט אימפעט אַ דריי געטאַן אין קאַראָהאַד: די חתונה איז פֿאַר-געקומען דעם 29טן מערץ אין ניו-יאָרק און גלייך דעם 11טן אַפריל איז מיין אָפּשייד-קאַנצערט אין מאַנטרעאַל. און אַט דאַרף מען זיך שוין פֿאַקן

מײן וועג אליין

און ווידער פארן קיין ניו־יארק נעמען די שיף קיין ארגענטינע. צוויי וואכן פאר מײן אָפּפאַר האָט די „דעלטאַ“־ליניע באַנקראַטירט און מײן רעזערוואַציע אויף דער שיף איז אַנולירט געוואָרן. כ׳בין געוואָרן שטאַרק פאַרצווייפלט, ווייל איך מוז דאָך קומען צו דער צײַט. דאָרט גײט שוין אָן די רעקלאַמע און עס ווערן שוין אויסגעשטעלט די דאַטעס פאַר דעם גאַנצן טור. וועגן פליען האָט נאָך דאָן נײַט געקאַנט זײן קײן רײד. האָט מען אָנגעהויבן זוכן אַ שיף, וואָס זאָל מײך ברענגען אין צײַט קײן אַרגענטינע. אין אײנעם אַ טאָג האָב איך באַקומען די ידיעה, אַז אַ פראַכט־שיף פאַרלאָזט די ברעגעס פון סאַן פראַנציסקאָ און אין 28 טעג קאָן איך אָנקומען קײן בוענאָס־אײרעס. דאָס איז געווען דער אײנציקער וועג און איך האָב געמוזט צושטימען. ס׳האַט גענומען כמעט צוויי מעת־לעת ביז כ׳בין אָנגעקומען קײן סאַן פראַנציסקאָ, פונקט אין צײַט.

די קליינע שיף מיט די גרויסע קאַבינעס האָט געהאַט די מאַנשאַפּט און סך־הכל אַכט און צוואַנציק פּאַסאַזשירן. דאָס איז געווען די אינטערע־סאַנטסטע רײזע, וואָס איך האָב ביז דאָן דורכגעמאַכט. צווישן די פּאַסאַזשירן זײנען געווען דאַקטוירים, פראַפּעסאָרן, לערער און אויך בײראַך־מײדלעך. זײ אַלע אַרבעטן עטלעכע יאָר אָן אורלױב בכדי דערנאָך צו קאָנען מאַכן אַ רײזע און זען די וועלט. כאַטש די מערסטע טײל פון דער צײַט זעט מען בלױז הימל און וואַסער.

די ערשטע וואָך אויפן ים איז געווען רױק. די טעג האָבן זיך געצויגן מאַנאַטאָן. נאָר פּלוצלינג איז אונדזער שיף שטיינגעבליבן אין מיטן ים און אין דער ווייט איז געשטאַנען אַ צווייטע פראַכט־שיף. עפעס איז מיטאַמאָל געוואָרן שטײל און אַ מאַדנע אומרוקײט האָט זיך געפילט אין דער שטילקײט. עס איז געקומען אַן עס. אַ. עס. פון יענער שיף, מען זאָל גלייך אַריבערשיקן צו זײ אונדזער דאַקטאָר, ווייל ס׳איז דאָרט אויס־געבראַכן אַ טיפּוס־עפידעמיע. מײר זײנען אַלע געשטאַנען אויפן דעק און מיט דערשראַקענע בליקן נאַכגעפּאָלגט דאָס קליינע שיפל מיט אונדזער דאַקטאָר, און מיט נאָך גרעסערער שרעק אָפּגעוואָרט זײן צוריקקער. די קומענדיקע אַכט און פערציק שעה האָבן מײר פּיבערהאַפּט געוואָרט אויף דער עפידעמיע צווישן אונדז. ס׳האַט אַבער אָפּגעגליקט: נײַט דער דאַק־

חיהלע גראבער

טאר, ניט קיינער פון די מאַטראַסן, וועלכע זיינען מיט אים מיטגעפאַרן, און אויך ניט קיינער פון אונדז, איז קראַנק געוואָרן. מיר האָבן געוואוסט, אַז ווען דער דאָקטאָר איז אַרויסגערופן געוואָרן צו יענער שיף, האָט ער שוין געפונען עטלעכע פון דער מאַנשאַפט טויט און די מערסטע אין הויכן פיבער. אַ סך טעג האָט מיך פאַרפאַלגט די קליינע, שוואַרצע שיף, שטייענדיק אינזאַם אין מיטן ים מיט די גליענדיקע חולאים, אַן ווייטער-דיקער הילף.

עס האָט גענומען כמעט צוויי וואָכן ביז מען איז צוגעקומען צו טרינידאַד, וועסט-אינדיע, איבער אַ וואַך — פון טרינידאַד קיין ריאַדע-זשאַניראַ, בראַזיל, און אַ וואַך פון דאַרטן קיין בוענאַס-איירעס, מיט אַן אַפּשטעל אין מאַנטעווידעאַ, אורוגוואַי.

איך בין אַריין קיין בוענאַס-איירעס פונקט אין צייט צו מאַכן פראַבן מיטן פיאַניסט און זיך צוגרייטן צו דער וויכטיקער פּרעמיערע אין גרעסטן יידישן ישוב אין די דרום-אַמעריקאַנער לענדער.

בוענאַס-איירעס האָט שוין דאָן געציילט אַ דרייהונדערט טויזנט יידן. עס זיינען געווען יידישע שולן, אַ נעץ פון יידישע אינסטיטוציעס, צוויי גרויסע יידישע טאַג-צייטונגען מיטן פאַרנעם פון אַ ניו-יאָרקער „פאַר-ווערטס“, „טאַג“ אָדער „מאַרגן-זשורנאַל“. חוץ די טעגלעכע צייטונגען זיינען געווען וואַכנשריפטן און חודש-אויסגאַבעס. די „יידישע צייטונג“ און „די פּרעסע“ האָבן געהאַט זשורנאַליסטן און טעאַטער-קריטיקער מיט וועלכע עס האָבן זיך גערעכנט די ניו-יאָרקער און וואַרשעווער צייטונגס-לייט. די רעקלאַמע וואָס מיין „מענעדזשער“ האָט געמאַכט איז געווען מיטן פאַרנעם פון די אייראָפּעיִשע גרויסע קאַנצערטן. ווען כ׳בין אַריין אין האַטעל-צימער האָב איך געפונען אַ טיש פאַרלייגט מיט אויסשניטן פון שפּאַנישע און יידישע צייטונגען. איך האָב שוין דאָן געוואוסט, אַז פּובליסיטי-מענטשן שטעלן זיך ניט אַפּ פאַר גוזמאות. כ׳האַב שוין געוואוסט, אַז אַ סך איז איבערגעטריבן און אַז מען דאַרף עס ניט נעמען צו ערנסט — און דאָך ליענט מען עס. קיין שפּאַניש האָב איך ניט געקאַנט, אָבער יעדער אַרטיקל אין דער יידישער פּרעסע האָט אַרויסגערופן קראַמפּן אין מיין בויך. איך האָב געפילט אַז ניט איך שטיי פאַר אַן עקזאַמען, נאָר די

גאַנצע „הבימה“ און דאָס האָט אַרױפגעלייגט נאָך אַ גרעסערע פאַר־ אַנטװאַרטלעכקײט.

ס'איז באַװוסט, אַז אַקטיאָרן אין טאַג פון אַן אױפטרײט עסן זײער װײניק, אָבער פאַר מיר איז דער טאַג פון דער בױענאַס־אײרעסער פרע־ מיערע געװען אַ תענית. אין דער פרי, װען איך בין אױפגעשטאַנען, האָב איך זיך גלייך װידער אַװעקגעזעצט; װידער זיך צוגעלייגט און װידער זיך אַװעקגעזעצט. דאָן האָב איך אָנגעהויבן צוצוגרייטן די קאַסטימען און די אַקסעסױאַרן. אין יענע יאָרן האָב איך זיך באַנוצט מיט אַ סך קלייניקײטן, װי למשל, אַ ברעטעלע, אַ העקעלע און אַ מעסערל צום נומער „פיש“; טיכעלעך, פאַרטעכלעך, טשיפיקלעך און היטעלעך... װי נאָר כײַן פאַרטיק געװאָרן מיטן צעלייגן אַלץ לױט דער אַרדענונג פון די נומערן, האָב איך גלייך װידער אָנגעהויבן אַלץ דורכצוקוקן און אױס־ צוצײלן. עפעס האָב איך געפילט, אַז ס'איז נאָך אַלץ ניט צוגעגרייט. דאָס איז אָנגעגאַנגען ביז אַזײגער דריי בייטאַג, און דאָ האָט מיך באַהערשט אַ שרעקלעכע אומרוקײט: די הענט האָבן מיר אָנגעהויבן ציטערן און ס'איז מיר טרוקן געװאָרן אין האַלדז. ס'איז מערקױרדיק, אַז דורך די אַלע צענדליקער יאָרן פון מײן שױשפילערישער טעטיקײט, איז דער זעלבער צושטאַנד געקומען שטענדיק פאַר אַן אַװנט פון גרויסן דערפאַלג. ס'איז שױן דערגאַנגען דערצו, אַז װען איך פלעג אין טאַג פון קאַנצערט זײן רױק און געלאָסן, האָב איך געװוסט, אַז עס װעט ניט זײן קײן גרויסער עולם. איך קען עס בלױז דערקלערן דערמיט אַז װען עס שאַפט זיך אַ גרויסער אינטערעס ביים פּובליקום צום קאַנצערט, װערט אַ געװיסע באַװעגונג צװישן זײ, אַ מײן דערוואַרטונג, אַ שפּאַנונג, און דאָס גיט זיך איבער צום שױשפילער.

די פרעמיערע אין בױענאַס־אײרעס איז פאַרגעקומען אין שפּאַנישן טעאַטער „אַדעאַן“. אין דער ײדישער געגנט, אױף די קאַריענטעס, זײנען געװען גרויסע טעאַטער־זאַלן, דאָרט איז אױך געװען דער קאַמפּאַקטער ײדישער טעאַטער־עולם. די קאַריענטעס אין בױענאַס־אײרעס איז װי די סעקאַנד־עװעניו אין ניו־יאָרק. מײן „מענעדזשער“ אָבער איז געגאַנגען צו דער שפּאַנישער פרעסע פאַר „פרעסטיזש“. אין יולי, װען עס הױבן

זיך אן די גרויסע היצן ביי אונדז, קומען קעלטן און רעגנס אין ארגענטינע. איז מיין פרעמיערע אויסגעפאלן אין אַ כמורנעם, רעגנדיקן טאָג. די הינד-טערקוליסן און גארדעראַב-צימערן זיינען תמיד דומפיק, קיין זון קומט ניט צו אַהין. דאָ, אין דעם שיינעם שפאַנישן טעאַטער איז שוין געווען קאַלט און ווילגאַטנע. קיין צענטראַלע באַהייצונג איז ניט געווען. אָבער ווער ווייס, ווען אַפילו עס וואַלט יאָ געווען באַהייצט, צי וואַלט מיך אין יענעם אַוונט ניט געוואָרפן אין היץ און אין קעלט...

לויט דער טראַדיציע פון אַ „הבימה“-שפּילערין, האָב איך אָנגעהויבן דעם פּראָגראַם מיט העברעיִש. און ניט סתם מיט העברעיִש, נאָר טאַקע מיט שיר השירים. איך בין אַרויס אויף דער בינע אין אַ מזרח-קאָסטיום און אונטער אַ שטורעם-אַפּלאַוז האָב איך זיך אַראָפּגעזעצט אויף דער ערד און אָנגעהויבן מיטן תּימנער נוסח: „אני חבצלת השרון, שושנת העמם... און ס'איז פאַרשווונדן דער קלאַנג. איך נעם דעם אַטעם, און וויל ווידער אָנהויבן... אָבער עס גייט ניט, ניטאָ קיין שטימע, ניטאָ קיין קלאַנג. כ'בין געבליבן זיצן און ס'איז געפאַלן דער פאַרהאַנג. איך בין צוריק אַריין אין גאַרדעראַב-צימער. דער שפאַנישער טעאַטער-דירעקטאָר האָט אויפּגערעגט, היציק גערעדט. אַלץ וואָס איך האָב פאַר-שטאַנען פון זיינע רייד איז געווען „דאַקטאָר“. מען האָט מיר איבער-געזעצט דעם שמועס: ער וויל מ'זאָל מיר געבן אַן איינשפּריצונג און מיין יידישער „מענעדזשער“ זאָגט אים, אַז איך בין ניט קיין פּערד און ער וועט ניט דערלאָזן קיין איינשפּריצונג.

אַזוי האָט זיך די פרעמיערע אין בוענאָס-איירעס פאַרענדיקט, נאָך איידער זי האָט זיך אָנגעהויבן.

מען האָט מיך געבראַכט צוריק אין האַטעל. כ'בין אַריין אין בעט און בין פאַרבליבן ליגן גאַנצע צוויי וואָכן — פּער צן מעת-לעת! ריידן איז מיר געווען פאַרווערט. ס'איז אָנגעגאַנגען אַ כּסדרדיקע קאַרעס-פּאַנדענץ... צעטעלעך. אין די צענדליקער האָבן זיי זיך אָנגעזאַמלט פאַר דער צייט. געשריבן האָב איך נאָר וואָס כ'האָב באַדאַרפט אָדער געוואַלט מען זאָל פאַר מיר טאָן. וואָס איך האָב אין יענע קאַלטע, רעגנדיקע נעכט

ביים אפשייד-באנקעט פאר ח.ג. אין ברוקסינג-אירעס יאר 1938:
לעכטס פון ח.ג. דער אינהאבער פון דער „ידישער צייטונג“ מאטע סטאליאר; לינקס — פרוי קאטאלינג סטאליאר;
אונטערשטע ריין: י. באטשאנסקי; נטער פון אים — מאיר קארנבלוט; נטער — גלאזער; נטער — לעזן טראצקי.
אונטערשטע ריין: י. באטשאנסקי; נטער פון אים — מאיר קארנבלוט; נטער — גלאזער; נטער — לעזן טראצקי.

חיהלע גראבער

דורכגעטראכט, איז ניט געווען צו דערציילן. אויך איצט איז מיר שווער צו געפינען ווערטער... אין קאפ זיינען ביי מיר אדורך פארשידענע גע-דאנקען וועגן דעם, ווי אזוי מען קאן אדער מען קאן ניט אָנגיין ווייטער... אויב די שטימע קומט ניט צוריק. פאר די אויגן האָבן זיך געביטן בילדער, ווי אזוי מ'וועט אויפנעמען די טראַגעדיע פון אַ שוישפילעריק... איך בין ווידער געשטאַנען פאַר אַ נסיון: ס'איז געווען דער קאַמף צווישן יאוש און גלויבן. און איך בין דאָך אַ גלויביקע — האָב איך די צוויי וואַכן פון פאַרצווייפלונג געוואַרט אויף דעם אורטייל פון דאָקטאָר, ווי אַ פאַרברעכער וואַרט אויף זיין משפט. און דער בטחון האָט ווידער געזיגט! כ'האָב אָנגעהויבן ריידן און ס'איז גלייך אָנאַנסירט געוואָרן מיין פרעמיערע נומער צוויי. צום ערשטן מאל האָב איך איצט אַ מעגלעכקייט אין דאָזיקן בוך אויסצודריקן מיינע האַרציקסטע דאַנקען דעם יידישן צושויער אין בוענאָס-איירעס.

ניט מיט ווערטער קאן מען איבערגעבן דעם ענטוויאָם, מיט וועלכן דער עולם האָט מיך באַגעגנט און באַגלייט יענעם אָונט, ווען כ'בין געשטאַנען פאַרן ברייטן פובליקום אויף דער גרויסער בינע פון יידישן טעאַטער אויף די קאַריענטעס.

ווען מען בעט גאָט פאַר געזונט, פאַר אַ שטימע, פאַר אַן עולם, דאָרף מען אויך תמיד בעטן עס זאָלן ניט געשען קיין אומדערוואַרטע „סיוּר-פּריזן“. צו דער פרעמיערע נומער צוויי איז דער סיוּרפּריז געווען אַ פּאַליציי-מאַן, וועלכער איז געשיקט געוואָרן צו אַרעסטירן די קאַסע. דאָס הייסט, אַן אויף דער גאַנצער גרויסער אייננאַמע וואַרט אַ מאַן וועמען מיין „מע-נעדזשער“ איז שולדיק אַ סך געלט. ס'איז געוואָרן אַ פּאַניק אין און אַרום טעאַטער. מיין „מענעדזשער“ מיט זיין אשת חייל זיינען געלאָפן היין און צוריק פאַרלאָרענע. דאָ איז פּלוצלינג, ווי פון הימל אַראָפּ, צוגעקומען אַ הויכער, שיינער, עלעגאַנטער מאַן און האָט פאַרגעשלאָגן איבערצונעמען אויף זיין נאָמען די גאַנצע אונטערנעמונג. דער מאַן איז געווען מאיר קאַרנבליט. ער האָט געראַטעוועט דעם קאַנצערט. קאַרנבליט איז געוואָרן מיינער אַ פּערזענלעכער פּריינד און מיך טריי באַגלייט אין פאַרלויף פון מיין זיין יענעם לאַנד. מיט אים האָב איך פאַרבראַכט די לעצטע

עטלעכע שעה אויף דער שיף, איידער זי האָט פאַרלאָזן די ברעגעס פון אַרגענטינע. ער איז געווען יונג, געזונט, לעבעדיק, פול מיט האַפענונגען. ס׳איז געווען אוממעגלעך זיך פאַרצושטעלן, אַז דאָס איז דאָס לעצטע מאָל, וואָס מיר זעען זיך. בלויז איין יאָר שפעטער האָב איך באַקומען די טרויעריקע ידיעה, אַז מאיר קאַרנבליט איז שוין מער נײַטאָ...

מאיר קאַרנבליט האָט געשטאַמט פון קרינעק, וואָס ליגט אין שכנות פון מײן געבורט־שטאַט ביאַליסטאָק. אַזוי אַרום האָט זיך געשאַפן אַ מין קרובה־שאַפט צווישן אונדז. מיר האָבן זיך געהאַט אַ סך וואָס צו דערציילן און זיך צו טיילן וועגן אונדזער קעגנזייטיקער פאַרגאַנגענהייט. בעת ער האָט מיר מיטגעגעבן גרוסן פאַר זיין פאַרצווייגטער משפּחה אין מאָנטרעאַל, האָט ער מיר דערציילט וועגן זיין טשעקאוויז באַווך אין דער שטאַט. די גאַנצע משפּחה קאַרנבליט, פונקט ווי ער, האָט פאַרלאָזן דאָס קליינע שטעטל באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין קרינעק זיינען זיי נײַט געווען פון די גרויסע גבירים פאַר דעם קריג און נאָך קלענערע גבירים בעת און נאָך דעם קריג. און דאָ, נאָך דעם ווי עס זענען אַדורך אַ פאַר צענדליק יאָר, קומט אַראָפּ פון אַרגענטינע אַ פראַנט, וועלכער טראַגט זיידענע העמדער, בײַט די אַנצוגן צו יעדן מיטאַג, פאַסט צו די שיך צו יעדן אַנצוג. צווישן די שכנים האָבן זיך אַנגעהויבן סודותדיקע שמועסן וועגן דעם, אַז אַזאַ נגיד האָט ער געקאַנט ווערן נאָר פון פרויען־האַנדל. אַרגענטינע איז דאָך באַרימט געווען פון וויי־שקלאַפּעריי. די קלאַנגען זיינען דערגאַנגען צו דער גאַס און זיך פאַרשפרייט אין שטאַט. קאַרנבליט האָט שנעל פאַרפאַקט זיינע וואַליזעס און איז אַוועק צוריק — אַן אויסגעניכטערטער פון חלום צו דערפרייען זיינע קרובים.

דער ערשטער טור אין די לאַטיין־אַמעריקאַנער לענדער האָט פאַר־נומען די צווייטע העלפט פון 1938 און ערשטן דריטל פון 1939. איך בין אויפגעטראָטן אין בוענאָס־איירעס און אויך אויף דער פראַווינג. ווען כ׳האַב געהאַלטן ביים פאַרענדיקן דעם סעזאָן, איז מען געקומען צו מיר מיט אַ פאַרשלאָגן איך זאָל אויפטרעטן מיט זייער טעאַטער־טרופע אין דעם „מבול“. דער רעזשיסאָר פון דער טרופע איז געווען דוד ליכט. אַבער אַ גוטער רעזשיסאָר מאַכט נאָך נײַט קיין טעאַטער, מ׳דאַרף דערצו אויך

חיהלע גראבער

האָבן אַ געשולטן שוישפילער און דאָס האָבן זיי ניט פאַרמאָגט. אין דער
„הבימה“ האָט די פאַרשטעלונג געהאַט גרויס דערפאַלג און מיד האָט די
ראָל פון „ליזוי“ באַרימט געמאַכט. אָבער אין בוענאַס-אירעס (מיט דעם
אַנסאַמבל) איז די פּיעסע, און איד בתוכם, ניט דורכגעגאַנגען. דאָס האָט
אָבער ניט געשטערט צו מאַכן אַ גרויסן אַפשייד-אָונט פאַר מיר — און
פריינד האָב איד פאַר דער צייט דערוואַרבן אַ סך.

ביי דעם אָונט האָט אַ דעלעגאַציע אַרויפגעבראַכט אויף דער בינע
אַ גרויסן קוויש פּרישע רויזן און דער וואָס האָט באַדאַרפט זאָגן די עטלעכע
ווערטער האָט פּייערלעך אַ זאָג געטאָן:

— חיהלע גראַבער, מיר ווינטשן אייך, איר זאָלט בליען אזוי לאַנג

ווי די רויזן!...

ס'איז גוט זיך צו דערמאָנען אין דעם עפּיזאָד נאָך דעם ווי עס זיינען

פאַרלאָפן פון דאָן אַ פינפּאונצוואַנציק יאָר.

פון אַרגענטינע זיינען מיר אַריינגעפאַרן קיין בראַזיל. ווען איד בין
אַנגעקומען קיין ריאַדע-זשאַניראַ, זיינען שוין די היצן געווען גרויס.
כ'האַב דאָך באַוויזן אַרויסצוטערעטן אין ריאַ, סאָן פאַולאַ און אין אַ פאַר
קלענערע שטעט. אויפן וועג צוריק קיין ניו-יאָרק האָב איד אויך געגעבן
צוויי קאַנצערטן אין טרינידאַד.

קיין מאַנטרעאַל בין איד אַריינגעפאַרן שוין צום סוף פון אונדזער
קאַלטן ווינטער. גראַסמאַן האָט מיד אַריינגעבראַכט אין אַ נייער דירה,
אַ ביסל אַ גערומערע ווי די ערשטע. איד האָב זיך אַ שטיקל צייט אַפגערוט
און האָב אַנגעהויבן צו מאַכן פלענער פאַר אַ נייעם טור.

„דאס ווינטש-פינגערל“

ווען איך בין אלט געווען פערצן יאר בין איך שטארק קראנק געוואָרן. דער בעסטער דאָקטאָר אין ביאָליסטאָק איז געווען כאַזאַנאָוויטש. ער האָט מיך אויסגעהערט, פאַרשריבן אַ רעצעפט און זיך אָפּגערופּן צו מיין מוטער: דאָס וועט העלפּן אַ ביסל, אָבער מאַכט זי חתונה, וועט זי געזונט ווערן. מיין מוטער איז געוואָרן שטאַרק באַזאָרגט. איצט קאָן איך לייכט באַגרייפּן איר דעמאָלטיקע זאָרג: ערשטנס, בין איך נאָך געווען צו יונג און ס'איז נאָך ניט געווען וועמען „חתונה צו מאַכן“; צווייטנס, האָט מיין מוטער ניט געקאָנט זיך רימען מיט מיין שיינקייט, און אַז כ'בין נאָך צו דעם אויך אַ דינע, אַ גרינע און אַ „כערליאַק“, איז דאָך טאַקע די צרה גרויס! ביי חסידים, ביי פרומע יידן, איז מען זיך נוהג, אַז דער חתן זעט די כלה ערשט נאָך דער חופּה, אָבער ביי אונדז קומט מען דאָך אַנקוקן, איז טאַקע שלעכט!... מיין פאַטער האָט אָנגעהויבן זאָרגן פאַרן נדן און די מוטער — גרייטן אָן אויסשטייער. ווען די ערשטע וועלט-מלחמה איז אויסגעבראָכן און מיר זיינען געלאָפּן פון ביאָליסטאָק, האָט מיין מוטער דורכגעטראָגן דורך אַלע פייערן דעם קוּיש מיט וועש וואָס זי האָט געהאַלטן פאַר מיר. כ'געדענק נאָך דעם קוּיש אין כאַרקאָוו. וואָס עס איז מיט אים שפּעטער געוואָרן — געדענק איך ניט.

מיך האָבן די ווערטער פון ד"ר כאַזאַנאָוויטש טיף צערודערט. איך האָב אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן דעם, אַז אויב איך וועל ניט חתונה האָבן, וועל איך זיין זייער קראַנק און אפשר גאַר שטאַרבן...

ניט געקוקט אויף די פאַר חסרונות מיינע, האָב איך דאָך געהאַט גאַרניט קיין קליינעם דערפאַלג ביי יינגלעך. איך געדענק ווי איינע פון מיינע מומעס, זייענדיק ביי אונדז מיט אַ „וויזיט“, האָט געזאָגט מיין

חיהלע גראבער

מוטער און זי קאן ניט פארשטיין, וואס די יינגלעך לויפן נאך מיר און נאך. אט האט זי איצט, גייענדיק אהער, מיך געזען ארומגערינגלט מיט א „טשאטע“ יינגלעך. די מומע מיינע האט טאקע ניט געקאנט פארשטיין דעם סוד פון מיין דערפאלג. אבער איך האב שוין דאן געוואסט, און סיי יינגלעך, סיי מיידלעך און אפילו די לערער אין גימנאזיע האבן מיך ליב געהאט פאר גאר אנדערע מעלות: איך בין תמיד געווען פריילעך, וויציק, לעבעדיק און זינגענדיק, איך בין אויך געווען ראמאנטיש. די ראמאנטיק איז אבער געלעגן שטיל און טיף אינעווייניק. איך בין דערצויגן געווארן און, און וועגן ליבע רעדט מען ניט. אין יענע יארן, פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז שוין די יוגנט געווען פארקאפט פון פרייהייט־אידעאלן: פאר א פרייער וועלט, א פרייער מענטשהייט און אויך „פרייער ליבע“. מיך אבער האט דאס ניט אנגעריירט און ווען כ'האב זיך ערנסט פארליבט אין דעם בחור, מיט וועלכן איך האב עטלעכע יאר שפעטער חתונה געהאט, האט זיך מיין גאנצע שטארקע ליבע אויסגעדריקט אין א קוש.

איך האב אלע מיינע כאראקטער־שטריכן געירשנט און איך ווייס גענוי וועלכן שטריך — פון וועמען: די פיזישע צארטקייט האב איך געירשנט פון מיין זיידן (דורך מיין מוטער); די ליבע פאר מוזיק — די נגינה, האב איך פון מיינע עלטערן; דעם שטארקן ווילן — פון מיין מוטער, דעם הומאר — פון ביידן, אבער מער פון פאטער. דאס ביסל ווייבלעכקייט, ווייכקייט און גוטע מידות (אויב איך האב אונזעלכע) האב איך בפירוש געירשנט פון מיין ליכטיקער, איידעלער באבע זכרונה לברכה!

איין שטריך מיינעם, וואס איך האב פון מיין פאטער, און פון וועלכן איך בין ניט איבעריק צופרידן, איז די מידה פון האלטן ווארט. איך קאן ניט ברעכן קיין צוואג. אין פארלויף פון די ערשטע מלחמה־יארן, וואס איך בין געווען אפגעריסן פון מיין היימשטאט און אויך פון מיין „גרויסער“ ליבע, האב איך געוואונען א סך פריינד. כ'האב געהאט פארשלאגן — ערנסטע, מען האט מיך ליב געהאט און פארערט. עס זיינען אויך געווען פאלן ווען איך האב שיר ניט חתונה געהאט, אבער דער צוואג „צוריק צו קומען“, וואס כ'האב געגעבן מיין בחור, איז געווען שטארקער פון אלע שטרויכלונגען און איך בין צוריק געקומען דורך פייער און רויך

פון דער נאך ניט פארענדיקטער מלחמה צו מיינ ערשטער יוגנט-ליבע און מיט אים חתונה געהאט. עס איז אים באשערט געווען צו לעבן נאך 45 יאר אין מאסקווע און ניט אומצוקומען פון היטלערן, ווי די גאנצע משפחה זיינע איז אומגעקומען אין ביאליסטאק.

אין מיינ משפחה האלט מען, אז איך בין זייער „ווינטש-פינגערל“. אונדזער משפחה איז זייער א קליינע. מיינ מוטער איז געווען א בת-יחידה און איר ברודער — מיינ פעטער — א בן-יחיד. אזוי בין איך געווען מיט מיינ ברודער. ביי מיינ פעטער אבער זיינען שוין געבוירן געווארן צוויי יינגלעך און איין מיידל. זיינען מיר איצט דא בלויז פיר. מיינ קוזינע — די איינציקע — איז געוואקסן מיט מיר צוזאמען ווי א צווילינג. אונדזער פאמיליע איז פון תמיד אן געווען אן איבערגעגעבענע — אלע פאר איינעם און איינער פאר אלע. זיי — די דריי — זיינען געקומען קיין אמעריקע א סך פריער פון מיר. זיי האבן זיך לייכט אמעריקאניזירט. קיין גבירים זיינען זיי דא ניט געווארן, אבער איינגעארדנט זיך מיט היימען. מיט געשעפטן. איך בין די איינציקע, וואס וואנדערט ארום און וואס מאכט א לעבן פון יידישער קונסט. אין אלע מיינע שווערע צייטן איז מיינ משפחה — איבערהויפט מיינ קוזינע. זשעניטשקע — געשטאנען ביי מיינ זייט. איך האב תמיד געליטן דערפון, וואס זיי טוען פאר מיר אזוי פיל און איך קאן זיי מיט גארניט אפצאלן. איך האב ניט פאר-שטאנען דעם טייטש פון „ווינטש-פינגערל“. עס האט זיך אבער ארויס-געוויזן, אז איך האב אומדירעקט געבראכט א סך מער ווי דאס וואס מען קאן קויפן פאר געלט.

ס'איז דא אזא זאך ווי „מזל“. פאראן מענטשן, וואס ברענגען מיט זיך שלעכטס, פאראן אנדערע, וואס ברענגען גוטס. איך ווייס ניט דעם סוד פון דעם, אבער איך הויב אן גלויבן, אז איך בין טאקע מזלדיק. בעת איך זע די רעזולטאטן פון דעם, הויב איך אן גלויבן, אז כ'קאן נאך ווערן מזלדיק אויך פאר זיך אליין. ווען איך טראכט וועגן מיינ געוואגטן באשלוס צו בלייבן אין אמעריקע, באגרייף איך, אז אויך אין דעם איז געווען א זין — דער זין צו זיין נעבן מיינ פאמיליע, ווען זיי וועלן מיך באדארפן. א סך, א סך האט פאר דער צייט דא פאסירט א דאנק מיר. אפילו דאס, וואס מיינ

חיהלע גראָבער — „א באַזוך אין דאָרף“
געצייכנט אין ווילנע אין 1936 (מאַלער אומבאַקאַנט)

זשעניטשקע איז געוואָרן אַ קאַנאַדערין (דורך איר הייראַט) איז אויך דורך מיר.

כ'האַב שוין אין פריערדיקע קאַפיטלען געשריבן ווי אַזוי איך האָב זיך באַקענט מיט וולאַדימיר גראַסמאַנען; ווי אַזוי מיר האָבן זיך באַפריינדעט, צוזאַמענגעקומען און חתונה געהאַט. איך קער זיך איצט אום צו דעם, ווייל דאָס איז אויך פאַרבונדן מיט דעם גלויבן אין מזלדיקייט. מיינ באַבע פלעגט זאָגן: „אַז עמיצער קלאַפט אָן אין טיר, דאַרף מען עפענען, ווייל ניט תמיד קומט מען בעטן, מען קומט אויך אָפט ברענגען“...

ווען איך בין געגאַנגען אין פאַריו צו באַגעגענען זיך מיט וולאַדימיר גראַסמאַנען, בין איך געגאַנגען אים בעטן, ער זאָל ווערן מיינ מענעדזשער. דאָס וואָס האָט דערפירט צו דעם, אַז מיר האָבן חתונה געהאַט האָט גורם געווען דערצו, אַז ער זאָל ווערן אַ קאַנאַדער און אויף אַזאַ אופן אויסמיידן די דעפּאַרטאַציעס און גאַז־קאַמערן.

פאַר מיר איז גראַסמאַן געווען דער מענטש צו וועלכן כ'האַב אַרויפ־געקוקט. איך האָב פון תמיד אָן געקליבן פריינד, וועלכע זאָלן שטיין העכער פון מיר. די פיזישע באַפרידיקונג איז קיין מאָל ניט געווען פאַרפולט, אויב ס'איז ניט געווען קיין גייסטיקע דערהויבונג. חוץ דעם האָב איך אַ געוואָלדיקע פאַרערונג פאַר טאַלאַנטפולע מענטשן, טאַלאַנטפול אויף וועלכן געבייט עס זאָל ניט זיין. עס וואָלט ניט געווען אויפריכטיק צו זאָגן, אַז כ'האַב ניט געוואָלט אַ לעבן אָן די זאַרגן פון פרנסה, אָבער ווען כ'האַב זיך באַפריינדעט מיט אַ מאַן (שוין אין די לעצטע יאָרן), וועלכער האָט געבראַכט צו מיר זיין גאַנצן (גענוג גרויסן) פאַרמעגן, בין איך אָן אויפ־געציטערטע צוגעשטאַנען, אַז ער זאָל עס גלייך אַריינלייגן אין אַ „סייף“, און כ'האַב זיך קאַטעגאָריש אָפגעזאָגט פון דעם שליסל צום סייף. איך האָב דעם שיינעם, פיינעם מאַן גראַד געליבט, אָבער קיין צוזאַמענלעבן מיט אים האָב איך ניט באַנומען. ס'איז ניט געווען דער רייכער גייסט צו וועלכן איך וואָלט געקאַנט אַרויפקוקן.

די פינף און צוואַנציק יאָר מיט גראַסמאַנען האָבן מיך באַרייכערט. דאָס זיינען ניט געווען קיין פאַרלוירענע יאָרן, כאַטש איך האָב פאַר דעם שווער באַצאַלט — באַצאַלט מיט מיינ ניט־אויסגעלעבטער יוגנט...

טרוים און ווירקלעכקייט

איך קאן ניט פותר-חלום זיין ניט מיינע און ניט פרעמדע חלומות. אבער חלומות, וואס זיינען ניט קיין רעזולטאט פון פארגאנגענע איבער- לעבונגען, נאר ווי א פארזאג פון עפעס וואס דארף אדער וועט געשען אין דער צוקונפט — די חלומות, פיל איך, איז וויכטיק צו פארשרייבן און איך טו דאס.

א קורצע צייט פאר דעם, ווי כ'האב פארענדיקט דעם אייראפעישן טור, האב איך געזען אזא מין חלום:

איך זען זיך ארויף אויף דער שיף, וואס דארף מיך ברענגען קיין לאַנדאָן. כ'צעלייג מיינע זאכן און גיי מיר ארויס אויפן דעק גאטס וועלטל צו באַטראַכטן. פלוצלינג דערזע איך א גרויסן באַרג, פאַרבויט מיט שווערע, טונקעלע הייזער; דער הימל ווערט פאַרדעקט מיט שוואַר- צע וואַלקנס וואָס נידערן אַראָפּ מיט אַ געוואַלדיקער שנעלקייט און די אַלע הייזער פון דער זייט פון באַרג לויפן גלייך אויף מיר... איך פיל, אַז אַט-אַט ווער איך צעשמעטערט. כ'בין אַ פאַל געטאָן אויפן דעק, ווי מען פאַלט כורעים, און האָב פאַרלאָרן דעם אַטעם. ווען כ'האָב דערפילט, אַז איך לעב נאָך, האָב איך אויפגעהויבן דעם קאַפּ און דערזען, ווי די גאַנצע שטאַט מיט די הייזער און מיט דער ערד אונטער זיי האָט זיך אויפגעהויבן איבער מיר און איז ווי אַן עראָפלאַן אַרויף אין דער הויך און פאַרשווונדן אין דער ווייט. איך בין שטיין געבליבן אונטער אַ ריינעם בלויען הימל. מיין שיף האָט זיך לייכט געגליטשט אויפן שטילן, קלאָרן וואַסער אין וועלכן די שטראַלן פון דער זון האָבן זיך געשליפן ווי בריליאַנטן...

די שוואַרצע וואַלקנס האָבן געלויערט איבער מיר די לעצטע צוויי

יאר אין איראפע. איך האב שוין דערציילט ווי אזוי איך האב פארלוירן מיינ קאנאדער בירגער־רעכט, און ווי ס'האט געדראָט, אז כ'זאל פארבלייבן אין איראפע. ס'איז געשען נאָך אַ פּאַל, אָן ענלעכער, און דורך דעם האָב איך געקאָנט פארבלייבן אין פּוילן — אין שטורעמדיקן און שפּע־טער — ברענענדיקן פּוילן...

(דעם חלום האָב איך דערציילט ביי מיינ אָפּשייד־אָונט אין לאַנדאָן. ער איז געווען אָפּגעדרוקט, מיט דער גאַנצער רעדע מיינער, אין „דאָס פרייע וואָרט“, פון וועלכן ד"ר נ. שטיינבערג איז דאָן געווען רעדאַקטאָר).

איינער פון מיינע סאַמע לעצטע קאַנצערטן איז פאַרגעקומען אין טאַראָנוו. דאָס איז געווען מיינ ערשטער באַזוך אין יענער שטאָט. מיט אַ שעה איידער דער קאַנצערט האָט זיך אָנגעהויבן, איז דער גאַנצער פּלאַץ אַרום דעם טעאַטער געווען פאַרפּליצט מיט מענטשן, וועלכע האָבן שוין ניט געקאָנט אַריין אין זאַל. ס'איז אָנגעקומען אַ פּאַליציי־וואַך צו האַלטן אַרדענונג. ביים סוף פון צווייטן טייל פון פּראָגראַם, בעת דעם חסידישן טאַנץ, איז מיינ בליק געפאַלן צום גאַרדעראַב־צימער און כ'האָב באַמערקט ווי אַ שאַטן איז דאָרט דורכגעלאָפּן. ווי נאָר איך האָב פאַרענדיקט דעם נומער בין איך אַריינגעלאָפּן אַהין און דערזען אַן אָפּענעם פענצטער און אַ ליידיק טישל. די בייטלעך — מיינע און דער פּיאַניסטינס זיינען פאַרשוונדן. די אייננאַמע פון דער קאַסע איז נאָך ניט געווען אין מיינ טאַש אָבער מיינ פּאַספּאָרט איז דאָרט יאָ געווען... עס זיינען גלייך אויסגעוואַקסן אַ פּאַר יידן, וועלכע זיינען מיטגעגאַנגען מיט אונדז אין פּאַליציי־קאַמיסאַריאַט. דאָרט האָט מען אויפגענומען ביי אונדז אַלע איינצל־הייטן. חוץ דעם האָבן מיר באַשלאָסן אָפּצודרוקן אַן אויפרוף „צו די חשובע הערן גנבים“.

אַ דערשלאָגענע בין איך אַרויסגעפאַרן אין אַ צווייט שטעטל, וווּ כ'האָב גלייך אויף מאַרגן באַדאַרפט אויפטרעטן. איך בין שוין געווען אָנגעטאָן, פאַרגרימירט און גרייט אַרויפצוגיין אויף דער בינע ווי די טיר האָט זיך געעפנט און אַ קריסטין איז אַריין מיט דער בשורה פון יידישן דאַקטאָר אין טאַראָנוו, אַז מיינ פּאַספּאָרט האָט זיך אָפּגעזוכט.

חיהלע גראבער

געפונען דעם פאס האט דער אויפזעער פון שטאט-גארטן. ער האט עס געפונען — האט ער געזאגט — אין א מיסט-קעסטל און אזוי ווי ער האט אין פאס דערזען א וויזיט-קארטל פון א מיניסטער פון פאריז צו אן אטאשע אין ווארשע, האט ער באשלאסן, אז די פערזאן פון פאס איז אודאי א וויכטיקע און ער האט אים געבראכט, נאטירלעך פאר א באלוינונג. אט אזוי האבן שווארצע כמארעס מיך באגלייט ביז איך בין ארויף אויף דער שיף, וואס האט מיך געבראכט פון אייראפע צוריק קיין קאנאדע.

ניט קוקנדיק אויף די אלע שוועריקייטן און איבערלעבונגען, האט מיך דאך פון דער זאטער קאנאדע געצויגן צוריק קיין פוילן. די גאנצע וועלט האט שוין גענוי געוואסט ווהיין עס ציען די ברוינע היישעריקן. אבער עס האט זיך ניט געלייגט אויפן געדאנק, אז די נאצי-עפידעמיע זאל דויערן מער ווי חדשים. אלע לענדער וועלן זיך דאך זיכער פאראיי-ניקן און מען וועט אפשטעלן די מגיפה... און דאן וועט מען ווידער גלייך זיך לאזן קיין פוילן — צום גרויסן טעאטער-עולם און טאקע דאס מאל ניט בלייבן צו לאנג אין די גרויסע שטעט, נאר אריינפארן אין די קלענערע פראווינץ-שטעטלעך, פון וואנען עס זיינען בעת מיינע באזוכן אין פוילן אַנגעקומען אזויפיל בריוו מיט איינלאדונגען.

צווישן די בריוו, וואס מיר פלעגן באקומען, זיינען געווען אזעלכע, וואס האבן זיך געלייענט: «פארוואס זאלן מיר פראווינצער, פארוואר-פענע יידן ניט האבן דעם זכות צו הערן די...» מיר האבן אויך געהאט בריוו — מערסטנס פון מיידלעך — אין וועלכע זיי האבן געשריבן וועגן זייער באגער צו גיין אויף דער בינע, צו ווערן שוישפילער. האט זיך איצט געטראכט וועגן דעם, ווי כ'וועל אויפזוכן, זיך פארבינדן מיט דער בענקענדיקער יוגנט; ווי כ'וועל ריידן צו זיי וועגן טעאטער, דערציילן וועגן שווערן וועג, וואס שוישפילער מאכן דורך. נאך א פארלאנג האב איך געהאט: צו יעדן קאנצערט ארויסגעבן פאר דער ארבעטנדיקער יוגנט עטלעכע צענדליק בילעטן פריי. צו א סך קאנצערטן זיינען געקו-מען יונגע מיידלעך — ארבעטארינס, געבראכט צו דער קאסע האבן זיי

א טיכל מיט קליינגעלט, ממש איינציקע גראשנס זיינען דארטן געלעגן, געזאמלט ווער ווייס ווי לאנג. דארף מען דאך עפעס טאן פאר דער דאזיקער יוגנט — און איצט וועל איך עס טאקע טאן.

אזוי האט זיך געטראכט און געטרוימט ביז אין איינער א נאכט איז געקומען אט דער שרעקלעכער חלום:

איך קום אן אין לאדזש אין א הייסן, זוניקן טאג. איך שפרינג ארויס פון באן און בלייב שטיין אויפן פוסטן פעראן. ווו איז רחל, ווו איז הערשעלע הענדעלעס, וועלכע ווארטן מיך תמיד אפ? ... און אויב ניט זיי, טא ווו איז ראטשיקאווא, זייער קריסטלעכע הויזדינערין? איך הויב אן לויפן צו נארוטאוויטשא 54. דער תמיד פארמאכטער טויער איז צעפראלט. איך לויף אויף די טרעפ — די טיר פון זייער דירה איז אפן. איך לויף פון צימער צו צימער און רוף: רחל! לייזער! ניטא קיין ענטפער. כ'קום אריין אין גאסט-צימער און זע רחלס פאטאגראפיע. דא בלייב איך שטיין און זאג צו זיך: אלץ ווי ס'איז געווען, נאר ניטא קיין לעבעדיקער נפש...

כ'האב זיך אויפגעריסן פון שלאף מיט א היסטערישן געוויין. גראס-מאן האט דורכויס געוואלט וויסן, וואס מיר האט זיך געחלומט און איך האב עס אים איבערגעגעבן גענוי ווי א סטענאגראפירטן באריכט.

א קורצע צייט שפעטער האבן מיר באקומען א בריוו פון מיינע נאענטע, טייערע זבארס, אז זיי פארן קיין זשענעווע ארויסבאגלייטן זייער יונגע טאכטער, ליסענקע, מיט איר מאן בראנעק קרינסקי, וועלכע האבן ערשט געענדיקט דעם אוניווערסיטעט און זיי פארן קיין אמעריקע. איך האב גלייך באשריבן מיין חלום און עס אפגעשיקט צו זיי קיין לאדזש און גלייכצייטיק טעלעגראפירט קיין זשענעווע: ווען אפילו בלויז מיט א באזוך קומט גלייך צו אונדז.

אין מיטן אויגוסט האבן מיר אפגענומען די יונגע דאקטוירים פון דער שיף, ווען די קליינע, דארינקע ליסענקע האט זיך אראפגעלאזן אויף די טרעפלעך פון דער שיף, שוין מיט א קינד אויף די הענט, זיינען אירע ערשטע ווערטער געווען: אוי, וואס איז עס פארא מאדנער חלום, וואס דו האסט באשריבן...

חיהלע גראבער

דעם ערשטן סעפטעמבער 1939, צוועלף ביינאכט, האב איך, פארנדיק מיט מארקן אויף דער וויקטאריאַ-בריק, וואָס פירט קיין מאַנטרעאַל. געעפנט די ראדיאָ און דערהערט די ידיעה, אַז היטלער איז באַפאַלן פוילן. ערשט אין 1945 האָבן די דאָקטוירים קרינסקי פון לאַדזש (די עלטערן פון בראַנעקן) מיר דערציילט ווי די זבאַרס זיינען דורך די נאַציס אַרויסגעטריבן געוואָרן פון הויז, איבערלאָזנדיק אַלץ, און זיך שוין מער ניט אומגעקערט אַהין...
איז וואָס איז מיט מיר, ווי אַזוי האָב איך געקאַנט אויסחלומען אַזוי קלאַר די שרעקלעכע ווירקלעכקייט?...

רחל און לאַזאַר זבאַר

אין אונדזער פאך איז דאָ אַ געזעץ, אז אין יעדן לאַנד הויבט מען שטענדיק אָן פון דער הויפט־שטאָט און דאָרט מאַכט מען אויך דעם שטאָם־פלאַץ פאַר דער גאַנצער צייט, וואָס מען שפילט איבערן לאַנד. האָבן מיר טאַקע אין פּוילן אָנגעהויבן פון דער הויפט־שטאָט, וואַרשע, אָבער דער שטאָם־פלאַץ איז געוואָרן די צווייט־גרויסע שטאָט — לאַדזש. דער אַדרעס איז געווען נאַרוטאַוויטשאַ 54 — דאָרט האָבן גע־ווינט די זבאַרס. לאַזאַר זבאַר איז געווען מיין יוגנט־חבר און מיט רחל צימשטיין־זבאַר האָבן מיר שכנות־דיק־חבריש דורכגעלעבט אונדזערע קינדער־יאָרן ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין די ערשטע פאַר יאָר פון קריג זיינען מיר געווען צעשיידט, אָבער אין מאַסקווע האָט אונדז דער גורל ווידער צוזאַמענגעבראַכט. מיר האָבן צוזאַמען דורכגעלעבט די שווערע יאָרן פון דער רעוואָלוציע און אין יענע הונגער־יאָרן פלעגט רחל ברענגען פון איר היים צו דער הבימה־סטודיע וועגעלעך מיט שפייז — פאַר מיר און פאַר חברים. לאַזאַר האָט (ווי אַ סך אַנדערע) אין צייט פון „נעפּ“ געפירט גרויסע געשעפטן. איך האָב צוזאַמען מיט זיי דורכגעלעבט די שווערע צייטן פון פאַרפאַלגונגען און דערנאָך רחלס איינזאַמע נעכט, ווען לאַזאַר איז געזעסן אין מאַסקווער טורמע און גע־וואַרט אויף זיין אורטייל. רחל איז געווען אַ קלייניקע, אַ צאַרטע, אַ ווייבלעכע, אָבער אַ גייסט האָט זי פאַרמאַגט פון אַ גיבור. זי האָט אין יענע שרעקלעכע חדשים ניט גערוט. זי איז אויף איר רויקן אופן אָנגע־קומען צו די העכסטע אינסטאַנצן און האָט טאַקע באַקומען אַ שייך, וואָס האָט איר דערלויבט אַריינצופאַרן אין דער לוביאַנקער טורמע. איצט, ווען איך שרייב די שורות, זע איך זי אָנגעטאָן ווי אַ פּויערטע,

חיהלע גראבער

פארוויקלט מיטן שאַל אויפן קאַפּ און שווערן טוך אויף די אַקסלען, ווי זי זיצט אויף דער פּור אַרומגערינגלט מיט מילך-קאַנען. אויף אַזאַ אופן האָט זי געהאַט אַ מעגלעכקייט איבערצוגעבן לאַזאַרן צעטעלעך מיט אַנווייזונגען פון איינעם פון די גרעסטע אַדוואַקאַטן ווי אַזוי ער דאַרף האַנדלען ביי אַן אויספאַרשונג. די וויכטיקסטע פאַרבינדונג אירע איז געווען מיט אַ דאַקטאָר, וועלכער האָט לאַזאַרן אַרויסגענומען פון תּפּיסה אין שפּיטאַל און פון שפּיטאַל — אויף „דערהאַלונג“. לאַזאַר איז דאַן געקומען צו מיר (שוישפּילער זיינען געווען אויסער דער געפאַר פון „אַב-לאַוועס“) און פון מיר איז ער אַרויסגעפאַרן צו דער גרענעץ און איז אַריבער קיין פּוילן. דורך דעם ראַמאַן מיטן דאַקטאָר איז רהל געוואָרן זיין סעקרעטאַרין און אַ קורצע צייט שפּעטער האָט ער אויך איר מיטן קינד דערמעגלעכט אַרויסצופאַרן פון רוסלאַנד אין איר געבורט-שטאַט ביאַליסטאָק. אין 1930 האָבן זיי שוין געוויינט אין לאַדזש, וווּ לאַזאַר האָט געפירט גרויסע געשעפטן.

ווען אידן בין דאָס ערשטע מאָל אַרויסגעטראָטן אין וואַרשע, זיינען די זבאַרס געקומען צופאַרן צו מיין פּרעמיערע און צוגעשטאַנען, אַז זייער היים זאָל זיין מיין היים פאַר דער גאַנצער צייט פון מיין זיין אין פּוילן. אַזוי איז עס אויך געווען בעת אַלע מיינע שפּעטערדיקע וויזיטן אין פּוילן.

מיינ סטודיע „איטעג“ (אידישע טעאטער-גרופע)

די צייט איז געלאפן און ס'איז אלץ קלארער געווארן, אז די מלחמה וועט זיך פארציען און עס איז ניטא וואס צו טראכטן וועגן א טור קיין אייראפע. איך האב שלום געמאכט מיטן געדאנק, אז דא איז מיינ היים און אז דא מוז איך זיצן ביז דער קריג וועט זיך ענדיקן. מען מוז דאך אבער עפעס טאן און איך קען בלויז בינע-ארבעט...

מאנטרעאל איז ניט געווען קיין טעאטער-שטאט — ניט די קריסט-לעכע און אויך ניט די יידישע באפעלקערונג איז געווען טעאטער-בא-וויסטזיניק. מיר האבן דאך אבער געהאט די דערפארונג פון שאפן די הבימה, אין א שפראך וואס איז געווען פרעמד און אין א צייט פון מלחמות און רעוואלוציעס — האב איך איצט, מיט פיל מוט און גלויבן, אנגעהויבן צוגרייטן דעם באדן פאר א יידישער דראמאטישער סטודיע. ווי תמיד, האב איך אויך איצט געבראכט די אידעע צו סערעלע און חנניה קייער-מאן. זיי האבן עס אויפגענומען מיט ענטוויאזם און מיר האבן זיך אריינגעווארפן אין דער ארבעט. נאך עטלעכע וואכן פון זוכן, קלויבן און צונויפשטעלן די ערשטע גרופע יונגע מיידלעך און בחורים, האבן מיר אנגעהויבן שטודירן טעאטער-קונסט אין קעלער פון דער פאלקס-ביבליאטעק אויף עספלאנטיד-עוועניו. באלד האב איך אויך אנגעהויבן זוכן א פאסיקן ארט פאר אן אייגענער סטודיע. דאס איז ווידער צושטאנדגעקומען א דאנק חנניה קייערמאן. אזוי ווי ער האט דאן געארבעט אין יידישן קאנגרעס און דער אפיס זיינער איז געווען אין אן אלטער געביידע פון באראן הירש אויף דער בלורי-גאס, האט ער איבערגעגעבן פאר דעם צוועק דעם קעלער פון יענעם בנין.

ווען איך בין דאס ערשטע מאל אריין אין דעם קעלער, איז מיר

חיהלע גראבער

פינצטער געוואָרן אין די אויגן. ס'איז געווען עפעס אַ מין גרוב, פאַר-וואָרפן מיט ברוכוואָרג, אַלטע מעבל, שטויב און פּאַוטינע. ס'איז מיך ממש באַפּאַלן אַ שרעק. אַבער אַ סטודיע דאַרף מען, קיין געלט איז ניטאָ און דאָ קאָן מען עס באַקומען אומזיסט. האָט מען פאַרקאַטשעט די אַרבּל און אַנגעהויבן אַרויסצושלעפּן פון דאָרט דעם דלות. גלייכצייטיק האָבן מיר אַנגעהויבן צוזאַמענשטעלן אַ געזעלשאַפטלעכן קאַמיטעט. פּרעזידענט פון דעם קאַמיטעט איז געוואָרן הערי קאַרנבליט.

דער קעלער איז שוין געווען אויסגעליידיקט, צוגעקליבן. דאַרף מען דאָך האָבן אַ בינעלע; קאַרנבליט האָט געבראַכט אַ פאַר אַרבעטער פון זיין פאַבריק און זיי האָבן געגעבן אַן „עסטימיט“: בלויז צו פאַרריכטן דעם „זאַל“ וועט קאָסטן צוויי הונדערט דאָלאַר און אויב טאַקע מאַכן אַ בינע — פיר הונדערט פּופּציק דאָלאַר. אַלץ איינס האָט מען באַדאַרפט אַדורכפירן אַ זאַמלונג, האָבן איך געהאַלטן, אַז ס'איז גלייכער באַלד זיך צו פאַרמעסטן אויף די גאַנצע פיר הונדערט פּופּציק דאָלאַר. און ס'איז געוואָרן אַ בינע.

די קליינע סטודיע „איטעג“ (אידישע טעאַטער-גרופע) האָט זיך ביסלעכווייז אַנטוויקלט. מען האָט איינגעלאָדן אַ טאַגן-לערער; מען האָט געהאַלטן לעקציעס איבער ליטעראַטור און קונסט. צו די ספּעציעל-פּיערלעכע אַוונטן זיינען אויפגעטראָטן מיט רעדעס מיטגלידער פון פאַר-לאַמענט, געסט פון ווייטע שטעט און לענדער. דער „איטעג“ איז געוואָרן אַ מין קינסטלערישער ווינקל אַרום וועלכן עס האָט זיך גרופירט דער יידישעלעכער אינטעליגענטער עולם. ווען מען פלעגט אַנאַנסירן די אַרויס-טרעטונגען פון דער גרופע מיט עטיוודן אַדער איינאַקטערס, פלעגט קומען אַן עולם, אַפילו אין מיטן ווינטער, ווען מאַנטרעאַל ליגט פאַרזונקען אין טיפע שנייען. דער אַריינגאַנג צום קעלער איז געווען דורך אַ שמאַלן „ליין“ און אין ווינטער פלעגט דער אַדורכגאַנג זיין פאַרפרוירן אַזוי, אַז ס'איז געווען אַ געפאַר דורכצוגיין, אַבער מען איז געקומען. נאָכן אַפאַר-בעטן אַ יאָר אין קעלער, האָבן מיר באַשלאָסן, אַז ס'איז צייט אַרויסצו-גיין מיט אַ פאַרשטעלונג אין אַ גרויסן זאַל פאַר אַ ברייטן עולם. מיר האָבן צוגעגרייט איינאַקטערס פון י. ל. פּרץ. לויט די טראַדיציעס פון

אונדזערע רוסישע סטודיעס האָב איך באַשטעלט ספּעציעלע דעקאָראַציעס און קאָסטיומען בײַ דעם באַרימטן מאַלער בערקאָוויטש. מוזיק פאַר דעם פּראָגראַם האָב איך באַשטעלט אין נױ-יאָרק. צוזאַמען מיט אונדזער גרויסן פּאָעט י. י. סיגאַל האָבן מיר אויסגעאַרבעט דעם פּראָגראַם. ווען אַלץ איז געווען צוגעגרייט און דורכשטודירט, האָבן מיר געדונגען אַ גרויסן זאַל — דעם „וויקטאָריאַ האַל“ — און מיר האָבן אַנאַנסירט צוויי פּאַרשטעלונגען.

מיר האָבן אָנגעהויבן מיט סיגאַלס פּאָעמע: „די געטלעכע געטאַ“ *

ווי שטומע גייען זיי דאָ אַלע אום,
מ'הערט דעם ווינט איבערן שטויב,
מ'הערט דעם רעגן איבער דאָך און שויב,
דעם הינקעדיקנס קוליעס קלאַפּן
דאָ און דאָרט און אומעטום — מען זאָגט אויף אים קיין גוטס ניט,
מען מורמלט אויף אים ביז און קרום,
ער נישטערט צווישן אונדזערע לייך אַרום
און טראַגט הינטער דער פּאַלע עפעס שוואַרצעס,
און שוואַרצערס נאָך אין האַרץ.
דו מיינסט צו זאָגן, דער אַ הינקענדיקער האָן,
איז אַ פּאַרשטעלטער, אַ שפּיאָן?
פון הינטערן דאַשיק זיינען זיינע אויגן בלוי,
דו מיינסט — אַ גוי, אַ גוי?
דערפאַר טאַקע איז בעסער שאַ, אַט דאָרטן דרייט זיך נאָך אַזאַ,
מיט אַ פאַרבונדענער האַנט און דאָרטן נאָך איינער ביים וואַנט,
און יענער לאַנגער דאָרט, מיט אַ פּאַטשיילע אַרום דער באַרד,
ס'הייסט אַ היפשע ביסל פון די לייט משרתימלעך פון מלך טויט,
זיי זעען און זיי הערן און זיי קוקן זיך איין,
גייען אין די הייפלעך, אין שטובן אַריין,
בעטן אַ נדבה, האַלטן די אויגן צו דר'ערד.

* די פּאָעמע איז ניט אַריין אין די ביכער פון י. י. סיגאַל.

היהלע גראבער

און — אלץ דערזען, אלץ דערהערט.
וואָס האָבן זיי צו הערן? מען רעדט דאָך נישט קיין וואָרט,
אַן אויסגעפייניקט שטערן און אויסגעפליקטע באַרד,
וואָס האָבן זיי צו דערציילן, מען שטאַרבט דאָ יעדע שעה,
און די לוויהס אײלן, אַ רגע — און שוין נישטאָ.
קיין קאַץ האָט נישט געמאַקעט, קיין הונט האָט נישט געבילט,
קיין קראָ האָט נישט געקראַקעט, ס'איז שאַ און אינגעשטילט,
עס וויינט ערגעץ אַ בוידעם פאַרשטעקט — אַ מאַמעס קול
דער פחד וועט פאַרסודען דעם צער פון אונדזער טאַל,
די האַנט איבער די ליפן און פאַסאַך שײן איז שאַ,
אַ טויערל הערט זיך סקריפען, אַ טויערל אַזאַ,
מ'האַט מורא פאַרן אייגענעם שאַטן, אַ סקריפ פון טיר,
אַ שאַרף פון לאַדן, מ'כאַפט זיך פאַר די אייגענע הענט,
צי איז מען נאָך אין די פיר גאַנצע ווענט,
מען לייגט זיך אין די בעטן פרי מיט ציטערנדיקע קאַלטע קני,
אַ טראַפן שלאַף ווי זאַמד פאַלט אין די אויגן אַריין,
און זינקט אַראָפּ אין קערפער ווי אַ שטיק, איז מען שוין ווידער וואַך,
ווי לאַנג עס קריכט די נאַכט, דאַכט זיך הינטער יעדער וואַנט,
שטייט עמיצער מיט אַ שטאַלערנער האַנט.
ביי מיר אין שטוב האָבן זיי געהאַט קוואַרטיר,
אַ וואַך האָט איר באַדאַרפט אַ קוק טאַן אויף דער טיר,
און אויף די ווענט — וואָס פאַר אַ מיאוסקייטן זיי האָבן דאַרט
אויסגעמאַלט, אַזוי וויל גאַט מסתמא, אַזוי האָט ער אייביק געוואַלט:
אַן אידענע טאַר ניט קיין איוב זיין, גאַט, ברוך הוא, איז דאָ און ער וועט זיין,
אים דערשלאַגט מען נישט, אים פאַריאַגט מען נישט, אים פארשפעט מען
נישט.

ער קוקט פון הינטערן אכורס פלייצע און ער זעט,
און ווען עס איז גענוג — טוט ער אַ זעץ איבערן קאַפּ זיין ביזן שליה,
דעם לץ, פאַלט אַרויס דעם אַכורס בלאַנקע האַק, גייט אָפּ די בושה פון
דער פארשעמטער באַק.

מיינ וועג אליין

גלייכט זיך באַלד דער האַרביקער רוקן אויס,
און די וועלט איז ווידער שייך, די וועלט איז ווידער ניי,
די וועלט איז גרויס.

אַ געטאָ אַ הקדש — וועלט און איך בין איין אליין, אַלע מיינע
אומגעבראַכטע

קומען נאָר אין חלום צוגיין, אַ שאַנד גאָר אויסדערציילן,
אַזוינס נאָך נישט געזען.

צי זיינען מיר בן־יהודלעך ביי גאָט?

אַ גאַנצע וועלט גייט דורך אונטער זיין פייערדיקער רוט,

אַ גאַנצע וועלט, פון טויזנט לעכער זעצט און פלייצט איר בלוט,

צי ווילט איר, בלינדע, טויבע, וויסטע דאָ דערזען די סיבה,

און די שווערע זינד, די זינד, די קלענסטע זינד, אפילו נישט צו כאַפן

מיטן אויג,

ווי זריעה טראַגט איר גיך דער ווינט, צעוואַרפט איר איבער בוים

און קוסט און צווייג, און איצט האָט ער צעוואַקסן זיך, צעבליט,

דער עץ המוות, דער שוואַרצער דאַרנבוים, אויך הינטער אים באַהאַלט

זיך גאָט,

די צווייגן זיינע זיינען דערנער, נאָר אין זיין בלינדן שטאַם טראַגט ער

אַ ליכטיקן, אַ לעבעדיקן סוד,

מיד האָבן זיי אַרויסגעשלעפט אין מיטן פעלד, אין נעץ, אין ווינט,

און אין קעלט, און אַלע מיינע כוחות האָב איך אויסגעבראַכט

גראַבנדיק אַקאַפּעס פון פרי — ביז נאַכט, ווי צו אַ הונט מיר

צוגעוואַרפן אַ שטיק דאַרן ברויט, מיינע הענט, ביינערדיקע,

ווי די הענט פון טויט, האָבן זיך אַנגעכאַפט אָן דער צעגראַבענער ליים,

ווען קיינער האָט מיד נישט געזען און האָב געוויינט.

ערד! פאַרוואָס האָסטו מיד נישט געבוירן אַ בוים,

וואָס ווערט איינמאַל פון פלאַם פאַרצערט, פון דער האַק פאַרצוקט און —

שוין!

נאָך און נאָך האָבן זיך געשאַטן ווערטער אין מיינ געוויין,

און אַז איך האָב זיך אויסגעוויינט, האָב איך זיך גרינגער

חיהלע גראבער

אויפגעהויבן פון דער ערד, פון ערגעץ פייערן געזען,
קנאלן געהערט, און — צוריק זיך דא אריינגעשארט,
דרום זאג איך איך — די גאנצע וועלט איז פארשפארט,
די גאנצע וועלט איז געטא, די גאנצע וועלט איז גלות,
נישט פון נעכטן און נישט פון היינט, און מיר זיינען — א געטא אין א
געטא.

און מיר זיינען — א גלות אין א גלות, און אין אונדז וואקסט די האפענונג,
און אין אונדז וואקסט דער נייער טאג, אין אונדז וואקסט דער מארגן,
יא, דו ביזט גערעכט, ער וואקסט אין אונדז דער מארגן,
פון אונדז האט ער ארויסגעשטעקט א צווייגל,
און ס'האט זיך שוין געדאכט א רגע — אז אויף דער וועלט ווערט
ליכטיק, ער איז נאך אבער אין אונדז, נישט אין אונדזערע ספרים,
נישט אין די רייד פון די נביאים בלויז, דאס זיינען געווען אנוואגן,
א פרק דא, א פרק דארטן — אין א פנקס, מען וועט פארברענען אלע
ספרים.

איין טראפן פון אונדזער בלוט, איין קערן פון אונדזער ליכט,
און ס'וועלן זיין באַלד נייע, אונדז קאָן מען נישט פארלעשן,
מיר ווייסן אלע היילן פון דער ערד, און אלע קעלערן פון טויט,
און נאך טויזנטער הריגות קומען מיר פון ערגעץ ווו — א ברעג,
א שיף, א וואָגן — און מיר זיינען דא, מיט קלימקעלעך, מיט פרום
געבויגענע פלייצעס, און מיט האַלב דערשראָקן קליינוואַרג, נאָר —
מיר זיינען דא.

און וואָס וועלן מיר טוען מיט אַזויפיל בושה
מיט אַזויפיל שענדונג און פאַרגוואַלטיקונג?
אונדזער ערלעכקייט וועט לייטערן ליד,
און הייליקער איז אונדזער קדושה, קינד, פון דער בושה,
א וואַנט, אַ מויער טורעמט איבער אונדז, וואָס איז דאָ,
און וואָס זיינען מיר הינטער דער וואַנט.
אַ קופע מיסט דאַכט זיך, זאָגט אונטער דער יצר טרויער,
און דער יצר קדושה זאָגט — אַ מחנה קדושים, אַ כאַפּטע איינגעשפּאַרטע

מיינ וועג אליין

זאגט דער יצר טרויער, פארוואס? פארווען?
פאר ווארפן אויף דער וועלט די פלאמען פון גערעכטיקייט,
פאר אויפשפאלטן פארטעמפטע הערצער און זיי קלוג מאכן,
און שטארק מאכן צו גיין אין טויט, פאר דעם וואס איז געבענטשט,
מיט אלע פיינען און אלע יום-טובן פון אמת,
משוגע איז דער אשמדאי געווארן, צי זעט ער נישט זיין פינצטערן
פארמעסט, נאר איך הער אנדערע קולות אויך פון הינטער די טויט-
געוואלטן
כיצע פונקען ליכט אין פינצטערניש פון רויך, וואס טוען זיך אין קנוילן
פאלדן.

זייט שטארק ווי וועלט, זייט פעסט ווי ערד, וואס צעפרעסט דעם
זשאוער פונעם שווערד און מאכט פון אים אַ גראָזל ווידער,
יא, יא, אז איך פאל אין יאוש איין און מיינע קניען ברעכן זיך,
הויב איך מיינע אויגן איבער דער וואנט, ווו איז די וועלט?
ווו ביסטו וועלט? וואס טוסטו און וואס מאכסטו וועלט?
און אז איך ווארף פון זיך ארויס שוין אַט די רייד, און שטיל און שטום
ווערט אַרום מיר, הער איך איין זיך אין מיין אייגענעם געביין,
און הער פון דאָרט אַן ענטפער אויף מיין רוף: נישט רוף מיך איבער
ווענט

אין דיר, אין דיר בין איך, אין דיינע בלוטן ווייטיק איך, אין דיינע
אנגסטן בלוטיק איך, און דאָרט איבער דער וואנט, ליגט אויך צעוואָרפן
דיין געביין, ליגט אויך דערוואָרגן דיין געוויין,
און איך, איך פרעג נישט אויף דער וועלט, ווו ביסטו און וואס
טוסטו, וועלט, איך שפרייט צוויי ליידיקע בלייכע הענט אין דער
ליידיקער לופט אַרום: ווו איז מיין קינד? איך האָב געהאַט
אַ קינד, אַט דאָ, אויף מיינע הענט, האָב איך עס תמיד געהאַט,
איז עס אַראָפּגעפאלן אויפן וועג, איצט טרייבט עס אום דער ווינט
ווי אַן אַראָפּגעפאלענעם געלן בלאַט, אַט זע איך ווי עס בלאָזט
עס אום דער ווינט, אַ נאַקעטס, אַ דאָרט, אַ געלס, מיין קינד,
מיין קינד, מיין קינד.

חיהלע גראבער

שאַ, אַ ביסל שטילער, שטילער ריידן, פון יענער זייט איז נישט גן עדן
און די ווענט, די טויבע, האָבן גרויסע, גרויסע אויערן, און זיי הערן
אַלצדינג, וואָס זיי דאַרפן נישט הערן, גרויסע געהיימנישן האָבן די ווענט,
עמיצער איז דאָ אין די ווענט, ש-ש-ש-ש!
ווער? ווער? האָ?

דער שטן, ער איז אַ הויכער און אַ שוואַרצער, מיט אַ לאַנגן דאַרן עק,
ווען אַלע שלאָפן איין, גייט ער אַרויס פון דער וואַנט,
שטעלט זיך אויף דער הויכער וואַנט אַוועק און לאַכט פון גאַט,
לאַכט פון די שטערן, שטעקט אַ צונג אויס דער לבנה,
ניין, ניין, נישט רייד אַזעלכע שוואַרצע רייד, אין וואַנט האָט זיך
באַהאַלטן אליהו, יאָ, יאָ, אויך אין דער דאָזיקער וואַנט,
קיינער זעט אים נישט, אָבער ער איז דאָ, קיינער הערט אים נישט,
און ער איז פאַראַנען, ער איז מיט אונדז, וועט קיינמאָל נישט אַרויס
פון דאַנען, אָן אונדז קאָן ער נישט לעבן, אָן אים קאַנען מיר נישט
אויפלעבן, לאַמיר ריידן וועגן אים שטיל, שטיל, און אַז מיר וועלן
ריידן וועגן אים, וועלן אונדזערע קינדער הערן, נאָר זיין נאָמען
לאַמיר זיי דערמאָנען, וועלן זיי אים חלומען, ער דאַרף זיין אונדזערע
קינדערס חלום, אַזוי ווי ער איז געווען אַמאָל דער חלום אונדזערער.
אָן דעם חלום ווי וואַלטן מיר געטראָטן אין אַט דער בלאַטיקער וואַר.
אַ וועלט פון וויסט און ווינט, אַ וועלט פון לויטער ווענט אָן פענצטער,
אָן פענצטערלעך, אַ גרויסער ענין פענצטערלעך,
אַ נייער יום-טוב יידן, דער יום-טוב פון דער געלער לאַטע,
אַלע מיטן רמז פון דער געלער לאַטע, אַ נייער יום-טוב, יידן,
און וויסט איר יידן נאָך וואָס כ'האָב געטאַן? כ'האָב מיין מזוזה

איינגעוויקלט

אין אַ געלער לאַטע, מען דאַרף נאָך אויפנייען אַ מאַנטעלע
פאַר אונדזער רייניקייט — פון געלע לאַטעס, תתחדש תורה מיט דער
געלער לאַטע,

זאָל זי אויכעט טראָגן אונדזער צייכן, זי קאָן זיך אויכעט יומטובן אין
טרויער, אויך איר שיינקייט אויך איר כבוד.

מיינ וועג אליין

לאמיר זינגען זמירות, לאמיר זינגען שירים, לאמיר זאגן תהילים צו דער געלער לאטע: תתחדש תורה מיט דער געלער לאטע. וואס פאר א זינגען פלוצלינג? מירן דאס אפלייגן אויף שפעטער, דעמלט ווען די גאנצע וועלט וועט זינגען, א גאנצע וועלט אין גלות, וויפל מיר האבן נישט געבעטן: וועלט, פארשעם אונדז נישט, וועלט פארפייניק אונדז נישט, וועלט, גיט אונדז אונדזער ארט אויף דר'ערד, האט די וועלט געענטפערט, גלות, נחמו, נחמו, עמי.

די צוויי אונטן אין „וויקטאריא האל“ זיינען אדורך מיט גאר גרויס דערפאלג. דער „איטעג“ איז געווארן אן אנערקענטע אינסטיטוציע. עס איז געשאפן געווארן א פארגרעסערטער קאמיטעט, עס זיינען צוגעקומען נייע מיטגלידער. איך וועל קיינמאל ניט פארגעסן ווי אין איינער א קאלטער, הארבסטיקער נאכט איז אריינגעקומען אין סטודיע א ניט-באקאנט פארפאלק און זיי האבן זיך פאר אונדז פארגעשטעלט: זיי זיינען פון די ערשטע, וואס האבן זיך געראטעוועט פון רומעניע און געקומען אהער קיין מאנטרעאל זיך צו באזעצן. דערוויסנדיק זיך וועגן אונדזער קינסטלערישן ווינקל זיינען זיי געקומען זיך אנשליסן צו דער טעאט-ראלער ארבעט.

מיינ פאנטאזיע האט זיך גלייך צעשפילט, אז אט זיינען די ערשטע און נאך זיי וועלן קומען נאך און נאך און די סטודיע וועט ווערן א מין רעהאביליטאציע-צענטער.

דאס פארפאלק איז געווען לייב ראסקיעס און זיין פרוי מאשע. מאשע ראסקיעס האט זיך אריינגעווארפן אין דער ארבעט מיט איר גאנצן ברען און מיט אלע אירע חושים. דא, אין ארעמען קעלער, האט זי זיך גייסטיק אויסגעלעבט. לויט איר טעמפעראמענט און געפיל פארן בעסערן יידישן ווארט און פיינערער קונסט, האט זי באדארפט ווערן א מיטגליד פון דער קינסטלער-גרופע. אבער דאס האט זי ניט אנגענומען. דערפאר איז קיין שום אנדער ארבעט ניט געווען צו שווער פאר איר, ניט דאס

חיה לע גראבער

זאמלען מיטלען, ניט דאס שאפן די אטמאספער פאר די גרויסע פייער-
לעכע אונטן. זי האט זיכער אליין ניט באגריפן ווי אינספירירנדיק עס
איז געווען איר מיטארבעט אויך פאר מיר.

ביי דער פארשטעלונג אין ״וויקטאריא האל״ איז געווען דער גאסט
פון ניו-יארק, דער פירער פון ארבעטער-רינג, נחום כאנין, אויפן באנקעט,
נאך דער פארשטעלונג, האט כאנין אין זיין רעדע אונטערגעשטרעקט דעם
באטייט פון דער קינסטלערישער טעטיקייט. דאס האט מיר געגעבן א
שטויס צו ווענדן זיך אפיציעל צום ארבעטער-רינג אין ניו-יארק וועגן
אונטערשטיצן דעם ״איטעג״. מיט דעם פארשלאג בין איך ספעציעל
געפארן קיין ניו-יארק, כאנין האט מיר צוגעזאגט, אז אויב דער מאנטרע-
אלער ארבעטער-רינג וועט זיך פארבינדן מיט אונדז, וועט ער פון ניו-
יארק טאן אליין, כדי אונדז מיטצוהעלפן. קומענדיק צוריק, האב איך עס
איבערגעגעבן דער גרופע און מען האט באשטימט איינעם פון די חברים,
ער זאל זיך אפיציעל ווענדן צום מאנטרעאלער קאמיטעט פון ארבעטער-
רינג וועגן איבערנעמען די גרופע. דער חבר האט זיך געטרעפן מיט דעם
הויפט-טוער פון ארבעטער-רינג, זינער א פריינד א צושניידער פון פאך
און דערצו א ליבהאבער פון יידישן טעאטער. זיין ענטפער איז אבער
געווען: אויב א שוישפילעריין איז אויסגעשפילט, דארפן זיי איר ניט
אויסהאלטן.

דאס איז ווידער געווען א שטויס, פון וועלכן איך האב אויפגע-
וואכט און כ'האב באשטימט אויפסניי צו פאקן מיניע טשעמאדאנעס. נאך
דעם פאל איז שוין אריבער א פערטל יארהונדערט. איך האב שוין זינט
דאן געמאכט דריי טורן איבער די פאראייניקטע שטאטן און קאנאדע, איך
האב שוין דריי מאל באזוכט די דרום-אמעריקאנער לענדער; שוין געווען
אין אפריקע און אויסטראליע און נאך און נאך און איך פארצייכן עס
איצט מיט א באזונדערער פרייד: עס קלינגט נאך און איך לויף נאך...
כ'בין אוועק קיין ניו-יארק און ווידער געשלאסן אן אפמאך מיט דעם
ציוניסטישן ארבעטער-פארבאנד. מיין פארטנער אין דעם טור איז געווען
ס. ב. איך האב מיט פרייד אויפגענומען דעם פארשלאג צו פארן מיט
אים. ער איז א גוטער זינגער. כ'האב ליב זיין טעמבר, זיין געשולטן אופן

מײן וועג אליין

פון זינגען און איך האב בעת דעם גאַנצן טור ניט דורכגעלאָזן קיין איין מעגלעכקייט צו שטיין הינטער דער בינע און צוהערן זיך צו אים. פאַרוואָס אַזאַ זינגער מיט אַזאַ דערפאַלג האָט מיך אין משך פון גאַנצן טור פאַר-פאַלגט און פאַרשאַפט עגמת-נפש איז מיר ביז איצט ניט קלאַר. דאָס שטערט מיר אַבער ניט ביז היינט צו טאָג אים הערן, וווּ נאָר איך קאָן.

גרופע „איטעג“, מאָנטרעאַל 1942

ערשטע ריי פון לינקס צו רעכטס: משהלע סיניוק, רחלע וויל (איצט עללין), דושעק קלע-מענט, דאָריס סאַלטאַן

צווייטע ריי: מינאַ שאַפיראַ, אַרטור פינקעלשטיין, בערלינער, אינאַ שיפּ
דריטע ריי: פייגע בענדזשעמען, דוידל ראַבינאוויטש-עללין, חיהלע גראַבער, פרידאַ קוניס,
מאָריס

איך ווער אַ פאַרמערקע

פאַר דער צייט, וואָס איך בין אַרומגעפאַרן איבערן לאַנד, האָט גראַסמאַן באַשטימט צו ווערן אַ פאַרמער. ער האָט געענדיקט אַן אַגרי-קולטור-שול, אין זיך יוגנט איז ער עטלעכע חדשים געווען אויף אַ פריצישער פאַרם. איך האָב פרובירט אים אַפצורעדן פון דער אַוואַנט-טורע — טעלעגראַפיש, טעלעפאָניש — ס'האָט ניט געהאַלפן. גראַסמאַן האָט פיינט לאַנג צו טראַכטן און קלויבן. ער האָלט פון דעם, אַז דאָס ערשטע איז דאָס בעסטע (דאָ רעדט זיך ניט וועגן פרויען...). מען האָט אים צוגעפירט צו אַ פאַרם, געוויזן אים דעם גרויסן שייער און דעם געראַמען שטאַל. דער פאַרמער האָט אים געזאָגט, אַז די צוועלף קי זיינען אויף דער פאַשע, דאָס פערד איז אויף דער לאַנקע... ער איז געוואָרן באַגייסטערט פון די זיבן אויסגעפאַשעטע חזירים, וועלכע האָבן אים באַגעגנט מיט אַ כריקען. אין נדן האָט מען אים אויך אַריינגעגעבן הונדערט און אַכציק אַקער וואַלד, וואָס געהערן צו דער פאַרם און גיבן יעדן זומער דעם בעסטן קליאַן-סיראַפּ. הכלל אין איין האַלבער שעה איז דאָס געשעפט געוואָרן געשלאָסן. גראַסמאַן האָט אַוועקגעלייגט זיין אויס-געשריבענע חתימה און ער איז געוואָרן אַ פאַרמער. נאָכדעם האָט ער אַנגעהויבן זוכן וווּ מען נעמט געלט פאַר די אונטערגעשריבענע טשעקן. איך בין זיכער, אַז מנחם מענדלען איז עס אַנגעקומען לייכטער... אין דער פאַרם איז געוואָרן פאַרצערט מיין געלט און דאָס געלט פון מיין משפּחה. צו דער פאַרם האָט מען געקאָנט צוקומען ניט פריער ווי ענדע יוני, ווען דאָס אייז האָט געלאָזן און די בלאַטע-האַט אויסגעטריקנט. און דאָ איז פאַרגעקומען אַזאַ מין טראַנספּאָרמאַציע: אין שייער זיינען געשטאַנען ניין אויסגעדאַרטע קי, אין שטאַל — אַ דאָלער פערד. די שמחה איז

געווען אַבער גרויס, ווען מיר זיינען געגאַנגען אין מיטן דער נאַכט מיט אַ לאַמטערן צו דער שטאַל „אַפצונעמען“ די נײַגעבוירענע חזירימלעך. אַלע מײנע יאָרן מיט גראַסמאַנען האָב איך ניט געוויסט, אַז ער פאַרמאַגט אין זיך אַזויפיל צערטלעכקייט, די חזירימלעך האָבן עס פאַר מיר אַנטדעקט...

דער גאַנצער ערד־קוגל האָט געשטורעמט, די וועלט גײט אונטער — איז דאָך שוין אַלצאיינס — בין איך געוואָרן אַ פאַרמערקע. איך בין געזעסן אויף „מײן“ גוט און גראַסמאַן איז געזעסן אין שטאַט און געשריבן. נו, און אַז אַ מאָן זיצט גאַנצע טעג און שרייבט, מוז דאָך דאָס ווייב צוגרייטן דאָס עסן. האָב איך געגראָבן קאַרטאָפֿל, מערן, געשטעלט זויער־מילך און געהאַפֿט, אַז די יעשענדיקע רעגנס און קעלטן וועלן זיך פֿרי שטעלן און איך וועל קאַנען צוריק פֿאַרן אין שטאַט אַרײַן.

דעם אַכטן אָקטאָבער 1943 איז געוואָרן פֿינף און צוואַנציק יאָר פֿון מײן טעאַטער — די הבימה. די פרעסע האָט געווידמעט אַרטיקלען, די הבימה אין ארץ ישראל האָט געפֿייערט די וויכטיקע דאַטע. איך האָב יענעם מעת־לעת דורכגעפֿיבערט די בעסטע, יונגע פֿינף און צוואַנציק יאָר, דאָ אין מײן איינזאַמקײט. די לאַנגע שטרעקע פֿון 25 יאָר איז אין יענע 24 שעה דורכגעגאַנגען פֿאַר מיר אין אַלע דעטאַלן. דעם גרעסטן טײל פֿון די יאָרן האָב איך געלעבט און זיך אויסגעלעבט מיט מײן פֿאַלק, איך האָב געטיילט מיט אים דאָס בעסטע וואָס איך פֿאַרמאַג. כִּ׳האַב צוריק באַקומען פֿון אים אַ סך מער. אין די פֿינצטערע יאָרן פֿון היטלערס בליץ־פֿאַרניכטונג איז די גײסטיקע פֿאַרבינדונג צווישן מיר מיט מײנע אייראָפֿעיִשע יידן געוואָרן נאָך שטאַרקער. די אַלע טויזנטער און טויזנטער, וועלכע כִּ׳האַב בלויז געזען און געהערט פֿון דער זײט פֿון די פֿוס־ליכט זײנען מיר איצט געוואָרן אַזוי נאָענט, אַזוי טײער.

איך בין געקומען צום ברייטן ייִדישן עולם נאָכדעם ווי מיר האָבן אַדורכגעלעבט די רוסישע רעוואָלוציע. לעבנדיק אין מאַסקווע אָפּגע־שלאָסן פֿון דער וועלט האָט מען געחלומט וועגן לענדער, וווּ ס׳איז דאָ ייִדיש לעבן, ייִדיש טעאַטער און ייִדיש פּובליקום. ווען מיר האָבן זיך געגרייט צו פֿאַרלאָזן מאַסקווע, האָב איך געהאַט דאָס געפֿיל אַז מיר גײען

חיהלע גראבער

צו דער גרויסער וועלט. ווען מיר זיינען אריין קיין פוילן, האב איך טאקע דערזען די אמתע ידישע וועלט, א מעכטיקע וועלט! און כאטש אין פוילן איז געווען איינגעווארצלטער אַנטיסעמיטיזם, איז דאָך געווען דער גלויבן, אַז יידישער כוח וועט עס בייקומען. דער טיפער גלויבן איז נאָך אויך געווען שטאַרק אין 1943. יידן אין פוילן זיינען פאַרשפּאַרט אין געטאָס — האָבן מיר דאָך שוין געהאַט געטאָס אויך פּריער. דער נאַרמאַ-לער מענטשלעכער מוח האָט ניט געקאָנט טראַכטן אַפילו, אַז עס קאָן זיין עפעס ערגערס ווי די געטאָס, כאַטש עס זיינען שוין דעמלט דער-גאַנגען צו אונדז ידיעות וועגן די לאַגערן.

דורכגייענדיק אין מיין געדאַנק די פאַרגאַנגענע פינף און צוואַנציק יאָר, האָב איך אָנגעהויבן צו באַגרייפן ווי צוועקלאָז, ווי זינלאָז איך האָב פאַרבראַכט די לעצטע עטלעכע יאָר דאָ אין קאַנאַדע. וואָס מער איך האָב געטראַכט וועגן דעם, אַלץ טיפער איז געוואָרן דער דראַנג צוריקצוגיין צו מיין נאַטירלעכן, שעפּערישן, נוצלעכן לעבן. איך האָב שוין דאָן געציילט מיין פינפטן צענדליק, פאַר קינסטלער איז דאָס די רייפסטע עלטער, די בעסטע יאָרן. ביי די יאָרן קאָן מען שוין ציילן אַלע דערפאַ-רונגען, אַלע דערפאַלגן און דורכפאַלן; אַלע פעלערן, וואָס מען האָט געמאַכט און וועלכע מען קאָן נאָך פאַרריכטן. כּ׳האַב פיבערהאַפט אָנגע-הויבן צוגרייטן דאָס פּראָגראַם, קאַסטיומען, פּובליסיטי.

צוריק צו שעפערִישקייט

דער ערשטער קאנצערט, וואָס האָט געזאָלט זיין מיין פייערלעכער צוריקקער צו דער בינע, איז געווען אין ניו־יאָרק. דער זאָל איז געווען פול. כ'האָב אָנגעהויבן מיט אַ נייעם נומער צו וועלכן אַ גרויסע קאָמפּאָזיטאָרין, ווייאָלעט אַרטשנער, האָט געשריבן מוזיק. איך האָב באַוויזן פאַרצוטראַגן איין דריטל פון דער פּאָעמע און בין שטיין געבליבן... ניטאָ קיין ווערטער — פאַרגעסן. עס האָט זיך אָפּגעשטעלט ניט בלויז מיין האַרץ, נאָר איך האָב דערפּילט, אַז איז זאָל האָבן הערצער אויפּגעהערט צו קלאַפּן. ס'האָט ניט גענומען צו לאַנג זיך צו דערמאָנען, פאַרצוזעצן, אָבער פאַר מיר איז עס געווען אַן אייביקייט. די פּאַסירונג איז פאַרבליבן ווי אַ דורכפּאַל. מיינע פּראַפעסיאָנעלע „קאַלעגן“ האָבן שוין באַשלאָסן, אַז איך האָב פאַרענדיקט מיין טעאַטער־קאַריערע. דער אמת אָבער איז: וויפּל כוח מען דאַרף האָבן צו פאַרטראַגן דערפּאָלגן, דאַרף מען טויזנט מאָל מער כוח אויפּצוהייבן זיך נאָך אַ דורכפּאַל. און איך בין געבענטשט מיט אַזאָ כוח!

נאָך דעם קאָנצערט האָב איך בלויז געזוכט די סיבה, וואָס האָט פאַרבלענדט מיין זכרון. איך בין איבערצייגט, אַז דאָס פאַרם־לעבן האָט געפירט דערצו. ווען איך בין געגאַנגען איבער די ניו־יאָרקער גאַסן, נאָך אַן איבעררייס פון צוויי יאָר, האָב איך געהאַט דאָס געפּיל, אַז יעדער איינער קוקט אויף מיר ווי אויף אַ פאַרמערקע. איך האָב זיך געפּילט פּרעמד אַפּילו צווישן אייגענע און נאָך מער בין איך געווען אָפּגע־פּרעמדט פון פּובליקום. דער דראַנג ווידער צו זיין אויף דער בינע איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז ער האָט ניט דערלאָזן דעם געדאַנק, אַז מ'דאַרף

חיהלע גראבער

אנהויבן פון א קליינעם זאל און א קליינעם עולם. אבער ווי ס'זאל ניט זיין — איך האב ווידער אויפגעלעבט.

גראסמאן, ווייזט אויס, איז אנטוישט אדער מיד געווארן פון זיין פארמעריי. חוץ דעם איז ער זיין גאנץ לעבן געווען אן אייראפעער און ער האט באשלאסן צו פארן צוריק קיין אייראפע. ער האט תמיד אנגענומען זיינע באשלוסן זייער שנעל — האט ער איבערגעגעבן די פולמאכט צו פארוואלטן מיט דער פארם זיינעם א פריינד, א העכערן מיליטערמאן, און אליין איז ער אוועק איבערן ים. איך האב אים געמוזט צוואנגן, אז כ'וועל פון צייט צו צייט צופארן א קוק טאן ווי אלץ גייט אן. איך גיב איצט איבער ווי אן אינטערעסאנטן עפיזאד דעם לעצטן קאפיטל פון מיין פארמעריי.

אין איינעם א טאג האט מיר דער פארוואלטער אנגעקלונגען, אז אין דער געגנט איז אויסגעבראכן א מגיפה אויף קי און ער מוז גלייך פארקויפן אלע אונדזערע קי. מען גיט אים פינף הונדערט דאלאר פאר די ניין קי, מיטן בול אריינגערעכנט. איך ווייס ניט, פארוואס איך האב עפעס א זאג געטאן, אז איך קום באלד צופארן און מיר וועלן באשליסן. פארנדיק אין באן, האב איך אונטערגעהערט א שמועס צווישן צוויי מענטשן. זיי האבן גערעדט וועגן דעם, אז צוליב דער מגיפה אין די שטאלן, וועט דער פרייז אויף געזונטע קי זיך שטארק הויבן אין קאנאדע. איך בין אראפ אויף דער סטאציע „פאסטער“ און בין אריין צום קרעמער מיט וועלכן גראסמאן האט געהאנדלט. דערזעענדיק מיר, רופט ער זיך אן:

— גוט, וואס דו ביזט געקומען, ווייל איך האב געמאכט אן אנבאט דיין פארוואלטער פאר די קי.

וויפל האסטו אנגעבאטן — פרעג איך אים.

650 דאלאר — איז געווען זיין ענטפער.

איך האב דאך שוין געהערט אין באן וועגן שטייגן פון די פרייזן, האב איך אים געזאגט, אז פאר דעם פרייז וועט ער די קי ניט קויפן. הכלל איך האב אים פארקויפט די קי מיטן בול און באקומען א טשעק אויף טויזנט דאלאר. דאס איז געווען די ערשטע סומע, וואס איך האב

פארדינט אויף גראַסמאַנס פאַרם. איך האָב נאָך באַװיזן אַרױסצוקריגן נאָך 350 דאָלאַר פאַר אױסגעהאַקטע בײַמער פון װאַלד.

דער סוף פון דער גאַנצער אונטערנעמונג איז געװען אַ גאַנץ טרױע־ריקער. דער פאַרװאַלטער האָט אַזױ באַשווינדלט, אַז די פאַרם איז אַװעק אױף אַ ליציטאַציע, און ער אַליין האָט זי טאַקע אָפּגעקױפּט. אַט אַזױ איז אַװעק די פאַרם, די כלים, דאָס בעטגעװאַנט און אױך מײן פּיאַנאָ. אָבער פּיל יאָרן נאָכדעם האָט מען נאָך אַלץ גערעדט װעגן דעם, אַז איך בין אַ רײכע קינסטלערין מיט אַ פאַרם.

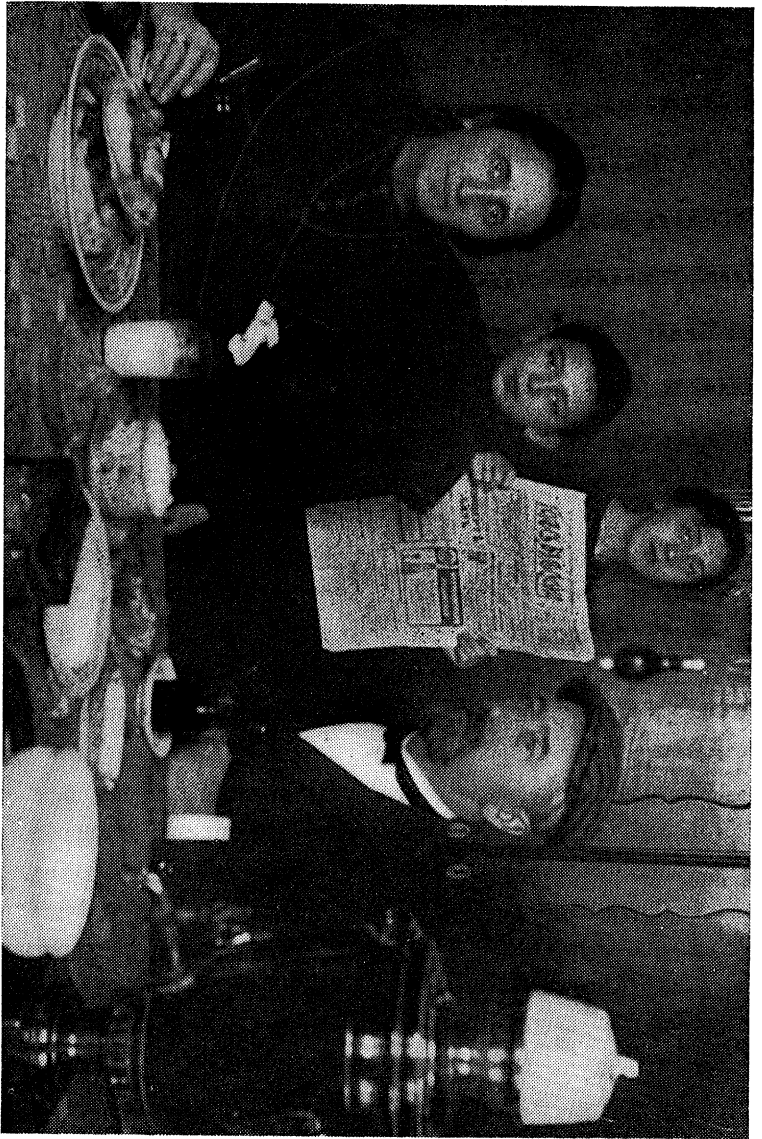
װערנדיק אױס ״גוט־באַזיצערין״, האָב איך אָנגעהױבן זיך צוגרייטן צו נאָך אַ גרעסערן טור איבער דער װעלט. מײן פּלאַן איז געװען: אַזױ שנעל װי די מלחמה װעט זיך ענדיקן, װעל איך אַרײַנפאַרן קיין פּױלן. אײַנגטלעך איז פּױלן ניט דאָס לאַנד פון מײן געבורט. װען איך האָב פאַרלאָזן מײן געבוירן־שטאַט, איז ביאַליסטאַק געװען רוסלאַנד — װײסרוסלאַנד. מײר האָבן נאָך ניט געהאַט קיין פּױלישע שולן, ניט גע־רעדט די פּױלישע שפּראַך. מײך האָט אָבער געצױגן צו ייִדיש־פּױלן. קיין מענטשלעכער מוח האָט ניט געקאַנט באַנעמען די גרויסע טראַגעדיע אונדזערע! עס איז שױן דאָן ניט געװען דאָרט װעמען און װאָס צו זען און צו טרעפן.

לעצטע געזעגענונג מיט מיין פאטער

ווען די מלחמה האט זיך געענדיקט און ס'האט זיך אויפגעדעקט די טרויעריקע ווירקלעכקייט, האב איך אנגעהויבן צו פאקן די וואליוועס. ס'האט מיך באהערשט א בענקשאפט נאך ארץ-ישראל. מיין פאטער האט שוין דארטן געווינט פון יאר 1934 — ער, זיין פרוי, איר זון מיט זיין משפחה. כ'האב זיך פארפאקט, ארויסגעשיקט די זאכן מיט א שיף און גלייך אוועקגעשיקט די שליסלען פון די טשעמאדאנעס צו מיין פאטער, ער זאל די זאכן ארויסנעמען און איך וועל קומען שפעטער. מיין פאטער איז איצט ווי תמיד, געווען זייער פינקטלעך, געטאן אלץ געלאסן, דורכגעטראכט און איידער ער האט זיך אויסגעקליבן פארן צום פארט ארויס-צונעמען דעם באגאזש, האבן די אראבער פאגראמירט יפו (צו יענעם פארט איז עס אנגעקומען די שיף מיט מיינע זאכן) און ס'איז ניט געבליבן קיין פאדעם אויף אן אנדענק. אגב איז עס ניט געווען דער ערשטער פארלוסט מיינער. עס זיינען שוין ביז דאן פארלוירן געגאנגען מיינע זאכן אין פראג, פאריז, לאנדאן און אויך אין פוילן.

די ריזע קיין פאלעסטינע איז אפגעלייגט געווארן. ווען דאס לעבן האט זיך דארט נארמאליזירט, בין איך שוין געפלויגן צו טרעפן מיין פאטער אויפן קראנקן-בעט. די פרוי זיינע — מיין טאנטע — איז שוין געהאט געשטארבן און מיין פאטער, ניט וועלנדיק פאלן צו לאסט מיין שטיף-ברודער און זיין פרוי, וועלכע זיינען געווען צו אים אויסערגע-וויינלעך גוט, האט פארקויפט די דירה, איינגעצאלט אין א מושב-זקנים פאר א באזונדערן צימער און אנגעהויבן זיין איינזאם לעבן.

ווען איך בין אריין צו אים איז ער שוין געלעגן אין א קליינעם צימער זאלבעדריט. די ריחות פון מעדיקאמענטן האבן א שלאג געטאן אין נאז. אין דרויסן האט געבלענדט די זון און אין צימער איז געווען

הילל גראבער מיט איר פאטער, מוטער און זשעניסישקען, גארטוויאזגי, 1913

חיהלע גראבער

האלב-פינצטער. מענטשן וועלכע באזוכן איצט אין די זעכציקער יארן, די ווונדערלעכע בתי-אבות מיט די אלע באקוועמלעכקייטן, מיט די גערט-נער ארום די הייזער, די לייען-צימערן מיט די קאנצערט-זאלן, וועלן ניט גלויבן די שרעקלעכע באדינגונגען פון יענע יארן. ס'איז ניט געווען קיינעם שולד. עס זיינען פשוט ניט געווען גענוג צימערן, דאקטוירינג, קראנקשוועסטער.

איך בין פארבליבן מיט מיין פאטער און משפחה ארום פיר חדשים. צו א קאנצערט האט מיין פאטער שוין ניט געקאנט קומען, אבער מיין אויפטריט אין ראדיא האט ער יא געהערט. ווען איך בין נאך מיין אויפ-טריט געקומען צו אים האט ער מיר געגעבן אזא מין רעצענזיע: דיין שטימע, טאכטערשי, קלינגט, קיין עין-הרע, יונג און פריש, אבער א ביסל צו וויברירנד. און ער איז געווען אזוי גערעכט. האב איך דאך די נגינה געירשנט פון אים.

עס זיינען שנעל פארלאפן די עטלעכע חדשים און איך האב שוין געהאט קאנטראקטן אויף קאנצערטן אין אייראפע. איך בין געגאנגען זיך געזעגענען מיט מיין פאפא. איך האב אים געזאגט: פאפוניו, ווארט אויף מיר, איך וועל קומען שנעל צוריק. מיר האבן זיך געקושט, געוויינט און ער האט מיר געזאגט: נעם מיט מיין הארץ און מיינע טרערן. האבן זיך טרערן געגאסן דורכן גאנצן וועג איבער די גאסן פון תל-אביב און זיין הארץ איז פארבליבן טיף אין מיין נשמה. מיר האבן זיך שוין מער ניט געזען. ווען מיין פאטער איז אוועק פון דער וועלט איז ער אלט געווען פינף און אכציק יאר. ווען ער איז אלט געווען דריי און אכציק יאר, האט ער מיר געשריבן: „דיין פאפא לעזט נאך אַנע ברילן“. איך האב שוין דאן געלייענט מיט ברילן עטלעכע יאר. מיין פאטער איז געווען זייער א שיינער, תמיד ריין און עלעגאנט און דערצו א ווונדערלעכער דערציילער. שטענדיק ווען איך קום קיין ישראל און טרעף זיך מיט דער משפחה פון מיין ברודער עלינקע (איך קאן אים ניט רופן שטיפברודער), דערציילן זיי מיר תמיד וועגן די אונטן מיט מיין פאטער, וועגן די הומאָרפולע דערצייל-לונגען זיינע. איך טרייסט זיך דערמיט, וואס ער איז געשטארבן מיט א נאטירלעכן טויט און נישט אין די גאז-קאמערן.

ערשטער טור נאכן חורבן

דער נאך-מלחמהדיקער טור מיינער האט זיך אנגעהויבן אין סקאנדינאוויע. פון די סקאנדינאווישע לענדער האט שוועדן די גרעסטע צאל יידן. פאר דער מלחמה פלעגן יידישע ווארט-קינסטלער באזוכן אין שוועדן די דריי וויכטיקסטע צענטערס: שטאקהאלם, מאלמע און געטעבארג. איצט האט די יידישע געמיינדע — מאזאאיסקא — איינגעארדנט דעם טור און געגעבן מיר א צעטל פון צוועלף פונקטן, וווּ מ'האט באזעצט יידישע פליטים.

די צוויי לענדער — דענעמארק און שוועדן — האבן בעת די היטלער-יארן געפירט א געהיימע רעטונגס-אקציע. דענעמארק האט פון די ברעגעס פון אירע פארטן געליפערט דורך די נעכט יידן און די שוועדן האבן אפגעווארט די שיפלעך ביי זייערע ברעגעס און אפגענומען די גליקלעכע. דא האט שוין דער יידישער ארבעטער-קאמיטעט אויפגענומען די גערא-טעוועטע. טיף רירנדיק זיינען געווען די דערציילונגען וועגן דער אויסער-געוויינלעך מענטשלעכער באציונג פון דער שוועדישער באפעלקערונג צו די פליטים. אזוי שנעל ווי די מלחמה האט זיך געענדיקט איז א קאמיטעט ארויסגעפארן (שוין מיט דער באן) צו דער גרענעץ, אויפצונעמען די גרופעס פון די לאגערן. האבן מיר מיינע פריינד דערציילט, אז אויף יעדער סטאציע, וווּ די באן האט זיך אפגעשטעלט, פלעגן מאסן שוועדן זיי באגעגענען מיט פריידיקע אויסגעשרייען און מיט געזאנג. אויף דער באן-סטאציע אין שטאקהאלם האבן הונדערטער שוועדן אויסגעבראכן אין א געוויין ווען מען האט אנגעהויבן ארויסנעמען פון די וואגאנען די קראנקע, אויסגע-הונגערטע סקעלעטן. די שוועדישע רעגירונג האט שוין געהאט פאר זיי צוגעגרייטע פלעצער אין שפיטאלן און סאנאטאריעס. די געזינטערע פון

זיי האָט מען באַזאָרגט מיט היימען און באַשעפטיקונג אין די גרעסערע און קלענערע שטעט. איך האָלט עס פאַר אַ באַזונדערע זכיה וואָס מיר איז באַשערט געווען זיך צו טרעפן און זיין אין דער נאָענט מיט די דאָזיקע מענטשן, בעת יענעם טור מיינעם. איך געדענק דעם אַריינפאַר קיין מאַלמע. ס'איז געווען אַ פאַרמיטאָג. די מענטשן פון קאַמיטעט. יונגע, רירעוודיקע מענער, האָבן מיך געפירט ווייזן די איינריכטונגען. דאָס ערשטע, וואָס מ'האַט באַוויזן מיט שטאַלץ, איז געווען אַ קליינער צימער אַנגעפילט מיט יידישע ביכער. „דאָס — האָבן זיי אַנגעוויזן — זיינען די ערשטע יידישע אותיות, וואָס עס האָט אונדז צוגעשיקט דער „איקוף“ פון ניו־יאָרק.“ זיי האָבן זיך געפרייט מיט די ביכער ווי דער פרומסטער ייד מיט אַ ספר־תורה. נאָכדעם האָבן זיי מיך אַריינגעפירט אין קיך, וווּ יונגע ווייבעלעך האָבן געקאָכט. די מענער האָבן סערווירט אין דעם קליינעם, ריינעם עס־צימער. אין אַוונט, איידער דער קאַנצערט האָט זיך אַנגעהויבן, איז אַריינגעלאָפן אַ יונגערמאַן און אַ זאָג געטאָן :

— חיילע, דאָ פאַרן טיר פון זאַל שטייען פיר וועגעלעך און אין זיי ליגן פיר אונדזערע נייעגעבוירענע קינדערלעך.

איך האָב דערפילט אַ ציטער אין אַלע מיינע גלידער.

אין מאַלמע איז דער זאַל געווען פאַרפולט מיט איבער צוויי הונדערט מענטשן. עס זיינען אַבער אויך געווען שטעטלעך, וווּ עס זיינען געווען בלויז אַרום זעכציק צושויער. אין איינעם אַזאַ שטעטל בין איך אַרויף אויף דער בינע און האָב דערזען יונגע, גאַר יונגע פנימער, מערסטנס מיידלעך. זיי זיינען געזעסן צוגעטוליעט איינע צו דער צווייטער, אַ קעפל צו אַ קעפל — אַ דערדריקנדיקע איינזאַמקייט איז צו מיר אַריבער פון זיי! בעת דער ערשטער הפסקה זיינען אַריין אין גאַרדעראַב־צימער צוויי מיידלעך און אַ בחורל. זיי זיינען געקומען בעטן איך זאַל זינגען חסידיש.

— פון וואָנען זענט איר? — האָב איך זיי געפרעגט.

— מיר זיינען פון לאַדזש.

אַ פאַרווונדערטע האָב איך זיי געזאָגט :

— איר האָט מיך ניט געקאַנט הערן דאָרט, ווען איך בין געווען אין

לאַדזש זענט איר נאָך געווען פיצלעך קינדער.

חיהלע גראבער

אויף דעם האָט איינע פון די מיידלעך, אַ ביסל פאַרשעמט, געזאָגט :
— אונדזערע טאַטע־מאַמע פלעגן, קומענדיק פון אייערע קאַנצערטן,
לאַנג־לאַנג ריידן וועגן אייערע חסידישע ניגונים. מיר ווילן הערן דאָס
וואָס אונדזערע עלטערן האָבן געהערט...
איך ווייס ניט צי איך האָב ווען עס איז געזונגען חסידיש אַזוי ווי
כ'האָב עס געזונגען יענעם אָונט.

ניט ווייט פון שטאַקהאַלם, אין אַן אָרט וואָס הייסט קומלאַ, שטייט
אַ גרויסע ווילע, אין מיטן פון אַ פּרעכטיקן סאַסנאַוו וואָלד. הינטער
דער ווילע צייט זיך אַ ברייטער טייך. אַהין קיין קומלאַ האָט אונדז די
דאָרט באַרימטע שרה מעהר — מוטער שרה — געפירט אויף אַ ברית.
די שמחה איז געפראָוועט געוואָרן אין אַ זונטיק־בייטאַג. פון דער סטאַציע
ביז צו דער ווילע נעמט אַ האַלבע שעה צוצוגלייך. אויפן מיטן וועג האָט
אונדז באַגעגנט דער בעל־שמחה, דער טאַטע, אַ ייד פון פּוילן. ער און
זיין איצטיקע פרוי זיינען ניצול געוואָרן פון די נאַציס און פאַרוואַגלט
געוואָרן קיין קומלאַ. זיי געפינען זיך צוזאַמען מיט די אַנדערע דרייסיק
יידישע משפחות. אַלע האָבן באַזונדערע צימערן. דער גרויסער עס־צימער
און די גערוימע קיך זיינען בשותפות פאַר אַלע משפחות.*

זיינען מיר אַריין צו די געדעקטע טישן, ביי וועלכע ס'האָבן זיך אויס־
געזעצט אַלע משפחות מיט די קינדער — אייגענע און אַדאַפּטירטע. מיר
האָבן געגעסן געפילטע פיש, יויך און אַפילו אַ הימישן טשאַלנט. אַבער
ניט די אכילה איז דאָרטן געווען דער עיקר. מיר האָבן דאָרטן פאַרבאַכט
גייסטיק־דערהויבענע שעהען, וואָס פאַרבלייבן אין זכרון און אין האַרצן.
נאָך די אַפיציעלע באַגריסונגען איז אויפגעשטאַנען דער בעל־שמחה —
דער גליקלעכער טאַטע, אַ קליינער, דאָרער ייד, אַן אַרבעטער פון אַ קליין
שטעטל אין פּוילן, און אַנגעהויבן ריידן. ס'איז אויסגעוואַקסן פאַר אונדז
אַ מענטש מיט וויסן, אַ מענטש מיט אַ פייערדיקן טעמפּעראַמענט, מיט
אַ פּרעכטיק־ריינעם יידיש. נאָך אים זיינען אויפגעטראָטן צוויי פּראַפע־

* דאָס קינד, אברהמ'לע, היינט שוין אַ סטודענט אין מאַנטרעאַל, ווו ער וווינט
צוזאַמען מיט זיינע עלטערן: די ראַזענפעלדס.

סיאנעלע שוישפילער — די גליקסאָנס. צום סוף האָט מען פאַרגעשטעלט אַ מיידעלע פון אַ יאָר ניין. עס איז אַרויף אויף אַ שטול אַ געל מיידעלע, מיט זומערשפּרינקעלעך אויף אַ מיאוס פּנימל, פון וועלכן עס האָבן אויף אונדז אַ ברי געטאָן אַ פאַר גרויסע, ברוינע, ברענענדיקע אויגן. זי האָט רעציטירט אַ געטאָליד מיט אַזאַ פייער, מיט אַזאַ קראַפט, ווי גאָר אַן עכטער קינסטלער קאָן פאַרטראָגן. זי האָט געלייענט און אונדז איז אַדורך אַ שוידער איבערן לייב. דאָס איז ניט געווען קיין דעקלאַמאַציע ווי מען לערנט אויס אַ קינד אין אַ שול. עס איז געווען אַ שטיק דורכגעווייטיקטע טראַגעדיע, וואָס אַ קינד האָט דורכגעלעבט און דורך דעם געוואָרן אַ רייפער מענטש צו גאַנצע ניין יאָר. ווער איז דאָס מיידעלע, פון וואָנען שטאַמט זי — דאָס קאָן קיינער ניט זאָגן. אָבער לויט דעם ברויזנדיקן טעמפע-ראַמענט איז קלאָר, אַז אין אירע אַדערן פליסט חסידיש בלוט.*

איך בין יענעם סעזאָן געבליבן אין שוועדן מער ווי געוויינלעך. עס האָט זיך געוואַלט זען, דורכלעבן וואָס מער.

אַ סך פון די געראַטעוועטע יונגע פרויען האָבן געאַרבעט אַלס הויז-ווירטניס. אין דער אמתן האָבן זיי געטאָן די אַרבעט פון קעכינס און אויפזעערינס. אַ סך פון זיי זיינען געווען אינטעליגענטע, געבילדעטע, גוט-דערצויגענע קינדער פון חשובע פאַמיליעס, דאָך האָבן זיי מיט ווירדע געדינט זייערע הערשאַפטן.

ווען כ'האָב זיך שוין געגרייט צו פאַרלאָזן שטאַקהאַלם, איז דאָרט פאַרגעקומען דער פאַלגנדיקער פיינלעכער אינצידענט: צו אַ באַל, איינ-געאַרדנט דורך דער יידישער יוגנט, איז איינע פון די יונגע פליכטלינגע געקומען מיט אַ שוועדישן בחור. ווי זיי האָבן זיך באַוויזן אין זאַל, זיינען אַלע ווי איינער פאַרשוויגן געוואָרן, די מוזיק האָט אויפגעהערט שפילן. דער פאַרשטייער פון דער יוגנט איז צוגעגאַנגען צום שוועדישן יונגמאַן און אים אויפגעפאַדערט ער זאַל גלייך פאַרלאָזן דעם זאַל. די שוועדן ווייסן ניט קיין אונטערשיד צווישן ייד און קריסט און דער יונגעראַמן האָט ניט געקאָנט פאַרשטיין דעם רעוואַלט קעגן אַן אומשולדיקן פריינד. אין דער

* נחמה'לע שיפּריס — איצט אין אַמעריקע.

חיהלע גראבער

צייט וואָס די שוועדן האָבן מיט אַזאַ האַרציקייט אויפגענומען די פליטים, אָן אונטערשיד ייד אָדער קריסט, איז דער דאָזיקער אינצידענט געווען זייער פּינלעך. דער פּאַל האָט אַרויסגערוּפּן אַ סך דיסקוסיעס צווישן דער יוגנט. דאָס האָט פאַרשאַפט אַ סך זאָרג די פאַרשטייער פון קאָמיטעט.

וועגן דער פּריינדלעכקייט צו די יידישע פליטים מצד די שוועדן האָט מען מיר אַ סך דערציילט. מ'האָט מיר איבערגעגעבן אַז בעת יידישע פּרויען זיינען געגאַנגען אין מאַרק איינקויפּן (ניט קענענדיק די שפּראַך) פּלעגן די פאַרקויפּערנס אַריינלייגן פּרישע בלומען אין זייערע קוישן.

שוועדן איז דורך די יאָרן פון קריג געבליבן נייטראַל און דערפאַר אומבאַרירט. דער שוועד איז אין דער נאַטור ענלעך צום ענגלענדער: אויסערלעך קאַלט, רעזערווירט און טיף דענקענד. איצט, ווען עס האָט זיך אויפגעוועקט פאַר זיי דער גאַנצער מלחמה-גריל, האָט אויפגעוואַכט דער וואַרעמער, מענטשלעכער, עמאַציאָנעלער שוועד. אינערלעך און אויך אויסערלעך האָט זיך שוועדן שטאַרק געביטן. עס האָט זיך געביטן דער ריטעם — די גאַס האָט אויפגעלעבט. אין אַט דער אומגעבונג און אין דער פּריינדלעכער אַטמאָספּער זיינען די דורך נסים לעבנגעבליבענע זייער שנעל צו זיך געקומען. איך בין בעת דעם טור נאָענט געוואָרן מיט אַ סך פליטים און ס'איז געווען צו באַוונדערן זייער אַפטימיזם און לוסט צו אַ נייעם לעבן.

אַנהייב פּרילינג בין איך געווען גרייט אַרויסצופאַרן קיין פינלאַנד און פון דאָרט צום הויך-סעזאָן קיין פּאַריז.

פאַר דער מלחמה האָב איך באַזוכט אין פינלאַנד דריי שטעט: אַבאַ, העלסינקי און וויבאַרג. איצט האָב איך באַדאַרפט באַזוכן בלויז העלסינקי און אַבאַ (וויבאַרג איז אַריבער צו די רוסן). העלסינקי ציילט בסך-הכל אַ צוויי טויזנט יידן. דאָס איז אַבער איינער פון די וואַרעמסטע ישובים וואָס מען קאָן באַגעגענען אין יענע לענדער. דאָס זיינען אַלץ רוסישע יידן וואָס די מערסטע פון זיי האָבן זיך דאָ באַזעצט נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה. די הויפט-פירער פון קולטור-לעבן זיינען דאָרט געווען הער דאָוידקין און אברהם שטיללער. מיין ערשטער באַזוך דאָרט איז געווען אין יאָר 1936. דער ערשטער, וואָס איז געקומען באַלד אין דער פרי מיך

באגריסן, איז געווען אברהם שטיללער. שטיללער איז א הויכער, ברייט-פליציקער און שוין גארניט קיין שטילער מאן. ער איז אריין מיט אן אימפעט, גלייך אַנגעהויבן צו דערציילן וועגן זיין אַפּשטאַם און באלד אַריבער צו זינגען חסידישע ניגונים. און טאַקע מיט ברען! עטלעכע פון אַט די ניגונים האָב איך אַריינגענומען אין מיינ רעפערטואַר. מער ווי פון אַלעמען פון זיין משפּחה האָט ער גערעדט וועגן זיינעם אַ ברודער, וועלכער איז שוין דאַן געווען אַ באַרימטער פּילם־רעזשיסאָר און דער מאַן פון גרעטאַ גאַרבאַ. ער טאַקע האָט זי אַרויפגעפירט אויף דער בינע און נאָך דעם קיין האַליווד. מיט אים האָט זי דערגרייכט די העכסטע שטופע פון דערפאַלג. מיט אברהם שטיללער האָב איך קאַרעספּאָנדירט און מיינ איצטיקער באַזוך איז אויך געווען איינגעאַרדנט דורך אים און דאָוידקינען. מיינ אַרויסטריט איז פאַרגעקומען אין אַ גרויסן קאַנצערט־זאַל. דאָס מאַל, אַזוי ווי פּריער, זיינען צווישן עולם געווען פינישע שווישפּילער, שרייבער, די פרעסע. ס'איז געווען יום־טובדיק. נאָכן קאַנצערט איז דער דירעקטאָר פון זאַל און עטלעכע אַרטיסטן מיטגעגאַנגען מיט אונדז אין יידישן קלוב צום באַנקעט, וואָס איז געוואָרן איינגעאַרדנט אין שייכות מיט מיינ באַזוך. די שטימונג איז געווען אַ געהויבענע, מ'האַט געזונגען בציבור און סאַלאַ.

עס איז שוין געווען ווייט נאָך האַלבער נאַכט, ווען איך בין אַריין אין האַטעל און אויף שנעל זיך געלייגט שלאָפן. בכדי צו קאַנען אַרויספאַרן אַן אויסגערוטע צום קאַנצערט אין אַבאַ. איך האָב ניט באַזיזן איינצושלאָפן ווי כ'האַב דערפילט אונטער זיך אַ וואַרעמע פּליסיקייט. איידער כ'האַב געקאַנט באַגרייפן וואָס עס האָט פאַסירט בין איך שוין געלעגן אין אַ טייך בלוט. דער זייגער האָט זיך פאַמעלעך גערוקט און די נאַכט האָט זיך געצויגן. די איינציקע פּריינד, וועמען איך האָב געקאַנט אַפּרופן, זיינען געווען די שטיללערס, אַבער מיר איז געווען נישט באַקוועם זיי צו וועקן אין מיטן דער נאַכט. בין איך געלעגן אויף אַ סטויג מיט פיזשאַמעס, ליילעכער האַנטעכער ביז עס האָבן אַריינגעשטראַלט די ערשטע פאַסמעס ליכט אין די פענצטער. דער זייגער איז געווען זעקס ווען מען האָט אויפֿ־געוועקט אַ דאָקטאָר. ער האָט בלויז אַ קוק געטאַן און געזאַגט, אַז מען דאַרף מיך גלייך אַפּערירן. אויב איך וויל, קאָן ער מיך איינאַרדענען אין

חיהלע גראבער

א שפיטאל אין העלסינקי, אנדערש דארף איך גלייך פארן קיין שטאקהאלם. ער האט איינגעשטילט דאס בלוטיקן און איך בין גלייך אוועקגעפארן קיין שטאקהאלם אין א שפיטאל. אזא אפעראציע איז געוויינלעך פאררעכנט ווי א קליינע, אבער ווען מ'פארלאזט עס ניט... איך בין עס בשלום דורכגעקומען פונקט ווי כ'בין דורך די ערשטע אפעראציע אין ניו-יארק. נאטירלעך איז פארלוירן געגאנגען דער אויפטריט אין אבא, כ'האב אבער באוויזן צו פארענדיקן יענעם סעזאן מיט פאריז.

אין דער שיינער, רייצנדער פאריז בין איך געווען א סך מאל און יעדעס מאל זיך פארהאלטן דא צו עטלעכע חדשים. צו דער שטאט פלעג איך שטענדיק פארן מיט א באזונדערער פרייד. כ'האב ליב געהאט פארזיער גאסן, וואס האבן שטענדיק געוואכט; די ברייטע בולווארן, ווו מ'האט געטאנצט אין די זומער-נעכט ביז זון-אויפגאנג; די פרויען מיט זייער עלעגאנץ; די מענער תמיד גרייטע פאר א לייכטן פלירט. כ'האב ליב געהאט די קאפעען, ווו קינסטלער פלעגן ביי א טעפעלע קאווע אפזיצן שעהען און צייכענען, מאלן, טראכטן, באטראכטן. כ'האב ליב געהאט דעם מוזיקאלישן קלאנג פון דער שפראך, כאטש כ'האב זי אזוי ווייניק פארשטאנען. איצט, אין 1947, איז געווען פיינלעך צו טרעפן פאריז און די פאריזער — מידע, אפגעשוואכטע ווי נאך א שווערער קראנקייט. טאיז פארשוונדן דער גלאנץ. אמת, זי האט נאך אלץ דערמאנט א פארבנרייכע זיידענע טוך, אבער א שטארק אפגעבליאקעטע פון דער זון. שטיי און סודותדיק זיינען די פאריזער געגאנגען איבער די גאסן און מיט א מין אוימזטרוי באגעגנט יעדן בליק, פונקט ווי דא וואלט נאך געזעסן די היטלעריסטישע אקופאציע-ארמיי.

דער יידישער קווארטאל ארום דער „פלעצל“ און די „גי פאטען“, ווו עס האבן זיך באזעצט פליטים-שרייבער, זיינען געווען די איינציקע גאסן, ווו ס'האט געהערשט א לעבעדיקע באוועגונג. אין די „גי פאטען“ האבן געוויינט די אנגעקומענע יידישע שרייבער און פאעטן. זיי אלע האבן געווארט אויף דער גליקלעכער שעה, ווען זיי וועלן קריגן זייערע פאפירן צו עמיגרירן מעבר לים.

אין „גי פאטען“ האב איך זיך באקאנט מיטן פאעט און זינגער שמערקע

מײן וועג אליין

קאטשערגינסקי. שמערקע איז געווען דער סאמע זשוואווער, לעבנסלוסטי-
קער צווישן דער גאנצער גרופע „יונגע“. ער, מיט זיין פרוי און טעכטערל,
האָבן שפעטער עמיגרירט קיין אַרגענטינע. ער איז אָבער אַן אומרוקער
אַרומגעפּלויגן איבער די אַמעריקעס. וווּ נאָר ער איז געקומען, איז מיט
אים מיטגעקומען פרייד און ליד. אויך דאָ, אין מאָנטרעאַל, האָט ער מיט
זיך אַריינגעבראַכט יום־טובֿדיקייט. איך בין דאָן געווען אויף אַ טור איבער
די שטאָטן און האָב בלויז געלייענט זיין בריוועלע. ער האָט געבעטן איך
זאָל כאַטש אויף אַ טאָג אַריינפליען אַהער און זען ווי וואַרעם, ווי האַרציק
מ'האַט אים אויפגענומען. מיר האָבן זיך אָבער געטראָפּן ערשט אַ פּאָר יאָר
שפעטער אין בוענאָס־איירעס. עפעס האָט ער אין זיין היים ניט געפילט
זיך „אין דער היים“ און איז ווידער געפּלויגן, ביז ער איז ערגעץ אין אַן
עראָפּלאַן־קאָטאָטראַפע, ווי אַן אונטערגעשאַסענער פּויגל, אַרונטער אין
דער ווילדערניש פון די קאַרדיליערן.

בענט פאָן מיללען,
דענישער אַקטיאָר
— מיטגליד פון דער
נישן אונטערגרונט
וואָס האָט געראַ-
טעוועט יידן, דער-
שאַטן דורך די נאָ-
ציט.

בלויז דערינערונגען

מיט דעם ערשטן נאך-מלחמהדיקן טור האבן זיך פארענדיקט מיינע חלומות וועגן א ווידערקער קיין פוילן, ליטע, לעטלאַנד. ס'האבן אנגעהויבן אויפצולעבן זכרונות פון צוואנציק יאר וואַגלעניש. מענטשלעכע געשטאַלטן זיינען אויפגעשווימען ווי לעבעדיקע; געשעענישן, עפיזאָדן, לאַנג פאַר-געסענע, האָבן זיך געוועבט מיט אַ קלאַרקייט ווי ס'וואַלט אַטאַט נעכטן פאַסירט. אַט בין איך דורכגענומען מיט דער קעלט פון יעשענדיקן, געדיכטן רעגן אין די ליטווישע בלאַטעס. מיר זיינען געפאַרן מיטן דיליזשאַנס קיין פּלונגיאַני. ס'איז געווען אַ פּרייטיק פאַרנאַכט. דער אויטאָבוס איז געווען אַנגעפאַקט מיט יידן אַרבעטער, הענדלער, וועלכע קערן זיך אום אויף שבת אַהיים. איך זיך אין אַ ווינקעלע, איינגעוורעט אין קעלנער. פאַרטיפט אין געדאַנקען. פּלוצים דערהער איך ווי אַ ייד גיט אַ פרעג: וואָס קומט עפעס פאַר דעם שבת ביי אונדז? און איך הער אַן ענטפער: אַ, דעם שבת האָבן מיר דאָך אונדזער חיילע! „אונדזער“ האָט ווי אַ הייסער שטראָם זיך צעגאַסן אין אַלע מיינע גלידער. אין טשערנאָוויץ האָט די אינטעליגענץ מיך באַקרוינט מיטן טיטל נאַציאָנאַלע קינסטלערין און איצט האָט דאָס פּאַלק עס באַשטעטיקט — איך בין זייערע!

און אַט שווימט אויף אַ צווייט בילד: מיר פאַרן צו אַ שטעטעלע, וואָס ליגט פאַרוואַרפן „ערגעץ אויף יענער זייט“ פון טיפן סאַסנאַון וואַלד. ס'איז ווינטער. דער פּראָסט ברענט. מיר קומען אָן צו אַ קרעטשמע שפעט פאַר-נאַכט. דער דיליזשאַנס בלייבט שטיין און פון דאַנען דאַרף מען פאַרן מיט פּערד און שליטן. אַזוי ווי איך בין אין יענעם פּראָסטיק-ברענענדיקן אָוונט דער איינציקער פּאַסאַזשיר, וועל איך דאַרפן פאַרן מיט דער פּאַסט. צוויי געזונטע איינגעשפּאַנטע פּערד זיינען געבליבן שטיין ביי דער קרעטשמע.

אין ברייטן שליטן איז געזעסן דער אַנטרייבער און הינטער אים דער איינציקער פּאַסט-באַאַמטער. ער איז געזעסן איינגעהילט אין אַ גרויסן פוטער מיט אַ הויכן קאַלנער, פון װעלכן איך האָב אַרויסגעזען בלויז אַ נאַן. ער האָט אַרויסגעשטעקט דעם קאַפּ פון דעם בערן-קאַלנער און האָט באַטראַכט דאָס קליינע פּאַרשוינדל אין איר לייכטן אַנטװעכץ (כ'בין דאָך געקומען פון פּאַריז און ניט פון סיביר)... ער האָט אַן עפּן געטאַן זיין פוטער און אַ זאַג געטאַן: „סאַדיס, באַרינקאַ“ — זעץ זיך, דאַמעלע! ניט לאַנג טראַכטנדיק האָב איך זיך אַריינגעזעצט אין שליטן און ער האָט מיך אַרומ-געװיקלט מיט זיין ברייטן פעלץ. דער קוטשער האָט אַ קנאַק געטאַן מיט דער בייטש, די גלעקלעך האָבן זיך צעקלונגען און דער שליטן האָט פּייל פון בויגן זיך אַריינגעגליטשט אין געדיכטן װאַלד. פון ריינעם, בלויזען אויסגעשטערנטן הימל האָט אַ פולע לבנה באַלויכטן דעם װעג און די ביימער, באַזילבערטע מיט שניי און אייז. מײן באַשיצער האָט אַנגעהויבן פּייפּן עפעס אַ ליטװישע פּאַלקס-מעלאָדיע און באַלד נאָך איינע און נאָך איינע. אונטערן אַקאַמפּאַניאַמענט פון די גלעקלעך און פון דער צאַרטער אויפּמערקזאַמקייט פון ליטװישן פּאַסט-באַאַמטן בין איך בשלום אַנגעקומען אין שטעטל. איך האָב אין די שפּעטערדיקע יאָרן פּייל מאַל געטראַכט װעגן יענעם איידעלן, מענטשלעכן ליטװינער און תּמיד מיט אַ געפּיל פון טיפּער דאַנקבאַרקייט.

אין ליטע איז געװען אַ זילבערנע מטבע, אויף װעלכער ס'איז געשטאַ-נען אַ פּערד אויף די הינטערשטע פּיס. מען האָט געזאַגט, אַז דאָס איז דערפּאַר, װייל טאַמער לאַזט ער אַראָפּ די פּאַדערשטע פּיס, װעט ער אַריין אין פּרעמדער טעריטאָריע. אַבער דורכצופאַרן דאָס קליינע לאַנד איז גאַרניט אַזוי לייכט. איך האָב ליטע אַדורכגעשניטן אין דער לענג און אין דער ברייט. אפילו אין קלענסטן שטעטעלע איז דער טעאַטער-זאַל געװען אַנגעפּיקעװעט מיט אינטעליגענץ פון מיטעלן עלטער און פון יוגנט-צושװער.

איך געדענק מײן ערשטן באַזוך אין מעמעל. דוכט זיך, אַז דער זאַל דאַרטן האָט געטראָגן דעם נאַמען „שיצן-הויז“. עס זיינען געװען אויס-געשטעלט אַ זעקס הונדערט שטולן און דער זאַל האָט אויסגעזען האַלב

חיהלע גראבער

ליידיק, מיין אימפרעסאריא איז דאן געווען וו. גראסמאן. ער האט באפוילן דעם אויפזעער צוצושטעלן נאך עטלעכע הונדערט שטולן. דער קריסט האט געעפנט אויף אים א פאר גרויסע אויגן און האט זיך שטארק צעלאכט. איר וועט זיין צופרידן — האט ער געזאגט — ווען די אלע ערטער וועלן זיין באזעצט. ווי גרויס איז אבער געווען זיין איבערראשונג (און אויך מיינע), ווען עס האבן אנגעהויבן צוצופארן דיליזשאנסן אָנגעפאָקטע מיט יוגנט. מען איז געקומען פון אלע שטעטלעך ארום און דער זאל איז באלד געוואָרן פול.

איך געדענק אויך זייער קלאָר טעלזש, באַקאַנט פון איר גרויסער ישיבה. דער קאַנצערט האָט באַדאַרפט פאַרקומען שבת אין אַונט. האָט מען פריי־טיק פאַר ליכט־בענטשן צוגעשיקט פון רבינס הויף אַ טיכל מיט געלט פאַר בילעטן, ווייל טאַמער גייט מען אַרויס צום קאַנצערט איידער עס וועלן זיך באַווייזן שטערן אין הימל, וועט מען ניט טאַרן טראָגן קיין געלט. געקומען פון הויף זיינען נאָר די ווייבער. אויף צומאַרגנס האָט מען זיך דערוווסט, אַז אַלע ישיבה־בחורים, וועלכע האָבן פאַרפולט די גאַליאַרקע, זיינען באַשטראַפט געוואָרן פאַרן גיין זען און הערן אַן אשה.

מיין פראַגראַם איז געווען איינגעטיילט אין דריי טיילן: העברעיש, יידיש און חסידיש. ליטע האָט אויפגענומען אַמבעסטן די ערשטע צוויי טיילן. העברעיש איז געווען די שפראַך פון דער יוגנט, וואָס איז אויס־געוואַקסן אין די העברעישע גימנאַזיעס. יידיש פאַלקס־ליד איז געווען אילוסטרירט מיט באַוועגונגען — פאַנטאַמימע. די דאָזיקע קונסט־פאַרם איז נאָך דעמאָלט געווען אַ זעלטענע דערשיינונג. איך בין אין די דרייסיקער יאָרן דריי מאָל געווען אין ליטע און תמיד געהאַט דער ערשטן קאַנצערט אין קאַוונער שטאַט־טעאַטער. דער דירעקטאָר פון דעם ניי־אויפגעבויעטן טעאַטער איז געווען אַן אַקטיאָר פון מאַסקווער קונסט־טעאַטער — זשילינג־סקי. נאָך מיין ערשטן קאַנצערט האָט ער מיך איינגעלאָדן אויפצוטערעטן מיט די פאַנטאַמימע־נומערן פאַר די שוישפילער פון דראַמע און אָפּערע. אַזעלכע אויפטריוטן פאַר קינסטלער האָבן איך געהאַט אָפט. זיי זיינען שטענדיק געווען געשפאַנטע און פריידיקע.

אין די קלענערע שטעטלעך פון דער ליטע פלעגט מען פאַרפאַרן אין

מײן וועג אליין

אַ מין היימישער אכסניה. איך קאָן ניט פאַרבייגיין ניט צו דערמאָנען די רירנדיקע אויפּמערקזאַמקייט און גאַסטפּריינדלעכקייט פון די בעלי־הבתים פון יענע אכסניות. אין אַ קליין שטעטל, מאָזשייקי, זיינען מיר אָנעקומען אין מיטן דער נאַכט. מיר זיינען צוגעפאַרן צו דער לאַנגער איין־שטאַקיקער אכסניה. די טיר האָט זיך, ווי פון זיך אליין, ברייט צעעפנט און די ווירטין האָט אונדז באַגעגנט מיט שטראַלנדיקער פרייד. אַ זיסע וואַרעמקייט, דורכ־גענומען מיט דעם ריח פון פריש געבעקס האָט אַ שלאַג געטאַן אין נאָז און כ׳האַב דערזען אויף דער גאַנצער ברייט פון לאַנגן טיש אַ גרויסן פוטער־קוכן! איך וועל קיינמאַל ניט פאַרגעסן דעם טעם פון יענער הייסער גלאַז טיי מיטן פריש אויסגעבאַקטן פוטער־קוכן, געפילט מיט צימרינג און מאַנטשקע. איך פיל נאָך איצט דעם אַראַמאַט פון יענעם קוכן. ווער האָט עס אויסגעטראַכט אַז ליטוואַקעס זענען קאַלט און טרוקן?!

דער כוח פון חסידיש. — דער בעל-תשובה פון מונקאטש

אין פוילן איז אין יענע יארן אָנגעגאַנגען אַ שטאַרקער קאַמף צווישן יידיש און העברעיִש. אין די פּראָווינץ שטעטלעך פּלעגן ביי מיינע קאַנצערטן זייער אָפט זיך דערטראַגן צו דער בינע אויסגעשרייען; ביי דעם העברעיִשן טייל פּלעגט די גאַליאַרקע שרייען: יידיש! און ביי דעם יידישן טייל פּלעגט מען פון זאָל רופן: עברית, עברית! אָבער ביי דעם טייל חסידיש האָבן זיך אַלע געאַייניקט. אַן אויסערגעוויינלעכע ווירקונג האָט „חסידיש“ געהאַט אויפן פּובליקום אין די פּוילישע שטעט און שטעטלעך. כּגלויב קוים צי ס'האַט געהאַט צו טאָן מיט דער אינטערפּרעטאַציע, מיט דער קינסטלערישער פּאַרם — דאָס איז געווען גיכער פון אַלץ דער כוח פון חסידישן ניגון. איך האָב שוין אין אַ פּריערדיקן קאַפיטל דערציילט וועגן דער בענקשאַפט פון דער יוגנט נאָך „חסידיש“. איצט וויל איך דערציילן עפּעס וואָס קאָן קלינגען ווי אַ מעשהלע. טאַקע צוליב דער אויסטערלישקייט פונעם פּאַל און דער אומגלויבלעכקייט, האָב איך לאַנג-לאַנג געטראַכט און ניט געקאַנט זיך באַשליסן עס צו פאַרעפּנטלעכן. האָט אָבער פּאַסירט אַזוי, אַז דער יידישער שרייבער י. יאַנאַסאָוויטש, וואָס איז אַריבערגעקומען פון פוילן קיין אַרגענטינע, האָט מיר געבראַכט דעם גרוס פון דעם יוגנט מענטשן, וועלכער האָט מיט אים גערעדט אַ סך וועגן מיר און וועגן דער ווירקונג פון מיינע חסידישע ניגונים. אַז איך האָב שוין אַן עדות, וועל איך עס דערציילן אַזוי ווי ס'האַט פּאַסירט.

דער צוג, מיט וועלכן איך פאַר, דערנענטערט זיך צו לאַדזש. עס איז לייכט זיך פאַרצושטעלן מיט וואָסער אויפּרעגונג, סיי איך, סיי די זבאַרס, האָבן געוואַרט אויף מיין ערשטן באַזוך אין לאַדזש. ווען די באַן איז נאָך געווען אין פּולן לויף האָב איך שוין געעפּנט דאָס פּענצטער צו זען די אָפּ-וואַרטנדיקע אויף דער פּלאַטפּאָרמע. איידער די באַן האָט זיך באַוויזן אָפּ-

צושטעלן, האָב איך דערזען אַ יונגמאַן אַרױפּשפּרינגען אױף די טרעפּלעך און באַלד האָט זיך אַן עפּן געטאַן די טיר אין מײן קופּע און דער אומבאַ- קאַנטער האָט זיך פאַר מיר פאַרגעשטעלט און האַסטיק אַ פּרעג געטאַן, וווּ ער וועט מיך קאַנען טרעפּן. איך האָב אים אָנגענומען פאַר אײנעם פון די זשורנאַליסטן, וואָס וויל אַן אײנטערווײן. איך האָב ניט טראַכטנדיק געגעבן אים דעם אַדרעס פון מײנע פּרײנד.

דעם צווייטן טאָג איז דער יונגערמאַן געקומען מיט אַ וויזיט. ער איז ניט קײן זשורנאַליסט (אַזױ האָט ער אָנגעהױבן), ער שטאַמט פון רבנים, למדנים, חסידים און ער וואָרט מיט אומגעדולד מיך צו זען אױף דער בינע און ער האַפּט, אַז איך וועל אױך זײן פאַראײנטערעסירט צו קומען אים הערן. ער האַלט פאַרטראַגן וועגן תנ"ך, וועגן תּלמוד און אפשר וועל איך וועלן האַלטן אַ פאַרטראַג וועגן חסידים פאַר זײן פּובליקום. דאָס איז געוואָרן פאַר מיר זײער אײנטערעסאַנט און איך האָב אים געפּרעגט, ווי גרויס איז דער באַזוך צו זײנע לעקציעס און אין וועלכער שפּראַך רעדט ער? אױף דעם האָט ער געענטפּערט, אַז די באַזוכער צו זײנע פאַרטראַגן זײנען כמעט תמיד די זעלבע און ער טרעט אַרױס אין דײטש. איך האָב די גאַנצע געשיכטע ניט פאַרשטאַנען. ווען ער איז אַוועק, האָבן מײנע פּרײנד מיר געזאָגט, אַז זײ און אַלע יידן אין לאַדזש קענען דעם יונגמאַן — ער איז אַ מיסיאָנער. דאָס איז געווען מײן ערשטע קאַנטשאַפּט מיט אַ מיסיאָנער.

צו מײן ערשטן קאַנצערט איז דער יונגערמאַן געקומען מיט זײן פּרוי און דערנאָך ניט דורכגעלאָזן קײן אײנעם פון מײנע קאַנצערטן. ווען ער פּלעגט זײן פאַרנומען, פּלעגט ער אַרײנלױפּן בלױז ביים סוף — צו „חסידש“. אײדער איך האָב פאַרלאָזן לאַדזש האָט ער מיך באַזוכט און פאַרגעשלאָגן איך זאָל זיך באַקענען מיטן הױפּט־פּירער פון די מיסיאָנערן אין לאַנדאָן. ער האָט גערעדט וועגן אים ווי וועגן אַ גרויסער פּערזענלעכקײט און האָט אױך אונטערגעשטראַכן, אַז אין לאַנדאָן וועט מען מיך אױפּנעמען מיט באַ- גײסטערונג און אױך גוט באַצאָלן. מיט דעם האָט זיך פאַרענדיקט דאָס ערשטע קאַפיטל מיטן מיסיאָנער און ווי מען שרײבט אין צײטונגס־ראַמאַ- נען: „פאַרזעצונג קומט“.

צווישן די יאָרן 1930—1936 בין איך געווען אין פּוילן דריי מאָל. ביים

צווייטן באזוך מיינעם אין לאָדזש איז דער יונגערמאן ווידער געקומען. איצט האָט ער זיך שוין געפילט מיט מיר אַ ביסל היימישער און ער האָט מיר דערציילט ווי אַזוי ער איז פון רבנישן הויז געקומען צום קלויסטער.

געגלויבט האָט ער, אַז צו דעם האָט אים געפירט גאָטס האַנט. ער האָט געוואָלט אַרויס פון די טונקעלע בית המדרש־ווענט, אַרויס אין דער וועלט און דערשלאָגן זיך צו עפעס בעסערס ווי „קוועטשן די באַנק“. ער איז נאָך געווען יונג און געזונט און פול מיט האַפענונגען. מיט דער צושטיי־מונג פון זיין באַשערטער מיידל האָט ער באַשלאָסן צו פאַרן קיין וואַרשע. אין וואַרשע האָט ער געהאַט אַ פעטער, אויך אַ רב, און ביי דעם פעטער האָט ער געמאַכט זיין „קוואַרטיר“. די ערשטע טעג איז ער אַ באַגייסטערטער אַרומגעגאַנגען איבער די וואַרשעווער גאַסן, באַוונדערט די גרויסע, שיינע וועלט. אַז ס'איז אַריבער אַ קורצע צייט, האָט ער אָנגעהויבן טראַכטן וועגן תכלית, פּרנסה. און דאָ האָט ער מיט אַ מאָל דערפילט די „רויזאַמקייט פון אַ גרויסער, פּרעמדער שטאַט. דאָס ביסל געלט וואָס ער האָט מיטגעבראַכט איז צערונען, דער איינציקער אָנצוג האָט זיך אָפּגעטראָגן, די שיד — צע־ריסן, אַזוי אַז ס'איז שוין געווען אוממעגלעך זיך צו ווייזן פאַר מענטשן. איז דער נאַענטסטער גאַרטן געוואָרן דער פּלאַץ, וווּ ער האָט אָנגעהויבן צו פאַרברענגען זיינע טעג. אין איינעם אַ טאָג האָט זיך צוגעזעצט צו אים אַ מאַן, פאַרפירט מיט אים אַ שמועס און פריינדלעך איינגעלאָדן אים אויף אַ מיטאָג, פון יענעם טאָג אָן האָט ער ניט געוויסט פון הונגערן. נאָך דעם איז געקומען אַן אָנצוג און שיד און אַ מאַנטל און אַ הוט און ער איז געוואָרן אַ „מענטש“.

אַז ער איז שוין געווען אַ מענטש מיט מענטשן גלייך, האָט מען אָנגע־הויבן ריידן צו אים קלאַרע דיבורים... דערווייל האָט ער אויך באַקומען געלט אַרויסצורופן זיין כלה קיין וואַרשע. ווען די כלה איז געקומען, האָט זי אים שוין געפונען אין אַ צימער ביים גלח. זי האָט אים איבערגעגעבן, אַז אין שטעטל טראָגן זיך אַרום קלאַנגען וועגן אים, אָבער זי האָט אין דעם ניט געגלויבט. אויך צו זיין פאַטער איז עפעס דערגאַנגען און ער קלויבט זיך צו קומען אים אַרויסרייסן פון „זייערע“ הענט. אין דער צייט האָט שוין דער גלח צוגעגרייט די צערעמאָניע פון שמד.

אין טאָג פון דער גרויסער געשעעניש איז דער יונגערמאן אויפגע-
שטאַנען פאַרטאָג און איז אַוועק אין הינטערשטאַטישן וואַלד. וואַנדערנדיק
אין די אַלעען צווישן די געדיכטע ביימער, האָט ער ניט באַמערקט ווי דער
הימל איז געוואָרן פאַרוואַלקנט. פלוצעם איז אויסגעבראַכן אַ שטורעם מיט
אַ שלאַקס רעגן. לויפנדיק צוריק האָט ער הויך אויסגערופן צו זיך אליין:
„אויב מיין טאַטע וועט קומען אין צייט, איז אַ סימן, אַז איך דאַרף גיין
צוריק מיט אים. אויב אָבער דער שטורעם וועט אים פאַרהאַלטן און ער וועט
קומען צו שפעט איז אַ סימן, אַז דאָס איז דער ווילן פון גאָט...”

דער טאַטע — דער רב — איז אָנגעקומען ווען מען האָט אים שוין
אַרויסגעפירט פון וואַסער, אין וועלכן מ'האַט אים געהייליקט. דער טאַטע
האַט זיך אַ זעץ געטאָן אויף דער נאַסער ערד, אויסגעטאָן די שידך און געריסן
קרעיה נאָך זיין זון, וועלכן מען האָט אין דער זעלבער צייט אַריינגעפירט
אין קלויסטער.

ביי דעם באַזוך אין לאַדזש, ווען ער איז געקומען זיך געזעגענען מיט
מיר, האָט ער צום אַנדענק געזונגען פאַר מיר אַ ליד, וואָס הייסט „דער בעל-
תשובה“. איך האָב דעם ניגון געבראַכט צו מיין פּיאַניסט, פּערסי קאַהן,
וועלכער האָט עס אַראָנזשירט פאַר פּיאַנאָ-באַגלייטונג און ס'איז אַריין אין
מיין רעפּערטואַר און אויך אין מיין ערשטער פּליטע.

און איצט קומט דער דריטער און לעצטער קאַפיטל פון דער געשיכטע
מיטן מונקאַטשער קאַבאַליסט.

עס איז געווען 1936. איך בין געקומען מיט מיין לעצטן טור קיין פּוילן,
פאַר מיין צוריקקער קיין גיו־יאַרק. מיין מונקאַטשער פּריינד האָט מיך ניט
אַפּגעוואַרט, ווי ער פלעגט עס ביז איצט טאָן. קיין טעלעפּאָן פון אים האָב
איך ניט געקראָגן און מיינע פּריינד האָבן וועגן אים גאַרניט געוואָסט. ווען
ס'איז געווען אַנאַנסירט מיין לעצטער קאַנצערט אין פּילהאַרמאַניע-זאַל,
בין איך, ווי תּמיד, צוגעקומען פאַר פּרי צום טעאַטער. דורכגייענדיק דעם
טונקעלן קאַרידאָר צום גאַרדעראַב-צימער, האָב איך דערהערט די הייזע-
ריקע שטימע (ווי פון חנן אין „דיבוק“) און ס'איז פאַר מיר אויסגעוואַקסן
דער מונקאַטשער יונגערמאן — אַ בלייכער, אַן אַפּגעריסענער און כּמעט
באַרוועסער. איך האָב שטוינענדיק אַ פּרעג געטאָן:

חיהלע גראבער

— וואָס האָט מיט איך פּאַסירט ?

און ער האָט שטיל געענטפּערט :

— חיהלע, איך בין אַוועק פון זיי. אייער „חסידיש“ האָט מיך געבראַכט

צוריק.

אויף מיין פּראָגע, ווי אַזוי זיי האָבן אים געלאָזן אַוועקגיין, האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט זיי איבערגעלאָזן זיינע צוויי מיידעלעך און זייער מוטער.

דער חלום וועגן התישבות — „וויטיק“ און „חדש“

אזוי שנעל ווי ס'איז פראקלאמירט געווארן מדינת ישראל, בין איך געפלוין אהין מיטן טיפן גלויבן, אז עס איז געקומען די צייט פאר מיר צו פארענדיקן אלע וואגלענישן איבער דער וועלט און צו מאכן ישראל פאר מיין שטענדיקע היים. פאר א שוישפילער א היים מיינט: א טעאטער און אן אנסאמבל, אדער — ווי פאר מיר — א סטודיע. מיינע ביז דעמלטיקע דערפארונגען האבן מיך איבערצייגט, אז איך בין גארניט קיין שלעכטע פעדאגאגין. כ'האב אין ישראל טאקע גלייך אנגעהויבן בויען פלענער פאר אזא מין סטודיע. ישראל האט זיך פיבערהאפט געבויט און מיין פראיעקט פאר אזא טעאטער-סטודיע האט ארויסגערופן גרויס אינטערעס. איך האב זיך געוואנדן צום קרן קימת און האב באקומען א מתנה פיר דונאם לאַנד, ווו איך וועל געפינען אמפאסיקסטן פאר אוועקשטעלן די סטודיע.

אין יענער צייט זיינען אלע טעאטערס געווען אין תל-אביב. קיינער פון די איינגעזעסענע שוישפילער האט ניט ארויסגעוויזן דעם מינדסטן אינטערעס צו אנטוויקלען די דראמאטישע קונסט אין די אנדערע שטעט פון לאַנד. עס זיינען שוין דאן געווען א סך אמאטארן-גרופעס אין די קיבוצים, אבער קיין פראפעסיאנעלער טעאטער איז נאך ניט געווען אפילו אין ירושלים און חיפה. קיינער פון מיינע „הבימה“-קאלעגן האט ניט געהאט די אמביציע אויסצובילדן נייע, יונגע שוישפילער. זיי האבן די דאזיקע אמביציע ניט געהאט אפילו אין זייער אייגענעם טעאטער. און ניט נאר איז ניט געווען דער ווילן אויסצובילדן נייע קאדערען, נאר פאר-קערט — עס איז איינגעשטעלט געווארן א סיסטעם פון ניט צולאזן א יונגן קינסטלער. מיט עטלעכע יאר שפעטער איז די דאזיקע איינשטעלונג פון

חיהלע גראבער

די הבימה-קינסטלער געוואָרן אַ גרויסע מעלה פאַר דער אַנטוויקלונג פון טעאַטערס איבערן לאַנד.

עס איז אַנטשטאַנען דער „קאַמער-טעאַטער אין תל-אביב, וואָס האָט באַלד קאַנקורירט מיט דער „הבימה“, מיט דער הויכער קונסט זיינער. דער תל-אביבער קאַמער-טעאַטער האָט דערנאָך געבויט און געעפנט אַ טעאַטער אין חיפה. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ טעאַטער-באַוועגונג אין ירושלים.

איך האָב באַשלאָסן צו באַזעצן זיך אין רמת-גן. עס האָט ניט גענומען לאנג און איך האָב באַקומען דאָרט אַ מגרש. מיט די אַלע פּראַיעקטן מיינע האָב איך זיך צוריקגעקערט קיין ניו-יאָרק און האָב אָנגעהויבן צונויפֿ-שטעלן אַ קאַמיטעט, וואָס זאָל מיר העלפֿן שאַפֿן די נויטיקע מיטלען פאַר דעם בוי פון דער סטודיע.

איך טראַכט זייער אַפט און קען עס זיך אַליין ניט דערקלערן פון וואָנען עס קומט צו מיר די איבערצייגונגס-קראַפט, וועלכע איך באַזיץ. איך האָב אַזאַ קאַמיטעט געשאַפֿן און די ערשטע עטלעכע טויזנט דאָלאַר זיינען שוין געווען אין באַנק. נאַטירלעך איז די סומע נאָך געווען נישט-גענוג אויף דעם צוועק, אָבער אמונה אין דעם האָב איך געהאַט אַ סך. איך האָב אויך פאַר דער צייט שוין צוגעגרייט די טעכנישע פלענער פאַר דער סטודיע-בוינג. פון בערל לאַקערן האָב איך באַקומען אַן אַנווייזונג צו דער יידישער אַגענטור — סוכנות — אין ניו-יאָרק, זיי זאָלן מיר אויסלייען טויזנט דאָלאַר פאַר מיין איבערזידלונג.

איך האָב באַשלאָסן נאָך אַ מאָל צו זיין אין ישראל און זען, ווי אַזוי איך קאָן זיך פאַרזיכערן מיט דער ערשטער גרופע תלמידים. די הויפט-קינסטלערישע אַרבעט איבערן לאַנד איז געפירט געוואָרן דורך דער קונסט-אַפטיילונג ביי דער הסתדרות. איך אַליין האָב ביי יעדן באַזוך אין לאַנד געהאַט אַ סך צענדליקער קאַנצערטן, אַרגאַניזירט דורכן ועד הפועל — די הויפט-אַנפירונג פון דער הסתדרות. נאַטירלעך האָב איך זיך מיט דעם פלאַן מיינעם געוואָנדן צו דעם קונסט-דירעקטאָר פון דער הסתדרות. כ'האָב אים געפרעגט, צי זיי קאָנען מיר פאַרזיכערן אַ געוויסע צאָל סטודענטן פאַר מיין סטודיע. דער דירעקטאָר פון דער אַפטיילונג איז געווען אַ יונגער-מאַן, זיין נאָמען איז פאַר מיר פרעמד און זיין שייכות צום אַמט — ניט

קלאַר. זיין ענטפער איז געווען: זיי האָבן אַ סך „ווערקס“ און אזוי ווי איך בין אַ „חדשה“, קאָן ער מיר ניט צוזאָגן קיין הילף. (ווערקס מיינט דער איינגעזעסענער און חדש — דער נייע־אנגעקומענער).

איך בין אַרויס פון פּרעכטיקן בנין פון ועד הפועל און אָנגעהויבן מאַכן אַ דיין־ווערן. די ערשטע צען יאָר פון דער אַנטוויקלונג פון דער „הבימה“ אונטער די שווערסטע באַדינגונגען און פאַרפאַלגונגען; די שטאַרקסטע פּראָפּאַגאַנדע פאַר דער העברעישער שפּראַך אין אייראָפּע און אַמעריקע; די צענער יאָרן פון מיינע וואַנדערונגען איבער דער גאַנצער וועלט מיט העברעישער און יידישער קונסט. איך זאָג „קונסט“, ווייל אזוי איז עס אויפגענומען געוואָרן סיי פון דעם יידישן, סיי פון דעם ניט־יידישן פּובליקום און פּרעסע. ישראל צאָלט אַפּ הונדערטער טויזנטער פונטן צו כלערליי שליחים (אויך פאַר פּראָפּאַגאַנדע פאַר העברעיש). ניט די „הבימה“, ניט איך פּערזענלעך זיינען געווען געצאָלטע שליחים. קיין שום טעאָטער און אַוודאי ניט קיין שום איינציקער העברעישער קינסטלער, זיינען ניט אויפגעטראָטן אין אַזעלכע עקן פון דער וועלט, וואָס איך האָב באַזוכט. איז באַמת ניטאָ קיין שום איינזען פאַר דעם אַלעמען, כאָטש בלויז צו ווערן פאַררעכנט פאַר אַ ישראלי, פאַר אַ ווערקס. נאָך דעם אַלעמען קום איך קיין ישראל אַלס „חדשה“! איז פאַר וועמען גיי איך בויען, וועמען וועל איך אַוועקגעבן די לעצטע שעפּערישע כּוחות?

אימיגראַנטן און איבערווילער אין די פאַראייניקטע שטאַטן, קאַנאַדע און אין אַלע לענדער וואָס איך האָב באַזוכט, באַקומען גלייך ביי זייער אַריינקומען אין לאַנד די שטיצע פון דער מלוכה ווי בירגער. ס'איז אין ערגעץ ניטאָ דער אויסדרוק „נייער“. אין אָנהויב פון דעם יאָרהונדערט האָט אין אַמעריקע עקזיסטירט די באַצייכענונג „גרינער“. דאָס איז אָבער געווען בלויז אַ צונעמעניש, וואָס האָט קורסירט אין „מויל פון פאַלק“

איך האָב ניט אין זיך קיין ביטערקייט און איך מייד אויס סיטואַציעס וועלכע קאַנען אַרויסרופן ביטערע געפילן. אויף אַזאַ אופן האָב איך באַשלאָסן אויפצוגעבן די חלומות און זיך צוריקקערן צו דער רעאַלער ווירקלעכקייט.

וואנדערלוסט בירושה און די עטיק פון גנבים

איך האב זיך אפגעזאגט פון חלום „התישבות“ אין אייגענעם לאַנד, אָבער פאַר דעם יאָר האָב איך זיך איינגעלעבט מיט דעם געדאַנק און באַגער צו באַזעצן זיך און שאַפן אַן אייגענעם ווינקל. האָב איך אָנגעהויבן צו זוכן אַ לאַנד... כ׳האַב גוט געקאָנט די אייראָפּעיִשע לענדער, וואָס איך האָב באַזוכט. ווען איך זאָל באַשליסן צו מאַכן מיין היים אין אייראָפּע וואַלט איך אויסגעקליבן שוועדן. שטאַקהאַלם האָט טאַקע אַ קליינעם ייִדישן ישוב, אָבער יידן פילן זיך דאָרט אַזוי גוט ווי די אַלגעמיינע באַפעלקערונג. דער קלימאַט איז אַ גוטער; די פיר צייטן פון יאָר — נאַרמאַלע: אַ שיינער פּרילינג, ווען שטאַקהאַלם צעבליט זיך ווי אַ גרויסער, שיינער גאַרטן. דער זומער איז ניט צו הייס, דער האַרבסט איז אַ רעגנדיקער, אָבער די שטאַט איז אַזוי רייך, אַז ס׳איז גוט צו מאַכן אַ שפּאַציר אין אַ רעגנדיקן טאָג. דער ווינטער איז אַזוי ווי אין מאַסקווע — פּראַסטיק, שנייִק, אָבער טרוקן און זוניק.

גייענדיק איבער די גאַסן, פאַרנדיק אין די עלעקטרישע באַנען, באַ-טראַכט איר די שוועדן און דאָס ערשטע וואָס ציט צו אייער אויפּמערק-זאַמקייט איז דאָס וואָס איר זעט אַ געזונט פּאַלק. די שוועדן זיינען גוט געבויט, גוט געפּלעגט (מ׳לעבט ניט אויף „מעטריקאַל“), די הויט איז רייך, ווייס, די באַקן פאַררויטלט, די אויגן אָפּן, קלאַר און פול מיט לעבנסלוסט. זיי זיינען אַטלעטיש געבויט און דערביי בויגזאַם און לייכט אין גאַנג. דער איינדרוק איז, אַז זיי זיינען שטענדיק גוט געשטימט — געזונט אין קערפּער און אין גייסט.

שוועדן איז אַ פּרידלעך לאַנד — פּרידלעך צווישן זיך און פּרידלעך מיט דער וועלט. דער גאַנצער אופן פון לעבן איז אַזוי אַנדערש ווי אונדזערער

דא אין אמעריקע, קאנאדע. דא, אין אונדזערע לענדער, גייט אלץ כאפנדיק: מען כאפט זיך אויף, מען כאפט א טעפל קאווע, מען כאפט זיך אריין אין סאבוויי, מען כאפט א סענדוויטש שטייענדיק און מען כאפט זיך ווידער צו דער ארבעט. ניט אזוי איז אין שוועדן. דארט גייט מען צו דער ארבעט און מען קומט צוריק אהיים אין צייט זיך צו וואשן, איבערטאן זיך און גיין צום טיש. ווען געסט זיינען געלאדן, ווערט דער מיטאג געפירט ווי א צערעמאניאל: דער ווירט באגריסט די געסט, איינער פון די געסט באגריסט און דאנקט די באלעבאטים. נאך מיטאג דאנקט די ווירטין די געסט און איינער פון די געסט קאמפלימענטירט דער ווירטין פארן ווונ-דערלעכן מיטאג, די "סקאלס" גייען אן די גאנצע צייט פון עסן און דאס דויערט א צוויי שעה. נאכדעם גייט מען אריבער פון עס-צימער אין גאסט-צימער און ווען די ווירטין האלט, אז ס'איז צייט צו שליסן דעם אונט, דערלאנגט זי די קאווע און די געסט ווייסן, אז מ'דארף גיין אהיים. צומארגנס הויבן זיך אן די טעלעפאנישע דאנקען: "טאק פאריער" און "טאק פאר אידאג", דאס הייסט, א דאנק פאר נעכטן און א דאנק פאר היינט. ס'איז שייך, ס'איז העפלעך. דא, ביי אונדז, קלינגט עס אלטמאדיש, קאנסער-וואטיוו — צו מיר אפעלירט עס זייער. מן הסתם איז עס דערפאר, וואס איך בין נענטער צום פריערדיקן דור. איך לעב אין זעלבן ריטעם ווי די שוועדן: איך בין א רוזקע, באוועג זיך לאנגזאם, איך טראכט מער ווי איך רייך, און אין אנטאן זיך בין איך מער גענויגט צו די מאדעס פון אנפאנג פון דעם יארהונדערט. אויף דער בינע טראג איך פאר דעם "חסידישן" טייל א קאסטיום פון שווארץ און ווייס (נאטירלעך, ניט דעקאל-טירט), אבער אויך אין די אנדערע טיילן פון מייך פראגראם בין איך קיינמאל ניט ארויס אין אן אפן קלייד. דאס איז ניט צוליב צניעות, נאר ווייל איך האב ליב אמאליקע מאדעס. עס פארדריסט מיך אפט וואס איך קאן זיך ניט אנטאן אזוי — אויך טאג-טעגלעך.

ווי איך האב שוין פריער געזאגט, וואלט דאס אלץ געווען גוט גענוג, ווען איך וואלט באשטימט צו באוועזן זיך אין אייראפע. מיך אבער האבן געלאקט ווייטע לענדער, ווו כ'וועל האבן נייע איינדרוקן, ווו כ'וועל האבן נייע דערפארונגען. דער נייגיר און דראנג צו וואנדערן איז צו מיר אריבער

חיהלע גראבער

בירושה. פון קינדוויוו געדענק איך מיין פאטערס פארבינדונגען מיטן גרויסן רוסלאַנד און מיין פעטערס לויפן איבער דער וועלט. מיין פאטער איז ניט געווען קיין רייזדער נאָר אַ קאָמיסיאָנער פון טוך. אין סעזאָן-צייט פלעגט ער שטיין אין פארבינדונג מיט די סוחרים פון די גרויסע און קליינע שטעט איבער רוסלאַנד דורך רעגלמעסיקער קאָרעספאָנדענץ. יעדן אָונט, ביז שפעט אין דער נאַכט, פלעגט מיין פאטער זיצן ביי זיין שרייב-טיש און „מאַכן“ די בריוו. אַזוי אַלע אָונט, חוץ פרייטיק צו נאַכט, ווען מיר פלעגן „עמפאָנגען“ געסט און שבת צו נאַכט, ווען מיין עלטערן פלעגן גיין צו גאַסט. נאָכן סעזאָן פלעגט מיין פאטער אַרויספאַרן באַזוכן זיינע סוחרים, אָדער צו אַ סוחר, וואָס האָט זיך „געשטעלט“, ס'הייסט, ער האָט באַנקראַטירט, צו זען וואָס עס לאַזט זיך נאָך ראַטעווען. ער פלעגט אויך אַרויספאַרן צו אַ נייעם סוחר צו זען אין וואָס פאַראַ צושטאַנד ס'געפינט זיך זיין געשעפט, צי מען קאָן אים געבן קרעדיט. מיין פאטער פלעגט אַפט זשירירן, גאַראַנטירן פאַר סוחרים און די גאַראַנטיע איז ניט געווען קיין שריפטלעכע נאָר אויפן ערן-וואָרט (די שוואַכקייט צו האַלטן וואָרט האָב איך אויך פון אים געירשנט...). ווען מיין פאטער פלעגט זיך אומקערן פון אַ רייזע, פלעגט ער האָבן אַ סך צו דערציילן. וועגן דעם וואָס האָט געהערט צום געשעפט פלעגט ער ריידן מיט מיין מוטער בלויז צווישן זיך, אָבער טשעקאָוע פאַסירונגען פלעגט ער דערציילן ביים טיש פאַר אונדז און אַפט פאַר געסט. ער האָט פאַרמאָגט אַ סך הומאָר און די דערציילונגען פלעגן ממש פאַרוויילן.

איין פאַסירונג מיט מיין פאטער אויף זיינער אַ רייזע האָט אויף מיר געמאַכט אַ באַזונדער שטאַרקן איינדרוק, ווייל איך האָב זיך פון דעם דערוווסט וועגן דער עטיק פון גנבים.

איין מאָל האָט זיך מיין פאטער אָפגעשטעלט אין אַן אכסניה וווּ מ'האָט אים גוט געקענט פון פריערדיקע באַזוכן. ס'איז געווען שפעט אין אָונט ווען מיין פאטער איז אַריין אין אכסניה און געטראָפן זיצן ביים טיש אַ פיינעם יונגמאַן. די באַלעבאַטים, וועלכע פלעגן מיין פאטער תמיד אויפנעמען מיט אַ באַזונדערער גאַסטפריינדלעכקייט, האָבן דאָס מאָל קאַלט-לעך אַ זאָג געטאָן, אַז עס טוט זיי לייד, אָבער דער יונגערמאַן ביים טיש

האָט ערשט ניט לאַנג פאַרנומען דעם לעצטן ליידיקן צימער. מיינ פּאָטער האָט מיט זיין געוויינלעכער גוטמוטיקייט געזאָגט, אַז ער וועט מיט פאַר-געניגן טיילן דעם צימער מיט דעם יונגן הער, אויב יענער האָט ניט דאַקעגן. דער יונגערמאַן האָט העפלעך זיך פאַרגעשטעלט און פאַרבעטן מיינ פּאָטער צו זיך אין צימער. די באַלעבאַטים האָבן זיך איבערגעקוקט און עפעס ניט־דערזאָגטס איז הענגען געבליבן אין דער לופט.

מיינ פּאָטער האָט, ווי תמיד ביים שלאָפן גיין, אויפגעהאַנגען דעם זשאַקעט אויפן שטול, אַרויסגענומען דעם גאַלדענעם זייגער מיט דער דיקער גאַלדענער קייט (נאָך פון דרשה־געשאַנק), אַנגעצויגן אים, קאַנטראָלירט די צייט, פאַרמאַכט דאָס דעקל און אַרונטערגעלייגט אונטערן קישן; פון וועסט־קעשענע האָט ער אַרויסגענומען דעם טאַש, דורכגעקוקט צי אַלץ ליגט אויף אַן אַרט, עס אַריינגעטאַן צוריק אין וועסט, צונויפגעלייגט און אויך אַרונטערגעלייגט אונטערן קישן. נאָך דעם האָט ער זיך לאַנגזאַם אויסגעטאַן, געזאָגט זיין שכן קעגנאיבער אַ גוטע נאַכט און איז רויק איינגעשלאָפן.

צומאַרגנס, ווען מיינ פּאָטער איז אַרויס צום פרישטיק, איז שוין דער יונגערמאַן געזעסן ביים טיש. די באַלעבאַטים האָבן מיט אַ מין נייגערקייט אַ פּרעג געטאַן מיינ פּאָטער, צי ער איז גוט געשלאָפן און צי אַלץ איז אין אַרדענונג? ביי די ווערטער האָט דער יונגערמאַן אַ זאָג געטאַן גאַנץ גלייכגילטיק:

— זיי זיינען אומרויק, ווייל זיי וויסן וועגן מיינ פּאָך — איך בין אַ גנב. אָבער מיר גנבים האָבן אַ פּרינציפּ, אַז פון אַ פּריינד און אַ צוטרוי־לעכן דערצו גנבענען מיר ניט.

עס האָט אַזוי פּאַסירט, אַז מיינ פּאָטער איז געפאַרן צוזאַמען מיטן יונגמאַן אין זעלבן שטעטל. דאָרט האָט ער זיך אַנגעהערט וועגן דעם גוט־האַרציקן גנב, דעם גרויסן נדבן, וועלכער באַגליקט ממש דאָס שטעטל ווען ער קערט זיך צוריק פון זיינע „רייזעס“ אין די באַנען...

א בירגערין אן א היים

די אלע מעשיות, וועלכע איך האב זיך אנגעהערט פון מיין פאטער, האבן גערייצט מיין פאנטאזיע און ארויסגערופן א מאדנע בענקשאפט נאך די שטעט און מענטשן וואס כ'האב גארניט געקענט. דאס אלץ איז אבער ניט צו פארגלייכן מיט דעם וואס איך פלעג פילן ווען מיין פעטער פלעגט זיך צוריקקערן פון אמעריקע. די נסים, וואס איך פלעג פון אים אויסהערן, האבן מיך ממש פארשיכורט. איך פלעג טעג און וואכן ארומגיין ווי אין חלום און קלערן וועגן דער וועלט, וואס ליגט ווייט איבער ימים. דער פעטער האט דערציילט ווי אזוי מען שלאפט זומער אויף די דעכער, וועגן באנען וועלכע פארן אין דער לופטן און באנען וואס לויפן טיף אין דער ערד; וועגן מאשינען וואס קלאפן, וועגן די „שוויץ-שאפס“ אין „גאלדענעם לאנד“. דאס אלץ האט פארווארצלט אין מיר דעם דראנג צו זען ווייטע און פרעמדע לענדער...

איך בין ניט קיין גרויסער גיבור. אין דער משפחה ביי אונדז פלעגט מען זאגן אויף מיר: די שוואכע בריאה, ס'איז אבער מערקווירדיק ווי לייכט עס קומט מיר אן דאס וואגלען. איך פאר מיט באנען, מיט שיפן, מיט עראפלאנען. אין דער ליטע בין איך געפארן א סך מיט פערד און וואגן. איך בין איינגעשטאנען אין ערשטקלאסיקע האטעלן און אין דריטקלאסיקע איינפאר-הייזער. כ'בין שוין געשלאפן אויף פוך און זיידנס און אויף הארטע בענק אין דריטן קלאס פון די באנען. איך בין שוין אפילו איין מאל געפלויגן אין אן עראפלאן וואס האט געפירט פאסט. דער עראפלאן האט ניט געהאט קיין זיץ-פלעצער, ער איז געווען אנגעפילט מיט זעק און איך בין געזעסן אויף א זאק מיט „מעיל“ (פאסט). דאס איז געווען אין בראזיל אויפן וועג פון רעסיפע קיין באהיא. כ'האב פינף טעג געווארט אויף אן עראפלאן

און לסוף געמוזט ארויף אויף דעם זאק כדי צו קומען אין צייט צום קאנ-
 צערט. ס'איז דא א רוסישער אויסדרוק: ליעכקא נא פאדיאם — לייכט זיך
 אויפצוהויבן — און אזא בין איך. שטענדיק ווען איך פאק זיך ארויסצופארן,
 בין איך אין א געהויבענער שטימונג און תמיד ווען איך קער זיך אום
 צוריק, פאלט מיין שטימונג און עס ווערט מיר אומעטיק. מיין פאנטאזיע
 ארבעט צום בעסטן ווען איך פאר, שוויים אדער פלי. דאס זיינען די סיבות,
 וואס, זייענדיק א קאנדער בירגערין, זוך איך נאך אלץ א לאנד, ווי
 (עס חלומט זיך מיר!) איך זאל זיך קאנען באזעצן. דאס איז בפירוש
 ניט דערפאר, וואס כ'האב עפעס אויסצוזעצן קעגן קאנאדע. פארקערט,
 איך האב א סך פאר וואס דעם לאנד צו דאנקען. איך האב שוין דערציילט
 ווי די קאנאדער בירגערשאפט האט מיך ארויסגעראטעוועט פון ברענענדיקן
 היטלער-קריג אין אייראפע. איך האב דא אין קאנאדע פארלוירן די מורא
 פאר א פאליציי-מאן, עס קלאפט ניט מיין הארץ ביים קאנטראל אויף דער
 גרענעץ. איך האב דא במשך פון די צענדליקער יארן פארלוירן מיין
 מינדערווערטיקייט-קאמפלעקס.

איך האב אויך ניט קיין טענות צום יידישן כלל. כ'האב, דאקעגן, א סך
 אויסצוזעצן קעגן אונדזערע אינסטיטוציעס, וועלכע ריידן אין נאמען פון
 קולטור, זאמלען מיטלען פאר קולטור-ארבעט און פאר יידישער קונסט —
 קעגן די דירעקטארן פון די דאזיקע קולטור-אינסטיטוציעס, פון די פאלקס-
 ביבליאטעקן. איך רייד דא בלויז וועגן מיין שטאט מאנטרעאל. די שטאט
 מיינט איז ניט געבענטשט מיט צופיל גוטע, עכטע קינסטלער. מיט מאלער,
 מוזיק און טאנץ-לערער איז נאך די לאגע בעסער, אבער דראמאטישע
 קינסטלער, ווארט-קינסטלער און פאלקס-זינגער זיינען דא אין גלות. די
 ווייניקע, וואס דער גורל האט זיי פארטריבן אהער, מוזן זיך שטיצן בלויז
 אויף גוטע פריינד, אויף די, וועלכע בענקען נאך א ביסל יידישער
 קונסט. אבער זייער צאל איז, ליידער, זייער קליין. איז דער איינציקער
 אויסזעג פאר די קינסטלער צו וואנדערן, צו זוכן — אפשר? ...

אנהויב פופציקער יארן האב איך שוין געהאט באזוכט א היפשן טייל
 פון אונדזער ערד-קוגל. חוץ די אייראפעישע לענדער בין איך געווען דריי
 מאל אין ארגענטינע און בראזיל, כ'בין געווען אין טשילי, פערו, עקוואדאר,

חיהלע גראבער

קאלומביא, ווענעזועלא, מעקסיקא. עס האט זיך אבער ווידער געבענקט קיין ישראל. ס'איז מערקווירדיק — אפזייענדיק אין ישראל עטלעכע חדשים האב איך געפילט, אז ס'איז צייט צו פארן צוריק. אבער נאך א פאר יאר אין חוץ-לארץ בענקט זיך ווידער נאך ישראל. האב איך טאקע אין 1953 גענומען א שיף און זיך אוועקגעלאזן אין אונדזער מדינה.

אין לאנד איז מען געוויינלעך אין דער גרעסטער שטאט — אין תל-אביב. חוץ דעם האב איך דארטן מיין ברודער עלינקע און זיין גאנצע משפחה — די בן-סירהס. פלעג איך טאקע שטענדיק זיין ביי מיין ברודער. אבער דאס מאל בין איך פארפארן צו דער טאכטער פון מיינע גוטע פריינד פון ריא-דע-זשאנירא — די שמעלצינגערס. די בתי-יחידה זייערע איז עטלעכע יאר געווען אין א קיבוץ, ביז די עלטערן האבן באשלאסן צו קויפן א דירה אין שטאט און זי זאל דארטן וווינען ביז זיי וועלן קומען זיך באזעצן אין לאנד. ווען איך בין געווען אין ריא, האבן זיי גענומען ביי מיר א ווארט, אז איך וועל זיין מיט זייער שושנהלע, אין איר שיינער דירה אין חולון, ניט ווייט פון תל-אביב.

חולון

שושנהלע איז געווען א יונגיטשקע, א קלייניטשקע, א חנוודיקע, א קלוגינקע און זייער א גוטינקע. אזוי ווי זי איז פריער געווען א קיבוץ-ניצע, איז דא אין דער דירה ביי איר געווארן אן אפטיילונג פון יענעם קיבוץ. ווען איך בין אריין צו איר ס'ערשטע מאל, בין איך ממש אריינגעפאלן אין „סטאנציא זשמערינקע“ (זשמערינקע איז געווען אן „אזלאוואיא סטאנציא“ אין רוסלאנד). אויף אלע סאפקעס, בענק און אויף דער פאדלאגע זיינען געשלאפן חברים. ס'איז געווען א נאטירלעכע זאך, אז ווען א קיבוץ-ניק קומט אין שטאט (אפילו אין תל-אביב) שלאפט ער ביי שושנהלען אין חולון. אגב, שושנהלע האט זי געהייסן בלויז ביי מיר, ביי אלע איבעריקע הייסט זי „שאש“. אין ישראל איז אלץ פארקירצט און די גוטינקע שאש „קאנט סעי נא“, איז ווי א חבר קלאפט אן אין טיר איז שוין דא פאר אים א פלאץ — תשכב.

דערפאר אז איך פלעג זיך אויפכאפן א זיגער צען... פארטאג איז שוין אין שטוב געווען א שטילקייט און אין דער דאזיקער שטילקייט פונעם גאנצן ארום האב איך זיך דערפילט ווי אין אן עוואקוירטן דארף. די דירה איז געווען מיט אלע באקוועמלעכקייטן: אט איז דער חדר-אוכל און אט שוין דער בית-שמוש, אט איז די שיינע מרפסת אין גאנצן אונטער גלאז און ביי די סאמע פענצטער פיר מיסט-קעסטלעך... פון גרויסן פענצטער אין סאלאן-צימער זעט מען פרישע גרינע סאסנעלעך און אויף א דינעם שטריקל, צוגעבונדן צו די צווייגעלעך — דעם שכנס גאטקעס. אויך וועגן די שכנים איז דא עפעס צו דערציילן. אט האט אין איינעם א פארטאג געקלאפט אין אלע טירן די משטרה (פאליציי). וואס איז? מ'האט געפונען א פארגוואלדיקטע קיבוצניצע און אזוי ווי דא איז א גרויסער צענטער,

חיהלע גראבער

ווילן זיי געוויסע ידיעות. א צווייט מאָל האָט מען געהערט אין מיטן דער נאַכט אַ מענער־שטימע רופנדיק: חיהלע, חיהלע! אויף מאָרגן האָט גאַנץ חולון געוווּסט, אַז אַ געזונטער נהג איז אין מיטן דער נאַכט געקומען אַרויס־נעמען די אַמעריקאַנער אַרטיסטקע אויף אַ טיול (שפּאַציר), אָבער זי איז גאַרניט געווען אין דער היים — זי האָט זיך ערגעץ געוואָלגערט אין תּל־אביב... אַזוי האָט מען דערציילט „בסוד“.

נאָך יענער נאַכט האָבן די שכנים פון הויף באַשלאָסן, אַז מען מוז קריגן אַ הונט. אַ הונט וועט ניט אַריינלאָזן קיין פּרעמדע מענטשן אין הויף אַריין. אין איינעם אַ טאָג האָט מען געבראַכט אַ גרויסן, שיינעם הונט, מיט גרויסע, שיינע מעלות: ער בילט אויף אַלע שכנים און אַנטלויפט פאַר יעדן פּרעמדן מענטש. אַ הונט וואָס האָט מורא... חוץ דעם האָט מען אים צוליב נאָך אַ סיבה ניט אָנגעקוקט דעמלט ווען מ'איז געווען אויס־געשטעלט אויף זיין שמירה. ביינאַכט ווען אַלע שלאָפן שוין און אין הויף ווערט שאַ־שטיל, ווערט דער הונט ראַמאַנטיש און אַנטלויפט אין אַנדערע הויף — הינטיש בלוט.

די נעכט אין מזרח זיינען קורצע און ס'איז אַ שנעלער איבערגאַנג פון נאַכט צו טאָג. איין שכן איבער אונדז האָט קיינמאָל ניט פאַרפעלט אויפצופענען זיין באַלקאָן און טיר און פענצטער, פונקט צו זון־אויפגאַנג. ווען איך טראַכט פון יענע נעכט אין חולון, זע איך פאַר זיך דאָס ליכטיקע פנים פון יענעם שכן פול מיט באַגייסטערונג פון דעם ווונדערלעכן זון־אויפגאַנג ביי אונדז אין לאַנד.

דרום-אפריקע

פאר מיר האָט די דירה ביי שושנהלען געהאַט אַ גאַר וויכטיקע באַדייטונג — איך האָב דאָרטן אויסגעאַרבעט מיין פּלאַן פאַר אַ טור קיין דרום-אַפריקע און אויסטראַליע. פון ערשטן ניט-אַיינגעגעבענעם פּלאַן צו פאַרן קיין דרום-אַפריקע איז שוין געווען אַריבער צוואַנציק יאָר. מיט איבער צוואַנציק יאָר צוריק, ווען איך האָב געהאַט מיין ערשטן טור אין ענגלאַנד, האָט פּערסי קאַהן פאַרגעשטעלט מיך פאַרן גרעסטן אימפּרע-סאַריאַ אין ענגלאַנד — האַלט. האַלט איז געווען אין לאַנדאָן דאָס, וואָס מאַרריס געסט און שפּעטער יוראַק זיינען געווען אין ניו-יאָרק. האַלט האָט פּרעזענטירט די גרעסטע וועלט-קינסטלער. ס'איז ניט זייער לייכט צוצוקומען צו אַ זייער דערפאַלגרייכן אימפּרעסאַריאַ. בפרט מיט אַ יידיש-העברעיִשן פּראָגראַם. פּערסי קאַהן אָבער האָט מיט זיין אויטאָ-ריטעט באַווירקט דעם גרויסן מענעדזשער צו קומען צו אונדזער קאַנצערט. באַלד אויף צומאַרגנס נאָך דעם אַוונט, זיינען מיר געווען געלאָדן צו קומען אין ביוּראַ פון האַלטן. דאָרט האָט ער מיר פאַרגעשלאָגן צוצוגרייטן אַ יידישן פּראָגראַם מיט ענגלישע נומערן אַריינגענומען. דאָס האָט פאַר מיר געקלונגען פּרעמד, פונקט ווי ס'איז פאַר מיר געווען פּרעמד דער זעלבער פאַרשלאָג פון יוראַקן אין ניו-יאָרק. נאָך אַ קורצן שמועס האָט מיך האַלט אומדערוואַרט אַ פּרעג געטאַן, וואָס ער קאַן פאַר מיר טאָן. פון גרויס איבערראַשונג האָב איך אַ זאָג געטאַן: בלויז אַ פאַרבינדונג מיט דרום-אַפריקע. נאָך אַ גרעסערע איבערראַשונג איז געווען זיין ענטפּער, אַז איך קאַן זיך גרייטן צו דער רייזע...

ווי איך האָב זיך שפּעטער דערוואַסט, איז האַלט געווען דער דירעקטאָר פון טעאַטער-טראַסט אין יאָהאַנעסבורג. דעם זעלבן טאָג איז אַרויסגע-

חיהלע גראבער

שיקט געוואָרן אַ טעלעגראַמע פון דער לאַנדאָנער ביוראָ קיין דרום־אָפּריקע. אַזוי שטאַרק ווי עס איז פּריער געווען מיין איבערראַשונג, איז פּילפאַך שווערער געווען די אַנטווישונג. דער ענטפּער פון דאָרט איז געווען, אַז צוויי שווישפּילער פון זעלבן טעאַטער, הבימה, זיינען ניט לאַנג צוריק געווען דאָרט און האָבן געהאַט אַ גרויסן דורכפאַל, אַזוי אַז זיי ראַטן מיין טור — ביי זיי — אַפּצולייגן אויף אַ געוויסער צייט. אַט־אַזוי זיינען פּאַרלאַפּן איבער צוואַנציק יאָר. אין פּאַרלויף פון די יאָרן זיינען מיינע קאַנצערטן געווען אינגעאַרדנט דורך אימפּרעסאַריאַס אַדער פון אַרגאַניזאַציעס. אַבער מיט די ווייטע לענדער אָפּריקע און אויסטראַליע האָבן איך ניט געהאַט קיין שום פּאַרבינדונגען. איך האָב געוויסט, אַז דער קרן קימת אַרדנט איין פּאַרשידענע אונטערנעמונגען און קאַנצערטן אין דער וועלט און אַז זיי שטייען אין פּאַרבינדונג מיט דרום־אָפּריקע. האָבן איך זיך געוואַנדן צו אַט דער וויכטיקער אינסטיטוציע. זיי האָבן אויפגענומען אַלע ידיעות וועגן די דערפאַלגן פון מיין פּראָגראַם אין אַלע שטעט און לענדער און האָבן עס אַוועקגעשיקט צו זייער אַרגאַניזאַציע אין יאָהאַנעסבורג. איך האָב מיט גרויס שפּאַנונג געוואַרט עטלעכע וואָכן אויף אַן ענטפּער און ווען דער ענטפּער איז אַנגעקומען האָט זיך עס געלייענט: מיר אַנגאַזשירן ניט קיין יידישע אַרטיסטן. מיר ברענגען אַראָפּ בלויז אינטערנאַציאָנאַלע קינסטלער. עס האָט אין מיר אַ ברויז געטאָן מיט פּאַרשידענע געפילן: כ'האַב זיך דערפילט דערדריקט, דערנידערדיקט, אַנטווישט. און צוואַמען מיט דעם האָט פון די טיפּענישן פון מיין גאַנצן וועזן אַ שטויס געטאָן די אַמביציע. איך האָב באַשלאָסן: ויהי מה, צו לאָזן זיך אין ווייטן וועג!

די איינציקע אינפּאַרמאַציע וועגן דעם טעאַטער־גייער אין יענעם לאַנד האָבן איך געקאַנט קריגן נאָר פון חברים אַרטיסטן, וועלכע זיינען שוין דאָרטן געווען. אַרטיסטן, על פי כלל, זיינען ניט צו גרויסמוטיק צו רעקאָמענדירן אַ צווייטן קינסטלער... ס'איז אַבער ניטאָ קיין כלל אָן אַן אויסנאַם. און איצט, אין די טעג פון מיין פּאַרצווייפלונג און אַמביציע, איז דער יוצא מן הכלל געווען מיין קאַלעגע יוסף גאַלאַנד. יוסף גאַלאַנד איז אַ באַרימטער זינגער־שווישפּילער אין ישראל.

איך קען זיך מיט אים שוין פון מיין ערשטן באַזוך אין לאַנד. איך האָב שוין דערמאָנט וועגן מיין פריינדשאַפט מיט דער משפּחה גאַלאַנד און אויך וועגן סאַניאַ, די שוועסטער פון יוספּן, וועלכע איז געווען מיין ערשטע אַקאַמפּאַניאַטאָרין אין לאַנד. יוסף איז געווען פאַר מיר דער לויכטנדיקער שטערן. איך געדענק זייער גוט מיין באַזוך ביי זיי אין דער היים. יוסף האָט דאָן געשפּילט מיט אַן אַפּערעטע-גרופּע און איז געווען פאַרנומען טעג און נעכט. ער האָט אָבער אַפּגעריסן עטלעכע שעה צו געבן מיר אַלע אינפאַרמאַציעס און עצות. דאָס ערשטע, וואָס ער האָט מיר געראַטן איז, אַז איך זאָל אַרויסשיקן עטלעכע בריוו בלויז צו אַרגאַניזאַציעס און פריינד, וועלכע זיינען פאַראינטערעסירט אין קונסט און אין יידישע קינסטלער; ער האָט מיר געגעבן נעמען און אַדרעסן און האָט אונטער-שטראַכן איין נאָמען וואָס קאָן שפּילן די וויכטיקסטע ראָל אין מיין אונטער-נעמונג. יוסף האָט מיר צוגעגעבן מוט, ער האָט דאָס שווערע פּראַבלעם געמאַכט לייכטער. ער האָט געהאַלטן, אַז אויב עמעצער וועט האָבן דערפּאָלג דאַרטן — בין איך אויפן ערשטן אָרט. איך בין אַרויס פון יוספּן אַן אויסגע-לייטערטע, אַ מוטיקע און בין גלייך אַוועק אין רייזע-ביוראָ צו מאַכן אַ רעזערוואַציע אויף אַ שיף קיין דרום-אַפריקע. פון דאַרט בין איך אַוועק קיין חולון און האָב אַדרעסירט די קאַנווערטן מיט אַ פּלוג-בלעטל, אויף וועלכן מ'האָט בלויז צוגעדרוקט מיט גרויסע אותיות: „קומט אַן אינגליכן“.

צום גאַנצן צעטל אַדרעסן, וואָס יוסף האָט מיר געגעבן, זיינען צוגע-קומען בלויז צוויי נעמען פון מיין אַדרעסן-ביכל. איין נאָמען איז געווען אייבל און סאַרע שאַבאַן, מיט וועלכע איך האָב זיך באַקאַנט אין ניו-יאָרק, און דער צווייטער נאָמען איז געווען: רבי יעקב ניומאַן. איך האָב סאַרע שאַבאַן געטראַפּן אַ מאָל אין ניו-יאָרק, איין איינציק מאָל, און ביים געזעגענען זיך האָט זי מיר געזאָגט, אַז אויב איך וועל אַ מאָל זיין אין יאַהאַנעסבורג זאָל איך וויסן, אַז איך האָב זיי אַלס מיינע גוטע פריינד. רבי ניומאַן האָב איך געטראַפּן אין לאַנדאָן — דאָס איז געווען ביי מיין ערשטן נאַכמלחמהדיקן טור אין ענגלאַנד. דער ערשטער קאַנצערט איז פאַרגעקומען אין טשעלסי-קאַנצערט-זאַל. ביים אַנהויב קאַנצערט, האָב

איך געזען אין דער ערשטער לאזשע פון באַלקאָן צוויי מענער אין יאַרמל-קעס. ביים צווייטן טייל איז שוין דער יינגערער פון די צוויי מענער ניט געזעסן נאָר געשטאַנען און אַזוי אַריבערגעבויגן. אַז כ'האַב דערפילט, אַז אַט-אַט שפּרינגט ער אַרויף אויף דער בינע. באַלד נאָכן קאַנצערט איז דער יונגערמאַן מיט אַן אימפעט אַריינגעקומען אין מיין גאַרדעראַב-צימער, האָט זיך פאַרגעשטעלט און געפּרעגט ווען איך קאָן אים אויפנעמען. איך האָב אים געגעבן דעם אַדרעס פון האָטעל און האָב גלייך אויפצו-מאַרגנס געהאַט ביי זיך צוגאַסט רבי יעקב ניומאַן. אַזוי האָט זיך אָנגע-הויבן אונדזער פּריינדשאַפט, וואָס האַלט אַן און וועט, מיט גאַטס הילף, אָנהאַלטן עד סוף ימי.

די רייזע מיט דער שיף פון ישראל קיין יאַהאַנעסבורג האָט באַדאַרפט נעמען כמעט דריי וואָכן. איך האָב געהאַט אַ גרויסע קאַבינע ערשטע קלאַס און האָב זיך איינגעאַרדנט ווי אין אַ האָטעל. מיר קומט אַן ניט לייכט זיך צו באַקענען מיט מענטשן אויף אַ רייזע. ס'איז מיר עפעס שווער צו שאַפן דעם קאַנטאַקט מיט פרעמדע מענטשן. אַגב, די וואָס פאַרן אָפּט ווייסן, אַז ס'איז אַ סך לייכטער צו באַפּריינדן זיך מיט פּאַסאַזשירן אין צווייטן קלאַס ווי אין ערשטן. עס איז אויך אָנגענעמער דאָס פאַרן אין טוריסטן-קלאַס, כאַטש אַ סך באַקוועמער איז, נאַטירלעך, אין ערשטן קלאַס.

די שיף איז געווען פול מיט אַפּריקאַנער, וועלכע האָבן זיך צוריק-געקערט פון זייערע לוסט-רייזעס אין אייראָפּע. נאָך דער ערשטער וואָך בין איך געוואָרן אַ ביסל היימישער און ביסלעכווייז באַקענט זיך מיט אַ פאַר פרויען, וועלכע זיינען געפאַרן קיין קייפּטאָן. ווי עס פירט זיך, הויבט מען אַן די קאַנטשאַפט מיט פּראַגעס פון וואַנען מען פאַרט, וווּהין — אין וועלכער שטאַט און וועמען מ'האַט דאָרט און צי מען איז שוין אַ מאַל געווען אין יענעם ווייטן לאַנד. אַפּשווייגנדיק אַ גאַנצע וואָך, בין איך געוואָרן באַריידעוודיק און האָב גערן דערציילט, אַז איך פאַר קיין דרום-אַפּריקע צום ערשטן מאַל און אַז איך האָב דאָרט קיינעם ניט. די דאַמען פון קייפּטאָן האָבן מיר פאַרזיכערט, אַז איך וועל דאָרטן געפינען גוטע, פיינע מענטשן און אַז זיי וועלן מיך באַקענען מיט זייערע פּריינד.

כאַטש איך בין געפאַרן קיין יאַהאַנעסבורג, האָב איך אין קייפּטאָן

געמוזט אראפ פון שיף, וויל פון דארט איז זי געגאנגען קיין דורבען, און קיין יאהאנעסבורג האט מען געמוזט פארן מיט דער באן. איך האב באשלאסן, אז איך וועל מיט דער ערשטער באן נאכן אנקומען קיין קייפטאן אוועק קיין יאהאנעסבורג. פאר די עטלעכע יאר וואס זיינען פארביי זינט מיין באזוך אין לאַנדאָן, בין איך געשטאנען אין שריפטלעכער פארבינדונג מיט מיין פריינד דעם רבי. ער האט מיר געהאט געשריבן וועגן זיינע פלענער אריבערצופארן קיין ניו־יאָרק, קאנאדע אָדער ערגעץ אין אַן אנדער לאַנד. דערנאך האט ער מיר געלאָזט וויסן, אז ער איז איינגעלאָדן געוואָרן אַלס רבי אין יאהאנעסבורג און לעצטנס האב איך שוין געהאט באַקומען פון אים בריוו, אז ער איז שוין אַן אַפריקאַנער און אז ער האט חתונה געהאַט. איז דאָך קלאָר, אז אין יאהאנעסבורג האב איך שוין געהאט צוויי משפחות — די שאַבאַנס און די ניומאַנס, בעת אין קייפטאן האב איך קיינעם ניט געקאַנט.

עס איז אַריבער נאָך אַ וואָך. די טעג האָבן זיך געצויגן מאַנאַטאָן. וואָס עס דערוואַרט מיך אין דעם פאַרוואַרפענעם לאַנד האב איך זיך ניט געקאַנט פאַרשטעלן. איך האב געפירט מיט זיך אַ חוץ די מוזיק און קאַסטור־מען, אַ גרויסן קאַסטן אַנגעפאַקט מיט איבער הונדערט עקזעמפּליאַרן פון מיין ערשטן בוך „צו דער גרויסער וועלט“. וועמען איך וועל פאַרקויפן די ביכער האב איך ניט געהאַט קיין אַנונג, פונקט ווי כ'האַב ניט געוואָסט פאַר וועמען איך וועל מיינע לידער אויסזינגען. אָבער איך מוז צוגעבן, אז איך בין געפאַרן מיט אַ לייכט געמיט. די רייזע אליין איז דאָך שוין אַ וויכטיקער קאַפיטל אין מיינע וואַנדערונגען.

קבלת פנים אין קייפטאן—יאהאנעסבורג

זעקס טעג איידער מיר האָבן געדאַרפט צוקומען צו די ברעגעס פון פּאַרט קייפטאָן, האָב איך אויפן טיש פון מיין קאַבינע געפונען אַ טעלע-גראַמע. איך האָב געלייענט, איבערגעלייענט און ניט געקאָנט באַגרייפן דעם באַטייט פון די שורות. ס'איז דייטלעך געווען געשריבן, אַז מען באַגריסט מיך צום אָנקומען קיין דרום-אַפריקע, און אַז איך זאָל גלייך טעלעגראַפירן ווי לאַנג איך וועל פאַרבלייבן אין קייפטאָן, ווייל מען וויל מאַכן פאַר מיר אַ קבלת פנים, און איך זאָל אויך לאָזן וויסן, צי זיי קאָנען דאַרטן באַשטימען מיין ערשטן קאַנצערט. די טעלעגראַמע איז געווען אונטערגעשריבן פון קולטור-קאָמיטעט.

עס האָט מיר גענומען אַ היפשע צייט צו קומען צו זיך פון אַזאַ אומדערוואַרטן סיורפריז. ווען כ'האָב זיך באַרוקט האָב איך צוזאַמענגע-שטעלט אַן ענטפער, געציילט די ווערטער בכדי צו שפּאַרן, און האָב צו וויסן געגעבן, אַז איך נעם אַן מיט פרייד דעם קבלת פנים, אָבער דעם ערשטן קאַנצערט וויל איך האָבן אין דער הויפט-שטאָט יאהאנעסבורג. כ'האָב דערלאַנגט די טעלעגראַמע און געפרעגט וויפל איך דאַרף באַצאָלן, דער ענטפער פון טעלעגראַפיסט איז געווען, אַז ס'איז שוין אָפגעצאָלט! איך האָב זיך קוים אָפגעהאַלטן ניט צו לאַכן: נסים!

כ'בין אַרויף מיט דער טעלעגראַמע אויפן דעק און געוויזן עס די דאַמען, וועלכע זיינען געווען אַזוי פאַרזאָרגט פאַר דער פרוי, וואָס לאָזט זיך אַליין אין אַזאַ ווייטן, אומבאַקאַנטן לאַנד. עס איז לייכט זיך פאַרצו-שטעלן מיין שטימונג אין די לעצטע טעג אויפן שיף. איך בין ממש גרייט געווען צו געבן דאָ מיין ערשטן קאַנצערט.

ווען די שיף איז צוגעקומען צום ברעג, בין איך צוזאַמען מיט אַנדערע

פאסאזשירן געשטאנען אויפן זעק און צוגעקוקט זיך צו די, וועלכע שטייען און דערווארטן זייערע קרובים פון יענער זייט ים. די דערפא- רונגען פון יארן האבן מיך שוין אויסגעלערנט צו טרעפן אפילו צווישן א גרויסער מאסע עמעצן וואס ווארט מיך אפ. איך האב טאקע אויך דא געטראפן אזעלכע און אויסגעשריען צו זיי שלום! איידער מיר זיינען נאך פארטיק געווארן מיט די פארמאליטעטן, מיט די פאספארטן, איז ארויף אויף דער שיף א דעלעגאציע, וואס איז באשטאנען פון פארשטייער פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע און פון קולטור-פאראיין. אונטן ביי דער שיף האט מיך אפגעווארט א זשורנאליסט פון דער ענגלישער פרעסע און א פאטאגראף. זיי אלע האבן מיך אריינגעפירט אין א האטעל און כ'האב געהאט מיט זיי דעם ערשטן אינטערוויו אויף דער דרום-אפריקאנער ערד. דער קבלת-פנים איז פארגעקומען אויפן צווייטן טאג און כ'האב דערזען די ערשטע עטלעכע הונדערט יידן — אפריקאנער. מ'האט גלייך אויפן אונט פארקויפט עטלעכע צענדליק ביכער און איך האב באקומען די ערשטע שטורמישע אפלאדיסמענטן. ווי די דעלעגאציע האט מיר דערציילט, האט די קולטור-געזעלשאפט פון יאהאנעסבורג געלאזט וויסן זייער היגער ארגאניזאציע וועגן מיינ אַנקומען און פארארדנט מיך צו באגעגענען. די ידיעה וועגן מיינ נסיעה און מיט וועלכער שיף איך פאר און ווען איך קום אן איז געווען געמאלדן דורך דער יידישער טעלעגראפן-אגענטור אין תל-אביב. באלד נאכן קבלת-פנים האט מען פון קייפטאן טעלעפאנירט קיין יאהאנעסבורג, איבערגעבנדיק אהין א באריכט. צוויי טעג שפעטער בין איך שוין געווען אין באן אויפן וועג צו דער הויפט-שטאט.

דאס וואס איך האב דא אויף דער פלאטפארמע פון יאהאנעסבורג איבערגעלעבט איז שוין געווען איבער מיינ פאנטאזיע. די ערשטע, וואס איז ארויפגעפאלן אויף מיינ האלדז מיט טרערן פון גרויס שמחה, איז געווען מיינ בת-עיר יעטא שמוש. זי האט מיט איר ווארעמקייט מיך ממש צענומען. באלד האב איך דערזען סארע שאבאן און נאך און נאך, וועלכע איך האב גארניט געקענט. מען האט געטומלט, גערעדט אלע צוזאמען, געשטעלט פראגן און גלייך אליין פארענטפערט. סארע שאבאן האט מיך

באפרייט פון דעם רומל אַרום און מיך צוגעפירט צו איר אויטאָמאָביל. דער אויטאָ איז באלד געוואָרן פול מיט מיטפאָרער און דער שאַפער האָט געריירט און האָט מיך פֿייערלעך אַריינגעפירט אין דער שטאָט פון מיין חלום — יאַהאַנעסבורג. אויפן וועג האָב איך זיך דערמאָנט וועגן דער וויכטיקער פּערזאָן, וועלכע דאַרף דאָ שפּילן די הויפּט־ראָל אין מיינע גאַסטראָלן, און כ'האַב אַ פּרעג געטאָן ווער איז און וווּ קאָן מען טרעפּן אַ פּרוי מיטן נאָמען רחל ראַפּאַפּאַרט. ביי די ווערטער האָט אַ פּרוי, וואָס איז געזעסן נעבן שאַפער, זיך אומגעדרייט און רויק אַ זאָג געטאָן: איך בין רחל ראַפּאַפּאַרט. איך האָב דערפּילט, אַז כ'בין אַריין מיטן רעכטן פּוס. מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט ביים האָטעל קאַרטאָן. איך האָב באַדאַנקט סאַרע שאַבאַן און די אַנדערע באַגלייטער — רחל ראַפּאַפּאַרט און דער דיכטער בן־משה, זיינען אַרויף מיט מיר אין צימער צו זען אַז אַלע זאַכן זאָלן אַרויפגעבראַכט ווערן. פאַרן אַוועקגיין האָט רחל אַ פּרעג געטאָן, ווי אזוי וואָלט איך געוואָלט מיינע קאַנצערטן זאָלן ווערן איינגע־אַרדנט? איך האָב געענטפּערט, אַז איך וויל אַ קאַמיטעט. איך האָב ניט געקאַנט אַרויסלייענען פון זייער גלייכגילטיקן אויסדרוק, וואָס פאַראַ רושם מיין ענטפּער האָט געמאַכט. זיי זיינען אַוועק און געלאָזן מיך אַפּרוען פון דער רייזע און פון די ערשטע איינדרוקן. איך אָבער האָב זיך געפּילט פּריש און מונטער. די נאַכט איז צוגעפאַלן און מיך האָט אַ צי געטאָן די גאַס. כ'האַב זיך ווידער אָנגעטאָן און בין אַראָפּ. ווען איך בין צוגעקומען צום אַרויסגאַנג האָט מיך דער פאַרטייער אָפּגעשטעלט און אינפאַרמירט, אַז דאָ, אין יאַהאַנעסבורג, גייט מען ניט אין גאַס נאָך זיבן אַזיגער, ווען עס ווערט טונקל. איך בין צוריק אַרויף אין צימער און זיך געשטעלט אַרויסקוקן דורכן פּענצטער. כ'געדענק ניט ווי לאַנג איך בין אַזוי געשטאַנען און געוואָרט צו זען דורכגיין אַ מענטשן אָבער די גאַס איז געווען פּוסט, אומעטיק, ממש דערדריקנדיק. שפּעטער האָב איך זיך דערוואַסט, אַז די ווייסע גייען ניט אויס מורא פאַר די שוואַרצע און די שוואַרצע גייען ניט, ווייל זיי דאַרפן האָבן דערצו אַ ספּעציעלע דערלויבע־ניש. צווישן 8 און 11 אָונט ווערט אַ באַוועגונג פון אויטאָמאָבילן — מ'פאַרט אין טעאַטער, צו קאַנצערטן און צוריק אַהיים. דאָס איז געווען

דער ערשטער אומגינסטיקער איינדרוק פון לעבן אין דרום־אפריקע, אדער בעסער געזאגט פון יאהאנעסבורג. אין קייפטאן איז דאס לעבן אנגעגאנגען נארמאל.

צומארגנס פרי, נאך דער ערשטער נאכט אין דער הויפט־שטאט, איז געקומען רחל ראפאפארט און אפיציעל געמאלדן, אז עס איז שוין געשאפן געווארן א קאמיטעט און אז ס'איז שוין באשטימט דער ערשטער קבלת־פנים אין צען טעג ארום. איך וואלט געווען קעגן ווארטן די צען טעג, אבער איך האב שוין דאן זיך געפילט ניט גאנץ גוט. צום אנהויב האב איך געמיינט, אז איך האב בלויז איינע פון די געוויינלעכע מאגן־אנפאלן. אבער דאס מאל האט זיך עס אנטוויקלט אין א קראנקייט: דער דאקטאר האט געהאלטן, אז דאס קומט פון א פארגיפטונג נאך אויף דער שיף.

אין יידישן יאהאנעסבורג האט זיך געטומלט, מ'האט זיך געגרייט צום קבלת־פנים און איך בין געלעגן אן אויסגעמאטערטע, געטראכט און זיך ניט געקאנט פארשטעלן, ווי איך וועל קאנען אויסהאלטן אן אונט פון אזא שטארקער אויפרעגונג ווי א „פרעמיערע“.

די פייערלעכע אויפנאמע איז פארגעקומען אין גרויסן זאל פון האטעל קארלטאן. צו זאגן, אז דער זאל איז געווען פול, וואלט ניט געגעבן דעם ריכטיקן בילד, ווייל די ווענט זיינען ממש געווען באקלעפט מיט מענטשן. כ'האב נאכדעם געהאט עטלעכע קאנצערטן אין רעפסי־טעאטער, וועלכער איז אויך געווען פארפולט. ס'האט ניט גענומען לאנג און איך האב זיך דערפילט היימיש אויפן נייעם קאנטינענט און האב אנגעהויבן טראכטן וועגן א מעגלעכקייט זיך צו באזעצן דא. די ערשטע גרויסע מעלה פון די אפריקאנער יידן האט זיך פאר מיר אנטפלעקט גלייך דעם ערשטן אונט נאך מײן פרעמיערע. עס איז צוגעגרייט געווארן אן אויפנאמע נאכן קאנצערט. מען האט מיך אינפארמירט, אז דאס וועט פארקומען אין דער פריוואטער היים פון ראבאי גארדאן. ווען דער עולם איז זיך צעגאנגען און ס'איז געווארן שטיל, האב איך, ווי תמיד, רויק צונויפגעלייגט די זאכן, די מוזיק (יעדע זאך האט געהאט אין מיין טשעמאדאן א באשטימטן ארט), אפגעווישט די שמינקע, זיך איבערגעטאן און בין א ביסל א מידע אריין אין אויטאמאביל. דער צופאר צו דעם „איסטייט“ פון די גארדאנס

חיהלע גראבער

איז ניט געווען קיין לייכטער אין יענער נאכט. די גאס, דער גארטן און דער גאנצער ארום איז געווען פארבלאקירט מיט אויטאמאבילן. איידער מיר האבן נאך דערגרייכט צום הויז איז שוין געווען קלאַר, אַז די פריוואַטע אויפנאַמע איז גאַרניט פּריוואַט... מיר זיינען אַריין אין די צעפּנטע טירן און כ'האַב דערזען פאַר זיך אַ גרויסן, פּול-געפּאַקטן קאַנצערט-זאַל! מיר דוכט, אַז דער גאַנצער עולם פּון טעאַטער איז אַריבער אַהער. מ'האַט געגעסן, געטרונקען, זיך משמח געווען און איך בין געזעסן ביי אַ טישל, אין אַ ווינקל פּון גרויסן זאַל, איך האָב באַטראַכט דעם עולם און צוגעהערט זיך צו די שמועסן.

אין די ווייטערדיקע חדשים, וואָס איך האָב פאַרבראַכט אין יאַהאַ-נעסבורג איז דאָס הויז פּון די גאַרדאַנס געוואָרן מיין צווייטע היים. די משפּחה גאַרדאַן איז באַשטאַנען פּון דעם ראַבאָי, זיין פּרוי — רות און דריי טעכטערלעך. אַלע פינף זיינען געווען באַשאַנקען מיט די זעלבע מעלות: גוטמוטיקע, ברייטהאַרציקע, וואַרעמע און זאַרגלאָזע. ביי זיי האָט יעדער וואַכנטאָג געקאַנט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ יום-טוב. זיי האָבן ניט באַדאַרפט קיינעם זיך צו פאַרווילן. זיי זיינען שטענדיק געווען גרייט, אויפגעלייגט צו שפּילן, זינגען, דערציילן. באַזונדערס גוט איז געווען מיט זיי אַ פּרייטיק-צו-נאַכטס. אַרום דעם לאַנגן טיש זיינען שטענדיק געווען געסט. דער ראַבאָי גאַרדאַן האָט געפירט דעם שבתדיקן טיש לויט די בעסטע טראַדיציעס פּון אונדזערע היימישע אייראָפּעיִשע שבתים. די פּרייטיק-צו-נאַכטסן פּלעגן מיך אַריבערפירן צו מיין היים אין ביאַליסטאָק. איך פּלעג ביי די גאַרדאַנס אָפט דערהערן ממש דאָס געזאַנג פּון מיין טאַטן ביי אונדזער טיש און דערפילן דעם ריח פּון מיין מאַמעס מאַכלים. ס'איז איצט דאָס ערשטע מאָל, וואָס איך קאָן עפּנטלעך אויסדריקן מיינע האַרציקע דאַנקען צו רות און ראַבאָי גאַרדאַן פאַר זייער פּריינדשאַפט צו מיר.

איך געדענק אַ קאַנצערט אין פּרעטאָריאַ. דער קאַנצערט איז פאַרגע-קומען אַ שבת אַוונט. ראַבאָי גאַרדאַן האָט זיך אַנטשולדיקט, וואָס ער וועט ניט זיין ביים קאַנצערט, ווייל ער קאָן ניט אַרויספאַרן ביז נאָך מעריב און דאָס וועט שוין זיין צו שפּעט, אָבער איך דאַרף ניט זאָרען, דאָרט וועט שוין זיין עמעצער וואָס וועט דערליידיקן אַלץ וואָס איז נייטיק. איך

וואלט במילא ניט געוואגט צו בעטן אים צו קומען אהין, ווייל צוריק קערט מען זיך אום ערשט אין מיטן נאכט. איך בין געווען איבערראשט, ווען ראבאי גארדאן איז אריין הינטער דער בינע, נאך איידער דער קאנצערט האט זיך געענדיקט. דאס איז געווען די אויסערגעוויינלעכע פאראנטווארטלעכקייט און זארג פאר אַ גאסט־ארטיסט.

אין אונדזער פראפעסיע שפילט די גרעסטע ראָל דער מענעדזשער. אין ענגליש איז דאָ אַ ווערטל: הי מייקס יו אָר ברייקס יו!. דאָס איז לויט מיינע דערפארונגען איבערגעטריבן. נאטירלעך איז נייטיק די רעקלאַמע, אָבער דאָס וויכטיקסטע איז צו שאַפן דעם ריכטיקן קאָנטאַקט מיטן פּאָלק. אַ קינסטלער מוז וויסן וווּ ער געהערט — ניט אידעניש, ניט צו וועלכער ריכטונג, נאָר טאַקע צו וועלכן פּאָלק.

אין די בלייאַרן פון מײן קאַריערע האָב איך געהאַט פאַרשידענע פאַרשלאָגן. דער מענעדזשער יוראַק, וועלכער האָט פּרעזענטירט די הבימה אין ניו־יאָרק, האָט מיר פאַרגעשלאָגן איך זאָל צוגרייטן עפעס אין ענגליש און ער וועט מיר איינאַרדענען קאָנצערטן. דער גרעסטער אונטערנעמער אין לאַנדאָן — האַלט, האָט געבעטן בלויז עפעס אין ענגליש, צוזאַמען מיט די יידישע נומערן. איך האָב זיי דערקלערט, אַז דאָס איז ניט די שפּראַך, וואָס וועט מיך דערפירן צו קינסטלערישן רוּם — נאָר דאָס וואָס זינגט אין מיר און וואָס עס זינגט ארויס פון מיר. נאטירלעך פיל איך זיך געשמייכלט, גוט, ווען מ'פאַרגלייכט מיין פראַגראַם מיט רוט דרייפער (די באַרימטע ענגלישע קינסטלערין), כ'וואַלט אָבער געפילט זיך גאָר ניט גוט ווען מען שטעלט מיך אַוועק די צווייטע נאָך רוט דרייפער. ס'איז בעסער צו זיין די ערשטע ח. ג. דעם דאָזיקן געפיל האָב איך געהאַט נאָך זייענדיק אין דער הבימה. אין 1924, ווען דער טעאַטער האָט זיך געגרייט צו מאַכן דעם גרויסן טור איבער איראָפּע און אַמעריקע, האָב איך נאָך ניט געהאַט קיין פיעסע, אין וועלכער איך זאָל שפילן אַ הויפט־ראָל. דאָן האָט מען באַשלאָסן, איך זאָל דובלירן מיט ראָווינאַ די געשטאַלט פון לאה אין דיבוק. כ'בין שוין געווען פאַרטיק, שוין געוויזן די ראָל אין קאָסטיום און גרים און בין באַשטימט געוואָרן פאַר לאה נומער צוויי. צו דער איבערראַשונג פון ראָווינאַ און פון אַלע חברים האָב איך זיך באַלד דערנאָך

חיהלע גראבער

אָפּגעזאָגט פון דער גרויסער ראָל, נאָר דערפאַר, ווייל איך האָב ניט געוואָלט זיין נומער צוויי.

פון מיינע ערשטע טריט אויף דער קאַנצערט־בינע האָב איך דערפילט, אז איך בין אויפן ריכטיקן וועג — אויפן ריכטיקן באַדן. איך מוז אונטער־שטרייכן, אז די הבימה האָט געעפנט פאַר מיר דעם וועג — איך האָב בלויז באַדאַרפט זען ניט אַראַפּצוגיין פון אים. און די פּאַזיציע האָב איך דורך אַלע שוועריקייטן אָנגעהאַלטן. אָבער קינסטלער ווייסן דאָך קינמאַל ניט ווי ווייט דער וועג פון דערפאַלג איז. ס'איז תמיד דאָ די מורא פאַר אַ ניי לאַנד, פאַר אַ ניי פּובליקום, און דרום־אַפריקע איז פאַר מיר געווען דאָס ווייטסטע און אומבאַקאַנטסטע... דערפאַר איז די ראָל, וואָס רחל ראַפּאַפּאַרט האָט געשפילט געווען פאַר מיר פון גרויסער באַדייטונג. רחל איז אויסערלעך רויק, געלאַסן, זי מאַכט דעם איינדרוק פון אַ ביסל אַ שוואַכער פרוי. זי איז אַ ביסל קורצזיכטיק און דאָס גיט איר צו ווייבלעכ־קייט. חן, אָבער אין דאָזיקן צאַרטן גוף ליגט אַ דינאַמישע קראַפּט. זי איז ניט קיין פּראַפעסיאָנעלער „מענעדזשער“, אָבער זי וואָלט געקאַנט זיין די סאַמע בעסטע אין דעם פאַך. אַפיציעל האָט זי געהערט צו דער הסתדרות־באַוועגונג. זי האָט אָבער געקאַנט זיין אומפאַרטיישיג לגבי די אינטערעסן פון די קינסטלער. פון גרויס וויכטיקייט פאַר אַ קינסטלער איז דער ערשטער אַרויסטריט אויף דער בינע. מיטן ערשטן פאַרנייג צום פּובליקום קאָן דער קינסטלער געווינען אַדער פאַרלירן די אויפמערק־זאַמקייט. נאָך וויכטיקער איז די ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט אַ ישוב. רחל ראַפּאַפּאַרט האָט מיך גלייך פון אָנהויב אַוועקגעשטעלט אין דער ריכטיקער ליכט. זי האָט מיך צוזאַמענגעפירט מיט אַלע ריכטונגען פון דער יידישער געזעלשאַפט — מיט רעכטע, לינקע און אויך מיט אַסימילירטע קרייזן. זי האָט מיך פאַרגעשטעלט פאַר דער פרעסע און האָט אויך דורכגעפירט די אַדמיניסטראַטיווע אַרבעט. און די אַרבעט ביים אויפהויבן אָן ערשטן קאַנצערט איז גאַרניט קיין לייכטע: מ'דאַרף נעמען אַ טעאַטער, מאַכן פּובליסיטי, דרוקן און פאַרטיילן בילעטן. צו אונדזער אַלעמענס איבער־ראַשונג האָט שוין אויפן צווייטן טאַג פון פאַרפאַרקויף, דער מוזיק־געשעפט אַרויסגעפאַדערט אַלע בילעטן, וואָס זיינען געווען פאַרטיילט

צווישן די מיטגלידער פון קאמיטעט. די וויטערדיקע קאנצערטן זיינען שוין געגאנגען אן שטארקע אַנשטרענגונגען. דרום-אַפריקע האָט די גרויסע מעלה, װאָס דער ישוב איז מער צוזאַמענגעבונדן ווי דאָ אין אונדזער אַמעריקע. אין דער ציוניסטישער באַװעגונג, למשל, גייען אויך אַרײן מיטגלידער פון דער לינקער ריכטונג. אַזוי אַרום זײנען אין קאָמיטעט, װאָס איז צוזאַמענגעשטעלט געװאָרן פאַר מײנע אונטערנעמונגען, געזעסן מענטשן פון רעכטן און לינקן לאַגער. און דער עיקר — די פּרײהײט, װאָס דער קינסטלער האָט אויפצוטרעטן װוּ ער װיל און פאַר װעמען ער װיל. ס׳איז ניטאָ די מורא, אַז די רעכטע װעלן באַיקאַטירן, װען מען װעט אויפטרעטן פאַר די לינקע. אַפּריקע פירט זיך אַזוי ווי אין ישראל. בעת אײנעם פון מײנע באַזוכן אין דער מדינה האָב איך זיך געטראָפן מיט אַ באַרימטן אַלטן שױשפּילער פון דער הבימה, װעלכער האָט מיר פּרײדיק אַ זאָג געטאָן: איך קום איצט פון אַן אַפּיציעלער אויפנאַמע אין דער סאָװיעטישער אַמבאַסאַדע. איך האָב אין מײן פּאַנטאַזיע געװאָלט זיך פּאַרשטעלן, װאָס איך װאָלט באַדאַרפט אויסשטיין װען איך נעם אַן אַזאַ אײנלאַדונג אין די פּאַראַייניקטע שטאַטן אָדער קאַנאַדע... װען איך האָב געטראַכט, אַז אפּשר איז דרום-אַפּריקע דער פּאַסיקסטער פּלאַץ פאַר מיר צו באַזעצן זיך, איז טאַקע אַט די פּרײהײט געװען אַ צוציונגס-קראַפּט. אין יעדן פּאַל האָב איך באַשטימט צו פּאַרװײלן דאָ אַ לענגערע צײט און צו באַקענען זיך מער מיט מענטשן און באַדינגונגען.

דער גאַנצער, אָדער כמעט דער גאַנצער ישוב אין יאַהאַנעסבורג באַשטייט פון ליטװישע יידן און װאָלט מיט רעכט געקאַנט טראָגן דעם נאַמען — יאַהאַנעסבורג דײטע. ס׳איז אויך אַ יונגער ישוב. די אײנוואַנ-דערונג איז געקומען מײנסטנס נאָך דער ערשטער װעלט-מלחמה. די ליטװישע יוגנט האָט געבראַכט מיט זיך די העברעיִשע שפּראַך פון די העברעיִשע עלעמענטאַר-שולן און גימנאַזיעס אין דער ליטע. ס׳איז אַ גאַנץ אָפטע דערשיינונג זיך אַנצוטערעפן אויף אַ העברעיִש-רעדנדיקער פּאַרקויפּערין אין אַ געשעפט. מ׳הערט אָפט די העברעיִשע שפּראַך אויף דער גאַס. איך בין געװען געלאָדן צו האַלטן אַ לעקציע װעגן טעאַטער אין העברעיִש. װען איך האָב געפונען איבער הונדערט צוהערער אין זאַל,

חיהלע גראבער

בין איך געווען פארווונדערט. מען האָט מיר אָבער דערציילט, אַז צו אַ לעקציע פון אַ שרייבער פון ישראל זיינען געקומען איבער פינף הונדערט מענטשן.

לעקציעס וועגן טעאָטער האָב איך אָנגעהויבן באַארבעטן פאַרנדיק מיט דער שיף. ביסלעכווייז האָב איך צוגעגרייט אַ ציקל פון פיר לעקציעס:

א. סטאַניסלאָווסקי און די הבימה;

ב. וואַכטאַנגאָוו און דער „דיבוק“;

ג. טעאָטער אַמאַל און היינט;

ד. טעאָטער-עקספּערמענטן איבער דער גאַרער וועלט.

די ערשטע לעקציע, פאַר אַ גרויסער צאַל באַזוכער, האָב איך געלייענט אין צענטער פון דער קולטור-געזעלשאַפט. נאָך דעם האָב איך געהאַט אַ לעקציע פאַר די טעאָטער-גרופן און דאַן האָט זיך געשאַפן אַ קאַמיטעט, וועלכער האָט באַשטימט איינצואַרדענען די גאַנצע סעריע פון פיר לעקציעס אין פיר פריוואַטע סאַלאָנען. די הויפט-שוועריקייט איז געווען צו געפינען די געהעריקע צייט פאַר אַזאַ נייער זאַך ווי לעקציעס איבער טעאָטער. אַלע פרויען זיינען פאַרנומען פון פרי ביז נאַכט מיט מיטינגען, לאַנטשנס, טייען און דינערס. אין אַפריקע טרינקט מען טיי ניט בלויז דריי-פיר אַ זייגער נאָר בעיקר עלף אין דער פרי. בעת די פאַרמיטאַג-טייען איז די צייט פון ריידן, באַריידן און אַרומריידן... לסוף האָט מען באַשלאָסן, אַז דאָס איז די פאַסיקסטע צייט פאַר די לעקציעס.

די ערשטע לעקציע איז פאַרגעקומען אין הויז פון פרוי לאה און אפריים העכטער. דעם איינדרוק פון יענעם פרימאַרגן וועל איך קיינמאַל ניט פאַרגעסן. כ'בין אַריין אין אַ הויז, וווּ דער גאַסט-צימער האָט לייכט געקאַנט ווערן אַ קאַנצערט-זאַל פאַרן ברייטן פובליקום. אין אַ ווייטן ווינקל פון זאַל איז געשטאַנען אַ גרויסער טיש געדעקט ווי צו אַ באַנקעט. די לייכט אין די זילבערנע קאַנדעליאַברעס האָבן געשאַפן אַ יום-טובדיקייט, וואָס האָט מיך גערירט ביז צו טרערן. עס זיינען צו יענער ערשטער לעקציע געקומען זיבן און צוואַנציק פרויען. די צוהערער האָבן באַדאַרפט איינצאַלן פאַר דער גאַנצער סעריע, אָבער אַפילו די, וואָס זיינען צוגעקומען צו די ווייטערדיקע לעקציעס, האָבן באַצאַלט פאַרן

מײן וועג אליין

גאַנצן ציקל. איך געדענק בלויז צוויי פון די פרימאַרגנס — דעם ערשטן און דעם פערטן. דעם לעצטן געדענק איך, ווייל ס'איז פאַרגעקומען ביי מײן ביאָליסטאַקערין, וועלכע האָט מיך אַזוי וואָרעם אויפגענומען ביים אַנקום קיין יאַהאַנעסבורג — יעטאַ שמוש. דאָס איז געווען אין איר באַשיידענער היים. דאָרט האָב איך געשלאָסן די סעריע און אָפיציעל זיך געזעגנט מיט דער גרופע. עס האָט געהערשט אַ מאַדנע שטימונג, ס'האָט זיך ניט געוואָלט איבעררייסן די גייסטרייכע פרימאַרגנס. ניט נאָר איך האָבן עס געפילט, נאָר די פרויען האָבן אַנגעהויבן ריידן וועגן אַ מעגלעכקייט פאַר מיר צו בלייבן און צו שאַפן עפעס פערמאַנענטס. איך האָב שוין אָבער צו יענער צייט געהאַט צוגעגרייט מײן רייע קיין אויסטראַליע. פאַר די עטלעכע חדשים, וואָס איך בין געווען אין דרום־אַפריקע, בין איך אויפגעטראָטן אויך אין קייפּטאָן, דורבען, פאַרט עליזאַבעט און אין עטלעכע אַנדערע פראַווינץ־שטעטלעך. מיט אַלע גרויסע דערפאַלגן וואָלט איך ניט געקאַנט דורכלעבן אין לאַנד פון פונטן־וואַליוטע, אָן דער גאַסטפריינדלעכקייט פון מיינע גוטע פריינד. די ערשטע איינלאַדונג האָב איך געהאַט פון ראַבאָי יעקב ניומאַן און זיין יונגער ליבער פרוי — די בת הרב — זעלדע. די צווייטע איינלאַדונג — פון מיינע ביאָליסטאַקער, די מייסטערס, און די לעצטע עטלעכע וואַכן בין איך געווען דער גאַסט פון פערסי און בעלאַ זעליקאָוו. אין פאַרט־עליזאַבעט בין איך געווען דער גאַסט פון אַדאַ און דוד בוכמאַן.

פון דרום־אַפריקע איז ניט לייכט געווען צו קריגן אַ שיף קיין אויסטראַליע און אַזוי וואַרטנדיק בין איך דערווייל אַריינגעפאַרן קיין ראַדעזיע. די „גרויסע“ שטאַט בולאַוואַיאַ איז פאַרבליבן אין מײן זכרון ווי אַ גרויסער דאָרף. די איינציקע הויפט־גאַס איז אַזוי ברייט ווי דריי פאַרק־עוועניוס אין ניו־יאָרק. דאָס האָט מען דערקלערט דערמיט, וואָס מ'פלעגט אַמאָל פאַרן מיט וועגענער איינגעשפאַנט מיט פיר־זעקס אַקסן אין דער ברייט און נאָר אויף אַזאַ ברייטער גאַס האָבן זיי געקאַנט זיך אויסדרייען. דער גאַנצער אַרט לעבן אין בולאַוואַיאַ איז אַ פראַווינציאַ־נעלער. ס'איז אָבער דאָ פאַראַן אַ ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע און אַ יידיש געזעלשאַפטלעך לעבן. נאָך אַ קלענער שטעטל האָב איך באַזוכט — ליווינגסטאָן. אויך דאָרט איז געקומען אַן עולם.

חיהלע גראבער

די מערקווירדיקייט מיט וועלכער די ליווינגסטאנער גרויסן זיך איז דער „וויקטאריא“ וואסערפאל. דאָס איז טאָקע איינס פון די גרעסטע נאַטור־וונדער. דער „וויקטאריא“ וואסערפאל איז נאָך פאַנטאַסטישער פון דעם ניאַגאַראַ־פאל. די באַגייסטערונג מיינע פאַר דעם וונדערלעכן „וויקטאריא“־פאל איז אָבער געווען צעשטערט: ווען כ'בין מיט יאָרן צוריק אָנגעקומען אין די פאַראייניקטע שטאַטן און בין אַרויף אויף דעם באַרימטן קווי־אילאַנדער „באַרד־וואַק“ האָב איך צום ערשטן מאל דערזען אַ „ריקשאַ“ וואָס אַ שוואַרצער האָט געשלעפט. וויפל מען האָט זיך געמיט מיר צו באַווייזן, אַז דער נעגער דאַרף אויך „מאַכן אַ לעבן“, האָב איך נישט געקאַנט ביי זיך פוועלן אַרויפצוועצן זיך אויף אַ ריקשאַ. אָבער דאָ אין ליווינגסטאָן בין איך געווען געצוונגען צו זעצן זיך מיט נאָך צוועלף מענטשן אויף אַ וואַגאַנטקע, אין וועלכער דריי נעגערס זיינען געווען איינגעשפאַנט ווי פערד און האָבן שווער־אַטעמדיק, מיט דער שנעלקייט פון אַ מאַשין, צוגעפירט אונדז צום באַרימטן „וויקטאריא“־פאל.

דאָס שטעטל־ליווינגסטאָן ציילט בסך הכל אַ דריי הונדערט יידישע משפחות, דאָך האָבן זיי אַפטע געסט, הויפטזעכלעך שליחים. אַ באַזוך פון אַ קינסטלער איז אַ זעלטענערע דערשיינונג. דאָס איז געווען דער לעצטער פונקט, וואָס איך האָב באַזוכט אין דרום־אַפריקע.

ווען ס'האָט זיך דערנענטערט דער טאָג פון מיין אַרויספאַר פון דרום־אַפריקע, האָט מיך באַהערשט אַן אומעט. איך קאָן זיך ניט דערקלערן, פאַרוואָס ס'איז מיר געווען אַזוי שווער צו געזעגענען זיך מיט די אַלע פריינד, וועלכע זיינען מיר געוואָרן נאָענט און ליב. אפשר איז עס געווען דערפאַר, וואָס כ'האָב ניט געהאַט קיין שום האַפענונג, ווען עס איז ווידער צו באַזוכן אַזאַ ווייט לאַנד.

עס זיינען פאַראַן שוישפילער, וועלכע האַלטן אָן די פאַרבינדונגען מיט פריינד, וואָס זיי „מאַכן“ אין אַלע שטעט און לענדער, מיר אָבער איז עס אוממעגלעך דורכצופירן. איך האָב אויף מיינע וועגן איבערגעלאָזן אַ סך צענדליקער אַזעלכע פריינד. אין אַמעריקע איז דאָ דער אויסדרוק „כ'האָב געמאַכט פריינד“. איך האָב ניט „געמאַכט“, מענטשן זיינען מיר אַנטקעגנגעקומען; זיי האָבן מיר באַשאַנקען מיט וואַרעמקייט, מיט האַר־

מיין וועג אליין

ציקייט, מיט געטרייער זארג פאר מיין ווילזיין. ווען עס האט זיך צעפלאַ-
קערט די היטלער-מגיפה זיינען אָנגעקומען בריוו אין די רעדאָקציעס פון
די ניו־יאָרקער צייטונגען מיט אַנפראַגעס וווּ איך געפֿין זיך. זייער אָפט
פלעג איך ווערן טיף גערירט פון דער באַצונג צו מיר פון גוטע פֿריינד
אין דער גאַרער וועלט.

ח. ג. מיט די אַפֿריקאַנער טענצער פֿון די גאַלד־גרוֹבן
ביי יאַהאַנעסבורג

אויסטרעאליע — איידאָ בן-ציון-ווין

דאָס לעצטע פאַר מיר אומבאַקאַנט לאַנד וואָס איך האָב באַזוכט, איז געווען אויסטרעאליע. די ידיעות, וואָס איך האָב באַקומען פון מעלבאָרן זיינען געווען, אַז נאָך דער לעצטער וועלט־מלחמה איז דאָרט אויסגע־וואַקסן אַ וויכטיקער יידישער קולטור - ישוב; אַז דאָרט האָבן זיך באַזעצט אַ סך פון מיינע ביאָליסטאַקער, און גאַנץ אומדערוואַרט האָב איך באַקומען פון דאָרטן אַ בריוול מיטן אונטערשריפט — פאַטקיין. דער נאָמען האָט אויפגעוועקט אין מיר זכרונות פון די ערשטע יאָרן מיט דער „הבימה“ אין מאַסקווע. צווישן די אָנהענגער פון דער „הבימה“ איז אויך געווען אַן אַדוואַקאַט פאַטקיין. ער האָט אין יענע אָנפאַנג־יאָרן געטיילט מיט אונדז די לייזן און פריידן. גלייך נאָך אונדזער פיערלעכער דערע־פענונג איז ער אַוועק קיין בערלין, פאַריז און שפּעטער קיין אויסטרעאליע. דאָס בריוול, וואָס איז צו מיר אָנגעקומען איז ניט געווען פון אים, נאָר פון זיינעם אַ פלימעניק. דער פלימעניק האָט מיר צו וויסן געגעבן, אַז זיין פעטער איז, ליידער, שוין ניטאָ מער צווישן די לעבעדיקע, אָבער ער אַליין געדענקט אויך יענע יאָרן (כאָטש ער איז נאָך דאָן געווען זייער יונג); ער געדענקט מיך אין מיין אויפטריט אין דעם „דיבוק“: ער קאַן נאָך איצט דערהערן מיין יאַמער־געוויין ביים אַרונ־קודש. חוץ דעם האָט דער פעטער אַזוי אַפט און אַזוי פיל גערעדט וועגן מיר, אַז ער איז איצט גרייט איינצואַרדענען מיינע קאַנצערטן אין מעלבאָרן.

פריינד פאַטקיין איז דאָן געווען דער פרעזידענט פון דער געזעלשאַפט „קדימה“. די געזעלשאַפט האָט איר אייגענעם צענטער, אַ ביבליאָטעק און אַ פיינעם זאַל מיט אַ בינע, פאַרהאַנג און ליכט. אין דעם זאַל קומען

פאר קאנצערטן, פארלעזונגען און אויך טעאטער-פארשטעלונגען. אזוי ארום בין איך געווארן די גאסט-ארטיסטין פון דער "קדימה".

אין מעלבורן האב איך געלאנדעט אין א קאלטן, רעגנדיקן טאג. די פארשטייער פון "קדימה" האבן מיך אוועקגעפירט אין א פיינעם האטעל און איידער איך האב באוויזן זיך גוט אַנצווארעמען האב איך געקראגן דעם ערשטן טעלעפאן. עס האט גערעדט "מיסטער" ווין: "חיהלע גראבער, איך וויל אייך זען". איך האב געהאט מיין ערשטן "לאַנטש" מיט דעם הער ווין אין מעלבורן. ער האט מיך געמוזט זען ווייל: די פרוי זיינע, וועלכע ער האט פארלוירן מיט א קארג יאר צוריק, איז געווען מיינע א גוטע פריינדין — איידא בן-ציון. זי האט זייער אפט גערעדט מיט אים וועגן מיר און זי האט אויך גערעדט מיט דער ציוניסטישער ארגאניזאציע, אז זיי דארפן מיך אַנגאזשירן. זי האט, ווי ער האט מיר איבערגעגעבן, גערעדט אזוי ווארעם וועגן מיר, אז ער האט געפילט, אז ער מוז מיך זען; ריידן וועגן זיין פארשטארבענער געליבטער פרוי. עס איז געווען טיף רירנד צו הערן דעם מאן אין זיינע זעכציקער, מיט וואס פארא בענקשאפט ער האט דערציילט וועגן די קורצע עטלעכע יאר, וואס ער האט געלעבט מיט דער גייסטרייכער, ווונדערלעכער איידא. נאכן לאַנטש האט ער מיך געפירט צום ציוניסטישן צענטער און געוויזן די גאלדענע אותיות, וואס האבן אראפגעשיינט פון דער פראנט-וואנט, אין איר אַנדענק.

איידא בן-ציון האב איך באגעגנט צום ערשטן מאל אין מאַנטרעאַל באַלד נאך דעם ווי כ'האב זיך צוריקגעקערט פון מיין לעצטן זעקס-יארדיקן טור איבער דער גרויסער אייראָפּעיִשער ייִדישער וועלט. מיר האבן זיך באַפריינדעט אין דער ערשטער האַלבער שעה, וואס מיר האבן זיך געזען. איידא איז ניט געווען קיין שיינע פרוי און אפשר נאך מער ווי דאָס, און זי איז שוין דאָן געווען אין אירע טיפע פּערציקער יאָרן, אָבער אַ וועלט מיט חן און חכמה האט אַרויסגעשטראַלט פון איר גאַנצן וועזן. זי האט געהאט אַ טונקעלע הויט, שוואַרצע האַר און אַ ווייכע, ליִרישע שטימע. זי האט תמיד געהאט עפעס צו דערציילן און זייער אַפט זיינען עס געווען אויסטערלישע פּאַסירונגען. אַלץ וואָס זי האט דערציילט איז געווען באַהויכט מיט אַ פיינעם הומאָר. זי האט אַפילו, מיט איר דיסקרעטן

שמייכל, דערציילט ווי איר שוועסטער — אַ שיינע, געזונטע און טאלאַנט-לאַזע מיידל — האָט יונג חתונה געהאַט (אויס ליבע...) און איז גליקלעך מיט איר מאַן און קינדער און זי — די שרייבערין, די רעדנערין, די וועלט־רייזערין — איז פאַרבליבן „די אַלטע איידאָ סיגלערס“. איך האָב זי געבעטן מיר דערציילן ווי אַזוי זי איז געוואָרן איידאָ בן־ציון. זי האָט אָנגעהויבן איר דערציילונג דערמיט, ווי מען קאָן אין אַ קורצער צייט, אין די שפּעטערע יאָרן באַנעמען דאָס גליק פון אַ לעבן לאַנג. זי האָט אין מאַנטרעאַל רעדאָגירט אַן ענגליש־יידיש וואַכנבלאַט. אין איינעם אַ טאָג איז צו איר אין רעדאַקציע אַריינגעקומען אַ הויכער, שיינער יונגער־מאַן — אַ ספרדישער ייד, וועלכער איז געקומען פון ארץ ישראל מיט אַ וויכטיקער שליחות. זיי האָבן געהאַט אַן אינטערוויו, נאָך דעם אַ פאַרלאַנגטשן, עטלעכע מיטאַגן און צוויי וואָכן שפּעטער זיינען זיי ביידע אַרויסגעפאַרן פון מאַנטרעאַל ווי מאַן און פרוי. זיי זיינען אַרומגעפאַרן איבער אייראָפּע און פון דאָרט האָט ער זי געבראַכט צו זיין ספרדישער משפּחה אין ירושלים. ס'איז איר ניט לייכט געווען זיך איינצולעבן אין דער גייער סביבה און ווען זי האָט זיך שוין דערפילט פולשטענדיק אין דער היים איז איר מאַן פלוצלינג אַוועק פון דער וועלט. דאָס איז די קורצע געשיכטע וועגן איידאָ בן־ציון.

אין 1938, אין דער זעלבער צייט וואָס איך האָבן געקראָגן די איינלאַך־דונג קיין דרום־אַפריקע, האָט איידאָ געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט דער „וויצאַ“ פון לאַנדאָן צו מאַכן אַ טור איבער יענע לענדער. אין ריאַ דע זשאַניראַ האָט זיך איידאָ פלוצלינג באַוווּן אין מיין גאַרדעראַב־צימער. זי איז געקומען איצט פון בוענאָס־אירעס — איך בין איצט געפאַרן אַהין נאָך די רייזעס איבער דרום־אַמעריקע. האָבן מיר זיך ווידער געטראָפּן אין מאַנטרעאַל. איך האָב זי איינגעלאָדן צו מיר אויף מיטאַג און מיר האָבן זיך געטיילט מיט אונדזערע איינדרוקן פון יענע לענדער. צוויי פון אירע דערפאַרונגען גיב איך דאָ איצט איבער.

די וויצאַ־פרויען פון אַ פּראָווינק־שטאַט אין בראַזיל האָבן זי איינגע־לאָדן צו ריידן ביי אַ „לאַנטש“. זי איז אָנגעקומען אַהין שפּעט אין אָוונט, דער קאַמיטעט האָט זי באַגעגנט און צוגעפירט צום האַטעל. מיד איז זי

געווען, האָט זי זיך גלייך געזעגנט מיט די דאַמען און דער פּאַרטיער האָט זי אַרײַנגעפירט אין איר צימער. דער האָטעל איז געבויט אַזוי, אַז מען גייט אַרײַן אין אַ גרויסער „פּאַטיאַ“ און אַרום זײַנען די צימערן. צו יעדן צימער — אַ טיר. זי האָט געוואָלט פאַרשליסן די טיר, אָבער קיין שליסל איז נישט געווען. אַז זי האָט פאַרלאַנגט אַ שליסל, האָט זי דער פּאַרטיער באַרוקט, אַז דאָ דאַרפן זײַ נישט קיין שליסלען, ווייל דער אײַנציקער אַרײַנגאַנג אין דער „פּאַטיאַ“ איז אַ גאַנצע נאַכט באַוואַכט. האָט זי זיך באַרוקט און געלייגט שלאָפן. פון מידקייט איז זי גלייך אײַנגעשלאָפן. פלוצלינג האָט זי (נאָך אין האַלבן שלאָף) דערשפירט עמעצן נעבן זיך אין בעט. זי האָט אַנגעהויבן אויפּוואַכן און האָט שוין קלאָר דערפילט, אַז אַ מאַן ליגט נעבן איר. זי האָט אינסטינקטיוו אַ לײַג געטאַן איר האַנט אויף דעם קערפער און האָט באַגריפן, אַז דאָרט פעלט אַ האַנט. דער ערשטער גע- דאַנק איז געווען, אַז זי טאָר נישט שרייען, ווייל עס קאָן ווערן אַ טומל, עס וועט דערגיין צו די דאַמען און זי איז דאָך דאָ אין שליחות... האָט זי שטיל אַ זאָג געטאַן: גייט שוין אַרויס אויב נישט וועל איך רופן הילף. זי האָט דערהערט אַ ש... ש.... און דער אומבאַקאַנטער איז שטיל אַרויס פון בעט און פון צימער.

אויף צומאַרגנס האָט זי אַ פרעג געטאַן דעם פּאַרטיער:

— איר האָט דאָ עמעצן אָן אַ האַנט?

— יאָ, — איז געווען זיין ענטפער — דאָס איז דער יונגער זון פון באַלעבאַס.

זי האָט געענדיקט און מיך אַ פרעג געטאַן:

— נו, האָט עפעס אַזוינס פאַסירט אַ מאָל מיט אייך?

איך האָב ספּאַנטאַן אַ זאָג געטאַן:

— עפעס ענלעכס. אָבער אין מײַן פאַל האָט ער געהאַט בײַדע הענט און איך האָב נישט געשריגן...

די מעשה האָט זי דערציילט און איבערדערציילט — אויך איך — בלויז פאַרן וויץ.

די צווייטע דערפאַרונג אירע, אויך אין בראַזיל, האָט שוין צו טאַן מיט אַסטראַלאַגיע, מיט „קלירוואַיאַנס“ (העלזעעריי) און אַזוי ווי די

חיהלע גראבער

קלוגע, הויך-קולטורעלע איידאָ האָט (פונקט ווי איד) געגלויבט אין אַ העכערער קראַפט, ווילט זיך מיר עס פאַרצייכענען.

די פריינד פון איידאָ בן-ציון האָבן איר געזאָגט, אַז ביי זיי אין ריאָ געפינט זיך אַ מאַן, וואָס זאָגט פאַר די צוקונפט און זיי ראַטן איר אומבאַ-דינגט צו זען אים. אַזוי ווי קיין „אַפּאָינטמענט“ נעמט ער שוין ניט אָן, ווייל ער איז פאַרנומען שוין אויף וואַכן, האָט איידאָ באַשטימט פשוט צו גיין צו אים. זי איז אין מיטן טאָג צוגעגאַנגען צו זיין טיר און האָט אַנגעקלאַפט. קיין ענטפער איז פון אינעווייניק ניט געקומען, האָט זי לאַנג-זאַם געעפנט די טיר. ביים שרייבטיש (מיטן פלייצע צום טיר) איז גע-שטאַנען אַ מאַן. זי איז שטיין געבליבן. נאָך אַ פאַר מינוט שוויגן האָט דער מאַן אַ זאָג געטאָן: „איד קאָן איד איצט ניט זען, איר האָט ניט וואָס צו וואַרטן“. איידאָ האָט מיט אַ דינעם ציטער אין איר וויכער שטימע גע-זאָגט, אַז זי איז דאָ אויף איר דורכרייזע, זי האָט געהערט וועגן אים און בעט אים זיער זי אויפצונעמען. נאָך אַ פאַר מינוט פאַרזע האָט דער מאַן, ניט בייטנדיק זיין פאַזיציע, אַנגעהויבן צו ריידן. ער האָט אַנגעהויבן פון איר קינדהייט, וועגן דער שוועסטער (געשילדערט זי גענוי, ווי ער וואָלט זי גוט געקענט); ער האָט איר געזאָגט, אַז זי דאַרף זיך ניט פאַרנעמען מיט דעם וואָס זי טוט איצט, אַז זי איז געבוירן מיט באַגאַבונג פאַר שעפּערישער אַרבעט. דאָן האָט ער זיך אומגעדרייט מיטן פנים צו איר, געבעטן זי זיצן און האָט איר געזאָגט, אַז זי האָט ניט לאַנג צוריק פאַר-לירן אַ מאַן מיט וועלכן זי איז זיך צוזאַמענגעקומען שפעט אין לעבן, אָבער זי וועט אינגיכן מאַכן נאָך אַ ווייטע רייזע און וועט הייראַטן אַ מאַן, וועלכער וואַרט אויף איר.

איידאָ האָט מיר דערציילט די געשיכטע און האָט זיך ווייך צעלאַכט. מיר האָבן זיכער ביידע געהאַט דעם זעלבן געדאַנק: האַפענונג גיט מוט צו לעבן...

מיר האָבן ווידער פון צייט צו צייט זיך געטראָפן ביי אַ „לאַנטש“ אָדער טיי, אָבער קיינמאָל מער ניט דערמאַנט די אויסטערלישע געשיכטע. אין איינעם אַ טאָג האָט מיר איידאָ טעלעפּאָנירט, מיר זאָלן זיך טרעפן און זי האָט געפרעגט ביי מיר אַן עצה — „די „וויצאַ“ פון לאַנדאָן האָט זיך ווידער

מיינ וועג אליין

געוואַנדן צו מיר מיט אַ פאַרשלאַג צו פאַרן קיין אויסטראַליע מיט מיינע פאַרטראַגן, וועלכע האָבן אומעטום אַזוי אויסגענומען. איך, זייענדיק תמיד גרייט צו פאַרן, האָב אויף דעם רעאַגירט ענטוויאַסטיש. כ'האַב געזאָגט, אַז זי דאַרף אַפילו ניט איבערטראַכטן, נאָר גלייך צושטימען און פאַרן. זי איז שוין געווען דאַרט מיט עטלעכע יאָר צוריק און האָט געהאַט גרויס דערפאַלג. זי איז געפאַרן און איז טאַקע פאַרבליבן אין מעלבורן. דער הער ווין, וועלכער האָט זי געקענט פון איר ערשטן באַזוך, האָט פאַרלוירן זיין פרוי און ווען איידאָ איז אָנגעקומען קיין מעלבורן האָט הער ווין פשוט געזאָגט: „איידאָ, איך האָב געוואַרט אויף אייך“... אַט אַזוי האָט איידאָ סיגלערס אויף דער עלטער געהאַט קורצע אַבער גליקלעכע יאָרן מיט אירע צוויי היראַטן.

מיינע ביאליסטאקער

נאך מיין שמועס מיטן הער ווין בין איך גלייך אוועק צוריק אין האַ-טעל, כ'האָב געוואָלט זיין אליין. אָבער באַלד איז געקומען נאָך אַ טעלעפּאָן און טאַקע פון אַ פּרוי, וואָס איז שוין געווען אונטן אין האַטעל. איך האָב זי פאַרבעטן, און די יונגע, שיינע, בלאַנדע עלעגאַנטע פּרוי האָט זיך פאַר-געשטעלט ווי פּרוי געניאַ לעוו און געקומען איז זי צו מיר הויפטזעכלעך, ווייל זי איז אַ קוזינע פון מיין אומגעקומענער רחל צימשיין-זבאַר. איך בין אויפגעשפרונגען, צוגעפאַלן צו איר און מיר האָבן זיך ביידע צעוויינט. איך האָב זיך אוועקגעלייגט אויפן בעט, געניאַ איז געזעסן נעבן מיר אויף אַ שטול. אין צימער איז געוואָרן טונקל, טונקעלער און פינצטער און מיר האָבן גערעדט, בעסער געזאַגט — זי האָט שטיל גערעדט. זי האָט דער-ציילט וועגן די היטלעך-יאָרן, ווי זי פלעגט פאַרן אין די פּוילישע באַנען ווי אַ קריסטין, ווי זי איז דורכגעגאַנגען אומענדלעכע שטרעקעס צו דער-גרייכן צו די רוסן; ווי זי מיט איר יונגן מאַן האָבן זיך געראַטעוועט און אַנגעקומען קיין אויסטראַליע. אַהער קיין מעלבורן איז זי אַנגעקומען פונקט אין צייט צו געבוירן איר זונעלע.

מעלבורן איז נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה געוואָרן אַ מין ביאַ-ליסטאָק אין מיניאַטור... כ'האָב זיך גיט באַגעגנט מיט נאָך אַזאַ וואַרעמער ברידערלעכקייט ווי צווישן די לאַנדסלייט פון מיין שטאָט ביאַליסטאָק. עס זיינען שוין געווען ביאַליסטאָקער אין מעלבורן פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה, אָבער די וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט אַהער פון דעם היטלעך-חורבן, האָבן זיך אַריינגעוואַרפן אין דער הילפס-אַרבעט. מען האָט אַרויס-געשיקט פאַפירן צו יעדן איינעם, וואָס האָט וועגן דעם זיך געוואָנדן; זיי האָבן גלייך געקראָגן אַ גרויס הויז פאַר די אַנגעקומענע פליטים און

טאקע אין דעם הויז האָט געניאָ, איר מאַן און קינד, געלעבט חדשים לאַנג. די ביאָליסטאָקער האָבן געהאַלפֿן קריגן אַרבעט, באַשעפֿטיקונג און אויך געזען, אז די ברידער זאָלן זיך אַרױפֿאַרבעטן. אין דער שפיץ פֿון דער הילפֿס־אַרבעט איז געשטאַנען אַבראַשאַ זבאַר (טאַקע אַ קרוב פֿון מיינע לאַדזשער זבאַרס). די ביאָליסטאָקער האָבן אויפֿגעבויט איינער דעם אַנדערן און אַלע צוזאַמען האָבן אויפֿגעלעבט און אַנטוויקלט מעלבורן. זיי האָבן אַריינגעבראַכט וועבעריי, שפינעריי, שטריקעריי. זיי האָבן געעפֿנט קליידער־פֿאַבריקן. ביז די פֿערציקער יאָרן האָבן די אויסטראַליער פֿרויען ניט גע־וויסט, וואָס דאָס איז אַ קאַסטיום, מען האָט געטראָגן קליידער און מאַנט־לעך. די נייע פֿאַבריקן האָבן אַנגעהויבן צו פֿראַדוצירן קאַסטיומען און די אויסטראַליער פֿרויען זיינען געוואָרן די בעסטע אַפֿנעמערינס פֿון דער נייער מאַדע. אונדזערע לאַנדסלייט האָבן געבראַכט מיט זיך דעם אייראַ־פֿעזשן שיק און ס'איז אַראָפֿ די גרויקייט פֿון די אויסטראַליער. די שוי־פֿענצטער אין די נייע געשעפטן זיינען געוואָרן קאַלירפֿול, פֿאַרבנרייך. עס האָבן זיך דאָ געעפֿנט די אַמאָליקע וואַרשעווער קאוויאַרניעס מיט אַרקעס־טער־מוזיק צו טיי־צייט.

מעלבורן האָט גרויסע שיינע מווי־הייזער, אָבער איך ווייס ניט די סיבה פֿון דעם וואָס גראַד ביי דראַמאַטישע סצענעס לאַכן די אויסטראַליער. איך ווייס אויך ניט פֿאַרוואָס מען הערט דאָרט ניט קיין פּויגל זינגען. איך האָב שפּעטער געווינט אין דעם רעזידענץ־טייל פֿון שטאָט און כ'האַב קיינמאָל ניט געהערט אין די גאַסן אַרום מען זאָל אין די היימען שפּילן, זינגען אָדער פֿאַרברענגען אין געזעלשאַפֿט. כ'געדענק אַפּילו ניט, צי כ'האַב דאָרט געזען קינדער שטיפֿן. דאַקעגן אונדזער יידישע געזעלשאַפֿט ברויזט מיט אַקטיוויטעטן. און טאַקע אַלץ אויף יידיש. דאָס „קדימה־הויז איז דער צענטער פֿאַר אַלץ וואָס איז יידיש און צו די פֿאַרטראַגן און קאַנצערטן, וואָס קומען דאָרט פֿאַר, שטראַמען מאַסן יידן, לעכצנדיק און בענקענדיק... דער אויפֿזעער און קאַסירער פֿון דער „קדימה“ איז אַן אַמאָליקער סופּליאַר פֿון יידישן טעאַטער. דער גרויסער מייסטער סטאַניסלאָוסקי פּלעגט זאָגן, אַז קיינער פֿון די וואָס אַרבעטן אין טעאַטער איז דאָרט ניט צופֿעליק. אַפּילו דער מאַן ביי דעם ליכט און דער ביים פֿאַרהאַנג, איז דאָרט

ווייל ער וויל ניט זיין אין קיין אנדער אָרט. איך האָב שוין אין אַ פּרױער־דיקן קאַפּיטל געשריבן וועגן דעם רומענישן טעאַטער־דירעקטאָר הער ראַיש. ראַיש האָט זיך געראַטעוועט קיין ישראל און איז דאָרט געשטאַרבן. די לעצטע ווערטער צו זיין זון, וועלכער איז געשטאַנען ביי זיין בעט זיינען געווען: „דער פּאַרהאַנג פּאַלט“. דער קאַסירער אין דער „קדימה“ — פּאַדעם (פּאַרקירצט פון פּאַדעמסקי) איז געווען אַ טעאַטער־מעש דורך און דורך. די לעצטע עטלעכע יאָר באַנוצט מען זיך ניט מער מיטן סופּליאַר. מען האָט אַראָפּגעוואָרפּן די בודקע, וואָס פּלעגט אים פּאַרדעקן פון פּובלי־קום. איז פּאַדעם געוואָרן דער קאַסירער, אַבי צו לעבן אין די ווענט פון טעאַטער. ער איז זייער אָן ערלעכער מאַן און איבערגעגעבן צו די וועמענס בילעטן ער פּאַרקויפט. ער האָט אַבער, ווי יעדער טעאַטער־מענטש, זיינע קאַפּריזן: צוויי טעג פּאַר מיין ערשטן קאַנצערט איז געקומען צו מיר מיין נייע פּריינדין געניאַ אָן אויפּגערעגטע: מענטשן שטייען אין דער ריי נאָך בילעטן צו מיין אַוונט און פּאַדעם זידלט זיי. בין איך נאָך דער פּראַבע אַריין צו אים אין דער קאַסע און האָב רוֹיִק אַ פּרעג געטאָן „פּריינד פּאַדעם, פּאַרוואָס זידלט איר די מענטשן, וואָס קומען נאָך בילעטן?“ ענטפּערט ער מיר נערוועז, „ווייל זיי דאַרפן וויסן, אָז דער אַקטיאָר איז „אינדעפּענ־דענט“. פּרעג איך: וואָס הייסט „אינדעפּענדענט“? זאָגט ער, „אָז דעם אַקטיאָר איז אַלץ איינס צי מען קומט נאָך אַ בילעט צי ניט“. ווער איך שוין אַ ביסל נערוועז: „גזלן, איך פּאַר אַרום איבער דער וועלט צו זוכן יידן, וואָס קומען אַליין צו דער קאַסע קויפּן אַ בילעט“. ענטפּערט מיר אויף דעם פּאַדעם: „דאָס איז אַ סוד פון הינטער די קויליסן — דאָס דאַרפן זיי ניט וויסן.“ עס האָט זיך דערנאָך אַרויסגעוויזן, אָז געניעס זאָרג און מיין אומרוֹיִקייט זיינען געווען גרונטלאָז — פּאַדעם זידלט שטענדיק און דער עולם קומט. איך בין אין פּאַרלויף פון די עטלעכע חדשים, וואָס איך בין פּאַרבליבן אין אויסטראַליע, אויפּגעטראַטן אין דער „קדימה“ אַ סך מאל און איך האָב זיך געזעגנט מיט פּאַדעמען אין פּריינדשאַפט און מיט גוטע דערינערונגען.

אין „קדימה“ גייט אָן אַ טעאַטער־אַרבעט אַ גאַנצן סעזאָן. אויסטראַ־ליע האָט געהאַט דאָס מזל אַריינצובאַקומען פּאַר תּושבים צוויי גוטע

יידישע קינסטלער: יעקב ווייסליץ און רחל האלצער. ווייסליץ איז געווען איינער פון די ערשטע און בעסטע שוישפילער פון דער ווילנער טרופע. אָז די ווילנער טרופע איז זיך צעפאלן, איז ווייסליץ אַריבער אויף פאַרלעזן. מיט װאָס ער איז אַרומגעפאַרן איבער אײראָפּע. ער איז אויך געווען אין די שטאַטן און קאַנאַדע און לסוף זיך באַזעצט אין מעלבאָרן. ער האָט אַרגאַ-ניזירט אַ גרופע ליבהאַבער און יעדן סעזאָן פירט ער מיט זיי אויף איינע אָדער צוויי פּיעסן.

רחל האלצער איז אין פוילן געווען באַרימט מיט אירע װאַרט-קאַנ-צערטן. איך בין אַ מאָל געפאַרן פון קראַקע קיין לאַדזש בלוזי צו הערן די קינסטלעריין און ס'איז פאַרבליבן ביי מיר דער איינדרוק, אַז זי איז אַ באַגאַבטע, קולטורעלע קינסטלעריין, װאָס פאַרמאַגט שטימע, דיקציע, גוטע שולע און גוטן געשמאַק צוזאַמענצושטעלן אַ פּראָגראַם. אין אויסטראַליע האָט זיך רחל האלצער גענומען צו רעזשי און פירט אויך אויף (מיט די זעלבע אַמאַטאָרן) פּיעסן.

ווי איך האָב שוין געזאָט איז עס דער מזל פון די אויסטראַליער יידן צו האָבן די צוויי קינסטלער, איך מוז אָבער זאָגן (מיט מיינע דערפאַרונגען פון אַ מאַנטרעאַלער קינסטלעריין), אַז סיי ווייסליץ, סיי רחל האלצער האָבן געהאַט דאָס גרויסע גליק איינצוואַנדערן צו די אויסטראַליער יידן, װעלכע פאַרשטייען זיך אויף קונסט און קינסטלער, װעלכע װייסן ווי אַפּצושאַצן און האָבן אַחריות פאַר די טרעגער פון טעאַטער-קונסט און קולטור.

אין די צוויי גרויסע צענטערס, מעלבאָרן און סידנעי בין איך אויפגע-טראָטן אַ סך מאָל סיי מיט קאַנצערטן, סיי מיט לעקציעס. פון די קלענערע פּראָווינץ-שטעט האָב איך באַזוכט פּערט. ס'איז אינטערעסאַנט: װאָס ווייטער פון דער הויפּט-שטאַט, אַלץ שטאַרקער איז זייער באַגער צו הערן די רעדנער, קינסטלער, װעלכע קומען צו זיי אין לאַנד פון דער ווייט. און פּערט, מיט אירע עטלעכע הונדערט יידן, ליגט שוין גאַר ווייט. איך האָב, ווי תמיד, מיט פרייד אָנגענומען די איינלאַדונג צו זיי. אַפּיציעל האָב איך דאָרט באַדאַרפט געבן צוויי קאַנצערטן און איין לעקציע. פאַר דעם איז אָבער פאַרגעקומען אַ גרויסער קבלת-פנים באַנקעט, ווי ס'פירט זיך אין דער גאַנצער װעלט.

חיהלע גראבער

דער ערשטער מיך צו באַגריסן און פאַרצושטעלן פאַרן עולם איז געווען דער פרעזידענט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. פאַר מיין קומען אַהין האָבן זיי אויפגענומען אַ גרופע פליטים, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט פון די לאַגערן. יעדער איינער פון די תושבים האָט געהאַט טיף איבער-געלעבט די אַלע גרוילן, וואָס די פליטים האָבן מיטגעבראַכט פון דער טרויעריקער פאַרגאַנגענהייט. ביי דעם פייערלעכן באַנקעט לכבוד מיר איז דער פאַרזיצער געווען אַזוי נערוועז, אַז ער האָט מיך באַגריסט מיט די פאַלגנדיקע ווערטער: „מיר האָבן היינט צווישן זיך די איינציקע — צום באַדויערן — לעבנגעבליבענע אַרטיסטין...“

כ'האָב אין אויסטראַליע פאַרבראַכט דעם גאַנצן ווינטער ביז נאָך פסח. די נאָענטסטע פריינד מיינע זיינען פאַרבליבן די לעוס און די זבאַרס. געניאַ לעוו האָט מיך צוגעבונדן פון דעם ערשטן באַזוך אירן, ווען זי האָט מיר געזאָגט: „איך וויל, איר זאָלט וויסן, אַז דאָ אין אויסטראַליע בין איך פאַר אייך דאָס, וואָס רחל צימשייך-זבאַר איז געווען פאַר אייך אין פוילן“. דאָס איז געווען גענוג, איך זאָל טראַגן אין זיך אַ דאַנקבאַר-קייט און ליבשאַפט צו ליאַניאַ און געניאַ לעוו מיין גאַנץ לעבן. די זבאַרס — בערטאַטשקע און אַבראַשע האָבן מיר געדינט מיט ראַט און טאַט פאַר דער גאַנצער צייט מיט זיי. אַ סך אומפאַרגעסלעכע טעג און אַוונטן האָבן מיר דורכגעלעבט צוזאַמען אין זייער שטימונגספולער היים. אַבראַשע און בערטאַטשקע זיינען אויסגעוואַקסן אין מיין שטאַט ביאַליסטאָק. איך געדענק זיי ביידן פון דער ניקאַלאַיעווסקאַיאַ-גאַס. זי — אַ ליכטיקע, בלאַנדע, לעבעדיקע, פּוּכלינקע גימנאַזיסטקע, אין דעם ברוינעם אוניפּאַרם און ברוינער גימנאַזיע-היטעלע. אַבראַשען געדענק איך ווי ער פלעג יעדן טאַג דורכלויפן צו דער דרוקעריי און צוריק (זייער אייגענע דרוקעריי). פון יענער צייט ביז די אויסטראַליער חדשים מיינע זיינען אַוועק אַ שייך ביסל יאָרן!

דעם ערשטן סדר, פון מיין איינציקן פסח אין מעלבּורן, בין איך געווען מיט זיי. מיינע, און איך בין זיכער אויך זייערע געדאַנקען, זיינען אין יענער סדר-נאַכט געווען ווייט פון אויסטראַליע. אַבראַשע האָט אַלע גאַר-חורבן יאָרן געלעבט מיט און פאַר די וועלכע מען האָט, ניט שפּאַרנדיק

מײן װעג אליין

קיין כוחות, אריבערגענומען קיין אויסטראליע. די רעטונגס־ארבעט, אין וועלכער ער איז געווען פֿאַרנומען מיט לייב און לעבן, איז טאַקע געווען זייער וויכטיק, אָבער אַ גרויסער שאַד, װאַס ער האָט פֿאַרנאַכלעסיקט זײנע גײסטיקע שעפּערישע כוחות. ער איז אַ גוטער זשורנאַליסט, אַן ערשטקלאַ-סיקער רעדנער און דאָ אין דער גרויסער אַמעריקע װאַלט ער זיכער פֿאַר-נומען אַ װיכטיקע פֿאַזיציע. ביאַליסטאַק איז געווען אַ פֿאַבריק־שטאַט און אַ גרויסער פֿראַצענט ביאַליסטאַקער זײנען געווען סוחרים. אַבראַשע אָבער איז אין מײן שטאַט ניט געווען פֿאַרבונדן מיט מסחר. דאָך איז ער אין מעלבורן געוואָרן אַ גוטער און דערפֿאַלגרייכער סוחר. איך געדענק אָבער מײנע באַזוכן אין זײן געשעפט. איך פֿלעג אים טרעפֿן אין זײן קאַבינעט און האָב שטענדיק געהאַט דאָס געפֿיל, אַז ער זיצט ניט אויף זײן ריכטיקן פֿלאַץ...

נייע פרווון

אנגעקומען צוריק קיין מאַנטרעאַל בין איך אָנהייב ווינטער 1957. ווי אַלע מאַל פריער, בין איך אויך איצט אויפגענומען געוואָרן פון מיין קליינער משפּחה — זשעניטשקע, מאַרק און באַבעלע מיט טרערן און פרייד. עס זיינען דאָך אַריבער עטלעכע יאָר פון זינט כ'האָב פאַרלאָזן מאַנטרעאַל. איך וואָלט זיכער ניט פאַרבליבן קיין מאַנטרעאַלעריין, ווען כ'האָב דאָ ניט די איינציקע באַמת נאָענטע משפּחה. איצט, אין 1957, האָב איך געפילט, אַז אַלע טורן איבער דער וועלט האָבן זיך פאַרענדיקט און כ'האָב באַשלאָסן דאָ צו שאַפן אַ פערמאַנענטן ווינקל, וואָס האָט פאַר מיר געמיינט — אַ סטודיע.

פאַר דעם צענדליק יאָר נאָך דער וועלט־קאָטאָסטראָפּע איז די שטאָט מאַנטרעאַל דורכגעגאַנגען אַן אומגלויבליכע טראַנספּאָרמאַציע. מאַנטרעאַל איז ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה געווען אַ גרויסע פּראָווינץ־שטאָט. דאָס איינציקע שטענדיקע טעאַטערל מ.ר.ט. (מאַנטרעאַל רעפּערטואַר טעאַטער), איז באַשטאַנען פון אַמאַטאָרן, וועלכע האָבן אָנגעהויבן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און זיי האָבן זיך דאָרט אויסגעלעבט און געעלטערט צוזאַמען מיט זייערע טעאַטער־גייער. דער איינציקער טעאַטער־בנין איז געווען דער אַזוי גערופּענער „קעניגלעכער טעאַטער“ — „היז מאַדזשעס־טיס“. דער טעאַטער האָט געהאַט אַ פּופּצן הונדערט פּלעצער. אַבער אַלע טרופּעס וואָס פּלעגן קומען פון ניו־יאָרק פּלעגן דערלייגן געלט, ווייל עס זיינען ניט געווען גענוג באַזוכער. אינטערעסאַנט אַבער, אַז יידיש טעאַטער האָט אין מאַנטרעאַל געשפּילט פאַר פּולע זאָלן. אין „מאַנומענט נעשאַנאַל“, אויף דער בלור־גאַס, האָט אַ יידישע טרופּע אין די צוואַנציקער יאָרן, געקאָנט שפּילן אַ גאַנצן סעזאָן. דאָס זיינען אַבער אַלץ געווען פאַרשטעלונגען

פון די ניו-יארקער סעקאנד-עוועניו ארטיסטן. עס פלעגן אויך פון צייט צו צייט קומען די בעסערע יידישע טרופעס. ניט די ענגלענדער און ניט די יידן האבן געהאט אן אינטערעס צו דערציען א שוישפילער און צו דערהויבן דעם צושויער.

אין 1957 האב איך געפונען די שטאט מיינע אן אויפגעוואכטע, ווי נאך א לאנגן לעטארגישן שלאף. דער מאנטרעאל רעפערטואר טעאטער האט געעפנט א דראמאטישע שולע; דער פראנצויזישער שוישפילער זשעלינא האט אויפגעבויט א פראנצויזישן טעאטער; מען האט אנגעהויבן בויען די נאציאנאלע דראמאטישע שולע; ס'האט זיך אנטוויקלט טעלע-וויזיע אין טאראנטא און שוין אויך דא; ס'האט זיך געעפנט א קליין טעאטערל אויף „העלענס איילאנד“.

איך האב פארגעסן פון מיינע פריערדיקע דערפארונגען מיט דעם „איטעג“ און האב מיט מיינ גאנצער ענערגיע זיך אריינגעווארפן אין דעם בוי פון א נייער יידישער סטודיע. אויף דראמאנד גאס, פונקט אנטקעגן דער קאנסערוואטאריע, האב איך געדונגען א גרויס צימער אין א הויז פון אלט-ענגלישן סטיל. איך האב דעקארירט דעם צימער מיט פעלן פון דרום-אפריקע. מיט העלפאנטביין-אויסארבעטונגען, וואס כ'האב געבראכט פון ראדעזיע, מיט קעניגלעכע פארצעליי פון דענעמארק, מיט קוריאזיטעטן פון די אמעריקעס. פון דער ענגלישער פרעסע איז מען געקומען נאך אינטערוויוס און מען האט גענומען בילדער פון די ווענט פון דער קינסטלע-רישער סטודיע. עס האט זיך אנגעהויבן מיט פרעסע-ארטיקלען, אגאנסן, ראדיא-אינטערוויוס. כ'האב אנגעהויבן זוכן און רופן יוגנט פאר טעאטער אין יידיש. געקומען זיינען אבער סטודענטן פאר ענגלישע אינסטרוקציעס. באין ברירה האב איך ארגאניזירט א גרופע פאר א יידישער פיעסע אין ענגליש. מיר האבן אויפגעפירט „די גימנאזיע“ פון שלום עליכם. עטלעכע פארשטעלונגען זיינען אדורך מיט דערפאלג. איך האב ניט מיטגעשפילט, בלויז רעזשיסירט.

די הויפט-אידעע פון דער סטודיע איז געווען צו אנטוויקלען און דערציען א געשולטן שוישפילער. דאס קאן מען ניט דערגרייכן מיט איין פיעסע. צו קולטיווירן אן אקטיאר דארף נעמען יארן. דאס איז דער זעלבער

פראצעס ווי די אויסבילדונג פון יעדן אנדערן קינסטלער. א גרויסער טאלאנט קאן דערגרייכן מיט א סך טעכניק — דערפארונג, אבער גרויס-טאלאנט איז א קליינער פראצענט. אלע אנדערע מוזן האבן גוטע שולע און קוואליפיצירטע לערער. אזא שולע-סטודיע פאר יידיש טעאטער איז איין מענטש ניט בכוח אויפצובויען. איך האב אנגעהויבן זוכן ארגאניזאציעס, מענטשן פאר א קאמיטעט, יידישע שולעס, קולטור-אינסטיטוט-ציעס — אלע אויערן זיינען געווען פארמאכט. נאך עטלעכע פרווון, וואס האבן מיך געקאסט א סך געזונט האב איך אויפגעגעבן די אידעע פון שאפן א באזע פאר יידיש טעאטער.

מיט אן אויסערגעוויינלעכער שנעלקייט אנטוויקלט זיך אין קאנאדע ענגליש און פראנצויזיש טעאטער; יידן זיינען געבליבן בלויז גוטע טעאטער-גייער. ס'איז ניט לייכט אויפצוגעבן אן אידעע, איבערהויפט נאך ווען מען איז אן אפטימיסט. האב איך געמאכט נאך און נאך פרווון ביז כ'האב זיך אנגענומען מיט כוח און אויפגעגעבן די אידעע צו שאפן, צו בויען, צו לערנען, צו אנטוויקלען א קולטורעלן יידישן שוישפילער אין מאנטרעאל.

דער זשעני פון מאדערנעם רוסישן טעאטער — דער רעזשיסאר פון דעם הבימה-דיבוק, וואכטאנגאו, האט ניט איין מאל גערעדט צו אונדז וועגן דער וויכטיקייט פון איבערגעבן דאס וויסן, די דערפארונגען, עקס-פערימענטן, וואס מיר מאכן דורך מיט לערערס רעזשיסארן, מיט גרויסע פאכלייט, און הויפטזעכלעך אלץ, וואס מיר האבן געהערט און געלערנט פון גרויסן מייסטער סטאניסלאווסקי. „מען טאר ניט לאזן אפשטארבן“ — דאס איז געווען זיין אויסדרוק. די פראזע גייט מיט מיר ס'גאנצע לעבן — ס'רופט מיך ממש. כ'האב א סך אינסטרוקציעס, ווי אויך לעקציעס געגעבן אן שום באלוינונג.

ס'איז איבערראשנדיק ווי ווייט עס דערגרייכט די אזוי גערופענע „סיסטעמע“ פון סטאניסלאווסקי. זייענדיק אין פערט, איז געקומען צו מיין קאנצערט א גרופע ענגלישע יוגנט און געבעטן כ'זאל זיי געבן א לעקציע וועגן דער „סיסטעמע“. כ'האב עס מיט פרייד אנגענומען. זייער סטודיע איז געווען אין א קעלער. פונקט אנטקעגן דעם אריינגאנג אין

קעלער, ביי א שטיינערנער וואנט, איז געשטאנען א גרויסער ביוסט פון שעקספירן. דער גרויסער צימער איז געווען פוסט און האט פארמאגט בלויז עטלעכע שטולן. דער דירעקטאר זייערער איז געווען א פראפעסאר פון אוניווערסיטעט אין פערט. א יונגער, צוריקגעצויגענער, זייער אייפֿֿ מערקזאמער מאן. די גרופע נייגעריקע יונגע סטודענטן האט זיך אויסגעֿֿ זעצט אויפן דיל און איך האב מיט באגייסטערונג גערעדט וועגן מיינע גרויסע לערער. די אינספירירנדיקע אנדערטהאלבן שעה מיט יענער גרופע איז פאר מיר געווען די בעסטע באַלוינונג.

אין סט. יאגא דע טשילי, האט מען זיך געוואַנדן צו מיר פון דער רעגירונג צו ריידן צו זייערע סטודענטן פון דעם דראמעֿֿקלאַס. זיי האבן נאך דער לעקציע מיר צוגעטראָגן דעם האַנאַראַר, וואָס איז באַשטימט פאַר לעקטאָרן. איך האָב עס ניט אַנגענומען (ניט וויסנדיק אַפילו ווי גרויס דער טשעק איז געווען). איך האָב זיי דערקלערט, אַז דאָס איז מיינ חוב צו דער הויכער רוסישער קונסט. אַזעלכע לעקציעס וועגן רוסישן טעאַטער, וועגן גרויסן מייסטער סטאַניסלאַווסקי און וועגן זשעני פון מאַדערנעם רוסישן טעאַטער, וואַכטאַנגאַוו, האָב איך געהאַט אויך אין לימאַ (פּערו). דאָרט פירט אַן מיט אַ דראַמאַטישע סטודיע אַ צאַרטע, וויבלעכע, ייִדישע טאַכֿֿ טער — אַפּעליאַ. אין קאַראַקאַס (ווענעזועלאַ), איז אַריבערגעקומען אַ שוישפּילערין פון בוענאַס איירעס און האָט געעפּנט אַ סטודיע. די סטודענטן דאָרט זיינען מערסטנס געווען שוואַרצע. זיי האָבן נאָך דאָן אין קאַראַקאַס ניט געהאַט קיין לעגייטימען טעאַטער, און די שוישפּילערין האָט אַרגאַֿֿ ניזירט אַ גרופע און גראַד געלערנט מיט זיי לויט דער „סיסטעמע“. די יונגע פרוי האָט געהייסן כוּאַנגאַ סוכאַ. פאַר מיינ אַפּפּאַרן פון דאָרט האָב איך זיך דערוויסט, אַז כוּאַנגאַ סוכאַ איז חנה סוכאַוואַלסקי פון מיינ ביאַליסטאַק...

אין דער פרעכטיקער שטאָט מעקסיקאָ סיטי האָט אַריינגעוואַנדערט אַ שוישפּילער, אַ תּלמיד פון דעם באַרימטן רוסישן רעזשיסאָר מייערכאַלד. דער רעזשיסאָר האָט אין מאַסקווע געשאַפן אַן אייגנאַרטיקן טעאַטער. דאָס איז געווען דער ערשטער און אפשר איינציקער מאַדערנער טעאַטער נאָך דער רעוואַלוציע. דער שילער פון יענער שולע איז אַ יאַפּאַנער און ער

חיהלע גראבער

הייסט סעקי סאנא. פאר זיין גרופע האב איך אויך גערעדט וועגן אונדזערע גרויסע לערערס און שוין זייענדיק צוריק אין קאנאדע האב איך געקריגן פון אים אן אנבאָט צו קומען קיין מעקסיקע און מיטארבעטן מיט אים צוזאמען. וואָלט יענע סטודיע געהאט וואָס פאָראַ ניט איז פערספעקטיוו פאָר אַ יידישער גרופע, וואָלט איך בלי שום ספק אָנגענומען די איינלאָדונג. די טעאָריע פון סטאָניסלאָוסקיין האָט דערגרייכט אַפילו דעם ווייטן עקוואַדאָר. וואַכטאָנגאָו האָט געזאָגט: „טעאָטער איז דער וויכטיקסטער צווייג פון קונסט“. איך קאָן זיך ניט דערמאָנען קיין איין לאַנד, וואָס כ'האָב באַזוכט, וווּ עס זאָל ניט זיין, אויב ניט קיין פראַפעסיאָנעלער, איז אַן אַמאָטאָרן-טעאָטער. די מערסטע פון די סטודיעס און אַמאָטאָרן-גרופעס ווערן געשאַפן פון מענטשן, וועלכע ווילן זיך דאָרט אַליין אויסלעבן. זייער ווייניק זיינען דאָ טעאָטערס מיט אַן אידעע. די פראַפעסיאָנעלע טעאָטערס ווידער זיינען קאָמערציעלע.

איין און איינציקע גרופע האָב איך געטראָפן אויף מיינע רייזעס איבער דער וועלט, וואָס האָט די גרויסע אידעע צו בויען אַ קאָלעקטיוון, נאַציאָנאַלן טעאָטער.

אין די פאָדאָ-בערג, אין דעם טייל פון קאָליפאָרניע, וואָס גרענעצט זיך מיט מעקסיקע, האָב איך באַזוכט אַט די גרופע. אַ רייכער מעקסיקאַנער האָט געלאָזן אַ ירושה אַ גרויס שטח לאַנד און אַ געוויסן קאַפיטאַל מיט אַ באַדינג: אויף דעם לאַנד זאָל זיך באַזעצן אַ גרופע מעקסיקאַנער קינסטלער, וועלכע זאָלן אויפבויען אַ טעאָטערל, וווּ מען זאָל שפילן בלויז מעקסיקאַנער פיעסן, זינגען מעקסיקאַנער לידער, טאַנצן מעקסיקאַנער טענץ און שפילן מעקסיקאַנער מוזיק. בכדי די גרופע זאָל קאָנען עקזיסטירן וויל ער, אַז די שוישפילער זאָלן באַאַרבעטן די ערד, וועלכע וועט זיי קאָנען דערנערן און חוץ דעם זאָלן זיי אויפבויען דאָס טעאָטערל אינטיים און מיט אַ פלאַץ פאָר אַ רעסטאָראַן.

איך בין געפאָרן אַהין מיט אַ גרופע פון לאָס אַנדזשעלעס. אַ סך טעג פאָרן באַזוך האָט מען באַשטעלט דעם פלאַץ. אין טאָג פון באַזוך זיינען מיר אַרויסגעפאָרן פון לאָס אַנדזשעלעס פיר אַ זייגער, אַ היין איז מען אָנגעקומען נאָך פינף. ביון קאָקטייל, וואָס ווערט סערווירט זעקס אַזייגער, גייט מען

מיינ וועג אליין

ארום איבערן גארטן און מען באטראכט דעם פלאץ. זעקס דרייסיק סערווירט מען דינער (אלץ מעקסיקאנער מאכלים). אכט אזויגער גייט מען אריין אין טעאטער, וואָס נעמט אַריין ניט מער ווי הונדערט מענטשן. אלע וואָס האָבן צוגעגרייט דעם מיטאָג, סערווירט און צוגערוימט זיינען די שוישפּיל לער. מיר האָבן געזען אַ מעקסיקאנער שפּיל (ניט אויף קיין גרויסער קינסטלערישער הויך, אָבער — נאַציאָנאַלע קונסט). נאָך דער פאַרשטעלונג סערווירט מען קאַווע. די גרופע קינסטלער גיט דערביי אַ פּראָגראַם פון לידער, טענץ און מוזיק, אלץ „דע מעכיקאַ“.

קאָן זיך אַ יידישער קינסטלער ניט באַפרייען פון דעם איינדרוק, פון באַשרייבן און האַפּן...

דער איינפלוס פון ק. ס. סטאניסלאָוסקי אויף דער אַנטוויקלונג פון וועלט-טעאָטער

קאָנסטאַנטין סערגעיעוויטש סטאַניסלאָוסקי איז באַרימט געוואָרן איבער דער גאַנצער וועלט מיט זיין טעאָריע — „סיסטעמע“. אָבער ניט נאָר דאָס איז דער גרויסער פאַרדינסט זיינער. סטאַניסלאָוסקי האָט געשאַפן דעם גרויסן מאַסקווער קונסט-טעאָטער. דעם טעאָטער האָט ער געבויט ווי אַ סימפּאַנישן אַרקעסטער, דאָס הייסט, ער האָט דערצויגן און אַנטוויקלט אַן אַנסאַמבל. עס איז אויסגעוואַקסן אַ קאַלעקטיוו, אין וועלכן אַלע ריידן איין און די זעלבע שפּראַך; לעבן אין איין און דער זעלבער אַטמאָספּער; טראַגן איין און די זעלבע אידעע אויפצוהויבן דעם קולטור-און קינסטלערישן מצב פון דער שוישפּיל-קונסט; צו דערציען און אַנט-וויקלען אַ באַוווסטזיניקן טעאָטער-צושויער. און דאָס איז דער גרויסער פאַרדינסט זיינער!

פון זינט דעם ערשטן טורנע פון דעם מאַסקווער קונסט-טעאָטער אין אַמעריקע, האָט זיך דאָ אָנגעהויבן די אַנטוויקלונג פון די סטודיעס, וווּ מען לערנט די „סיסטעמע“. און אין די סטודיעס (אין אַ סך פון זיי) האָט מען טאַקע דערצויגן גוטע שוישפּילער. אין די דערגרייכונגען האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראַלע די שוישפּילער, וועלכע זיינען געקומען פון רוסלאַנד מיטן מאַסקווער קונסט-טעאָטער, אָדער מיט דער „הבימה“ און זיינען פאַרבליבן אין די שטאַטן. די ערשטע זיינען געווען די באַרימטע שוישפּילער באַלעסלאָוסקי און אוספענסקאַיאַ; נאָכדעם זיינען געקומען בולגאַקאָוו און מיכאַיל טשעכאָוו. זיי זיינען געווען די זיילן פון מ. ק. ט. שפּעטער זיינען צוגעקומען די „הבימה“-שוישפּילער. דער ערשטער פון

דער-אָ גרופע איז געווען בענאָ שניידער. צו זײן גליק האָט זיך אין יענע יאָרן געשאַפן אין נײַ-יאָרק אַ טעאַטער-גרופע — אַרטעף. בענאָ שניידער איז געוואָרן דער רעזשיסאָר אין יענער גרופע און מיט זײנע אויפפירונגען האָט ער געצויגן די אויפמערקזאַמקײט פון דער ענגלישער פרעסע. אין אַ קורצער צײט איז ער געוואָרן אַזוי פּאָפּולער, אַז שױשפּילערס פון די ענגלישע טעאַטערס (און טאַקע באַרימטע שױשפּילערס) האָבן אָנגעהויבן קומען צו אים נאָך אינסטרקציעס. דאָס האָט אים דערפירט צו האַליווד. דאָ, אין דעם גרויסן קינאָ-צענטער, איז ער געוואָרן אַ דיאַלאָג-דירעקטאָר פאַר די גרויסע סטודיעס פון „מ. ג. מ.“ און „20טע סענטשורי“. אויך האָט דאָ געעפנט אַ סטודיע בנימין צמח (דער ברודער פון דעם גרינדער פון דער הבימה — נחום צמח). נאָכדעם איז געקומען בן-אַרי, וועלכער איז שפּעטער אויך אַריין קיין האַליווד און געעפנט אַ סטודיע. ס'איז אויך געבליבן אין אַמעריקע אונדזערער אַ שױשפּילער — דוד איטקין. ער איז געוואָרן דער אינסטרקטאָר אין גודמאַן טעאַטער אין טשיקאַגאָ און שפּעטער אויך אין סט. פּאָל אוניווערסיטעט. די אַלע שױשפּילער, וועלכע זײנען געווען דירעקטע שילער פון דעם גרויסן מײסטער ק. ס. סטאַניסלאָווסקי און פון וואַכטאַנגאַוו האָבן שױן דערצויגן הונדערטער שױשפּילער און אינסטרקטאָרן פאַר טעאַטער און טעלעוויזיע.

ס'איז אינטערעסאַנט, אַז מענטשן, וועלכע ווײסן ניט פון „סיסטעמע“, פון שולעס — פשוטע צושויער — דריקן אויס זײער באַגײסטערונג פון דעם ווי „נאַטירלעך“ מען שפּילט אין דער טעלעוויזיע. אַט די נאַטיר-לעכקײט און די אויסגעהאַלטענע פּוּזעס; אַט די שטומע בליקן, קורצע זשעסטן, טיפע זיפצן שאַפן דאָך די אַטמאָספּער, וועלכע ווירקט אַזוי שטאַרק אויפן צושויער — ער נעמט עס אויף אוממיטלבאַר. דאָס אַלץ איז דערגרייכט געוואָרן אַ דאַנק דער „סיסטעמע“ פון דעם גרויסן רוסישן מײסטער.

דער מאַסקווער קונסט-טעאַטער איז ניט געווען און קײנמאַל ניט געוואָרן קיין קאַמערצייעלער טעאַטער. ביז דער רעוואָלוציע זײנען געווען מעצענאַטן-מיליאָנען — די מאַראַזאַווס, פּוטילאַווס — וועלכע האָבן סובסידירט דעם קונסט-טעאַטער. נאָך דער רעוואָלוציע ווערט דער מ.

חיהלע גראבער

ק. ט. געשטיצט פון דער רעגירונג; ניט די אדמיניסטראציע, ניט די שוישפילער דארפן זארגן פאר דעפיציטן (אויב זיי זיינען דא). אין אמעריקע זיינען דא שוישפילער, וועלכע פארדינען מיליאנען (און זייער א סך פון זיי גראד אן טאלאנט, בלויז דורך געשאפענער פאפולא-ריטעט), און טויזנטער שוישפילער גייען ארום אן ארבעט, איבערהויפט די, וואס זיינען „פרילענסערס“ דאס הייסט, ניט פארבונדן מיט טעאטער. אזוי איז אויך מיט מוזיקער, מאלער, טענצער — מיט יעדן מין קונסט. די אלע דארפן זארגן פארן פארקויף פון א בילעט. די אלע קינסטלער דארפן וואגלען איבער דער וועלט צו זוכן דעם טעאטער-באזוכער, וועלכער וועט קומען אליין צו דער קאסע קויפן א בילעט. אונטער אזא סיסטעם קאן ניט געשאפן ווערן קיין טעאטער מיט דער גרויסער אידעע צו דער-הויבן דעם צושויער און אויפצוהייבן דעם גאנצן טעאטער-פאך.

סטאנדיסלאָוסקי האָט נאָך אַ גרויסן פּאַרדינסט: ער האָט אָפּגעשאַפן אין זיין טעאטער דעם „סטאר“-סיסטעם. נאטירלעך זיינען אין יענער גרופע אויסגעוואקסן גרויסע שוישפילער. אבער זיי זיינען ניט געווארן קיין „סטארס“. אין יעדער פיעסע באווייזן זיך אנדערע גרויסע קינסטלער אין די הויפט-ראַלן, אבער די זעלבע גרויסע קינסטלער קאן מען זען אין אן אנדער פיעסע שפילן א קליינע עפיזאדן-ראַל. און זיי זענען אויך דא גרויס! דער פרינציפ האט געהאלפן צו שאפן אין דער גרופע שוישפילער א פריינדלעכע באציונג פון איינעם צום צווייטן און א פרידלעכע אטמאָ-ספער אין די הינטער-קוליסן. עס איז באוויסט, אז אין דעם מ. ק. ט. זיינען ניטאָ קיין אינטריגעס און אויך ניט קיין קנאה (אָפּענע).

אין האַליוווד זיינען די שוישפילער צעטיילט אויף גרופעס, קלאַסן, לויט דעם מאַטעריעלן ווערט. שוישפילער, וועלכע ווערן אָפּגעצאָלט פון אַ מיליאָן און העכער געהערן צו איין קלאַס; די, וועלכע דערגרייכן בלויז צו הונדערטער טויזנטער געהערן צו אַ צווייטן קלאַס און אזוי ביז אַרונטער.... די אלע זיינען געזעלשאַפטלעך אָפּגעטיילט איינער פון אנדערן. אין אמע-ריקע איז דאָ דער אויסדרוק „ער איז ווערט“ — לויט דעם קאָפיטאַל זיינעם. פאַר מענטשן אָן קאָפיטאַל נוצט מען ניט דעם אויסדרוק — ער איז ניט ווערט....

סטאניסלאָוסקי האָט געהאַט אַ פּרינציפּ ניט אַריינצונעמען קיין שוין־שפּילער, וואָס האָט שוין פּריער געשפּילט אין טעאַטערס. ער האָט גע־האַלטן, אַז דערציען און אויסבילדן איינעם, וואָס האָט נאָך קיין שום טעאַטער־דערפאַרונגען ניט געהאַט, איז לייכטער ווי שוין אַ געשפּילטן אַקטיאָר.

רוסלאַנד האָט פאַרמאָגט אַ סך טאַלאַנטפולע, גרויסע אַקטיאָרן. אין די גרויסע שטעט פון רוסלאַנד זיינען געווען שטענדיקע טעאַטערס, אָבער אַ סך טרופּעס זיינען אַרומגעפאַרן איבערן לאַנד. די אַלע קינסטלער זיינען געווען די אַזוי גערופּענע פּראָווינג־אַרטיסטן. דער אופן פון זייער שפּילן איז געווען אין קעגנזאַץ צו דער נייער שולע פון סטאַניסלאָוסקי. מען האָט עס אָנגערופּן „פּאַלשער פּאַטאַס“. זייער אופן פון שווישפּיל: דראַמע האָט געפּאָדערט אַ וויינענדיקע, ציטערדיקע שטימע; קאַמעדיע — אַ סך טריקס (קונצן); ליבע־סצענעס האָט מען געשפּילט זיס, ווייך, און אַזוי ווי ליבע קומט פון האַרצן, האָט טאַקע דער שווישפּילער געהאַלטן די האַנט אויף דער ברוסט. שטאַרקע ליבע־דערקלערונגען האָט דער שווישפּילער געמאַכט שטייענדיק אויף די קני. נאָך אַ סך אַזעלכע פּרינציפּן האָט פאַרמאָגט דער אַלטער טעאַטער. עס האָבן אָבער אין יענע טעאַטערס אויפגעבליצט עכטע גרויסע קינסטלער. די־א שווישפּילער זיינען געוואָרן די „סטאַרס“. עכטער טאַלאַנט איז אוממיטלבאַר. גרויסע טאַלאַנטן זיינען באַשאַנקען מיט אינטוויזיע, וואָס פירט זיי אומבאַוויסטיגניק. דער הויפּט־פּונקט פון סטאַניסלאָוסקיס טעאַריע איז דער באַוויסטיגקייט אַנאַליז. דער שווישפּילער טאָר ניט פּאַלגן בלויז דער אינטוויזיע. ער דאַרף ניט בלויז פּילן, נאָר אויך פאַרשטיין, פאַרוואָס ער האַנדלט אַזוי אָדער אַנדערש. לויט סטאַניסלאָוסקיס טעאַריע זיינען פאַראַן צוויי פאַרמען פון טעאַטער־קונסט — די אַלטע פאַרמע, וואָס הייסט „טעאַטער פון פאַרשטעלן“ און די צווייטע (זיין פאַרמע) הייסט „טעאַטער פון איבערלעבן“.

פונקטן פון סטאניסלאָווסקיס „סיסטעמע“

ק. ס. סטאניסלאָווסקי איז געבוירן געוואָרן דעם 18טן יאָנואַר 1863, ער איז געשטאַרבן אין 1937. דעם זעלבן יאָר, וואָס סטאניסלאָווסקי איז געבוירן געוואָרן איז געשטאַרבן דער גרעסטער רוסישער אַקטיאָר שמשעפֿ-קין, וועמענס פּרינציפּן פון שוישפּיל-קונסט סטאניסלאָווסקי האָט אין שפּעטערדיקע יאָרן געמאַכט פאַר דעם פּונדאַמענט פון זיין אייגענער טעאַריע. סטאניסלאָווסקי איז געווען אַ געבוירענער „מאַסקוויטש“. זיין פּאַטער איז געווען אַ רייכער פּאַבריקאַנט און דער יונגער קאַנסטאַנטין איז געווען אַרומגערינגלט מיט גווערנאַנטקעס, מיט דינערס און קוטשערס. דאָס איז וויכטיק צו וויסן, ווייל זיין אַפּשטאַמונג איז געווען קעגן אים און זיין טעאַטער נאָך דער רעוואָלוציע.

סטאניסלאָווסקי איז ניט צוגעקומען צום טעאַטער — ער האָט אָנגע-הויבן טעאַטער — קינסטלעריש טעאַטער — ער האָט אויסגעפּונען די פּאַרבאַרגענע וועגן, וואָס פירן צו אונדזערע עמאַציעס און דורך וועלכע מיר קאַנען אונדזערע עמאַציעס אויסדריקן.

סטאניסלאָווסקי איז אַריין אין דער טעאַטער-געשיכטע ווי דער מייסטער פון וועלט-טעאַטער. וואָס זיינען געווען די גרויסע פּאַרדינסטן זיינע, וואָס האָבן אים דערהויבן צום „מייסטער“?

סטאניסלאָווסקי האָט געשאַפּן דעם מאַסקווער קונסט-טעאַטער. ער איז אָבער ניט געוואָרן דער פרעמיער פון זיין טעאַטער, אויך ניט דער גרעסטער שוישפּילער. די שילער זיינע — קאַטשאָלאָו, מאַסקווי, טשע-כאַוו — זיי זיינען געוואָרן די באַרימטע שוישפּילער פון זיין קונסט-טעאַ-טער. סטאניסלאָווסקי איז געווען אַ זייער גוטער רעזשיסאָר, אָבער דער מיטגרינדער פון קונסט-טעאַטער, נייער אַוויטש דאַנטשענקאַ, איז געווען

ניט קיין קלענערער רעזשיסאר פון סטאניסלאָווסקין. אין דעם זעלבן יאָרהונדערט, ווען סטאניסלאָווסקי האָט אָנגעהויבן זיין וועג צום טעאַטער, האָט אָנגעהויבן אין ענגלאַנד דער גרויסער רעזשיסאר גאַרדאַן-קרעג. סטאניסלאָווסקי האָט אים אָפילו איינגעלאָדן צו רעזשיסירן אין קונסט-טעאַטער. אין דער זעלבער צייט האָט אויך אָנגעהויבן דער באַרימטער מאַקס ריינהאַרדט אין דייטשלאַנד. דער נאַמען גאַרדאַן-קרעג קלינגט אָפּ היינט ווי אַ ווייטער עכאַ... מען קאָן איצט מיט גרויס שוועריקייט געפינען אין אַ בוך-געשעפט אַ קליין, דין ביכעלע וועגן גאַרדאַן-קרעג מיט בילדלעך פון זיינע דעקאָראַציעס, כאַטש ער איז געווען דער ערשטער, וועלכער האָט אַרונטערגעוואָרפן די געמאַלענע ווענט און וועלדער פון דער בינע און אויפגעהאַנגען מאַטעריאַלן דרעיפּס. ער האָט דער ערשטער אַרױפגע-שטעלט אויף דער בינע פּלאַטפאָרמעס. מאַקס ריינהאַרדט איז געווען דער ערשטער מיט זיינע פּאַנטאַסטישע גראַנדיעזע ספּעקטאַקלען. דאָך זיינען זיי פאַרבליבן בלויז די גרויסע רעזשיסארן פון זייער צייט און סטאניסלאָווסקי האָט געמאַכט געשיכטע אין טעאַטער.

דער גרויסער סוד ליגט אין איין וואָרט — „סיסטעמע“ — די סיסטעמע פון סטאניסלאָווסקין.

ווען סטאניסלאָווסקי איז געקומען צו דער בינע, האָט עקזיסטירט סיי אין רוסלאַנד, סיי אין גאַנץ אייראָפע דער טעאַטער פון „פאַרשטעלן“. דער אַקטיאָר האָט געוויזן — פאַרגעשטעלט. אין די דראַמאַטישע שולעס האָט מען געלערנט דעם אַקטיאָר צו ריידן שייך, צו גיין שייך, צו מאַכן שיינע באַוועגונגען — צו זיין גראַציעז! ווען דער אַקטיאָר האָט געלערנט אַ ראַלע, ווען ער האָט פאַרן פּובליקום פאַרגעשטעלט די ראַלע, איז זיין גאַנצע אויפמערקזאַמקייט געווען געווידמעט צו דעם, אַז זיין שטימע זאָל קלינגען גוט, אַז ער זאָל זיין מיטן פנים צום פּובליקום. ער האָט געטראַכט וועגן איין זאַך — צו באַצויבערן דאָס פּובליקום. אַקטיאָרן האָבן זיך דאָן געטיילט אויף אַמפּלואַ: ס'איז געווען אַ ליבהאַבער, אַ כאַראַקטער-שױ-שפּילער, אַ קאָמיקער.

1. דער ליבהאַבער איז געווען די פּערזאָן, וועלכע באַצויבערט די „פּראָווען“. פאַר די מיידלעך איז דער ליבהאַבער געוואָרן דער אידעאַל

צו וועלכן זיי דארפן שטרעבן. ניט איין פארזעסן מיידל האָט געהאַט צו פאַרדאַנקען יענעם ליבהאַבער איר דאַליע ;

2. דער קאַמיקער האָט באַדאַרפט קענען וואָס מער טריקס (קונצן) ;

3. דער כאַראַקטער־שווישפּילער האָט בלויו באַדאַרפט אַ באַרד.

פון אונדזער יידישן טעאַטער איז פאַרבליבן ווי אַ וויץ דער פּאַל, ווען אַ שווישפּילער איז אַריינגעלאָפּן אין טעאַטער, עטלעכע מינוט פאַרן פאַר־האַנג, און האָט לויפנדיק צום גאַרדעראַב־צימער אַ פּרעג געטאַן : וואָס שפּילט מען היינט ? האָט דער בינע־מייסטער אים געענטפּערט : מען ווייס נאָך ניט, אָבער קלעפט צו אַ בערדל.

פרויען־ראָלן האָבן זיך אויך אַזוי געטיילט ווי די מענער־ראָלן. דער ליבהאַבער און די פּרימאַדאַנע זיינען געוואָרן די „סטאַרס“. זיי זיינען געווען די אויסדערוויילטע, אַלע איבעריקע אַקטיאָרן האָבן באַדינט דעם סטאַר. טעאַטערס אין יענע יאָרן האָבן זיך ניט געבויט, געשאַפּן, נאָר זיי האָבן זיך צוזאַמענגעשטעלט. דער דירעקטאָר — דער אונטערנעמער, האָט צוזאַמענגעשטעלט זיין טרופּע פאַר דער פּיעסע, אַדער פאַרן סעזאָן. דער סיסטעם עקזיסטירט נאָך עד היום (חוץ די קונסט־טעאַטערס, די אַנסאַמבל־טעאַטערס, אַדער קאַלעקטיוו־טעאַטערס). סטאַניסלאָוסקי איז געווען דער ערשטער, וועלכער האָט דערצויגן אַ גרופּע אַקטיאָרן און אויפגעבויט דעם מין טעאַטער, וווּ דער אַקטיאָר ווערט ניט אַנגאַזשירט, נאָר ווערט אַ מיטגליד פון דער משפּחה צו וועלכער ער דינט זיין גאַנצן לעבן. סטאַניס־לאָוסקי איז אויך געווען דער ערשטער, וועלכער האָט אָפּגעשאַפּן דעם „סטאַר“ אין טעאַטער. ער האָט איינגעפירט, אַז אין יעדער פּיעסע האָט אַן אַנדערער שווישפּילער געשפּילט די הויפּט־ראָלע און דער וועלכער האָט נעכטן געשפּילט די הויפּט־ראָלע האָט היינט געקאַנט שפּילן די צווייטע, אַדער דריטע ראָלע. די פּרינציפּן זיינען אָבער בלויו פונקטן פון דער „סיסטעמע“. די „סיסטעמע“ ווי אַ לערע, וועלכע דינט איצט דעם שווישפּילער אין דער גאַנצער וועלט, האָט סטאַניסלאָוסקי אויפגעבויט אין פאַרלויף פון צענדליקער יאָרן אויפן סמך פון אַבסערוואַציעס, אַנאַליזי־רונגען פון לעבן פון קינדער און פון באַרימטע קינסטלער, וועלכע די נאַטור אַליין האָט באַשאַנקען מיט טאַלאַנט.

סטאניסלאָוסקי אליין האָט אָנגעהויבן שפילן אזוי ווי אַלע אַקטיאָרן אין זיין צייט — פאַרשטעלן. אָבער ער האָט זייער שנעל באַגריפן, אַז ער קריגט ניט קיין שום באַפרידיקונג. פאַרקערט, ער איז נאָך אַ פאַרשטעלונג מיט, דערשעפט. אין יענע יאָרן האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן מערקווירדיק־אַנדערשדיקע אַקטיאָרן. אין רוסלאַנד האָט זיך באַווייזן דער גרויסער מאַטשאַלאָוו (מען טאָר ניט פאַרבייטן דעם נאָמען מיט קאַטשאַלאָוו, וועלכער איז געקומען מיט אַ פאַר צענדליק יאָר שפעטער). אין פראַנקרייך האָט זיך באַווייזן די ווונדערלעכע ראַשעל, אין איטאַליע האָט אַ בליץ געטאָן די דווע. יעדער איינער פון זיי האָט געווירקט מיט זיין אייגנאַרטיקייט. ראַשעל האָט באַגייסטערט מיט איר אוממיטלבאַרקייט, טעמפּעראַמענט, עלע־גאַנץ; דווע האָט איבערראַשט מיט איר נאַטירלעכקייט, מיט איר אינטימען טאָן — מיט דער שטימונג, וועלכע זי פלעגט שאַפן אַרום זיך. די פראַגע אָבער, וועלכע האָט סטאַניסלאָוסקי געמאַטערט, איז געווען — ווי אזוי דערגרייכן זיי עס? וואָס פאַראַ מיטלען נוצן זיי?

דער גרויסער איטאַליענישער אַקטיאָר סאַלוויני האָט אַנטדעקט פאַר סטאַניסלאָוסקי דעם גרויסן סוד: פאַר דעם זייער דראַמאַטישן, שטאַרקן מאַנאַלאָג, וווּ אַלע שווישפילער פלעגן נוצן די לייבן־שטימע און די גרויסע, שטאַרקע באַוועגונגען, האָט סאַלוויני געמאַכט אַ גרויסע פאַזע, זיך פול־שטענדיק באַפרייט, גענומען אַ טיפן אַטעם און אויף דעם אַטעם האָט ער אָנגעהויבן מיט אַ געדעמפטער שטים צו ריידן. אין דעם צושטאַנד זיינען פריי, רויק געפלאַסן טרערן פון זיינע אויגן און אין דעם מאַמענט האָט ער דערשיטערט זיין פובליקום. דאָ איז פאַר סטאַניסלאָוסקי קלאַר געוואָרן, אַז קאַנצענטראַציע, באַפרייונג און פאַזעס זיינען די וויכטיקסטע עלע־מענטן אין דער שווישפיל־קונסט און פון דעם פונקט אָן האָט סטאַניסלאָוסקי אָנגעהויבן צו בויען זיין „סיסטעמע“.

ער האָט אָנגעהויבן מיט זיינע סטודענטן:

1. איבונגען אויף צו באַפרייען דעם קערפער — יעדן טייל באַזונדער.

(דעמאָנסטרירן);

2. איבונגען אויף קאַנצענטראַציע. (דעמאָנסטרירן);

3. איבונגען אויף אַטעם (דעמאָנסטרירן).

סטאניסלאָווסקי האָט באַגריפן, אַז דער אַקטיאָר איז אויך אַ לעבער־דיקער מענטש און ניט קיין פופע. ער האָט אָנגעהויבן צו פירן דעם שוישפילער אַלץ נענטער צו דער נאַטור פון לעבעדיקן מענטשן. טעאַטער־שפיל איז ניט קיין אויסגעטראַכטע זאַך, וואָס מען האָט אַרויפגעצווונגען אויפן מענטשן. טעאַטער־שפיל איז אַ נאַטירלעכער דראַנג זיך אויסצולעבן, פונקט ווי מוזיק — פאַרן געבוירענעם מוזיקאַליש־באַגאַבטן. קינדער שפילן זיך שוין אין עלטער פון אַכט—צען חדשים. דאָס קינד מאַכט זיך שלאָפנדיק, דאָס קינד פאַרבאַהאַלט זיך, דאָס קינד שפילט מיט דער ליאַלקע. און ווען דאָס קינד ווערט עלטער, אויב עס האָט באַגאַבונג, שפילט עס אַפּ גאַנצע סצענעס.

איך האָב בייגעוווינט אַזאַ קינדער־שפיל אין תל־אביב. אין 1950, ווען עס איז געווען אין ישראל די גרויסע פאַרפלייצונג, האָט מען אַרויס־געלאָזן אַ רוף, אַז די שטאַט זאָל צונעמען פון די פעלדער, פון די מעברות די קינדער. אין איינעם אַ פרייטיק פאַרנאַכט בין איך צוגעקומען צום הויז פון מיינער אַ פריינדין און האָב געטראָפן ביים טויער אַ גרופע קינדער אָנגעטאַן שבתדיק, האַלטנדיק פייפלעך, פייקלעך און גלעקלעך. איך האָב אַ פרעג געטאַן מיין פריינדין, וואָס דאָס איז, האָט זי מיר געזאָגט, אַז דאָס וואַרטן זיי אַפּ אַ מיידעלע פון פעלד. ווען זיי האָבן דערזען פון ווייטן דאָס מיידעלע אָנקומען, האָבן זיי אַלע צוזאַמען אָנגעהויבן צו שפילן, צו קלאַפן אין די פייקלעך, צו קלינגען מיט די גלעקלעך און אַט אַזוי זינגענדיק און שפילנדיק האָבן זיי אַריינגעפירט אין הויז דעם „גרויסן גאַסט“.

קינדער אימפּראָוויזירן, זיי פאַרטראַכטן אַ טעמע און שפילן זי אויס. פון די אַלע באַבאַכטונגען איז סטאַניסלאָווסקי געקומען צום „עטיוד“. ער האָט איינגעפירט אין זיין טעאַטער און אין אַלע זיינע סטודיעס דעם מין „עטיוד“. לאַמיר אייך דערקלערן ווי אַזוי מען בויט אַן „עטיוד“.

לאַמיר זאָגן, אַזוי: דער דאַקטאָר איז נאַר וואָס אַריין אין זיין קאַבינעט, ס'האַט אַ קלאַפּ געטאַן אין זיין טיר און עס איז אַריין אַ פרוי: — העללאַ דאַקטאָר.

— העללאַ, זיצט. וואָס ווילט איר מיר דערציילן?

— דאַקטאָר, איך לייד פון שלאָפלאַזיקייט...

ביי סטאניסלאָוסקין הייבן זיך דאָ אָן די פראַגן: ווער איז דער דאָקטאָר? ווי אַלט איז ער? ווי לאַנג פראַקטיצירט ער? וואָס איז זיין ספּעציאַליטעט? פון וואַנען איז ער אַריינגעקומען? (מיר האָבן דאָך גע- זאָגט, אַז ער איז נאָר וואָס אַריינגעקומען אין זיין קאַבינעט). ווי זעט ער אויס? (הויך אָדער קליין, עלעגאַנט אָדער אַפּגעלאָזן). דאָס און נאָך אַ סך פראַגן האָבן דאָך אַ שייכות צו דער באַציונג פון דער פרוי צו אים. צו אונדזער ביאָליסטאָקער דאָקטאָר כאַזאַנאָוויטש, למשל, וועלכער איז געווען אַלט, מיאוס, האַלב־משוגע, פלעגן פרויען גיין, ניט טראַכטנדיק ווי זיי זעען אויס, ניט געפודערט, ניט אַנגעטאָן — אַ דאָגה! אָבער ווען אַ פרוי גייט צו אַ יונגן, עלעגאַנטן, פיפיקן דאָקטאָר, טראַכט זי שוין זייער שטאַרק ווי זי דאַרף זיך פּרעזענטירן... בכדי אויפצובויען די צוויי כאַראַקטערן מאַכט מען צענדליקער פאַרשידענע „עטיודן“. לאַמיר זאָגן, דער דאָקטאָר ביים פּרישטיק: ווי עסט ער? לאַנגזאַם, רויק, אַקוראַטע, מיט אַ סאַל־טעמקעלע אויפן קני? צי אפשר גאָר: שטייענדיק און גיך, כאַפּנדיק און איבערלאָזנדיק אַ שטיקל געלכל אויפן אויבערשטן ליפּ. לויט דעם כאַראַקטער זיינעם וועט ער דאָך באַהאַנדלען די פאַציענטן. נו, און די פאַציענטקע? וואָס פאַראַ פּויגל איז דאָס? די קליינע „עטיודן“ זיינען די פלעגע, די שפייז פאַר דעם גרויסן כאַראַקטער פון דעם מענטש־אַקטיאָר. אויף דער בינע שפילט מען אַ דאָקטאָר זייער איינפאַך: מען גיט אים אַ טשעמאַ־דאַנטשיקל און מען טוט אים אָן אַ האַרטן הוט. און אַז מען דאַרף אַ פראַפּעסאָר טוט מען אים אָן ברילן און לעדערנע הענטשקעס. שטעלט זיך די פראַגע: איז עס אַ פראַסטיקער ווינטער, וואָס טוט דאָ דער האַרטער הוט? איז עס אַ הייסער זומער — צו וואָס די לעדערנע הענטשקעס?

ווייסט איר, אַז פראַפעסיע בויט די אויסערלעכקייט פון אַ מענטשן. אַט, למשל, ווייסט איר, אַז אַ דאָקטאָר גינעקאָלאָג איז מערסטנטייל מיט אַראַפּגעלאָזענע אַקסלען, איינגעבויענעם קאַפּ און אַ ביסל אַ רונדע פלייצע. פאַרוואָס? ווייל דאָס איז די פּאָזיציע פון פאַציענט (דעמאָנסטרירן). און אַ צאָן־דאָקטאָר איז אַ גלייכער (דעמאָנסטרירן מיינ דענטיסט אין מאָנ־טרעאַל). איך האָב געהאַט אַ סטודענטקע, אַ מאָל איז זי געווען פון פאַך אַ הוטן־פּוצערקע: אַ גאַנצן טאָג איז זי אַרומגעגאַנגען מיט דער נאָדל און

חיהלע גראבער

פינגערהוט אויפן פינגער. פלעגט זי ביים עסן, אפילו אין רעסטאראן, האלטן די לעפל אט אזוי... (דעמאנסטרירן). איך בין א מאָל אויף א שיף אריין אין „דראַינג־רום“ און כ׳האַב דערזען פון ווייטן אַ מאַן זיצן אזוי (דעמאנסטרירן) און איך האָב געוואוסט גאַנץ גענוי, אַז ער איז אַ מאַלער. אַט אזוי בויט מען שריט נאָך שריט דעם כאַראַקטער, ניט באַנוצנדיק זיך מיטן טעקסט פון דער פּיעסע, ס׳הייסט: אימפּראַוויזירן. נאָך דעם הייבט מען אָן לייענען די ראַלע און זוכן דעם לאַגישן אינהאַלט, דעם טייטש פון דער פּראָזע, פון דעם וואָרט. לאַמיר זאָגן: וואָס מאַכט איר?

1. וואָס מאַכט איר? (איך האָב אייך שוין לאַנג ניט געזען).
2. וואָס מאַכט איר? (איר פילט זיך שוין בעסער).
3. וואָס מאַכט איר? (אַ סוועטער).

נו, און אַזאַ פּראָזע ווי „גוט מאַרגן“.

1. גוט־מאַרגן. (וואָס האָט איר געוואָלט)?
2. גוט־מאַרגן. (וואָס האָט פּאַסירט)?
3. גוט־מאַרגן. (שוין ווידער דאָ)?

און אַזאַ פּראָגע ווי „וויפל איז דער זייגער“?

1. וויפל איז דער זייגער? (שוין צייט צו גיין שלאָפן).
2. וויפל איז דער זייגער? (איך קאָן נאָך שלאָפן אַ ביסל).
3. וויפל איז דער זייגער? (מען דאַרף דאָך שוין לויפן).
4. וויפל איז דער זייגער? (אפשר קאָן מען אים אויפוועקן און געבן

דעם רעצעפט).

אַ שריט ווייטער:

מען הייבט אָן צו טיילן די פּראָזע און אַנמערקן וווּ מען דאַרף מאַכן די פּאַזע. אַקטיאָרן מיינען, אַז שפּילן מיינט ריידן. ס׳איז דאָך ניט ריכטיק, לויט סטאַניסלאַווסקין איז גאָר פּאַרקערט — שוויגן הייסט שפּילן. מען קאָן דאָך מיט איין „אוי“ זאָגן מער ווי מיט אַ גאַנצער פּראָזע.

1. אוי. (ניט גוט, ניט גוט).
2. אוי. (ווי שייך, ווי שייך).
3. אוי. (עס שטעכט, אַ שטאָך).
4. אוי. (איך וועל דאָס ניט אויסהאַלטן).

אויף די אלע זאכן זיינען דאך געבויט צענדליקער וויצן.
צוויי יידן זיצן אנטקעגן איינער דעם אנדערן אין א באן. זיי קענען
זיך ניט. פלוצלינג גיט איינער א זאג: „אוי“.

זאגט דער צווייטער: „איר דערציילט מיר“.

נו, און וואס איז מיט פאזעס, אינגאנצן אן א קלאנג — שטומע פאזעס.
א מענטש טראכט, א מענטש קוקט, א מענטש דערשרעקט זיך, א מענטש איז
אין א סאסאון וואלד (דאס אלץ דעמאנסטרירן).

די אלע פאזעס ווערן אנגעמערקט אין טעקסט און עס מוז פיקסירט
ווערן אויף תמיד אין דער זעלבער צייט און אויפן זעלבן פלאץ.

דאן קומט די ארבעט אויפן קאנטראקט מיטן פארטנער, אויף אקציע
און רעאקציע און נאך, און נאך. אט אזוי פונקט נאך פונקט האט סטאניס-
לאווסקי אויפגעבויט די בארימטע טעאריע דורך וועלכער מען האט געשאפן
דעם טעאטער פון איבערלעבן.

סטאניסלאווסקי האט ניט אנגעהויבן פון רעזשי-אויפפירונג, ניט פון
ליכט-עפעקטן; ניט פון דעקאראציעס; ניט פון מוזיק. נאך פון לעבעדיקן
אקטיאָר און בלויז אקטיאָר. אלץ איבעריקע קומט שפעטער צו הילף דעם
אקטיאָר.

נאך דער רעוואלוציע איז סטאניסלאווסקי איינגעלאדן געווארן צום
„באלשאַיִטעאטער“, צו לערנען די זינגער שפילן. סטאניסלאווסקי האט
אנגענומען די איינלאדונג, ניט קוקנדיק אויף דעם, וואס זיינע אקטיאָרן פון
מ. ק. ט. זיינען געווען קעגן „ווייל“, האט ער געזאגט, „איך הער אויס אן
אפערע מיט פארמאכטע אויגן, איך קאן ניט צוזען זייער שפילן.“

די זינגערס זיינען געווארן זייער נערוועז; זיי האבן געטענהט, אז די
סיסטעמע וועט דערהרגעגען זייערע שטימעס.

איך האב געהאט דאס גליק צו זען זיין ערשטע אויפפירונג פון „יעווגעני
אניעגין“. אלע ווייסן ווי טאטיאנע שטייט ביי דער ראמפע און ווי זי
שפרינגט ארויף צו דער הויכער נאטע, און ווי אניעגין דערקלערט זיך
דער העלדין אין ליבע, זינגענדיק צו דער גאלעריע און זי שטייט ביי דער
זייט... ביי סטאניסלאווסקין איז די סצענע פארגעקומען ארום א באנק,
וואס איז געווען באשאטנט פון א צעצווייגטן בוים. בעתן זינגען האבן זיי

חיהלע גראבער

ביידע צארט געגלעט די בלעטער פון די אַראָפּהענגענדיקע צווייגן. איך האָב מער קיינמאָל ניט געפילט אַזאַ צאַרטקייט, אַזאַ וואַרעמקייט, אַזאַ אינטימיטעט ביי אַפּערע־זינגערס. קיין אומאַרעמונג, קיינע קושן קאַנען ניט איבערגעבן אַזוי פיל עמאַציע, אַזוי פיל טיפּקייט, אַזוי פיל ליבע.

ביז סטאַניסלאָוסקי האָבן מיר בלויז געהאַט געשיכטע פון טעאַטער־און ביאַגראַפיעס פון גרויסע שוישפילער, אָבער ק. ט. ס. סטאַניסלאָוסקי האָט אונדז איבערגעלאָזן אַ טעאַריע, ווי אַזוי צו שפילן — און ווי אַזוי צו שפילן נאַטירלעך.

סטאַניסלאָוסקי און זיין מ. ק. ט. האָבן געהאַט זייער איינפלוס אויף די טעאַטערס און אַקטיאָרן פון אייראָפּע און אַמעריקע. די אַרטיסטן פון מ. ק. ט. וועלכע זיינען פאַרבליבן אין אַמעריקע, האָבן דערצויגן אַ נייעם טיפּ שוישפילער, זיי האָבן פראָדוצירט אַ נייעם טיפּ פילם. עס איז שוין ניט קיין סוד, אַז די בעסטע שוישפילער אין האַליווד האָבן פאַר זייערע דירעקטאָרס שילערס פון מ. ק. ט. אָדער שילערס פון זיינע שילערס.

אין דער זעלבער צייט, וואָס סטאַניסלאָוסקי האָט געמאַכט געשיכטע אין טעאַטער, האָבן געשיכטלעכע געשעענישן געבראַכט נייע לאָזונגען: „אַלץ פון נעכטן מוז ווערן פאַרניכטעט.“ „דאָס לעבן הייבט זיך אָן פון היינט.“ דער דאָזיקער סלאָגאַן האָט זיך באַצויגן אויך צו טעאַטער. דער שאַפּער פון קונסט־טעאַטער איז סטאַניסלאָוסקי, דער בורזשוי, דאָס טעאַטער טער איז געווען אונטערשטיצט פון די מיליאָנערן, די פּוטילאָוס, די מאַראַזאָווס. חוץ דעם איז דער גאַנצער אופן פון זייער שפילן — פאַר דער אינטעליגענץ: די שטילע טענער, די פּאַזעס, די שטימונג, וואָס ווערט געשאַפן...

„די רעוואָלוציע מוז ברענגען דעם טעאַטער צו די מאַסן.“ דער נייער טעאַטער דאַרף ווייזן פיעסן פון זייער אייגן לעבן: אַלץ פרימיטיווע, שריי־ענדיקע, אַפילו ווילגאַרע לאָזונגען. איך געדענק אויך די ערשטע אויפפיר־רונג פון מייערכאַלדן — דעם, וואָס האָט געעפנט דעם ערשטן „פּאַלקס־טעאַטער“. דאָס איז געווען אַ פיעסע פאַר די מאַסן. דער טעאַטער איז פראַקלאַמירט געוואָרן פאַר דעם טעאַטער פון די מאַסן. וועגן מ. ק. ט. איז דיסקוטירט געוואָרן ווי וועגן אַ קאַנטר־רעוואָלוציאָנערן טעאַטער.

מיינ וועג אליין

געווען א צייט, ווען מיר האבן ממש געציטערט פארן געדאנק, אז מען קאן זיך אויפכאפן אין איינעם א פרימארגן און אויסגעפינען, אז דער קונסט-טעאטער איז געשלאסן און סטאניסלאווסקי איז אועקגענומען געווארן ערגעץ ווו...
סטאניסלאווסקי האט ניט געקעמפט, ער האט רויק און ערלעך גע-ארבעט אויף זיין טעאריע: „לעבן און אמת זיינען אייביק“.

מיינערכאלד איז דערהרגעט געווארן דורך די, וואס האבן אים דערהויבן און געיובלט ארום אים. סטאניסלאווסקי איז פאראייביקט געווארן. כאאס ברענגט מיט זיך גרויל און נסים.

מיר האבן א סך גערעדט וועגן סטאניסלאווסקין און זיין לערע. דער הויפט-פרינציפ פון טעאטער גופא איז ביי אים געווען די אטמאספערע. די אטמאספערע האט סטאניסלאווסקי אנגעהויבן צו שאפן ניט פון דער בינע, נאר שוין פון אריינגאנג צום טעאטער. אויף קאמערסערסקי-פערע-אולאק בלייבט מען שטיין ביי א קליינער געביידע מיט צוויי באשיידענע שילדלעך אויף וועלכע עס איז אנגעדרוקט דער אויפשריפט: מאסקווער קונסט-טעאטער. ווען מען גייט אריין אין טעאטער דערפילט מען זיך ווי אין א קאטעדראלע. דאס פובליקום רעדט ניט, נאר שעפטשעט. לויטן געזעץ פון דעם טעאטער, אפלאדירט מען נישט נאך יעדן אקט, בלויז ביים סוף פון דער פארשטעלונג. די שטימונג גייט מיט מיט די צושויער און פארבלייבט מיט זיי, ווען נאר זיי טוען א טראכט וועגן דעם קונסט-טעאטער.

ווען סטאניסלאווסקי האט זיך צוריקגעקערט מיטן טעאטער פון זייער טורנעע איבער אמעריקע האט אונדז דער גרויסער מייסטער דער-ציילט וועגן זיין ערשטער איבערלעבונג אויף דער ניו-יארקער בינע. ווען דער פארהאנג פון לעצטן אקט איז געפאלן, האט זיך דערטראגן פון זאל א פייעריי — סטאניסלאווסקי האט א ציטער געטאן און זיך אפגערופן „מיר זיינען דורכגעפאלן“. דאס פייער האט זיך פארשטארקט. מען האט אויפגעהויבן דעם פארהאנג. אבער סטאניסלאווסקי איז שטיין געבליבן הינטער די קוליסן. ווען מאַרריס געסט (זייער אימפרעסאריא) איז צוגע-לאפן צו אים, האט ער ווידער א זאג געטאן: „פראוואליליס“ — דורכ-

חיהלע גראבער

געפאלן, מען פייפטט. מאַרריס געסט האָט זיך צעלאַכט און געזאָגט: „דאָס איז ביי אונדז אין אַמעריקע דער שטאַרקסטער אויסדרוק פון באַגייס-טערונג“.

סטאַניסלאָוסקי האָט אָפּגעאַטעמט און איז אַרויס אויף דער בינע. די „הבימה“־שווישפילער האָבן די „סיסטעמע“ דורכגעמאַכט מיט דעם געניאַלן שילער פון סטאַניסלאָוסקין — י. ב. וואַכטאַנגאַוו, וועלכן דער מייסטער האָט רעקאַמענדירט. אָבער דער גרינדער פון דער „הבימה“ נחום צמח האָט אַלץ געזוכט מיטלען ווי אַזוי צו באַקומען די מעגלעכקייט צו אַרבעטן מיט סטאַניסלאָוסקין כאַטש אַ קורצע צייט. די אַקטיאָרן פון מ. ק. ט. האָבן ניט דערלויבט זייער גרויסן מייסטער צו אַרבעטן אויסער די ווענט פון זייער טעאַטער. זיי האָבן אים אָפּגעהיט און זיי זיינען געווען אייפערזיכטיק. איין מאָל איז וואַכטאַנגאַוו געקומען מיט אַ פּלאַן: אַזוי ווי אין מאַסקווע זיינען דאָ דריי פון די בעסטע סטודיעס — די אַרמענישע סטודיע, אין דער אַרמענישער שפּראַך; די וואַכטאַנגאַוו־סטודיע אין רוסיש, און די „הבימה“ אין העברעיש, און היות די דריי סטודיעס ווילן אַרבעטן מיט סטאַניסלאָוסקין, איז זיין עצה, אַז די דריי סטודיעס זאָלן זיך פאַראייניקן און איינלאַדן סטאַניסלאָוסקין.

די אידעע צו אַרבעטן אויף איין פּיעסע אין דריי שפּראַכן האָט ממש אָנגעצונדן סטאַניסלאָוסקין און אין דער קליינער פּאַיע פון דער „הבימה“ האָבן זיך אָנגעהויבן די פאַרכישופּטע זונטיקן.

יעדן זונטיק אין דער זעלבער צייט האָט דער רוסישער קוטשער „וואַנקאַ“ געברענגט דעם גרויסן מייסטער אין דער קליינער ווילע אויף ניוזשאַיאַ קיסלאָווקאַ נומער 6. אַ גרופּע פון אַכט און פּערציק יונגע סטודענטן האָבן מיט קלאַפּנדיקע הערצער זיך אַ הויב געטאָן צו באַגעגענען און באַגריסן דעם גרויסן מייסטער. און אַט איז אַריין אַ הויכער, שיינער, גראַער מאַן. אַ ביסעלע ווי פאַרשעמט האָט ער זיך באַשיידן אַראָפּגעלאָזן אויף אַ שטול און האָט אָנגעהויבן — ניט דרייסט — מיט ע... ס... חו... חוס... מ... ס... און מיט פּאַזעס.

דער מייסטער האָט געזוכט דעם וועג ווי אַזוי צו שאַפּן דעם קאַנטאַקט מיט דער נייער גרופּע און נאָר נאָך דעם ווי ער איז אַריין אין „צירקל“

מיינ וועג אליין

(דאס איז זיין אייגענער אויסדרוק). האָט ער אָנגעהויבן צו ריידן, צו דערקלערן און צו דעמאָנסטרירן. נאָך דעם ווי מיר האָבן שוין אָפּגעאַרבעט מיט וואַכטאַנגאַוון דריי יאָר, האָבן מיר איצט מיט סטאַניסלאַווסקיין אָנגע-הויבן אויף עטיודן. ניט איין וואָרט פון טעקסט.

די ערשטע פּיעסע וואָס מען האָט אויסגעקליבן איז געווען „שילאָק“. אין איינעם אַ פּראָטיקן, זוניקן זונטיק, אין מיטן יאַנואַר, האָט אונדז דער מייסטער געגעבן אַזאַ מין עטיוד: „מיר זיינען אין ווענעציע, אין אַ זומער-נאַכט, די לבנה איז פול און העל און מיר שווימען אין גאַנדאַלעס אויף די וואַסערן פון די קאַנאַלן.“

עס האָט ניט לאַנג גענומען און גרופּעס האָבן זיך פאַרמירט, ליד און געלעכטער האָבן אָפּגעקלונגען אין דער לופט. פּלוצלינג האָבן מיר דער-הערט פון מייסטער: „ראַמאַנס, ראַמאַנס“. מען האָט געביטן פּאַזעס, שטימען זיינען געוואָרן ווייך און דעמף. סטאַניסלאַווסקי אליין האָט אַראַפּגענומען דעם גרינעם טישטוך פון לאַנגן טיש, אָנגעטאַן עס ווי אַ טאַגע און האָט אָנגעהויבן צו שפּאַצירן אין דער גאַנצער לענג פון אונדזער פּאַיע, פּייפּנדיק אַן איטאַליעניש ליד.

און פּלוצלינג איז מאַסקווע פאַר אונדז פאַרשווינדן. די פאַרפרוירענע זון האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ העלער, וואַרעמער לבנה און מיר האָבן ממש דערפילט ווי מיר שווימען אויף די שטילע וואַסערן פון ווענעציעס קאַנאַלן. סטאַניסלאַווסקי, דער הויכער, גרויער מאַן, איז געווען דאָן דער יינגסטער צווישן אַלע יונגע — ער איז געווען דער עכטער „קאַבאַלעראַ“. דער חלום אויפצופירן די פּיעסע איז קיינמאַל ניט פאַרווירקלעכט געוואָרן, ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס סטאַניסלאַווסקי האָט איין מאַל געזאָגט: „העי, איר ווייסט, די דריי שפּראַכן: אַרמעניש, רוסיש און העברעיִש צוזאַמען וועלן זיכער קלינגען איטאַליעניש“...

אַבער די ווינטער-אַרבעט מיטן גרויסן מייסטער האָט אַוועקגעלייגט דעם פּונדאַמענט אויף וועלכן מען פילט זיך זיכער אַ לעבן לאַנג! *

* דאָס איז איינע פון חיהלע גראַבערס לעקציעס.

י. ב. וואכטאנגאָוו און „דער דיבוק“

סטאַניסלאָווסקי, פונקט ווי קיין שום פראַפּעסאָר, קאָן ניט באַווייזן קיין נסים. ער האָט שטענדיק אונטערגעשטראַכן, אַז די טעאָריע קאָן ניט באַשאַפן קיין טאַלאַנט. די „סיסטעמע“ קאָן אָבער אויסבילדן אַ אַקטיאַר, העלפן דעם שוישפּילער וואַקסן.

סטאַניסלאָווסקי האָט דערצויגן אַ גאַנצן דור ניט נאָר שוישפּילער, נאָר אויך צושויער. ער האָט אויסגעבילדעט צענדליקער אינסטרוקטאָרן, לערער, רעזשיסאָרן און ער האָט איבערגעלאָזן אַ טעאָריע, וועלכע איז שוין איבערגעזעצט אין אַלע שפראַכן פון די פעלקער, וועלכע האָבן אַ טעאָטער-באַוועגונג.

פון אַלע זיינע שילער איז בלויז איינער אָנערקענט געוואָרן אַלס דער זשעני. דאָס איז געווען י. ב. וואַכטאָנגאָוו.

וואַכטאָנגאָוו איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1889 און איז געשטאַרבן דעם 29טן מאַי 1922. די אָנערקענונג אַלס זשעני האָט ער דערגרייכט צו זיינע דריי און דרייסיק יאָר. ער האָט אַ בליץ געטאַן און — זיך פאַר-לאָשן.

ביי זיין פרישן קבר האָט דער גרויסער מייסטער געזאָגט: „עס איז היינט אַוועק פון אונדז דער זשעני פון נייעם רוסישן טעאָטער“.

וואַכטאָנגאָוו האָט ניט באַוויזן איבערצולאָזן דער וועלט זיין שיטה אין דער שוישפּיל-קונסט. עס זיינען בלויז דאָ ביכער וועגן אים, וועגן זיינע לעקציעס, וועגן זיינע פאַרשטעלונגען. עס איז פון אים געבליבן זיין טעאָטער אין מאַסקווע, וועלכן ער האָט געגרינדעט און דערצויגן און וועלכער טראָגט זיין נאָמען „טעאָטער אויפן נאָמען פון וואַכטאָנגאָוו“.

אונדז — יידן, האָט וואַכטאָנגאָוו איבערגעלאָזן עטלעכע שוישפּילער,

וועלכע היטן אפ זיינע געזעצן און די בארימטסטע פארשטעלונג דעם „די בוק“.

וואכטאנגאוו איז געווען א טרייער נאכפאלגער פון זיין מייסטער — סטאניסלאווסקי. ער האט איבערגעגעבן זיינע שילער די „סיסטעמע“ אין אלע אירע דעטאלן, אבער צו דעם אלעמען האט ער געבראכט צום טעאטער „ריטעם“, וואס דאס איז באנוצט געווען בלויז אין דער מוזיק.

איך געדענק ווי סטאניסלאווסקי האט, אויף איינער פון זיינע רעפער-טיציעס מיט אונדז, געפרעגט: „וואס איז ריטעם?“ דאס איז געווען מיט א צייט שפעטער, נאכדעם ווי וואכטאנגאוו האט שוין געהאט אנגעהויבן ריידן וועגן דעם — און דער גרויסער מייסטער האט נאך אלץ געפארשט, געזוכט די ריכטיקע דעפיניציע פון „ריטעם“ אין טעאטער.

אויך האט וואכטאנגאוו אנגעהויבן ארבעטן אויף „פארעם“. איך וואלט געזאגט, אז סטאניסלאווסקי איז געווען דער מאלער, וואכטאנגאוו — דער סקולפטאר.

סטאניסלאווסקי האט געבויט דעם קונסט-טעאטער אין אנהויב פון אונדזער יארהונדערט ווען גאנץ רוסלאנד, די גאנצע וועלט האט געלעבט איינגעזעסן, רויק, ראמאנטיש, ליריש, וואלצנדיק (רונד ארום, רונד ארום). סטאניסלאווסקי, וועלכער האט באגריפן, אז טעאטער איז אן אפשפילונג פון לעבן, האט גערעדט וועגן רונדע ליניעס, וועגן א ליניע וואס רייסט זיך ניט איבער. זי גייט איבער פון איין באוועגונג צו דער צווייטער זייער פלאסטיש. אין מוזיק הייסט דאס לעגאטטא. א וואלץ א קאדריל, אפילו א מאזארקע איז אויך געווען פלאסטיש;

...דאמען האבן געטראגן לאנגע קליידער מיט גאר לאנגע שלעפעס, גרויסע היט אויף די געקרייזלטע קעפ. דאס אלץ האט ניט דערלויבט צו מאכן שנעלע באוועגונגען;

אין סאלאן איז מען געזעסן ביי גאזל-אמפן און ליכט — דאס האט געשאפן די שטימונג פאר שטילע טענער, פאר א זיפק, פאר בענקעניש. וואכטאנגאוו האט דעם אנסקי-„דיבוק“ געשאפן נאך דער רעוואלוציע, ווען רוסלאנד האט נאך געהאט א נעכטיקע בורזשוואזיע. און שוין א היינ-טיקן רעוואלוציאנערן פראלעטאריער. נעכטן איז נאך געווען דער מאטיוו

חיהלע גראבער

פון „באזשע, צאריא כראני“ — און היינט האט שוין געקלונגען דער „אינ-טערנאציאנאל“. אויף איין גאס האט מען געיובלט און אויף דער צווייטער — האט זיך געגאסן בלוט. וואכטאנגאוו האט א דערשיטערטער, א פיבער-האפטער אָנגעהויבן דעם נייעם טעאטער.

דער „דיבוק“ איז געווען די פאסיקע פיעסע, די פיעסע, אין וועלכער ער האט געקאנט ארויסברענגען דעם קאמף פון אָרעם און רייך, פון אומ-רעכט און גערעכטיקייט. און ער האט די פיעסע געטיילט אויף „צוויי וועלטן“ — די וועלט פון דעם רייכן רב סענדער און די וועלט פון דעם פארגעסענעם, באַעוולטן חנן — די אָרעמע וועלט. דער שטארקסטער אַקט אין „דיבוק“ (אין „הבימה“־דיבוק) איז דער צווייטער אַקט — און דער גאַנצער צווייטער אַקט איז דאָך די געניאלע פאַנטאַזיע פון וואכטאנגאוו.

וואכטאנגאוו האט אויסגעפורעמט יעדע פיגור, ווי דער סקולפּטאָר קנעט אויס זיין סקולפּטור. וואכטאנגאוו האט ניט געאַרבעט מיט דער מאַסן-סצענע: ער האט געאַרבעט מיט יעדן איינציקן אַקטיאָר באַזונדער און פון די אַלע איינצלע פראַגמענטן איז אויסגעוואַקסן די מאַסן-סצענע.

פאַר דעם בעטלער־טאַנץ, אין צווייטן אַקט, האט צמח איינגעלאָדן דעם באַלעט־מייסטער פון דעם „באַלשאַי־טעאַטער“. נאָך דעם ווי ער האט געמאַכט מיט אונדז אַ צען פראַבן, האט ער רעזיגנירט. דערקלערנדיק, אַז מיר זיינען ניט קיין טענצער. זיכער זיינען מיר עס ניט געווען! אָבער אַז וואכטאנגאוו (אויך ניט זייענדיק קיין טענצער), האט איבערגענומען די אַרבעט, איז געשאַפן געוואָרן אַ בעטלער־טאַנץ, וואס האט אויפגעשטורעמט די טעאַטער־וועלט.

וואכטאנגאוו איז געווען אַ גרוזין און אַלע שטעלן די פראַגע: ווי אַזוי האט ער, אַ קריסט, געקאנט פאַרשטיין און אויפפאַסן אַ יידישע לעגענד-דע? דער ענטפער איז: קינסטלערישע אינטוואַזיע — געניאַליטעט — האט צעשטערט די מחיצה פון שפראַך און האט אים דערפירט צו די טיפענישן פון דער יידישער מיסטיק.

וואכטאנגאוו האט געאַרבעט אויף זשעסטן און אויף פאַרעם. ער האט סענדערן און זיין גאַנצן הויף געבויט רונד און ברייט. ער האט די מחותנעסטעס אַוועקגעשטעלט ווי פופעס — סימבאָלן פון דער זאַטער,

צופרידענער, זארגלאזער וועלט, און אויף דעם פאן האט ער אויפגעבויט א וועלט פון צעקרימטע, צעקוועטשטע, צעבראכענע מענטשן — זיינען אלע באוועגונגען פון הויף געגאנגען ארויף-ארויף, און די באוועגונגען פון די ארעמעלייט זיינען געגאנגען אראפ-אראפ — אין דער ערד אריין. ער האט געבויט לאהלען ווי א ליליע. איז דער קאפ געווען א ביסעלע געבויגן אויף א זייט, איז איר באוועגונג אויך געגאנגען א ביסעלע רונד געבויגן. האט אלטמאן, דער מאלער, אויך דעם קאסטיום אין ערשטן אקט, געמאכט מיט א האלב-רונדער ליניע אין דער פעלערינקע.

וואכטאנגאוו האט פלוצלינג באוויזן דער וועלט, אז הענט זיינען וויכ-טיקער פון א פנים; אז באוועגונג איז אויסדרוקספולער פון ווארט. מען האט אין דער גאנצער וועלט אנגעהויבן נאכמאכן באוועגונגען, אבער אן דעם סוד פון אינהאלט פון דער באוועגונג זיינען דאך הענט טויטע, אומבא-רעכטיקטע. „הענט אן אינהאלט זיינען פוסטע הענט, באוועגונג אן א ציל, זינלאזע באוועגונג“.

אין ערשטן אקט, ווען לאהלע קומט אריין אין בית המדרש און דערזעט חננען, האט זי דאך בלויז איין קורצע פראזע: „שלום לך, חנן! שוב אתה כאן? !“ און אין דער איין-פראזע דארף דער צושייער דערפילן א ליבע, וואס ציט זיך פון קינדווייז אן — א ליבע וואס האט נאך נישט געהאט קיין אויסדרוק. די ליבע וואס האט געגליט אין צוויי הערצער, ווי צוויי ליכטיקע שטערן, וועלכע זיינען אזוי נאענט און קאנען זיך ניט אַנרירן. האט שוין די וועלט א מאל געזען אזא ראמאן, וווּ ביידע העלדן טרעפן זיך צוזאמען אויף בלויז אנדערטהאלבן מינוט, וווּ די העלדין זאגט איין קורצע פראזע און דאך דערפירט זיך עס ביז צו דער אייביקער, גייסטיקער פאַרבינדונג !

ווי אזוי האט וואכטאנגאוו עס איבערגעגעבן? ער האט לאהלען ארויפ-געפירט אויף דער בימה אין בית-המדרש, ער האט זי צוגעפירט צום שטאַנג, אַוועקגעשטעלט זי מיט דער לינקער פוס אויפן העכערן טרעפל, די רעכטע — נידעריקער און ביי דער פראזע: „שלום לך“, האט ער איר געגעבן א באוועגונג ארויף — פאַרויס, און ביים אַרויסזאָגן „חנן“, האט זי צוגעלייגט די באַק צום שטאַנג, אויפגעהויבן די האַנט איבערן קאַפ און

חיה לע גראבער

צוזאמען מיט דער פראזע „שוב אתה כאן“, האט די האנט לאנגזאם א גלעט געטאן דעם שטאנג און צוגעטוליעט זיך צו דעם... די אנדערהאלבן מינוט האבן זיך אינגעקריצט אין זכרון פון צושיער ווי דער שטארקסטער מאנאלאג וואלט עס ניט געקאנט באווייזן.

דער דיאלאג, אין וועלכן הענעך וויל איבערצייגן חננען, אז ער גייט אויף א פאלשן וועג, אז מען טאר ניט... אז קבלה איז א זינד, איז אין גאנצן מימיש אויסגעשפילט. מען וואלט דאס אויך געקאנט מאכן אפילו אן ווערטער. (אגב, האט די וואכטאנגאור-מימיק געהאלפן דעם צושיער, וועלכער האט די העברעישע שפראך ניט געקענט).

נו, און דעם צדיק? אים האט ער געבויט אזוי, אז איר האט ממשי געגלויבט אז ער באהעפט זיך מיט גאט.

וואכטאנגאור האט געארבעט אויף עקאנאמיע פון באוועגונגען. ווען מען האט געמאכט, למשל, פיר טריט, האט וואכטאנגאור געפונען דעם וועג, ווי צו דערגרייכן דעם ציל מיט צוויי טריט. גאר שטארק האט ער געארבעט מיט אונדז אויף דער פרעזיקייט פון א באוועגונג. פונקט ווי מען באארבעט א טעקסט, אזוי באארבעט מען אויך די באוועגונג: מען ווארפט אפ דאס אומבאדייטנדע און מען לאזט איבער בלויז דאס וויכטיקע. סיי דער גרויסער מיסטער סטאניסלאָוסקי, סיי וואכטאנגאור זענען געווען די אַנזאָגער פון אַ נייער תקופה אין טעאָטער. זיי האָבן צוגעגרייט דעם שוישפילער און דעם צושיער צו דער תקופה (נאָך דאָן אומבאוויסע) פון ראַדיאָ און טעלעוויזיע. דער מיקראָפֿאָן איז אַזאַ סענסיטיווער אָפּאַראַט, אַז דער קלענסטער טאָן, דער דינסטער ניואַנס ווערט דורך דעם אָפּאַראַט אַרויסגעבראַכט קלאָר און דייטלעך.

איך האָב געהאַט אַ ביסל דערפֿאַרונגען מיט טעלעוויזיע-אַרבעט. און ערשט דאָרט, אין די סטודיעס, האָב איך באַגריפֿן ווי גרויס עס איז די וויכטיקייט פון „עקאָנאָמיע“ און „פֿרעזיקייט“. דער גאַנצער דיל אין דער סטודיע זעט אויס ווי אַ פּלאַן פון אַן אַרכיטעקט. דער שוישפילער מוז נאָכפֿאַלגן די ליניעס, וואָס זענען אַנגעוויזן. טאַמער מאַכט מען אין ריר אָן אַ זייט, איז מען אָפּגעשניטן פון אָפּאַראַט.

*

מײן װעג אליין

עס זיינען אדורך צענדליקער יארן זינט דער „דיבוק“ איז אויפגעפירט געווארן און ביזן היינטיקן טאג איז די פיעסע דער גרעסטער דערפאלג פון דער „הבימה“. סיי אין לאַנד, סיי אויסערן לאַנד גייט דער „דיבוק“ שטענדיק נומער אײנס. נאך דעם גייט דער „גולם“. דער „גולם“ איז דער דערפאלג פון אַ גרויסן שוישפילער אהרן מעסקין; דער „דיבוק“ איז דער דערפאלג פון אַ געניאלן רעזשיסאר י. ב. וואַכטאַנגאָוו.

צו ווייניק ווערט דערמאָנט דער נאָמען צמח — דאָס איז דער, וועלכער האָט אויפגעבויט „הבימה“ — דעם נאַציאָנאַלן טעאַטער. און נאָך ווייניקער ווערט דערמאָנט דער, וועלכער האָט אויפגעבויט „הבימה“ — דעם קלאַסישן, קינסטלערישן טעאַטער פאַר ארץ־ישׂראל, דער נאָמען איז יעװגעני באַגראַטיאַװיטש וואַכטאַנגאָוו.

„הבימה“ – אַ בלעטל געשיכטע

די „הבימה“ האָט זיך געגרינדעט, דערצויגן געוואָרן און זיך אַנטוויקלט אין מאַסקווע. אַלע לאַזונגען אין יענע יאָרן האָבן גערופן צו קעמפן קעגן דיקטאַטור און דיקטאַטאָרס. די לאַזונגען זיינען אויך געווען געווענדעט צום טעאַטער. באלד נאָך דער רעוואָלוציע איז געקומען צו אונדז — צו דער „הבימה“ — אַ פאַרשטייער פון אַקטיאָרן-פאַראיין און ער האָט פאַר אונדז געהאַלטן אַ רעדע, ווי אַזוי מיר דאַרפן זיך אַרגאַניזירן בכדי צו ווערן אַ קאַלעקטיוו; ווי אַזוי ניט דערלאָזן, אַז דער דירעקטאָר פון אונדזער טעאַטער זאַל אונדז עקספּלאַאַטירן; אַז מיר זאָלן ניט אַרבעטן מער ווי באַשטימטע שעהן...

דער פאַרשטייער פון פאַראיין איז געוואָרן איבערראַשט ווען מיר האָבן אים דערציילט ווי אַזוי אונדזער רעזשיסאָר י. ב. וואַכטאַנגאָוו האָט אונדז דערצויגן ווי אַ קאַלעקטיוו; אַז אַלע שווישפּילער זיינען גלייכבאַרעכטיקט און אַז מיר האָבן ניט איבער זיך קיין „דיקטאַטאָרישן דירעקטאָר“, נאָר אַ גייסטיקן פירער — נאַאום לאַזאַראָוויטש צמח. אַט אַזוי האָט זיך טאַקע די „הבימה“ אָנגעהויבן. קיין דיקטאַטור איז ניט געווען, ס'איז אַבער געווען דער אומבאַדינגט נייטיקער אויטאָריטעט. און נחום צמח איז בלי שום ספק געווען דער ווירדיקער, גרויסער אויטאָריטעט אין אונדזער קאַלעקטיוו. אין דער „הבימה“ איז גלייך פון אָנהויב אַוועקגעשטעלט געוואָרן אַ טעאַטער-קאַלעגיע, וואָס איז באַשטאַנען פון דעם עלטסטן חבר מנחם גנעסין, ווייניאַר און נאָך איינעם אַדער צוויי יינגערע טעטיקע חברים. מ. גנעסין האָט שוין אין די פריערדיקע יאָרן פרובירט העברעיש טעאַטער אין פאַלעסטינע. ער האָט שוין אויך געהאַט געשפּילט אין דער גרופע, וואָס צמח האָט געבראַכט פון ביאַליסטאָק קיין וואַרשע... גנעסין האָט געהאַט

די אמביציע צו שטיין בראש פון דעם יונגן טעאטער. עס האָט זיך אנגעהויבן אַ שטילע הינטערקוליסן־פּאָליטיק און עס האָט זיך געענדיקט דערמיט, וואָס מ. גנעסין איז אַוועק צוריק קיין פּאַלעסטינע. עס איז אָבער אין דער גרופּע געבליבן דער ווערעמדיקער קערנדל, וואָס האָט זיך ביס־לעכווייז איינגעגראָבן און אַרויסגערופן פּוילונג... לאַנגע זיצונגען פון דער יונגער טעאטער־גרופּע האָבן פאַרשלונגען פיל צייט, וואָס וואָלט באַדאַרפט אַוועקגעגעבן ווערן פאַר קינסטלערישער אַרבעט. אויף אַט די לאַנגע נאַכט־זיצונגען איז ניט אַרויסגערוקט געוואָרן קיין איין באַשולדיקונג, אַז צמח איז דורכגעפאַלן מיט זיינעם אַ פּלאַן אַדער אידעע. אַלץ וואָס מען האָט געפאַדערט („מען“, מיין איד די עטלעכע מיטגלידער פון דער קאַלעגיע) איז געווען, אַז צמח זאָל ניט זיין דער „דירעקטאָר“. עס האָט זיך אָבער ניט געהאַנדלט וועגן טיטל. מען האָט געפאַדערט, אַז די גאַנצע פּירערשאַפט זאָל איבערנעמען אַן אַנדער שוישפּילער.

צו ווערן אַ פּירער איז ניט גענוג דער בלוזער וועלער, די אמביציע — דאָס איז אַ באַגאַבונג וואָס איינער פאַרמאָגט זי און הונדערטער אַנדערע פאַרמאָגן זי ניט. און אונדזערע עטלעכע, וואָס האָבן זיך געריסן צום אויבנאָן, האָבן זי זיכער ניט פאַרמאָגט.

דער מאַסקווער קונסט־טעאטער האָט געהאַט דעם גרויסן גליק, וואָס צוויי הויך טאַלענטירטע מענטשן האָבן געהאַט די זעלבע קינסטלערישע אידעען און זיי האָבן פאַרמאָגט דעם טאַקט, די אינטעליגענץ אַנצופירן מיט דעם מעכטיקן טעאטער דאָס גאַנצע לעבן. דאָס זיינען געווען ק. ס. סטאַניסלאָווסקי און נייעמיראַוויטש־דאַנטשענקאַ. עס זיינען דאָרט זיכער פאַרגעקומען אַ סך שטרייטן, אָבער ס'איז קיינמאַל ניט דערגאַנגען צום שעדיקן דעם טעאטער. דער איינציקער זייער שאַרפּער קאַמף וואָס איז דאָרטן פאַרגעקומען צווישן סטאַניסלאָווסקי און נייעמיראַוויטשן איז געווען דאָן ווען נייעמיראַוויטש האָט באַשלאָסן צו שאַפן אַן אַפּערעטן־רעפּערטואַר. איד ווייס ניט צי מען האָט עס דאָרטן דורכגעפירט מיט אַ מערהייט שטימען, אָבער אַזאַ רעפּערטואַר האָט נייעמיראַוויטש איינ־געפירט. אין דער „הבימה“ אָבער זענען די קאַנפּליקטן ניט געווען קיין אידעאָלאָגישע...

אין פארלויף פון די ערשטע עטלעכע יאר פון אונדזער עקזיסטענץ האט זיך פארגרעסערט די צאל מיטגלידער אין דער גרופע. דער מאנגל אין יונגע כוחות האט זיך שוין געפילט בעת דער ארבעט אויף דער פיעסע „יהודי הנצחי“ פון דוד פינסקי, אבער גאר שטארק האט מען דערפילט די נויטיקייט אין יונגע מענטשן (מיט דער קענטעניש פון דער העברעישער שפראך). ווען מען האט געארבעט אויפן „דיבוק“ אין 1920 איז איינע פון אונדזערע באגאבטע מיידלעך — שושנה אביבית — געפארן אהיים קיין אדעס מיט א וויזיט און האט דארטן געפונען א גרופע אמאטארן. זי האט פון יענער גרופע צוגעצויגן צו אונדז די נויטיקע יונגע סטודענטן, וועלכע האבן טאקע אנטוילגענומען אין די מאסן-סצענעס פון צווייטן און דריטן אקט פון „הדיבוק“.

די יונגע שוישפילער, וועלכע זיינען שוין אריין אין א פארטיקער „אטמאספער“, האבן זיך דערפילט בארעכטיקט צו פירערשאפט, ווייל זיי האבן דאך „גערעאטעוועט“ די סיטואציע. האט זיך שוין די צאל קעגנער פון נחום צמח פארגרעסערט און פארשטארקט. דער רייפסטער אין אונדזער גאנצער גרופע איז געווען משה הלוי. ער איז געווען א כאראקטער-שוישפילער, מיט באגרענעצטע מיטלען, אבער מיט א שטארקער אמביציע פאר רעזשי און פירערשאפט. זיין פאזיציע האט זיך נאך פארשטארקט מיט דעם וואס ער האט חתונה געהאט מיט חנה ראוינא. און חנה ראוינא איז דורך די צוויי הויפט-ראלן אין „יהודי הנצחי“ און אין „דיבוק“ געווארן די הויפט-שוישפילערין אין דער „הבימה“.

באלד נאך דעם גרויסן דערפאלג פון דעם „דיבוק“ האט משה הלוי באשלאסן צו פארן קיין פאלעסטינע. מיר האבן עס פארשטאנען, אז ער וויל באזוכן דאס לאנד. איך האב אין מיין גרויסן צימער אויף „טריאך פרודני-פערעאולאק“ איינגעארדנט אן אפשייד-אונט פאר אונדזער קאלעגע. צו מיין שטוינונג האב איך אויסגעהערט פון משה הלוי זיין פלאן:

ער פארט קיין פאלעסטינע צו שאפן דארט א גרופע „הבימה“ און ווען ער וועט האבן פארטיק די גרופע און דעם לאקאל, וועט ער אונדז — די בעסטע שוישפילער — ארויספאדערן צו זיך... נאך שטארקער איז געווען מיין איבערראשונג, ווען ראוינא איז געבליבן זיצן רויק, פאסיוו. עס איז

אפילו ניט געקומען צו קיין דיסקוסיע — ער האָט באַשטימט און ער פאַרט
עס אַדורכפירן.

ווער ווייס וואָס עס וואָלט געוואָרן פון דעם ערשטן גרויסן
העברעישן טעאַטער "הבימה", ווען דער צוזאַמענלעבן פון משה הלוי און
חנה ראָווינאָ וואָלט זיך ניט איבערגעריסן...

מיט דעם אַרויספאַר פון משה הלוי קיין פּאַלעסטינע האָט זיך דער
שטרייט פאַר דער "מאַכט" ניט אָפּגעשטעלט. יינגערע און ווייניקער
באַגאַבטע האָבן זיך אָנגעשטעקט מיט דער אַמביציע צו ווערן די פירער
פון טעאַטער.

אין די יאָרן פון די אינערלעכע קאַמפּן פון דעם "הבימה" קאַלעקטיוו
האַבן זיך די פאַרפּאָלונגען פון דער "עווסעקציע" פאַרשטאַרקט און זי
האַט געפּאָדערט, אַז די רעגירונג זאָל ליקווידירן דעם העברעישן טעאַטער
און די "קאַנטראַרעוואָלוציאָנערן" — פאַרניכטן. אין די שווערע יאָרן האָט
נחום צמח געפירט דעם געפּערלעכן קאַמפּ פאַר אונדזער עקזיסטענץ. דאָס
איז געווען אַ קאַמפּ אויף לעבן און טויט. די וועלכע האָבן בייגעוויינט
דעם עפּנטלעכן מיטינג אין איינעם פון די גרויסע טעאַטערס פון מאַסקווע;
די וועלכע האָבן געזען דעם בלייכן פנים מיט ווייסע ליפּן און ציטערדיקע
הענט; די אַלע וועלכע האָבן אויפּגעציטערט פון דער הייזעריקלעכער
שטימע און ברויזנדיקן טעמפּעראַמענט פון דעם גרויסן פירער פון דער
הבימה — נחום צמח; די אַלע וועלכע לייענען איצט וועגן דעם ווי אַזוי
מען האָט אומגעבראַכט דעם איינציקן אין דער וועלט מעכטיקן "מאַסקווער
יידישן מלוכה-טעאַטער" און אַלע זיינע גרויסע פירער און שוישפּילער —
די אַלע ווייסן שוין איצט קלאַר, וואָס עס וואָלט געוואָרן פון דער הבימה
און פון אַלע אירע מיטגלידער ווען ניט דער גרויסער כוח פון נחום צמח.
איצט, ווען מען זעט יענע הבימה-גרופּע רעטראַספעקטיוו, זעט
מען, ווי אַרעם מיר זיינען געווען אין טאַלאַנט, אין קולטור, אין וויסן, אין
דערציִונג — אין מענטשלעכקייט... עס איז דאַרטן אָנגענומען געוואָרן דער
פּרינציפּ פון אַפּשטימען. דאָס איז דער זעלבער פּרינציפּ, וואָס האָט עקזיסט־
טירט אין דער יוניאָן אויף דער סעקאַנד־עוועניו אין ניו־יאָרק. דאָס האָט
שוין געמיינט, אַז ניט בלויז צמח איז ניט קיין אויטאָריטעט, נאָר די גאַנצע

חיהלע גראבער

„קאלעגיע“ איז ניט באפולמעכטיקט אַנצונעמען וויכטיקע באַשלוסן. די מערהייט איז באַשטאַנען, ווי תמיד און אומעטום פון אומדערפאַרענע, טאַלאַנטלאַזע, אומוויסנדיקע מענטשן.

ווי שוואַך עס איז געוואָרן די איניציאַטיוו פון צמחן אין טעאַטער, אַזוי איז זיין איינפלוס אויסערן טעאַטער געווען אויסערגעוויינלעך שטאַרק; אַנהויבנדיק פון די גרויסע טעאַטער־מייסטערס, ביז צו די גרעסטע רוסישע שרייבער — ביז צו די הויכע רעגירונגס־מענטשן.

אין די צוואַנציקער יאָרן איז ניט געווען אַזאַ לייכטע זאַך צו קריגן די דערלויבעניש אַרויסצופאַרן פון סאַוועט־רוסלאַנד אַפילו פאַר אַן איינ־צלנער פּערזאָן. צמח האָט מיט זיין איינפלוס און איבערצייגונגס־כוח באַקומען אַזאַ אַפיציעלע דערלויבעניש פאַר אַ קאַלעקטיוו, וואָס האָט שוין דאַן געציילט איבער דרייסיק מענטשן, מיט צוויי וואַגאַנען דעקאָראַציעס און קאַסטיומען. ס'איז אויסער יעדן ספק, אַז די הויכע באַאַמטע, וואָס האָבן די דערלויבעניש געגעבן, האָבן געוויסט, אַז די הבימה וועט זיך ניט צוריק־קערן.

צמח האָט אַרויסגעפירט די הבימה פון רוסלאַנד. ער האָט זי אַבער ניט אַריינגעפירט קיין ירושלים — זיין אייביקן חלום. ער איז אַוועק פון זיין טעאַטער און דאָס באַווייזט נאָך מער די גרויסע זעלבסט־ווירדע, וואָס ער האָט פאַרמאַגט. די, וועלכע זיינען אַוועק מיט אים האָבן ניט געגלויבט אין דעם, אַז זיי וועלן אויפבויען אַ צווייטן טעאַטער. זיי זיינען אַוועק, ווייל זיי האָבן געפילט ווי שטאַרק צמח נויטיקט זיך אין זייער מאַראַלישער שטיצע. זיי האָבן קלאָר באַגריפן, אַז זיי ברענגען זיך אַ קרבן פאַר די באַליידיקונגען און דערנידעריקונגען, וואָס דער גרויסער, גייסטרייכער פירער איז דורכגעאַנגען אין פאַרלויף פון די שווערסטע און געפער־לעכסטע צען יאָר פון אויפבוי.

עס איז כדאי צו פאַרצייכענען דעם פאַקט, וואָס נחום צמח האָט איבערגעגעבן צו דער גרופע אַלע דעקאָראַציעס, קאַסטיומען פון די פיעסן (חוץ „חלום יעקב“). עס איז געשאַפן געוואָרן געלט פאַר יענער גרופע אַרויסצופאַרן פון אַמעריקע. די אַלע, וועלכע האָבן זיך אָפגעשטעלט דאָ,

זיינען געבליבן אן דעם טעאטער און אן מיטלען אפילו אויף די ערשטע טעג...

אין טעאטער זאגט מען, אז יעדער פלאץ פון א שוישפילער קאן ווערן פארנומען. דאס איז אפשר ריכטיק פאר שוישפילער, אבער ניט פאר די וואס דארפן און קאנען פירן מיטן טעאטער. אין דעם קאן מען זיך איבער-צייגן, ווען מען זעט די הבימה איצט נאך די אלע יארן פון זייער „אומאפ-הענגיקייט“... דאס זעט מען קלאר אין לאנד און נאך קלארער ווערט עס, ווען מען זעט זיי אויסערן לאנד, ווי בעת זייער טור דא אין אמעריקע. דעם ערשטן טור פון דער הבימה האט נחום צמח איבערגעגעבן צו גרויסע „מענעדזשערס“. דעם טור אין די שטאטן האט געפירט ס. יוראק — שוין דאן דער גרעסטער „מענעדזשער“. צמח האט מיט זיין גרויסער פערזענ-לעכקייט דערגרייכט צו די וויכטיקסטע מענטשן, וואס זיינען געשטאנען אין דער שפיץ פון קולטור-קינסטלערישן לעבן אין ניו-יארק.

דער מיליאנער און גרויסער מעצענאט אטמא קאהן האט געגעבן א „לאנטש“ פאר די פארשטייער פון דעם בארימטן טעאטער. דאס וואס איז פארגעקומען אויף יענעם „היסטארישן לאנטש“ האט באשטימט דעם ווייטערדיקן גורל פון נחום צמח. די פערזאן, וואס מען האט באפולמעכ-טיקט צו זאגן עפעס אין נאמען פון דער גאנצער גרופע האט דארט איבער-געגעבן דעם „פארלאנג“ פון קאלעקטיוו: אז די סומע וואס ער — אטמא קאהן וועט באשטימען פאר דעם טעאטער, זאל ער ניט איבערגעבן צום נחום צמח פערזענלעך...

פון דעם גרויסן מעצענאט איז ניט געקומען קיין ענטפער, ניט אין ווערטער און ניט אין טאט.

מיר האבן דא געזען דעם לעצטן אמעריקאנער טור פון דעם טעאטער. אייגנטלעך איז עס געווען ניט קיין אמעריקאנער טור נאר א ניו-יארקער, ווייטער פון ניו-יארק זיינען זיי ניט דערפארן... דעם טור האט געפירט א יונגער סעקאנד-עוועניו „מענעדזשער“.

*

איך האב פארשריבן די פאר בלעטלעך געשיכטע, בכדי צו פארענטפערן די פראגע וואס סיי זשורנאליסטן, סיי מענטשן פון פובליקום שטעלן מיר:

חיהלע גראבער

צי בענק איך און צי וויל איך צוריק צום טעאטער, וועלכן איך האב אוועק־געגעבן די ערשטע צען יאר פון מיין יונג שפעריש לעבן. איך גלויב, אז דער קאפיטל וועט שוין זיין דער קלאַרסטער ענטפער... איך האב יא געהאט דעם ערשטן דראַנג צוריקצוגיין. דאָס איז געווען פאַר דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. גראַד דאָן ווען איך האב געהאַט די גרויסע דערפאַלגן מיט „ליד און דראַמע“. איך בין אויף מיין וועג צוריק קיין אַמעריקע, נאָך מיין לעצטן אייראָפּעישן טור, דורכגעפאַרן בערלין און כ'האַב דערזען ווי ס'מאַרשירט די דייטשישע היטלער־יונגט. עס האָט מיך באַהערשט אַ פאַניק — כ'האַב דערפילט די געפאַר, וואָס קומט אָן אויף דעם אייראָפּעישן יידנטום. איך האָב זיך צוריקגעקערט קיין לאַנדאָן און כ'האַב — צום ערשטן מאל — געשריבן אָן אַפּיציעלן בריוו צו דער הבימה. איך האָב געשריבן, וואָס איך האָב דורכגעלעבט אין די מינוטן, וואָס כ'בין געשטאַנען אויפן בערלינער וואַקזאַל און כ'האַב אָנגעוווּזן, אז איצט איז די צייט, ווען אַלע אונדזערע יידישע כוחות דאַרפן זיך פאַראייניקן — אז נאָר אין אייניקייט ליגט דער כוח פון אַ פאַלק...

דער ענטפער פון זיי איז געווען אז: די מערהייט האָט געשטימט קעגן מיר. די מערהייט אָבער איז דאָרט באַשטאַנען פון די זעלבע צווייט־און דריט־ראַנגיקע אַקטיאָרן ווי אין דער סעקאַנד־עוועניו יוניאָן אין ניו־יאָרק. דעם צווייטן מאל, וואָס עס האָט מיך אַ צי געטאָן צו דער בינע פון דער הבימה איז שוין געווען מיט יאָרן שפעטער, ווען איך האָב דערזען זייער טאַלאַנטפולן קאַמעדיע־שוישפילער קליאַטשקין. איך האָב דערפילט, וואָס עס וואַלט געקאַנט ווערן פון אַ גוטער קאַמעדיע מיט אַזאַ באַגאַבטן קאַמיקער, ווען ער האָט אַ טאַלאַנטפולע פאַרטנערין... ווידער קומט דער זעלבער אויסדרוק אויפן רעיון: מען קאָן פאַרבייטן יעדן שוישפילער. עס איז בפירוש ניט ריכטיק! ניט קוקנדיק אויף דער גאַנצער באַשיידנקייט, וואָס מען שרייבט מיר צו, מוז איך אָבער זאָגן, אז מיין פלאַץ אין דער הבימה האָט נאָך ביז איצט קיינער ניט פאַרנומען. עס איז נאָך דאָרט אַלץ ניטאָ דער קלינגענדיקער אוממיטל־באַרער געלעכטער, די לייכטע באַוועג־לעכקייט, דער פיינער הומאָר, מיט איין וואָרט — דער טאַלאַנט...

דריי וויכטיקסטע יידישע טעאטערס

א קינסטלער ווערט בארימט בעיקר דורך זיין אייגנארטיקייט, דאָס הייסט, אַז ער איז אויסערלעך און אינערלעך אַנדערש פון אַלע אַנדערע. ער אינטערפרעטירט אַ ליד, אַ דערציילונג ווי קיין אַנדער קינסטלער האָט ניט באַוויזן ביז אים. און דאָס אַלץ ווענדט זיך גאַרניט אין דער אויסערגע-וויינלעכער שטימע-שיינקייט, אָדער טעמפּעראַמענט. פאַראַן אויך גרויסע קינסטלער, וועלכע זיינען באַשאַנקען מיט די אַלע אייגנשאַפטן. דער גרויסער זינגער פּיאָדאָר שאַליאַפּין האָט געהאַט די אויסערגעוויינלעכע שטימע, די פיגור פון אַ ריו און אויך דעם ווונדערלעכן שוישפּילערישן טאַלאַנט. דאָקעגן האָט דער באַרימטער אַקטיאָר פון מאַסקווער קונסט-טעאַטער מיכאַיל טשעכאַוו קיין שטימע ניט געהאַט (ער איז געווען הייזע-ריק) אָבער זיין קינסטלערישער טאַלאַנט, זיין טעמפּעראַמענט האָט באַזיגט די הייזעריקייט. אין דער קאַטעגאָריע פון פּאַלקס-זינגער האָט זיך אויסגע-צייכנט איזאַ קרעמער: זי האָט ניט געלאַנצט מיט איר שטימע, אָבער אַזוי אינטערפרעטירן אַ ליד ווי זי האָט עס געטאַן, האָט קיינער ניט באַוויזן (פון פרויען זינגערינס). פון מענער אין דעם זשאַנער איז געווען און פאַר-בליבן איין איינציקער — וויקטאָר כענקין. אַ סך זינגער האָבן קאַפּירט די גרויסע קינסטלער, אָבער אַ קאַפּיע איז ניט קיין אייגענע שאַפּונג. און זייער אַפט הערט מען פון פּובליקום: אַ, דאָס האָט איר באַדאַרפט הערן פון דעם און דעם... אַזוי איז אויך מיט טעאַטער.

אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה האָט זיך אַנגעהויבן אין פאַרשידענע טיילן פון דער וועלט אַ באַוועגונג פאַר אַ בעסערן יידישן טעאַטער. און כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס אַט די באַוועגונג האָט זיך אַנגע-הויבן אין דער זעלבער צייט אין פאַרשידענע לענדער. דער מאַסקווער

חיהלע גראבער

יידישער קאמער-טעאטער האט אנגעהויבן זיין עקזיסטענץ אין פעטערבורג אין דער זעלבער צייט, וואָס די „הבימה“ אין מאַסקווע. אין דער זעלבער צייט האָט זיך געגרינדעט די ווילנער טרופע אין פוילן; און אין ניו-יאָרק האָט מאָריס שוואַרץ אויפגעעפנט דעם קונסט-טעאטער. דאָס זיינען געווען די ערשטע און וויכטיקסטע שריט פאַרן בוי און אויפבוי פון אַן עכטן יידיש-קינסטלערישן טעאטער.

אַ שווערן וועג האָט דורכגעמאַכט מאָריס שוואַרץס קונסט-טעאטער. די ווילנער טרופע, ווי כ'האָב שוין געזאָגט, האָט אנגעהויבן אין פוילן. פוילן האָט שוין אין יענע יאָרן געהאַט די פאַרגייערין פון בעסערן טעאטער — אסתר רחל קאַמינסקי. כאָטש די פיעסן, וואָס זיינען געווען צוגע-גרייט פאַר דער גרויסער קינסטלערין זיינען געווען מעלאָדראַמעס, האָט אסתר רחל קאַמינסקי, מיט איר שפילן שוין געמאַכט אַ שריט פאַרויס אין דער דערציונג פון אַ בעסערן טעאטער-עולם. נאָך אַ פאַקטאָר, וואָס האָט זיך אויסגעווירקט פאַזיטיוו אויף דער אַנטוויקלונג פון די „ווילנער“ איז געווען דאָס, וואָס זייער באַגאַבטער רעזשיסאָר, דוד הערמאַן, האָט געהאַט אַ יוגנט, וואָס איז צוגעשטאַנען צו אים; אַ יוגנט ניט בלויז מיט טאַלאַנט, נאָר אויך מיט בילדונג, מיט קולטור, מיט אַ בעסערער קענטעניש און פאַרשטענדעניש פאַר ליטעראַטור. אויך איז דער מיטליאַריקער און יינגערער דור פון פוילישן יידנטום שוין געווען דערצויגן אויף די ווערק פון י. ל. פּרץ, שלום עליכם, שלום אַש, אברהם רייזין און אַנדערע. דאָס אַלץ האָט געשאַפן די גינסטיקע באַזע פאַר דער שנעלער אַנטוויקלונג און פאַר-פעסטיקונג פון יענעם ערשטן יידיש-קינסטלערישן טעאטער אין אייראָפּע. נאָך אַ מעלה איז געווען, וואָס זיי, די „ווילנער“, האָבן זיך גלייך אויפגעבויט ווי אַ קאַלעקטיוו; מיט אַ הויכער מאָס אידעאָליזם און אויף גלייכע יסודות פאַר יעדן איינעם פון דער גרופע. אויך האָבן זיי געהאַט אַ ברייטע פערי-פעריע פון טעטיקייט: באַלד נאָך דער מלחמה האָט זיך פאַר זיי געעפנט די גרויסע אייראָפּעישע וועלט און דורך זייערע טורנעען איבער די אייראָ-פעישע לענדער זיינען זיי באַרימט געוואָרן ניט נאָר אין דער יידישער וועלט, נאָר אויך ביים ניט-יידישן טעאטער-גייער.

מאָריס שוואַרץ האָט אנגעהויבן דעם קונסט-טעאטער מיט זייער טאַ-

לאנטפולע אַקטיאָרן, מיט אַ גרויסן קינסטלער־מאַלער פאַר דעקאָראַציעס און קאַסטיומען — ברוך אַראָנסאָן; מיטן באַרימטן יידישן קאַמפּאָזיטאָר יוסף אַחרון. מאַריס שוואַרץ אליין איז געווען ניט נאָר אַן אַקטיאָר און רעזשיסאָר, ער האָט אויך געהאַט גרויסע אַדמיניסטראַטיווע פעיקייטן און אַ ברייטן פּאַרנעם. ער איז אַבער געווען אַרומגערינגלט מיט אַ צוועלף־דרייצן שונד־טעאַטערס; דאָס טעאַטער־פּובליקום איז באַשטאַנען פון דעם אַלטן, אָפּגעשטאַנענעם עמיגראַנט. און צו דעם אַלעמען האָט מאַריס שוואַרץ געבויט זיין טעאַטער ווי אַ קאַמערציעלע אונטערנעמונג. די „גאַזשעס“ אין יענע יאָרן זיינען געווען אַזוי הויך, ווי טויזנט דאָלאַר אַ וואָך! צוויי הונדערט און פּופציק דאָלאַר אַ וואָך האָט גענומען אַ דריט־ראַנגיקער אַקטיאָר און כאַריסטן פון די מאַסן־סצענעס האָבן באַקומען פינף און זיבעציק דאָלאַר אַ וואָך (אגב אורחא — אין דער הבימה, ווען מען איז אַרויס אויף דעם גרויסן סענסאַציאָנעלן טור איבער דער וועלט האָבן אַלע שווישפּילער פון גרעסטן ביזן קלענסטן באַקומען בלויז צו פינף און זיבעציק דאָלאַר אַ וואָך. אויך אין אַמעריקע).

דער קונסט־טעאַטער האָט זיך פאַרמאַסטן אויף גרויס און דאָס פּוב־ליקום איז געוואָרן אַלץ קלענער. עס האָבן זיך געמינערט די טעאַטער־גייער אויך פאַר די אַנדערע טעאַטערס, אַבער אַנגעהויבן האָט עס זיך פון קונסט־טעאַטער. אין דעם גרויסן ניין מיליאָניקן ניו־יאָרק, האָבן די עטלעכע הונדערט טויזנט יידן טעאַטער־גייער ניט פאַרמאַגט גענוג צו־שויער פאַר אַ ליטעראַריש־קינסטלערישן טעאַטער. דער עלטערער דור, וואָס איז נאָך ניט געווען אין גאַנצן „אויסגעגרינט“, איז געגאַנגען צום שונד־טעאַטער און צו דער אָפּערעטע. דער קונסט־טעאַטער האָט געצויגן בלויז דעם אינטעליגענטן, מער קולטורעלן עולם און זיין צאָל איז ניט געווען קיין גענוגנדיקע. די וועלכע זיינען אַריין קיין אַמעריקע באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן טאַקע פאַרפּולט דעם טעאַטער, אַבער מיטן לויף פון יאָרן האָבן זיי זיך ביסלעכווייז דערווייטערט פון דער יידישער גאַס און אויך פון דעם טעאַטער. ביי די יינגערע איז דער פּראָצעס צוגעגאַנגען נאָך שנעלער. מען איז אַריבער אויף ענגליש — אין דער שולע, אין דער היים און אויך אין טעאַטער. דער קונסט־טעאַטער האָט זיך געבויט אויפן קלאַ־

סישן רעפערטואר און דאָ האָט דער יונגער עלעמענט ניט פאַרשטאַנען ניט די שפראַך און ניט דעם שפּילן. האָט דער גאַנצער בלי פון יידישן קונסט-טעאַטער אָנגעהאַלטן בלויז די ערשטע צען יאָר. און שוין אין די לעצטע צוואַנציקער יאָרן האָט מען דערפּילט, ניט קוקנדיק אויף אַלע אָנשטרענג-גונגען פון מאָריס שוואַרצן, די לאַנגזאַמע גסיסה פון דעם מעכטיקן טעאַטער. עס וועט ניט זיין איבערגעטריבן צו זאָגן, אָן ניט פאַר מאָריס שוואַרצן און ניט נאָך אים, האָט אונדזער יידישער טעאַטער געהאַט אַזאַ בויער — אַזאַ שאַפּער. ווי ער איז געווען, מאָריס שוואַרץ איז געווען באַשאַנקען מיט אויסערגעוויינלעכער ענערגיע, מיט אַ שטאַרקן טעמפּעראַמענט, מיט דער גרויסער אַמביציע צו דערפירן דעם קונסט-טעאַטער צו די העכסטע הויכן. ער האָט מיט זיין כוח אויפגערודערט די גאַנצע יידישע פרעסע; ער האָט באַווירקט רייכע יידן צו אונטערשטיצן דעם בוי פון קונסט-טעאַטער; ער איז געווען דער איינציקער, וואָס האָט געשאַפן הונדערטער טויזנטער דאָ-לאַרן פאַר זיין טעאַטער. ער האָט זיך אָבער אויך ניט אָפּגעשטעלט פאַר קיין גרויסע אויסגאַבן. בלויז מענטשן, וועלכע זיינען פאַרבונדן מיטן טעאַטער-פאַך וויסן, וואָס גרויסע ספּעקטאַקלען קאַנען איינשלינגען.

די בינע-אַרבעטער און אַלע קינסטלער זיינען געווען יוניאַניזירט, אויך, נאַטירלעך, מאָריס שוואַרץ. אָבער ער האָט זיך ניט אונטערגעוואַרפן צו דער באַגרענעצונג פון אַרבעטס-שעהן. פאַר דער גרויסער פרעמיערע פון י. י. זינגערס „יאַשע קאַלב“, ווען די בינע-אַרבעטער זיינען געקומען אין הייסן זומערדיקן פרימאַרגן צו דער אַרבעט, האָבן זיי געפונען מאָריס שוואַרצן שלאַפנדיק אויפן אַספּאַלט פון דעם הויף מיט אַ זעקל שמאַטעס צוקאַפּנס. דאָס איז ער איינגעשלאַפן נאָך אַ נאַכט אַרבעט אויף דער בינע. די ספּעקטאַקלען אין קונסט-טעאַטער האָבן טאַקע געהאַט אַ גרויסן דערפאַלג. זיי האָבן אָבער ניט פאַרזיכערט די עקזיסטענץ פון אַזאַ גרויסן טעאַטער. עס האָט זיך ביסלעכווייז אויסגעלאַשן דער ענטוויאַזם אויך פון בעסערן פּובליקום. עס זיינען שיטערער געוואָרן די געלט-געבער. עס זיינען אָפּגעשוואַכט געוואָרן די כוחות פון די שוישפּילער און אויך פון דעם גרויסן בויער — מאָריס שוואַרץ.

ריידנדיק וועגן דעם גרויסן אויפטו פון מאָריס שוואַרץ, מוז מען אויך

מיינ וועג אליין

דערמאנען די אויסערגעוויינלעכע איבערגעגעבנקייט צו דער אַ אידעע פון דער פרוי שוואַרץ. זי, די קלוגע, טאַקטפולע פרוי זיינע, איז אַלע יאָרן געשטאַנען אין פּראָנט פון דעם גרויסן קונסט־טעאַטער. און דאָס איז אַזוי וויכטיק ווי די אַרבעט הינטער די קוליסן.

וואָלט אָבער מ. שוואַרץ באַגריפן (אָדער געהאַט דעם ווילן), אַז בכדי אויפצוהאַלטן אַ שטענדיקן קונסט־טעאַטער — איבערהויפט דאָ — דאָרף מען אַ קליין טעאַטערל און אויך אַ גרופּע אידעאָליסטן, וואָלט, גלויב איך, און אַ סך אַנדערע, עקזיסטירט אַזאַ זאַך ווי אַ בעסערער יידישער טעאַטער אין אַמעריקע.

אין אַמעריקע ווערט אַלץ געמאַכט מיטן גרויסן פאַרנעם. אַט אַזאַ „פרווי“ ווי דער „אַרטעף“־טעאַטער האָט אויך געמאַכט דעם גרויסן פעלער, וואָס ער האָט זיך באַלד פאַרמאַסטן אויף גרויס.

גאַנץ אַנדערש האָט מען געגרייט דעם מאַסקווער יידישן קאַמער־טעאַטער. ווען מען האָט אין דער הבימה געאַרבעט אויף „איבערלעבן“, „איינלעבן זיך“, „שאַפן די אַטמאָספּער“, האָט מען אין יידישן קאַמער־טעאַטער געאַרבעט אויף דער טעכנישער אַנטוויקלונג פון אַקטיאָר. מען האָט דאָרט געאַרבעט אויף ריטמיק, פּלאַסטיק, אַקראַבאַטיק. מען האָט צוגעגרייט דעם אַקטיאָר ווי פאַרן צירק. אין דער הבימה זיינען די איבונג־גען געווען אַ נעבן־זאַך.

אין קאַמער־טעאַטער האָט מען געאַרבעט אויף שטימע, דיקציע, אויס־שפּראַך. זייער רעזשיסאָר איז געווען אַלעקסאַנדער גראַנאַווסקי. ער איז געווען באַאיינפלוסט פון דעם באַרימטן דייטשישן רעזשיסאָר מאַקס ריינ־האַרדט — ער האָט אויך געשאַפן גרויסע ספּעקטאַקלען. אָבער נאָך איין כאַראַקטעריסטיק האָט אויסגעאַרבעט דער קאַמער־טעאַטער און דאָס איז געווען די שאַרפע אַקצענטירונג פון דעם וואָרט, פון דער פּראָזע. דאָס איז גאַרניט געווען די גרויסע פּאַנטאַזיע פון זייער רעזשיסאָר — דאָס איז געווען דער כאַראַקטער־שטריך פון איין קינסטלער. וואָפּסי־מיכאַעלס איז געווען אַן אויסגעבילדעטער אַדוואַקאַט און אַ פייערדיקער רעדנער. זיין שטימע האָט געהאַט דעם קלאַנג פון מעטאַל און זיין וואָרט — די שאַרפקייט פון אַ חלף; זיינע באַוועגונגען זיינען אויך געווען ריטמישע,

חיה לע גראבער

אקצענטירטע, שארפע, אָט די כאַראַקטעריסטיק פון דעם שוישפילער האָט זייער רעזשיסאָר אויפגעכאַפט און דאָס איז געוואָרן די פאַרעם פון יענעם טעאַטער.

זיי האָבן אויך געהאַט אַ וויכטיקן קינסטלער און דאָס איז געווען דער קאַמפּאָזיטאָר פּולווער. פּולווער איז געווען אַ גרויסער קענער פון יידישן פּאָלקלאָר, אַ באַגאַבטער קאַמפּאָזיטאָר, אַ גוטער דיריגענט און אַ זייער ערנסטער קינסטלער. זיינע אַראַנזשירונגען פון אַלטע יידישע פּאָלקס־לידער, זיינע אייגענע קאַמפּאָזיציעס און די אַרקעסטרי־ונג זיינע איז געווען דער זייער גרויסער צושטייער צו דער גאַנצער קאַמפּאָזיציע — קאַמער־טעאַטער. מען קאָן ניט ריידן וועגן יענעם אויסערגעוויינלעכן טעאַטער ניט דערמאָנענדיק אַ פּאַר פון זיינע וויכטיקע שוישפילער. איינער פון זיי איז געווען דער קינסטלער ב. זוסקין. ער איז דאָן געווען און איז אויך פאַר־בליבן דער טאַלאַנטירסטער אַקטיאָר אין יענעם טעאַטער — ניט מיכאַ־עלס, נאָר זוסקין.

פון די פרויען איז געוואָרן די הויפט־שוישפילערין דבורה ראָטבאַרט. זי איז געקומען קיין מאַסקווע פון בערלין (דוכט זיך) פון דער ריינהאַרדט־שול און האָט זיך גלייך אַנגעשלאָסן אין דער קאַמער־גרופע.

די פון אונדז וועלכע האָבן געזען די ספּעקטאַקלען אין יענעם טעאַטער, וועלן שוין דעם גאַנצן לעבן ניט פאַרגעסן דעם טיפן איינדרוק פון זייער שפּילן, פון דער פּולקאַמער האַרמאָניע פון רעזשיסאָר, אַקטיאָר, מאַלער, בינע־מייסטער און אַרקעסטער. דאָס פאַרניכטן פונעם יידישן מאַסקווער קאַמער־טעאַטער איז דער גרעסטער פאַרלוסט אין אונדזער יידישער טע־אַטער־געשיכטע.

יידיש טעאטער און אַקטיאָרן אין די
ערשטע נאַכמלחמה-יאָרן.
בוּענאַס-אַיירעס — ניו-יאָרק

די יידישע הויפט-גאַס אין בוּענאַס-אַיירעס — די קאַריענטעס. וואָס
האַט מיט אַכט יאָר צוריק געמאַכט אויף מיר דעם איינדרוק פון אַ „סע-
קאַנד-עוועניו“ אין ניו-יאָרק, איז איצט געווען נאָך רעשיקער. יידיש-טע-
אַטער איז געווען אויפגעלעבט. די אומצאָליקע לעמפלעך איבער די אַריינ-
גענג האָבן געפינקלט פאַר אַ מייל די ווייט; גרויסע אַפישן מיט קאַלירטע
אויפשריפטן האָבן איבערגעיאָגט איינס דאָס אַנדערע. האָט דער דראַמאַ-
טישער טעאטער אַנאַנסירט: „דעם גרעסטן וועלט-באַרימטן סטאַר“, איז
דער צווייטער טעאטער אַרויס מיט אַן אַפיש „דער קאַריפעי פון דער יידי-
שער אַפערעטע!“

די יונגע גרופע „איפט“ (אידיש פאַלקס-טעאטער) האָט געעפנט אַ
נייע אייגענע געביידע. דער גרויסער יידיש-ריינדיקער עולם האָט פאַר-
פולט די טעאטערס, די קאַנצערטן. מען האָט פיערלעך אויפגענומען די אַריי-
בערגעקומענע שרייבער, פאַעטן, קינסטלער, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט
פון אייראָפּעיִשן חורבן. קומענדיק אַהער פון ניו-יאָרק, האָב איך זיך דאָ
דערפילט ווי אויף אַן אַנדער פלאַנעט.

די סעקאַנד-עוועניו אין ניו-יאָרק איז אין דער גאַנצער לענג פון דער
פערצנטער אַרונטער ביז דער ערשטער גאַס געווען פאַרוואַרלאָזט. די
עוועניו מיט די זעקס יידישע טעאטערס, צו וועלכע יידן האָבן געשטראַמט
בייטאָג, אין אַונט און צו „מידנייט-שאַוס“; די עוועניו מיט די רעסטאַ-
ראַנען, קאַבאַרעטן און וויי-קעלערס — האָט די עוועניו האָט שוין אין יענע
יאָרן אויסגעזען ווי אין דער נאַכט פון כל-נדרי. די טעאטערס זיינען געווען
פאַרמאַכט, פאַרויגלט; די פריער-פינקלענדיקע לאַמפן זיינען געהאַנגען

אויסגעלאשענע. דאס ביסל אַקטיאָרן, וואָס זיינען געבליבן אין ניו־יאָרק האָבן אויסגעזען ווי אָפּגעקומענע נגידים. מאַריס שוואַרץ מיט זיין קונסט־טעאַטער האָט זיך אַרויסגעלאָזט וואַגלען איבער דעם קליינעם יידישן וועלט, וואָס איז אונדז פאַרבליבן נאָכן גרויסן חורבן. דער גרעסטער יידישער קאַמיקער, לודוויק זאַץ, איז אויפגעטראָטן אין אַ ווייך־קעלער. אין איינעם פון די קעלערס האָב איך אויך דאָן געזען דעם באַרימטן באַריס טאַמאַשעווסקי. נאָך די ביליקע קופּלעטן האָט ער — ספּעציעל פאַר מיר — (אַזוי האָט ער אַנאַנסירט) פאַרגעטראָגן דעם באַרימטן מאַנאַלאָג „טו בי אַר נאָט טו בי...“ מיר איז געוואָרן אַ ביסל טרויעריק פון ביידע „שאַפּונגען“. אין די יאָרן פון דער וועלט־קאַטאַסטראַפּע און נאָך דעם גרויסן קראַך אין אַמעריקע, האָט זיך אַנטוויקלט דער מין „אינטערטיינמענט“ אין די בערג. אין אַמעריקע איז געוואָרן „פּראָספּעריטי“ און די האַטעלן אין די בערג האָבן אויפגעלעבט. יעדער האַטעל, פון גרעסטן ביזן קלענסטן האָט צוגעשטעלט אַרטיסטישע פּראָגראַמען. עס זיינען געווען אַזויפיל האַטעלן, אַז קינסטלער פלעגן דעם זעלבן אַוונט לויפן פון איין האַטעל צום צווייטן. קינסטלער פלעגן קריגן אַזוי הויך ווי הונדערט פּופּציק און צוויי הונדערט דאָלאַר פאַר אַן אויפּטריט. די פּראָגראַמען האָבן באַדאַרפט זיין: וויציקע, שמוציקע, „צוגענגלעכע“ פאַרן עולם.

די עטלעכע אייראָפּעיִשע קינסטלער, וואָס זיינען פאַרבליבן אין ניו־יאָרק האָבן ניט געהאַט קיין פּראָגראַם און אויך ניט די נויטיקע טעכניק, וואָס די אַלע „אינטערטיינמענטס“ האָבן געפּאָדערט. זיינען זיי ביסלעכווייז אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון דער פּראָפּעסיע און איך בין געווען איינע פון זיי. איך בין געזעסן און געוואַרט ביז כ'האַב באַקומען אַן אַנגאַזשמענט פאַר אַ בעסערן עולם.

איינע פון אַזעלכע זעלטענע קאַנצערטן האָב איך געהאַט אין וואַשינג־טאָן פאַר דער „הדסה“. דער קאַנצערט האָט באַדאַרפט פאַרקומען אין אַ גרויסן האַטעל, וווּ ס'איז פריער געווען אַ באַנקעט מיט רעדעס. איידער דער באַנקעט האָט זיך פאַרענדיקט איז די פאַרזיצעריין (אַן ענגליש רעדנ־דיקע) צוגעקומען און געפרעגט, צי קאָן איך איצט געבן איין נומער, ווייל אַ סך פון דעם עולם וועלן דאָך נאָכן באַנקעט וועלן אַוועקגיין... איך האָב

געגעבן מיין נומער „שיר השירים“. אזוי ווי דער באַנקעט האָט זיך פאַר-
ענדיקט, איז די פרעזידענטין צוגעקומען און מיר איבערגעגעבן, אז מען
האָט צו איר געקלונגען פון פילאַדעלפיע און זי געבעטן צו טעלעפאָנירן
צו זיי באַלד נאָך אונדזער פראַגראַם — אויב ס'וועט דאָ אויסנעמען, וועלן
זיי מיך פאַרהאַלטן ביי זיי אויף אונדזער וועג צוריק קיין ניו-יאָרק. און,
האָט די חשובע פרעזידענטין ווייטער געזאָגט, אז אונדזער קאַנצערט וועט
פאַרקומען אין אַ קליינעם זאַל, ווייל זייער עולם איז אַן ענגליש-ריינדניקער
און אונדזער קאַנצערט איז דאָך אין יידיש און העברעיִש... גוט! מיר גייען
אַרויס אין קאַרידאָר צום קליינעם זאַל, אָבער ס'איז אוממעגלעך צוצו-
קומען. דער גאַנצער „ניט-יידישער“ עולם שפאַרט זיך צום קליינעם זאַל.
הכלל, מיר האָבן זיך קוים דורכגעשטופט. מען האָט פאַרמאַכט די טירן
און איך מיט דער פּיאַניסטין האָבן געגעבן דאָס גאַנצע פראַגראַם, אַ שעה
מיט אַ פערטל, אַן אַן איבעררייס. באַלד נאָך דעם איז די פרעזידענטין צו-
געקומען און אַ פּרעג געטאָן: איר ווילט מאַכן אַ קליינע פּאָוע, צי איר
ווילט גלייך אָנגיין ווייטער? „וואָס מיינט איר ווייטער“? — האָב איך
געפּרעגט. זאָגט זי: „אַ, דער עולם, וואָס האָט ניט געקאַנט אַרײַן, וואָרט
איצט ביז די וועלן אַרויסגיין און זיי וועלן קומען הערן אייער קאַנצערט“.
זייער זעלטן קומט צו מיר דער ריכטיקער ענטפּער, ווען כ'בין אין אַ
פאַרלעגנהייט, אָבער דאָס מאַל האָב איך גלייך אַ זאָג געטאָן: „טייערע
פּרוי פרעזידענטין, דאָס איז ניט קיין וואַדעוויל-שאַו! מיר האָבן אונדזער
קאַנצערט שוין פאַרענדיקט.“

די „ליבנסווירדיקע“ פרעזידענטין פון דער „הדסה“ אין וואַשינגטאָן
האָט גלייך טעלעפּאָנירט קיין פילאַדעלפיע: „דער קאַנצערט איז ביט
שלעכט. אָבער די קינסטלערין איז אַ קאַרגע...“

מען האָט אונדז אין פילאַדעלפיע ניט פאַרהאַלטן.

א ביסל דערפארונגען אין ענגליש

ביים שרייבן די לעצטע קאפיטלען פון בוך פירן מיד מיינע געדאנקען צוריק צום יאר, ווען כ'האב זיך ערשט געגרייט צום „איין-מענטש-טעאָ-טער“. ס'איז געווען אַ שווערער באַשלוס אַנצוהויבן דעם וועג אליין. בין איך געגאָנגען פון איין פריינד צו אַ צווייטן. געוואָלט הערן מיינונגען. מיינע זייער גוטע פריינד זיינען דאָן געווען יוסף אחרון — דער באַרימטער קאָמפּאָזיטאָר — און זיין פרוי מאַריאַ. זיי זיינען באַשטאַנען דערויף, אַז איך זאָל זיך באַראַטן מיט קאַלעגן-קינסטלער פון ענלעכן זשאַנער. געדענק איך די טיי צו וועלכן מאַריאַ אַחרון האָט איינגעלאָדן די דאָן זייער פּאַפּו-לערע רוסישע זינגערין טאַראַסאַוואַ. דער שמועס מיט יענער זינגערין איז געווען אַ לאַנגער און אַ דעקוראַזשירנדער. זי האָט דערציילט וועגן אירע דערפאַרונגען מיט יידישע אַרגאַניזאַציעס. זי האָט אַפילו דערציילט וועגן אַזאַ פּאַל, ווען מען האָט איר נאָכן קאַנצערט אין אַ פּראָווינג-שטאַט גע-געבן אַ טשעק וואָס איז קיינמאַל ניט אויסגעצאָלט געוואָרן... זי האָט אויך געשטוינט פון דעם, וואָס אויף די קאַנצערטן פאַר יידישע אַרגאַניזאַציעס פּאָדערט מען רוסישע און ענגלישע לידער. זי האָט פּאַרענדיקט דעם שמועס מיט דעם, וואָס נאָר אַ דאַנק איר רייכן מאַן האָט זי אַ „דאָך איבערן קאַפּ“. עס איז אין יענער צייט געווען נאָך אַ שוישפּילערין — אַ באַרימטע שוישפּילערין — דאָס איז געווען די באַקלאַנאַוואַ. זי איז געווען די פּרימאַ-דאַנע פון דעם אַפּערעטן-רעפּערטואַר, וואָס דער באַרימטער רעזשיסאָר נייעמיראַוויטש-דאַנטשענקאַ האָט געשאַפן אין מאַסקווער קונסט-טעאַטער. נאָך דעם טריומפּאַלן דערפּאָלג פון דעם דערמאַנטן טעאַטער אין אַמע-ריקע, איז די באַרימטע שוישפּילערין געבליבן אין ניו-יאָרק. זי האָט אַנגעהויבן אַ קאַנצערט-קאַריערע. עס האָבן ניט געהאַלפן די פּאַרשידענע

מײן וועג אליין

שפראכן (חוץ יידיש) אויף וועלכע זי האָט געוונגען. איר שטערן איז פאַר־
גאַנגען ניט איבערלאַזנדיק קיין שפור.

אין 1969 (אויב גאָט וועט מיר שענקען יאָרן), וועט ווערן פּערציק
יאָר זינט איך בין אַרויס צום ערשטן מאל מיט מײן יידיש־העברעיִש־פּראָג־
ראָם „ליד און דראַמע“.

און איצט, ווען מען שטעלט מיר די פּראָגע: „ווען איר וואָלט געקאָנט
אַנהייבן פּונדאָסניי. צי וואָלט איר געבליבן ביי די זעלבע איבערצייגונגען?“
זאָג איך מיט מײן גאַנצער זיכערקייט: יאָ!

איך בין געקומען צו דער ענגלישער טעלעוויזיע אין קאַנאַדע ניט
דורך קיין „מענעדזשער“, ניט דורך קיין ביוראָ און אויך ניט דורך אַפּקלאַפּן
די שוועלן פון די סטודיעס (ווי ס'פירט זיך). מײנע אַ סטודענטקע — רוט
סאַמער — האָט מיך באַווירקט צו גיין מיט איר צו איינעם פון די דירעקט־
טאָרן פון דער סי. בי. סי. זי האָט מיך פאַרגעשטעלט און אַ דאַנק איר האָט
ער מיך אַנגאַזשירט פאַר דער ראַלע פון דער מוטער אין „די גימנאַזיע“
פון שלום עליכם.

איך האָב די שפּיל געהאַט שוין אויפגעפירט מיט מײן גרופּע און
כ'האַב די ראַלע באַאַרבעט מיט אַ סטודענטקע: אין טעקסט און באַוועגונג־
גען. האָב איך טאַקע אַזוי געשפּילט און געהאַט גרויס דערפאַלג. איך האָב
דאָך אַבער אויף דער ראַלע געאַרבעט חדשים לאַנג און ניט בלויז די
זעקס טעג, וואָס די טעלעוויזיע גיט פאַר דער צוגרייטונג פון אַן אויפ־
פירונג.

די צווייטע דערפאַרונג האָב איך געהאַט אין טאַראָנטאָ. זיי האָבן מיך
אַנגאַזשירט צו שפּילן די באַבע אין אַנסקיס „דיבוק“. דאָס האָב איך אויך
גוט געקענט, נאָך פון אונדזער אויפפירונג אין דער „הבימה“, כאָטש איך
האָב די ראַלע דאָרט ניט געשפּילט. חוץ דעם האָב איך שוין געהאַט רע־
זיסירט די פּיעסע מיט אַ גרופּע סטודענטן פון דער „הלל פּאַנדיישאַן“.

דער טעלעוויזיע־רעזשיסאָר איז געווען אַ באַגאַבטער און געוואַנטער...
כאָטש ער איז געווען אַ ייד, האָט ער דאָך געהאַט זייער ווייניק וויסן אין
יידישע מנהגים. דעם צדיק האָט אויך געשפּילט אַ ייד און גראַד אַ פּאַפּר־
לערער שוישפּילער אויף דער ענגלישער בינע, און אַ זון פון אַ באַרימטן

חיהלע גראבער

יידישן אַקטיאַר. אַבער, ווען ער, דער צדיק, איז אַרויף אויף דער בינע און דערזען לאהלען ליגן אַ טויטע, איז ער אַ פאַל געטאַן אויף די קני... פון אַלע שוישפילער בין איך געווען די איינציקע, וואָס האָט אָפּגעראַטעוועט די סצענע. אַזאַ פאַל האָט ניט געקאַנט פאַסירן אין אַ קונסט־טעאַטער, ווייל דאָרט דיסקוטירט מען וועגן אַ פיעסע און אַ ראַלע אַ לענגערע צייט, ביז מען טרעט צו זי צו רעזשיסירן.

נאָך איין פאַל האָב איך געהאַט מיט דער היגער טעלעוויזיע: מען האָט מיך איינגעלאָדן צו שפילן אַ קליינע ראַלע, וואָס האָט פאַרנומען בלויז אַ פיר־פינף מינוט. און גראַד אין דעם פאַל האָב איך געהאַט אַ דורכפאַל. דער רעזשיסאָר האָט געאַרבעט בלויז אויף די הויפט־ראַלן און דאָס איבע־ריקע איז שוין פאַר אים געווען ניט וויכטיק (פונקט ווי אין אַלטן טעאַטער); קיין שום אַנווייזונגען, קיין שום דערקלערונגען. דאָ האָט זיך באַשטעטיקט מיין איבערצייגונג, אַז איך קאָן ניט מיטשפילן דאָרט, וווּ די צוגרייטונג איז בלויז אַ טעכנישע.

אגב איז דער דורכפאַל געווען בלויז ביי מיר אין די אויגן — זיי האָבן עס ניט געהאַלטן פאַר קיין דורכפאַל. ווען מיר האָבן שפּעטער דורכגע־קוקט דעם פילם, האָב איך ערשט דערזען די פעלערן, וואָס איך האָב געמאַכט.

איך בין דאָך צופרידן, וואָס כ'האַב געהאַט די־אָ דערפאַרונגען, ווייל איך האָב אויסגעפונען, אַז די ענגלישע שפּראַך האָט מיר ניט געשטערט.

מיינ וועג אליין

מיינ וועג אליין מיינט ניט נאָר דער וועג אויף דער בינע, עס מיינט דער וועג אליין דורך טעג און נעכט, חדשים און יאָרן... אזא וועג קאָן דורכמאַכן בלויו אַ קינסטלער, וואָס איז ניט פאַרבונדן מיט קיין אַנסאַמבל. בעת דער ערשטער לעקציע, וואָס איך האָב געהערט פון דעם געניאַלן רע־זשיסאָר י. ב. וואַכטאַנגאָוו, האָט ער געזאָגט, אַז דער שווישפּילער גייט דורך אַ שווער לעבן... ער האָט געהאַט די דערפאַרונגען פון אַ טעאַטער־שווישפּילער — איך האָב די דערפאַרונגען פון אַ סאַלאַ־קינסטלעריי, און איך ווייס אויף וויפל אונדז, סאַליסטן, איז שווערער דער וועג.

מען קאָן אָבער ניט מעסטן און וועגן די חסרונות און מעלות, די דערגרייכונגען און אַנטווישונגען, וואָס עס ברענגט מיט זיך אַ האַלב יאָר־הונדערט לעבן. איך האָב שוין אין פּריערדיקע קאַפיטלען געשריבן וועגן שטרויכלונגען און דורכפאַלן, וואָס כ'האַב דורכגעמאַכט. ווייניקער האָב איך דערציילט וועגן די גרויסע דערפאַלן און סאַטיספאַקציעס — עפעס רעדט זיך וועגן דעם ניט לייכט. דער ליענער וועט אָבער וועלן וויסן (און אפשר ווילט זיך עס טאַקע דערציילן), וועל איך איבערגעבן, אויף וויפל מעגלעך, פאַסירונגען, וואָס זיינען אַריבער די גרענעצן פון „דער־פאַלג“, פאַסירונגען וואָס האָבן מיך דערמוטיקט און דערהויבן. איך האָב מיט עטלעכע חדשים צוריק אַרויסגעשיקט אַ קעסטל מיט דער „פּובלי־סיטי“, וואָס האָט זיך אָנגעזאַמלט פאַר די אַלע צענדליקער יאָרן צום יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט — ייוואָ — אין ניו־יאָרק. יענער גע־זאַמלטער מאַטעריאַל איז, הייסט עס, פאַרבליבן איצט אַ שטיקל געשיכטע. איך ווייס ניט צי וועט עמעצער אַמאַל נעמען אין האַנט אַריין עפעס פון

חיהלע גראבער

יענע צייטונגס-אויסשניטן אדער אפישן. איך האב דורך די אלע יארן פון מיין קינסטלערישער טעטיקייט קיינעם ניט באוויזן דאס געזאמלטע (חוץ ווען א „מענעדזשער“ האט זיך באנוצט מיט דעם פאר „פובליסיטי“), האף איך איצט, אז מען וועט מיר מוחל זיין דאס ביסל שוישפילערישע אפג-הארציקייט.

איך האב קיינמאל ניט באזוכט קיין רעדאקציעס פאר אן ערשטן קאנצערט און די זשורנאליסטן, וואס פלעגן קומען נאך אן אינטערוויו, האבן פון מיר קיין גרויס נחת ניט געהאט. איך געדענק ווי יעקב פאט איז געקומען אין ווארשע צו מיר און האט מיך געבעטן, כ'זאל אים דערציילן עפעס „טשעקאוועס“. איך האב ניט געהאט וואס צו דערציילן און מיין „מענעדזשער“ האט שוין גערעדט פאר מיר... זשורנאליסטן שטעלן פראגן: ווו האט איר געהאט אייער גרעסטן דערפאלג? ווו האט איר געפונען דעם בעסטן עולם?... איך האב געהאט דאס מזל, וואס צו מיינע קאנצערטן איז געקומען תמיד און איבעראל נאך דער בעסערער עולם. מיין פראגראם איז ניט געווען פארן אפגעשטאנענעם צושויער. אזוי, למשל, בין איך קיינמאל ניט אויפגעטראטן אין ניו-יאָרק אויף דער „סעקאנד-עוועניו“. דעם אמת געזאגט האט זיך מיר ניט איין מאל געוואלט אויספרובירן, צי וואלט מען מיך טאקע דארט ניט אויפגענומען? מען האט מיך אבער קיינמאל ניט איינגעלאדן אהין. יענע „מענעדזשערס“ האבן עפעס מורא געהאט פאר מיר... זיי האבן מורא געהאט, אז מיט מיין אויפטריט וועט פאלן דער „פרעסטיזש“ פון זייער טעאטער. ווי די זאך זאל גיט זיין — איך בין מיט דעם צופרידן, ווייל איין פאקט איז קעגן מיר און דאס איז דער פאקט, וואס איך בין אפהענגיק אין אַטמאָספּערע. ווען איך גיי ארויס אין מיין אייגענעם קאנצערט, שאף איך די גייטיקע אַטמאָספּערע, אבער ווען מען גייט בלויז מיט נומערן אין אַ צוזאַמענגעשטעלטן קאנצערט, איז שווער זיך אריינצופאַסן (מן הסתם). מיט דעם, דוכט מיר, האב איך פארענטפערט איין פראגע.

איצט וועל איך פרובירן ענטפערן אויף דער פראגע וועגן דערפאלג. דאָ מוז איך ווידער זאָגן, אז איך בין על פי רוב געווען מזלדיק! דאָס פובליקום האט מיך ליב געהאט. איך האב קיינמאל ניט אויפגענומען די

דערפאלגן ווי א זעלבסטפארשטענדלעכקייט. דאס האט מיך תמיד גע-
 רירט! ניט איינמאל פלעג איך גראד נאך א גרויסן דערפאלג וויינען. אין
 אט אזעלכע נעכט פלעג איך אמשטארקסטן פילן די אליינקייט. גראד דאן,
 נאך גרויסע קאנצערטן, ווילט זיך ריידן, זיך טיילן מיט עמעצן. דער קאפ
 איז דאן אזוי קלאר און דאס הארץ אזוי פול... מענטשן מיינען, אז א גרויסער
 דערפאלג ברענגט מיט זיך מונטערקייט, פריילעכקייט, לייכטקייט אין גע-
 מיט — איך בין דאן רויק, טרוימערש און איבערפולט! מען דארף האבן
 א סך כוח צו גרויסע דערפאלגן. כ'האב קיינמאל ניט געדאנקט די אלע
 קריטיקער פאר זייער באציונג צו מיר, פאר זייער אויפמערקזאמקייט, פאר
 זייער צוטרוי און לויב — כ'האב ניט געפונען די ווערטער, וואס וואלטן
 אויסגעדריקט די טיפע דאנקבארקייט. אפשר דערפאר, וואס כ'האב אזוי
 טיף געפילט, האב איך עס געהאלטן פאר זיך און ניט געעפנט די אלע
 אויסשניט-ביכער פאר קיינעם. כ'האב זייער זעלטן ארויסגעשיקט אן אויס-
 שניט פון א רעצענזיע אפילו צו מיינע נאענטסטע.

אין די דרום-אמעריקאנער און אין די אייראפעישע לענדער פלעגן
 שטענדיק צווישן פובליקום זיין קריסטן: זשורנאליסטן, ארטיסטן און ליב-
 האבער פון קונסט. אבער עס זיינען געווען לענדער, ווו דער רוב עולם איז
 געווען א קריסטלעכער, אין פינלאנד, גארוועגיע און אין קאפענהאגען
 (דענעמארק), איז די יידישע באפעלקערונג א קליינע און די קאנצערט-
 זאלן דארט זיינען ביי יעדן באזוך מיינעם געווען פול. האט מיך, נאטירלעך,
 געפרייט, וואס איך דערגיי צו די, וועלכע פארשטייען ניט אונדזערע
 שפראכן. צווישן די רעצענזיעס אין זייערע צייטונגען, וועלכע מען האט
 פאר מיר איבערגעזעצט, איז פאראן איינע מיט וועלכער איך שטאלציר.
 אין דער גרעסטער דענישער צייטונג „פאליטיקען“ איז געווען אן
 אויספירלעכע רעצענזיע וועגן גאנצן פראגראם און צווישן אנדערן האט
 דארטן דער זשורנאליסט געשריבן, אז: זיי האבן געהאט א גרויסן יידן,
 וועלכער האט פארשטעלט זיין יידישן פנים און היינט איז געשטאנען אויף
 דער בינע א קליינע צארטע קינסטלערין, וועלכע האט אויפגעדעקט איר
 געזיכט און ווירדיק דעמאנסטרירט איר אפשטאם. די אנדייטונג איז געווען
 וועגן דעם בארימטן ליטעראטור-קריטיקער געארג בראנדעס. דאס איז

געווען מיין שטאלץ — מען האט מיך אפגעשאצט ווי א נאציאנאלע קינסט-
לערין.

אינטערעסאנט איז, וואס דעם איינציקן דורכפאל האב איך געהאט
בעת מיין דריטן באזוך אין ישראל. ס'הייסט ניט, אז איך בין אדורכגע-
פאלן ביים פובליקום, אבער דער יונגער טעאטער-קריטיקער פון א גרוי-
סער צייטונג האט מיך ארונטערגעריסן. נאך אינטערעסאנטער איז, וואס
נאך מיין קאנצערט, איידער דער גרויסער ארטיקל האט זיך באוויזן, האב
איך דעם דאזיקן רעצענזענט צופעליק געזען אין א רעסטאראן מיט איינעם
פון די אלטע הבימה-קינסטלער און כ'האב באמערקט ווי ער ווייזט אן אויף
מיר און זיי פארפירן א שמועס.

איז טראכט זיך... און אגב צו וואס דארף מען א „דורכפאל“ ווידמען
אזא גרויסן ארטיקל?! ...

נאך עפעס האט פאסירט אין דענעמארק: עס איז געקומען צו מיר
אין האטעל א פארשטייער פון דעם „האנס קריטייען אנדערסען“-ארכיוו
און געבעטן, איך זאל מאכן פאר זייער ארכיוו א „טעיפ“ פון איינער פון
אנדערסענס מעשהלעך. זיי בעטן אין יידיש אדער העברעיִש. איך האב
פאר זיי רעקארדירט די „פרינצעסין אויף דעם ארבעסל“ און טאקע אויף
יידיש. זיי האבן מיר געזאגט, אז איך בין די צווייטע אויסלענדישע קינסט-
לערין אין זייער ארכיוו. פאר מיר האט א „טעיפ“ געמאכט די אין אמעריקע
בארימטע שוישפילערין איווא לעגאליען.

ביי מיין לעצטן באזוך אין קאפענהאגען האט זיך דארט דעמאלט גע-
עפנט די ערשטע טעלעוויזיע-סטאציע און זיי האבן מיך איינגעלאדן און
טעלעוויזירט דעם גאנצן טייל פון מיין פראגראם — די פאלקס-לידער
מיט פאנטאָמימע. וואכטאָנגאָו פלעגט אָפט ריידן וועגן דעם, אז מען דארף
זיך טיילן מיט די דערגרייכונגען, מיטן וויסן, מיט די דערפארונגען —
מען דארף זיי ניט לאָזן אָפּשטאַרבן. ערגעץ וווּ קאָנען די דאָזיקע קערנער
אויפּפּראָצן פאַר אַ ווייטערדיקן וווקס. דער דראַנג צו טיילן זיך (מיט וואָס
עס זאָל ניט זיין) איז מיר איבערגעגעבן געוואָרן בירושה.
אלע קינסטלער האָבן אויפּטריטן, וואָס מען רופּט אָן „דאַנק-קאָנ-
צערטן“. איך האָב ליב געהאַט אויפּצוטריטן אין מושב-זקנימס, אין שפי-

טאַלן, פאַר קינדער; אויך אויף קאַנצערטן, װאָס זײַנען פאַרגעקומען מיטן ציל צו פאַרשטאַרקן קולטור־אַקטיוויטעטן. איין קאַנצערט האָב איך אַ מאָל געגעבן פאַר אַן איין־מענטש־פּובליקום...

אין יאָר 1929 האָב איך אין מאָנטרעאַל צום ערשטן מאָל געטראָפן דעם באַװוסטן העברעיִש־ייִדישן שרייבער ראובן בריינין. איך האָב שוין געװוסט װעגן זײַנע גרויסע דערפאַלגן, װען ער פלעגט אויפטרעטן מיט זײַנע רעדעס פאַר דער ייִדישער סטודענטן־יונגט אין בערלין; װעגן דעם, װי די יונגע סטודענטקעס האָבן אים ממש פאַרגעטערט. איך האָב אים קיינמאָל ניט געהערט ריידן, כ׳האָב אָבער פון ערשטן אויגנבליק באַגריפן אין װאָס עס באַשטייט זײַן צויבער. ער איז געװען שײַן, אײראָפעיִש־עלע־גאַנט, העפלעך און זײַנע אויגן האָבן געהאַט די װאַרעמקײט פון אַ ראַמאַנט־טיקער. ער האָט מיך שוין געהאַט געזען אויף דער בינע, אָבער איצט בײַ דער באַקאַנטשאַפט מיט מיר, האָט ער מיך ניט באַװאַרפן מיט באַנאַלע קאַמפלימענטן; ער איז געװען גיכער צוריקגעהאַלטן. װעגן זײַן באַגײס־טערונג פאַר מײַן פּראָגראַם האָב איך זיך ערשט שפּעטער דערוווסט פון זײַן טאַכטער בערטאַ שוללער.

װען איך האָב זיך צוריקגעקערט פון מײַן זעקסיעריקן טור איבער אײראָפּע, האָב איך זיך דערוווסט, אַז ראובן בריינין איז שוין אַ לענגערע צײַט פאַראַליזירט און װױנט איצט מיט דער טאַכטער — די פאַמיליע שוללער. איך האָב זיך געטראָפן מיט דער טאַכטער און זי האָט מיר דער־צײלט, אַז דער פּאַטער קאַן זיך קוים באַװעגן און ריידן קאַן ער אין גאַנצן ניט, אָבער ער זעצט פאַר זײַן שרייבערישע טעטיקײט און ער אַרבעט איצט אויף זײַנע דערינערונגען. איך האָב אַ שטױנענדע געפרעגט: װי אַזױ?! האָט זי מיר געענטפּערט, אַז ער האָט אַ סעקרעטאַרין, װעלכע פאַרשטייט און נעמט אויף זײַנע באַװעגונגען מיט די ליפן.

איך האָב זיך געטראָפן מיט דער סעקרעטאַרין, פריילין דאַראַ קאַפֿ־סקי, איצט די פרוי פן ד״ר הירש ראָזענפעלד. דאַראַ איז געװען אַ יונגע, שײַנע בלאַנדינקע, שלאַנק און בױגזאַם. אירע גרויסע, שײַנע גרויע אויגן האָבן געשײנט און געװאַרעמט, איר שטימע איז געװען װײך און האָט אַפּגעקלונגען מיט טענער פון איר רוסישן געבוירן־לאַנד. זי האָט עס מיט

חיהלע גראבער

איר געדולד, אינטעליגענץ און שאַרפן בליק (און אויך מיט גוטער קענטער-
ניש פון אונדזערע ביידע שפראכן — יידיש און העברעיִש) אויפגענומען
יעדע זילב פון די לאַנגזאַם באַוועגלעכע ליפן פון ראובן בריינין. מיר האָבן
זיך באַפריינדעט פון דער ערשטער באַגעגעניש.

איין מאָל, ביי אַ טיי מיט בערטאַ שוללער — די טאַכטער פון ראובן
בריינין און דאַראַטשקען (אַזוי רופט מען זי) רופט זיך אָפּ די טאַכטער
פון דעם באַרימטן פּאַטער:

— שאַדע, חיהלע, מיין פּאַטער וואָר זאָ בעגייסטערט פאַן אירע אויפ-
טרעטן אונד קאַן זי, ליידער, ניכט מעהר הערן.

איך האָב איר געענטפערט:

— בערטאַ, אייער פּאַטער וועט מיך הערן. לאַדט איין די מיטגלידער
פן דער פּאַמיליע צו אייך אין הויז און איך וועל אויפטרעטן פאַר אייער
פּאַטער.

איך גלויב קוים צי די צוויי דאַמען האָבן עס גענומען ערנסט. אָבער
אַ קורצע צייט שפעטער בין איך געקומען מיט דער פּיאַניסטין אַלאָג ליבער,
(אַלס באַגלייטערין); איך בין געווען אַנגעטאַן אין מיין שוואַרץ-ווייסן
קאַסטיום אין וועלכן כ'פלעג געבן דעם חסידישן טייל פון מיין פּראָגראַם;
איך האָב געבראַכט מיט זיך די מוזיק און די נויטיקע אַקסעסואַרן, פונקט
ווי צו אַן אויפטרײט אויף דער בינע און כ'האָב געגעבן מיין אייך-מענטש-
קאַנצערט פאַר דעם אייך-מענטש צושויער...

איצט, ביים שרייבן די שורות, פיל איך אַ דרוק אין מיין האַלדז,
דערמאַנענדיק זיך די גרויסע טרערן, וואָס האָבן לאַנגזאַם זיך געגליטשט
פון די טראַגיש-אויסגעלאַשענע אויגן פון ראובן בריינין.

ווענעזועלאַ

אזוי ווי כ'בין ניט קיין פראפעסיאנעלע שרייבערין, האבן מיינע דעריי-
נערונגען ניט קיין כראנאלאגישן סדר. איז גראד איצט, שוין ביים שליסן
דאס בוך, זיינען אויפגעשוואמען א פאר טשעקאווע פאסירונגען פון מיינע
באזוכן אין די דרום-אמעריקאנער לענדער.

ווען איך האב פארענדיקט מיין לעצטן טור אין ריאָדע־זשאַנעיראַ,
שוין פארן ארויספאר צוריק קיין אמעריקע, איז אנגעקומען אן איינלאדונג
פון קאראקאס — ווענעזועלאַ, אויף צוויי קאנצערטן דארט. איז דאך ווידער
גוט! וואָרנט מיך אָבער מיין פריינד, דער גוטער שמעלצינגער, אז דער עולם
דארט איז ניט זייער אויפמערקזאם צו געסט. ער איז געקומען אהין געלאָדן
פון די קולטור־טוער אויף אַ לעקציע, און ווען ער איז געשטאַנען אויף
דער בינע און גערעדט, האָט מען אין עק זאל געשפילט אין קארטן... מיט
דער דערציילונג האָט ער מיך אַרויסבאַגלייט קיין ווענעזועלאַ.

אויפן מיטן וועג איז עפעס קאליע געוואָרן אין אַעראַפּלאַן און מיר
האָבן זיך אָפּגעשטעלט איבער נאַכט אין אַ פיינעם האַטעל. דער ערשטער
געדאַנק איז געווען צו טעלעגראַפירן קיין קאראקאס וועגן דער סיבה פון
דער פאַרשפּעטיקונג. איז אָבער גלייך אויפגעשוואמען אין מיין געדאַנק די
דערפאַרונג, וואָס מיין פריינד האָט דארטן געהאַט, און איך האָב אָנגע-
הויבן טראַכטן, אַז קיינער זאָרגט דארטן ניט, אַז זיי וועלן אַפילו ניט גע-
דענקען די ריכטיקע צייט פון מיין אַנקומען. מיט די געדאַנקען בין איך
רוק איינגעשלאָפן. באַלד פאַרטאָג זיינען מיר אַרויסגעפלוּיגן קיין קאַ-
ראַקאָס. נאַטירלעך איז קיינער ניט געווען מיך צו באַגעגענען אויפן פלי-
פלאַץ און איך האָב קיינעם ניט דערוואַרט. איך בין פאַרפאַרן אין האַטעל
און האָב גלייך אָפּגערוּפן די פאַרשטייערין פון דעם קאַמיטעט. איך שעם

זיך איצט ביים דערמאָנען מיין דעמלטיקן צושטאַנד, הערנדיק פון דער פאַרשטייערין וואָס עס האָט פאַסירט. מיט אַ טאָג פריער, ווען דער אַעראָפּ-לאַן האָט מיך באַדאַרפט ברענגען, איז אַ גרופע פרויען געפאָרן צום פלי-פלאַץ מיך צו באַגעגענען, (און די ריזע דורך די ריזיקע בערג-אַראָפּ און צוריק אַרויף דויערט אַ דריי שעה). די ראַדיאָ-נייעסן זיינען נאָך האָן ניט איבערגעגעבן געוואָרן מיט דער פינקטלעכקייט ווי אין אונדזערע לענדער, האָבן זיי ניט געוואוסט וואָס עס איז געשען מיטן אַעראָפּלאַן. זיי האָבן גלייך טעלעגראַפירט קיין ריאַ מיט אַן אַנפראַגע; פון ריאַ איז געפלוין אַ טע-לעגראַמע צוריק, מען זאָל גלייך לאָזן וויסן, וואָס איז געשען מיטן אַעראָפּ-לאַן, וואָס האָט מיך געפירט צו זיי. — הכלל, ווי אַזוי האָב איך געקאָנט זיי פאַרשאַפן אַזויפיל פאַרדרוס. ווען אַפילו ס'איז דאָ אַ דערקלערונג, איז אָבער קיין פאַרענטפערונג ניטאָ.

די קאַנצערטן זיינען אויפגענומען געוואָרן מיט פרייד. איך האָב דאָרט פאַרבראַכט איבער אַ וואָך. די זעלבע אַרגאַניזאַציע האָט אויך איינגעאַרדנט מיינעם אַ קאַנצערט אין דער פראָווינק, אין די צוויי שטעטלעך וואַלענסיאַ און מאַראַקאיבו. אַזוי ווי ביידע שטעטלעך צוזאַמען קאָנען ברענגען ביז פינף און זיבעציק מענטשן צו אַן אַוונט, פירט זיך, אַז דער עולם פון ביידע שטעטלעך קומט זיך צוזאַמען צום קאַנצערט. אָבער צו מיין אַוונט אין וואַלענסיאַ איז מען פון מאַראַקאיבו ניט געקומען. די סיבה איז געווען פאַלגנדע: די פּרעזידענטין פון דער אַרגאַניזאַציע אין מאַראַקאיבו האָט זיך צעקריגט מיט דער פּרעזידענטין פון וואַלענסיאַ...

איך האָב ארויסגעפירט פון קאַראַקאַס די בעסטע איינדרוקן און איך האָב זיך געזעגנט מיט וואַרעמע האַרציקע פריינד. די מערסטע צייט האָב איך פאַרבראַכט מיט דער משפּחה ווייס. מרים און דודל (אַזוי רופט מען אים) זיינען די פאַרשטייער און פירער פון קולטור-געזעלשאַפטלעכן לעבן אין זייער לאַנד. זייער גרויסע, שיינע היים איז טיילווייז אַ קונסט-מוזיי און טיילווייז אַ ביבליאָטעק. ביי זיי איז דער צענטער, וווּ קינסטלער, שרייבער, געזעלשאַפטלעכע טוער פון דער גאַרער וועלט קומען זיך צוזאַמען. און די אַלע, וועלכע באַזוכן אַפילו בלויז איין מאָל קאַראַקאַס, פאַרבלייבן מיט די וויסעס לעבן-לענגלעכע פריינד.

רעסיפע — באהיא

עלף אזייגער אין אונט האט מיך מיין גוטער פריינד לעאן שמעל-צינגער צוגעפירט צום אַעראַפּלאַן, וואָס האָט מיך באַדאַרפֿט פֿירן קיין רעסיפע. ער האָט מיר איבערגעגעבן די אַדרעסן פֿון קאַמיטעט, וואָס האָט מיך איינגעלאָדן, ווי אויך דעם נאָמען פֿון בעסטן האַטעל דאָרט. אזוי ווי איך קום אָן אין מיטן דער נאַכט, וועט ניט מעגלעך זיין עמעצן מיך אָפּצו-וואַרטן; זאָל איך פֿאַרפֿאַרן אין האַטעל און אין דער פֿרי זאָל איך זיך פֿאַרבינדן מיט די אַרגאַניזאַטאָרן. די רייזע איז אַ ווייטע, פֿאַר דער צייט, וואָס ס'האָט גענומען דאָס פֿליען פֿון ריאַ קיין רעסיפע, קאָן מען פֿאַרפֿאַרן קיין אייראָפע, אַז איך פֿאַר ערגעצווו צום ערשטן מאָל, שלאָף איך ניט, אַפֿילו ווען עס נעמט אַ גאַנצע נאַכט. בין איך אויך דאָס מאָל געזעסן ביים פענצטער און געקוקט אין דער אומענדלעכקייט.

מיר האָבן געלאַנדעט אויף דעם פֿלי־פּלאַץ אין רעסיפע פֿיר אזייגער פֿאַרטאָג. ס'איז נאָך געווען פינצטער און אַ ביסל נעפֿלדיק, איך בין אַראָפּ פֿון די טרעפֿלעך פֿון אַעראַפּלאַן אין מיין מאַנטעלע מיט אַ טיכל אויפֿן קאַפּ. אזוי ווי איך האָב געשטעלט די ערשטע טריט אויף דער ערד, האָט זיך צו מיר דערטראָגן אַ מענערישע שטים אויסרופֿנדיק מיין נאָמען. איך בין פֿון איבערראַשונג געבליבן שטיין און כִּהאַב דערזען, ווי ס'לויפֿן מיר אַנטקעגן אַ פֿאַר מענער. מיך האָבן אין יענער נאַכט באַגעגנט זעקס פֿאַר-שטייער פֿון דער ייִדישער געזעלשאַפֿט אין רעסיפע — פֿיר מענער און צוויי פֿרויען.

די רייזע ביז צו דער שטאָט האָט גענומען קאַרגע צוויי שעה. די זון איז אויפֿגעגאַנגען. ס'איז געוואָרן וואַרעמער און היימישער. אויפֿן וועג האָט מיך איינער פֿון די מענער אַ פֿרעג געטאָן צי וויל איך פֿאַרפֿאַרן אין

חיהלע גראבער

גרויסן האטעל, אדער איך וויל בעסער אַ יידיש גאסטטהויז. נאטירלעך, האָב איך געזאָגט, אויב איר האָט אין אייער שטאָט אַזאַ גאסטטהויז, וויל איך פאַרפאַרן אַהין. אויף דעם האָט ער מיר געזאָגט: נו, אויב אַזוי וועט איר זיין אונדזער גאסט.

די אויטאָס האָבן זיך אָפגעשטעלט ביים הויז פון די מאַכמאַנס. ס'איז געווען זעקס אין דער פרי. די טירן און פענצטער זיינען געווען צעעפנט, די פרוי מאַכמאַן האָט מיך באַגעגנט מיט אָפענע אַרעמס. דער גרויסער טיש איז געווען געדעקט פאַר פרישטיק, דער סאַמאָואַר האָט געזידט און אַלע האָבן זיך געזעצט צום טיש. איך האָב געהאַט ס'געפיל, אַז איך בין בלויז געווען אַוועק פון רעסיפּע פאַר אַ פאַר יאָר און האָב זיך איצט צוריקגע-קערט אַהיים.

ווען אַלע זיינען זיך צעגאַנגען, איז נאָך דער בעל הבית געזעסן ביים טיש און האָט מיך פאַרשאַטן מיט פראַגן. מען איז דאָך פאַרוואַרפן אַזוי ווייט און מ'וויל הערן לעבעדיקע גרוסן פון דער וועלט. דער זייגער איז שוין געווען ניין און איך האָב, אַ האַלב-שלאַפּנדיקע, געפרעגט, ווען גייט מען ביי זיי אין געשעפט, האָט ער מיר געענטפערט, אַז זיי האָבן זיך גע-מאַכט אַ יום-טוב — מען גייט ניט היינט אין געשעפט... און יום-טוב איז געווען אין רעסיפּע די גאַנצע עטלעכע טעג, וואָס איך האָב מיט זיי פאַר-בראַכט. איך בין יענעם סעזאָן געווען דאָרט צוויי מאל.

אויפן מיטן וועג צווישן ריאַ און רעסיפּע, ליגט אַ שטעטעלע באַהיאַ. דאָס שטעטעלע ציילט ביי אַ פינף הונדערט יידישע משפחות. דאָס איז אַ יונגער ישוב, וואָס האָט איינגעוואַנדערט נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה. שפעטער זיינען אויך צוגעקומען געראַטעוועטע פון די היטלער-לאַגערן. ווען איך בין אָנגעקומען אַהין דאָס ערשטע מאל האָבן זיי מיך שוין אויפ-גענומען אין אַן אייגענעם ניי-אויפגעבויעטן צענטער. דאָרט איז איינגעפירט, אַז ווען רעסיפּע באַשליסט אַראַפצוברענגען אַ רעדנער אדער אַ קינסטלער, שליסט זיך באַהיאַ אָן. ביידע שטעט טיילן די הוצאות, אָבער די באַדינ-גונגען מיטן גאָסט באַשטימט יעדע שטאָט באַזונדער. אַזוי איז אויך געווען מיט מיר, און אַזוי ווי רעסיפּע האָט מיך איינגעלאָדן אַ צווייט מאל, האָט אויך באַהיאַ צוגעשטימט.

פון פאסט־עראפלאן מיט וועלכן איך בין אָנגעקומען קיין באַהיאָ. האָט מען מיך גלייך אַוועקגעפירט צום צענטער. נאָך איידער דער אויטאָ האָט זיך אָפגעשטעלט, האָב איך שוין געזען אַן עולם דאָרט פאַרזאַמלט. זיי זיינען געשטאַנען שטיל און אומבאַוועגלעך. עפעס אַ מאָדנע אומרוֹקייט האָט זיך געפילט אין דער שטילקייט. מיין ערשטער געדאַנק איז געווען, אַז עמעצער פון זיי פעלט... מען האָט מיך אַריינבאַגלייט אין צענטער און סודותדיק דערציילט, אַז דעם פרימאַרגן האָט דער הויפט־גלח פון דער גרויסער קירכע געשיקט רופן דעם רב, וועלכער איז אויך שוחט און לערער, און ס'איז שוין אַ גוטע פאַר שעה ווי ער איז ניטאָ צוריק. מען ווייסט ניט צוליב וואָס דער גלח האָט געשיקט נאָך אים און מען פאַרשטייט ניט, פאַרוואָס ער איז נאָך ניטאָ צוריק. איך בין געבליבן מיט זיי וואַרטן. ווען דער רב איז ענדלעך צוריקגעקומען האָט ער דערציילט :

דער גלח האָט אים זייער פריינדלעך אויפגענומען. ער האָט ביי אים אויסגעפרעגט וועגן דעם יידישן ישוב אין שטעטל, אויסגעפרעגט וויפל זיינען אָנגעקומען אַהין פון די לאַגערן, ווי אַזוי זיי האָבן זיך איינגעאַרדנט. נאָך אַ לענגערן שמועס האָט דער גלח אַרויפגעלייגט זיין האַנט אויפן צלם, וואָס איז געהאַנגען מיט דער שווערער קייט אויף זיין האַלדז, און האָט געזאָגט :

— איר זעט, רבי, אונטער דעם צלם קלאַפט אַ יידיש האַרץ.

דער רב האָט אויפגעציטערט, און דער גלח האָט ווייטער דערציילט, אַז זיין זיידע — אַ ייד פון יענער זייט ים — איז געפאַרן מיט אַ שיף קיין ריאַדע־זשאַניראָ. ווען די שיף האָט זיך אָפגעשטעלט אין באַהיאָ, איז ער אַראָפּ באַטראַכטן דעם אַרום. ער האָט דערזען פאַר זיך אַ ווונדערלעך שטעטעלע. ער איז געוואָרן אַזוי באַגייסטערט, אַז ער האָט באַשלאָסן צו בלייבן דאָ און ער איז געווען דער ערשטער ייד אין באַהיאָ. ער האָט געהייראַט אַ קריסטין און אַזוי אַרום איז דער ערשטער ייד אין באַהיאָ געוואָרן דער זיידע פון דעם הויפט־גלח פון דער גרויסער קירכע. איצט, זאָגט דער גלח, זוכט ער, וואָס ער קאָן טאָן עפעס פאַר די יידן דאָ. ער האָט נאָכגעפאַלגט די אַלע טרויעריקע געשעענישן מיטן יידישן פּאַלק אין אייראָפּע און ער קאָן ניט רוען. האָט ער באַשלאָסן איינצולאָדן דעם רב און

חיהלע גראבער

פארלייגן אים דאס פאלגנדע: אונטן, אין קעלער פון דער קירכע, געפינט זיך אן אוצר פון שריפטן, וואס מען האט אריבערגעבראכט אהער נאך דער שפאנישער אינקוויזיציע. איז ער גרייט איבערצוגעבן צום רב דעם שליסל צו דער ביבליאטעק און ער קאן פון דארטן געמען, וואס נאר ער וועט געפינען פאר נויטיק און אינטערעסאנט פאר יידן.

נאך דער אויסטערלישער געשיכטע האבן אלע פרייער אפגעאטעמט. לכבוד דער וויכטיקער געשעעניש האבן די באהיער יידן איינגעארדנט א גרויסן באנקעט באלד נאך דעם קאנצערט. אויפן צווייטן טאג האט מען מיך ארויסבאגלייט צום אעראפלאן קיין ריא.

מיין ווונטש

איך בין מיין גאנץ לעבן געווען פאַרנומען, אחוץ מיט קאַנצערטן, מיט פּלאַנירן און מיטן אויסאַרבעטן די פּלענער. נאָך איידער כ'פּלעג פאַרענדיקן אַ טור, האָב איך שוין געמאַכט פאַרבינדונגען און צוזאַמענגעשטעלט פּראָגראַמען פאַר אַ נייעם אָנהייב ערגעץ-וווּ. ווייטע שטרעקעס, אומבאַקאַנטע לענדער האָבן מיך קיין מאָל נישט געשראַקן. פאַרקערט, זיי האָבן מיך געלאָקט, געצויגן. ס'איז געווען נישט בלויז דער דראַנג זיך צו באַווייזן, נאָר — און אפשר נאָך מער — צו זען, דערקענען, צו לעבן מיט יידן פון יענע ווייטע מקומות. דאָס מערקווירדיקסטע איז די פאַרבונדנקייט צווישן זיך פון יידן פון דער גאַרער וועלט, דאָס קעגנזייטיקע ברידערלעכע געפיל זייערס. איך האָב זיך קיין מאָל נישט באַפרייט פון געפיל פון פאַרווונדערונג, וואָס מען נעמט מיך אויף אומעטום ווי אַן אייגענע. עפעס אַזוי ווי בלויז די צייט און שטרעקעס וואַלטן אונדז צעטיילט. מיר איז אוממעגלעך אַנצו-האַלטן קאַנטאַקט מיט גוטע פריינד און כ'פּיל זיך שולדיק לגבי זיי. ווי קען מען עס אַבער באַווייזן, ווען מען לעבט אַ טשעמאַדאַן-לעבן!... אַלע מיינע וווינונגען, אַלע סטודיעס, וואָס כ'האַב געהאַט, זיינען געווען צייט-ווייליקע. איך בין נישט קיין איינגעזעסענער בירגער.

אין 1968 וועט די הבימה פייערן 50 יאָר פון איר עקזיסטענץ און איך וועל דאָן פייערן אַ האַלבן יאָרהונדערט פון מיין לעבן אַלס שוישפּיל-לערין. מיין ערשט בוך „צו דער גרויסער וועלט“ איז אַן אַפּשניט פון די ערשטע דרייסיק יאָר פון מיין לעבן. דאָס צווייטע בוך „מיין וועג אַליין“, נעמט אַרום ווייטערדיקע דרייסיק יאָר. קינסטלער דאַרפן וויסן דעם סוד פון ענדיקן אין צייט. אַבער ווען איז די צייט? — יאָרן קאַנען עס דאָך נישט באַשטימען... אַז עס קלינגט נאָך און מען קאָן נאָך „לויפן“...

חיהלע גראבער

אָבער טראַכטן טראַכט זיך. און מער פון אַלץ טראַכט זיך ניט וועגן דעם וואָס מען האָט אויפגעטאָן, נאָר וואָס לאַזט מען איבער? קינדער זיינען דער המשך פון דער מענטשהייט; דאָס געשריבענע וואָרט איז דער המשך פון דער קולטור פון אַ פּאָלק; דאָס ליד, דער ניגון, איז דער המשך פון גייסט פון אַ פּאָלק.

מיד האָט פּאַרכאַפּט די וועלט אין וועלכער איך לעב. האָב איך די גאַנצע ליבשאַפט און וואַרעמקייט אַריינגעגעבן אין יידישן וואָרט, אין יידישן ליד, אין חסידישן ניגון. ווילט זיך איבערלאָזן דאָס אַנגעזאַמלטע, דאָס וואָס מ'האַט אויסגעאַרבעט, אויסגעחלומט, אין גוטע הענט. ס'איז ניט גענוג איבערצולאָזן עס פאַר אַרכיוו. לידער, ניגונים זיינען לעבעדיקע זאַכן און קלאַנגען לאָזן זיך ניט איינשליסן. זיי דאַרפן ווייטער וויברירן. האָב איך איצט, ביים שליסן מיין צווייט בוך, אַ שטאַרקן פאַרלאַנג, עס זאָל קומען אַ שוישפּילערין, וועלכע זאָל איבערנעמען דעם גאַנצן מאַטעריאַל — מיינע אַלע פּראָגראַמען. די נומערן זיינען אין זייער גרעסטן טייל מיט מוזיק־באַגלייטונג. איך האָב זעלטן ווען „צוגעפּאַסט“ פּאַרטיקע מוזיק צו אַ נומער, נאָר ספּעציעל באַשטעלט מוזיק. די פּאַלקס־לידער, ווי די חסידישע ניגונים זיינען באַאַרבעט פון ערשטקלאַסיקע מוזיקער־קאָמפּאָזיטאָרן. עס איז אָבער וויכטיק ניט בלויז די אינטערפּרעטאַציע פון ליד, נאָר דער עטיוד וואָס ווערט מימיש אויסגעשפּילט...

אין די דערינערונגען וועגן באַרימטן פּיאָדאָר שאַליאַפּין ווערט דער־ציילט:

ביי אַ רעפּעטיציע האָט שאַליאַפּין געוואָרט הינטער די קוליסן אויף זיין אויפּטריט. אויף דער בינע האָט אַ שוישפּילערין געזונגען איר אַריע און דערביי עפעס ווי גענייט... שאַליאַפּין איז אַרויף און אָפּגעשטעלט די זינגערין:

„וואָס טוט איר? איר זינגט די אַריע און ווילט מאַכן דעם איינדרוק, אַז איר זייט... עס דאַרף זיין פּונקט פּאַרקערט: איר דאַרפט טאַקע נייען און דרך אגב זינגען די אַריע.“

און ער האָט אַליין מימיש אָפּגעשפּילט דעם עטיוד און דערביי געזונגען.

מײן װעג אליין

די צוגרייטונג צו אַזאַ רעפערטואַר מוז זיין הויפטזעכלעך אַ שוישפּי-
לערישע און דאַן אויך אַ מוזיקאַלישע. עס זיינען דאָ שולעס, װוּ מען לערנט
זינגען, שולעס, װוּ מען לערנט טאַנצן, שולעס, װוּ מען לערנט דראַמע. איך
װײס ניט פון אַזאַ שולע װוּ מען גרייט צו שוישפּילער פאַר סאַלאַ-אַרטיסטן
פון דעם זשאַנער, איך װעלכן דראַמע, מימיק און ליד שאַפן דעם מין קאַג-
צערט, װאַס איז אַזוי װינציק אַנטװיקלט ביי אַנדערע פעלקער און נאָך
װינציקער צװישן אונדז, יידישע שוישפּילער. איך טראָג אין זיך אַ גלױבן
אין אַ רענעסאַנס פון יידישן טעאַטער. לפי־שעה אָבער איז דאָס װיכ-
טיקסטע צו אַנטװיקלען די סאַלאַ-קאַנצערטן, די סאַלאַ-קינסטלער.
אַזעלכע סאַליסטן װעלן װערן די שליחים, װאַס װעלן דערטראַגן אונדזער
יידיש װאַרט, אונדזער ניגון צו דער גרויסער װעלט.

חיהלע גראָבער בוך־פּאַנד

ד"ר הירש ראָזענפעלד — פּאַרזיצער, מאַנטרעאַל
" מלך ראָוויטש — ערן־פּאַרזיצער,
" אברהם טראַפּונסקי — סעקרעטאַר,

מאַנטרעאַל

מ.ר. און מ.רס. מולסטאָק סאַל	בערמאַן יוסף
פעלדמאַן יעטטאַ	מ.ר. און מ.רס. בערנשטיין בערנאַרד
מ.ר. און מ.רס. פּרעסמאַן פּיליפּ	מ.ר. און מ.רס. עלבערג יהודה
ראַבינאַוויטש יעקב	מ.ר. און מ.רס. האַרווי סעם
ראָזענפעלד דבורה	קייזערמאַן סאַראַ
ראַסקיעס לייב און מאַשאַ	קעלעס הערץ
ראַסקיעס אַמאַליאַ	מ.ר. און מ.רס. קאַרנבלוט הערי
וויזיס מרים	קוטשינסקי איגאַר
וויסמאַן שלמה	פּראָפּ. און מ.רס. אַרטור לערמער
זיפּער יעקב	מ.ר. און מ.רס. לעוויט מאַרק
	מולסטאָק לואיס

ניו־יאָרק

ד"ר און מ.רס. קרינסקי אברהם	אַלטער ישראל
ד"ר קרינסקי לואיז	אַדלער־פּאַרמאַן צילי
מלאַטעק יוסף (בילדונגס־דירעקטאָר אַר.ב. רינג)	באַנטשעק ש. (פּרעזידענט פּון פּ.ל.ו.א.)
מאַרק יודל	ד"ר ביקל שלמה
מ.ר. און מ.רס. סאַלאַמאַן מאַריס, געניאַ	גלאַטשטיין יעקב
עללין רות (פינאַנס־סעקרעטאַרין)	הורוויץ סאַפי
פאַרבער סאַניאַ	זעליגמאַן מאַריס
	מ.ר. און מ.רס. חפץ וולאַדימיר

מיאַמי־ביטש

מ.ר. און מ.רס. מאַרגנשטערן יוסף, זיטאַ	אַפּענהענדען דאַראַ
ספּעקטאָר שושנה	באַביער שרה
פאַבער פּראַנסיס	מ.ר. און מ.רס. בערגמאַן אברהם, עטל
דוד פינסקי־שול	מ.ר. און מ.רס. גאַרדאַן עלי
מ.ר. און מ.רס. ראָווינסקי אברהם, אַנושקאַ	גאַלדבערג יוסף
מ.ר. און מ.רס. רובינשטיין איזידאָר, מאַלי	מ.ר. און מ.רס. דאַנען איסאַק
מ.ר. און מ.רס. רייבין יוסף, רחל	מ.ר. און מ.רס. האַנגבאַום מ.
מ.ר. און מ.רס. רובי מ.	ווייסבערג רעי
	וויליאַטצער אידאַ